אוצר נחמד.

OZAR NECHMAD.

Briefe und Abhandlungen

jüdische Literatur betreffend

von den

bekanntesten jüdischen Gelehrten.

Herausgegeben

von

Ignaz Blumenfeld.

Dritter Jahrgang.

Wien, 1860.

Verlag von J. Knöpflmacher & Söhne.

(Vorher Anton Edler von Schmid.)

Seitenstättengasse Nr. 495.

אוצר נחמד

כולל

אגרות יקרות מאת חכמי זמננו

בעניני האמונה והחכמה

אשר אסף וקבץ

המוציא לאור

יצחק בלומענפעלד.

מחברת שלישית.

ווינא, תר״ך.

פערלאג פאָן ישראל קנעפפלמאכער אונד זאָהנע

(פאָרהער אנטאָן עדלער פאָן שמיד.)

№ 495. וייטענשטעטטענגאססע

Preßburg.
Gedruckt in Heinrich Sieber's Buchdruckerei, Promenade Nr. 85.
1860.

1.

דברי בקורת אחדים, עם ספרי הגדול*) נצמדים.

א) מעשה הירודים.

דע כי הראיתי בספרי הנזכר (בפרט דף 143 וכו') כי הצדוקים (הם בני כהנים גדולים מקדם ומשפחות מיוחסות) והביתוסים (הם הכהנים אשר ממשפחתם נשא הירודס אשה ועלו עי"כ לגדולה) הם עמדו לימין הירודס וביתו והתאמצו גם להוכיח כי לו משפט המלוכה דרך ירושה, כי מרים בת בת הורקנוס מבני החשמונאים היתה והיא ירשה את כסא אבי אמה, והירודס בעלה מוכתר בעטרתה אחרי מותה ולא יתנגדו לדבריהם דברי התורה האומרת לא תירש הבת במקום הבן, כי בני הורקנוס ובני בניו מתו ונהרגו ותהי מרים לבדה שריד ופליט עד כי גם היא נפלה תחת חרב קנאת בעלה. אך ממקום אחר יצא ערעור נגד משפט המלוכה אשר להירודס לאמר: אם לא נשארו בנים ובני בנים להורקנוס, הלא נשארה (כפי הנראה) בת הבן וזרעה (כמו משפחת בבא), והנה הבן ירש נחלת הורקנוס וגם משפט המלוכה, ואחרי מותו באה נחלתו אל בתו ולא אל בת הורקנוס וזרעה, אם גם היתה בחיים. והצדוקים נלחמו נגד הדעת הזאת בכל עצמה ויאמרו כי תירש הבת עם בת הבן (תוס' ידים פ"ב ועוד), א"כ היה לאלכסנדרה אם מרים גם לה משפט הנחלה ותעבר הנחלה אל מרים בתה וממנה להירודס בעלה. והפרושים עמדו מנגדו ויהי לקוץ מכאיב בעיניהם כי ישימו את צואריהם תחת עול ברזל אשר נטה עליהם איש אדומי אשר היה רק מעבדי בית החשמונאי, וילחמו נגד הצדוקים והביתוסים לאמר: מה לכם כי תצדיקו את הרשע וכי תעבירו את נחלת בית החשמונאי אליו, גם לו גם למרים גם לאלכסנדרה לא יאתה נחלה ומלוכה, כי כבר נשאר זרע בן הורקנוס ובמקום בת הבן לא תירש הבת. ולא שקטו ולא נחו עד כי רצו להפיר כל קשר בין הירודס ובין בית החשמונאי ויאמרו כי מעולם לא נשא הירודס את מרים, ועם היות זה כל מפלו וכל ישעו לא הצליח בידו, כי מרים הפילה את עצמה מן הגג טרם קרבו אליה, א"כ לא היתה אשתו אף רגע אחד ולא העבירה את נחלתה (אם גם נניח כי היתה בת יורשת נחלה) אליו, רק הוא להתעות את העם טמנה בדבש למען יעמד גויה ימים רבים ויחשבו כי היה עודנה וכי הוא בעל בת מלך, ולהשקיע את יצרו הרע (כי אהבה) בא עליה אחרי מותה (ב"ב ג' ב') והנה כל הדברים

---

*) Urschrift und Uebersetzungen der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der innern Entwickelung des Judenthums. Von ꝛc. Breslau 1857. Hainauer.

האלה נלמדים איש עם רעהו, ויובן גם עי"ז כי בעלי התלמוד השתמשו בסתם במלילת „עושה מעשה הירודים" וכונתם על משמש עם מתה ורק הסופרים והמדפיסים אשר לא הבינו המלילה הזאת כתבו במקומה „עושה מעשה חידודים" (וכבר יחולפו בנקל חי"ת וה"א דל"ת ורי"ש מ"ם סתומה וסמ"ך) לדוגמא ספרי פ' כי תצא פסקא כי ימצא איש (כ"ב כ"ב) וכן בילקוט שם נמצא: גם שניהם ולא כעושה מעשה חידודים וצ"ל הירודים פי' כי רק אז ימות הבועל אם גם הנבעלת תמות, ואם זאת כבר מתה אז לא ימות גם הבא עליה וזהו מעשה הירודים, והדרשה הזאת בעצמה נמצא סנהדרין ס"ו ב': ואידך ההוא ומתו גם שניהם מאי דרים ביה אמר רבא למעוטי מעשה חידודי' וצ"ל הירודים כפי נוסח הערוך ע' הרדום, וגם רש"י ותוס' ידעו מנוסח זה וע"ע תוס' יבמות נ"ה ב', וגם לפני הרמב"ם היה הנוסח הזה וע"כ תמצאהו אומר בפי' למשנת סנהדרין ד' ד': מי שמשמש ערוה כשהיא מתה וכו' וזהו שקורין מעשה הורודום.

ב) עם הארץ.

עוד הראיתי כי בתחלת בית שני היו הראשים הכהנים בני צדוק מזרע צדוק אשר כהן תחת דוד ושלמה (והם אבות הצדוקים) ונלוים אליהם האנשים הנבדלים מטמאת גויי הארץ אל תורת האלהים (והם אבות הפרושים), וזולתם היו בני עמים אחרים מגויי הארץ אשר לא סרו מאדמתם אם גם היו נכנעים תחת יד בני ישראל, ועוד עם הארץ או דלת הארץ אשר מזרע ישראל המה, אך הפראים שוכני מדבר לא יחושו אל המצות ואל המדות יעשו כאשר לבם חפץ. ובמשך הימים נקראו גוים בני עמים אחרים, ועם הארץ האנשים היהודים הגרועים במעשים ובמדות, ויהי השם עם הארץ לשמצה, ובזה תבין למה תרגמו המתרגמים לתורה בכל מקום (בראשית כ"ג י"ב וי"ג, מ"ב ו', שמות ה' ה', במדבר י"ד ט') מלות עם הארץ אות באות בל"א „עמא דארעא", ורק במקום אחד הוא ויקרא כ' ב' וד' נטו מן הדרך הזאת ותרגמו „עמא בית ישראל", והוא כי בכל שאר המקומות המלילה מוסבה על החתים והמצרים והכנענים ולא נמנעו מלקראם עם הארץ גם בתרגומם, וגם שמות ה' ה' אם גם יסוב אל בני ישראל, הלא הדבר הוא בפי פרעה אשר לא רצה לכבד עבדיו הנכנעים תחת ידו, לא כן בויקרא כי שם הענין כי בני הארץ או בני העיר ירגמו את העובד למולך והיה הדבר קשה בעיני המתרגמים להשתמש במלילה „עמא דארעא" פן יאמרו המון העם השומעים: איך יגנו בני ישראל הכשרים המתחרים בעושי רעה, על כן שנו את טעמם ותרגמו „עמא בני ישראל". ולא המתרגמים הארמיים בלבד נהגו זה המנהג, כי גם המתרגמים היונים המכונים בשם השבעים. לא וראה כי בכל שאר המקומות

תרגמו כצורתו: λαὸς τῆς γῆς לא כן בויקרא שם תרגמו: τὸ ἔθνος τὸ ἐπὶ τῆς γῆς פי' העם אשר על פני הארץ או οἱ αὐτόχθονες τῆς γῆς פי' אזרחי הארץ. אך בתרגום הנביאים (כמו ע"ז וכדומה) לא חשו עוד המתרגמים, הן היוני הן הארמי, לזה ותרגמו בכ"מ כצורתו.

ג) אֵל.

עוד הוכחתי (בפרט דף 292 וכו') כי למען לא יהיה שם האל קל באזני ההמון העם או למען לא ישגו מענין הפסוק כי יש עוד אלים אחרים אשר גם להם כח וממשלה אם גם אל עליון צור ישראל רם עליהם, והנה למען לא יפול העם בפח הטעות הזה חשבו בעלי הנקוד מחשבות ושנו הנקוד עד כי לא ישגו ההמוניים החרדים אל דבר ה'. ככה עשו בשמות העצם הנסמכים אל שם אֵל ונקדו תמיד אֱלִי לא אֵלִי כפי הענין או אֶל לא אֵל, ורק בשם אליהו הניחו הדבר כפי תכונתו הראשונה בעבור כי הכונה נכונה יה הוא אלי ובעבור היותו שם הנביא הקדוש. ועתה הראה איך בכונה יתרה פעלו כן ואף שם היאם לשם המקום בית אל לא נקדו כפי משפטו בית האֵלִי כי אם קראו לו בית האֱלִי (מ"א י"ו ל"ד), למען לא יחולל ה"ש בהשתמשם בו ובפרט בדבר מגונה אשר עשה חיאל בית האלי הזה לבנות יריחו נגד אלת יהושע. ובדרך הזאת דרכו גם המתרגמים ובעלי המדרש ופנו להם עוד מסלה חדשה לאמר, כי חיאל האיש הזה לא מבית אל היה כי אם היה מבית האלה והקללה, ונקרא ככה בעבור כי קללת יהושע עלתה בו, כי מתו בניו הבכור והצעיר בבנותו יריחו, כן תרגמו הארמי והסורי וכן דרשו בעלי המדרש כאשר הביאו דעתם רש"י ורד"ק. וגם ר' יהודה בן קריש אחז בשיטתם ואלה דבריו (כפי אשר העתקתים מס' ערבי אשר הוציאו לאור מקרוב הר"ר דוב גאלדבערג בפאריס והוא שם דף 27): ולא תדמה אֱלִי כבתולה (יואל א' ח') עם בית האלי (מ"א י"ו ל"ד) כי פירוש בית האלי הוא בית המארה כמאמר יהושע ארור האיש אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בבכורו ייסדנה ובצעירו יצב דלתיה (יהושע ו' כ"ו) ויהי כן ככתוב בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו באבירם בכורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע, והנה שורש אלי בבתולה הוא אללי לי (מיכה ז' א') ושרש בית האלי הוא אלה בקרב עמה (במדבר ה' כ"ד) וכו' ע"כ. עד כה הגיעה השמירה המעולה של המתרגמים והמנקדים והמפרשים שלא לתת מכשול ולא להביא לב ההמון העם עד כי נטו מדרך הפשט וינחלו להם דרכים רחוקות. והנה הוכחתי שם בברור כי המתרגמים הארמיים עם המנקדים ירצו פן יהיה פשט משמעות הכתוב: אין

כְּאֵל (כזה הוא הנקוד הנכון כפי הענין והלשון) ישרון (דברים ל"ג כ"ו) לצור מכשול להתעות את לבב העם לאמר, כי אמת אין אלוה כאלהי ישראל. כפי מאמר התרגום הקדוש (אשר נמצאו דבריו בתרגום המיוחס ליב"ע): לית אלהא כאלהא דישראל, אך יש עוד אלהים אחרים שופטים בארץ אם גם גבוה עליהם, על כן השכיל המתרגם הירושלמי השני (המכונה גם בקרבנו בשם ת"י) את דבריו לאמר: לית כות אלהא דישראל פי' אין דבר וכח כאלהי ישראל, ועוד לא הוסר המכשול מכל וכל, והמתרגם הבבלי (המיוחס לאונקלוס) הוסיף לבאר ויתרגם: לית אלהא אלא אלהא דישראל, אין אלהים כי אם אלהי ישראל, ובכל זה לא שנו מן הנקוד הישן כְּאֵל ישרון (בשוא תחת הכ"ף) רק הטעימו את הענין להכנים הדברים באזני ההמון. גם הספרי לא זז מדרך זו אם גם באופן אחר, כי כן דבריו: ישראל אומרי' אין כאל ורוח הקדש אומרת אל ישרון, ירצה בחלקו הפסוק לשנים כי ישראל אומרים אין כאל פי' אל אחד הוא והוא אלהי השמים והארץ ואלהי כל העמים ואין כמוהו, ורה"ק אומרת אשריכם ישראל, אותו האל אשר אתם מיחדים שמו הוא אשר השכין שכינתו ביניכם ושם את שמו עליכם ויקרא אל ישרון. *) אמנם כן ביד המתרגמים והדרשנים היה להרחיב ולהטעים את הדברים, אך מה נעשה לעיקר הכתוב ולצורתו והעם שומעים אותו ועוד תועה בלבבם? על כן בחרו להם המנקדים דרך אחרת, הפרידו כאל מן ישרון (בטעם מפסיק) ונקדו כאל בקמץ תחת הכ"ף, והנה ישרון היא קריאה, דע לך ישראל כי אין כאל האחד ואין צור זולתו:

ד) צלם אלהים.

בדף 323 רמזתי על סומכוס היוני (הוא המדקדק מאד להסיר כל מחשבות ההגשמה מאת האל המרומם) כי הוא לבדו שנה דברי הכתוב ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו (בראשית א' כ"ז) לצד אחר ויתרגם: ויברא אלהים את האדם בצלם מיוחד, בקומה זקופה אלהים ברא אותו והפריד מלת בצלם מן מלת אלהים. אך כאשר אראה עתה לא הוא לבד עשה כן כי גם המתרגמים והתנאים הלכו בשטתו ויעשו כמוהו. התרגום הישן (אשר נשארו דבריו בת' המיוחס ליב"ע) לא שם למלת בצלמנו פ' כ"ו כי הוא דבר ה' למלאכים, וא"כ הכונה כי יברא את האדם בצלם המלאכים, גם מלת ויברא את האדם בצלמו לא הניעה את לבבו ותרגם כצורתו וברא ה' ית אדם בדיוקניה, וכפי הנראה

---

*) בעל הילקוט לא הבין את דברי הספרי ע"כ שנה הנוסח וכתב: ישראל אומר' אין כאל ישורון ורה"ק אומרת ישרון ישראל ע"כ והם דברים מבוללי הבנה וגם מפרשי הספרי לא ידעו לרדת עד תוכנו, וכ"ז בעבור כי נעלם מהם שינוי הנקוד וכונתו.

כלומר כי ברא ה' את האדם בצלמו פי' בצלם האדם ההגון לו, אך מליצת בצלם אלהים ברא אותו עומדת לנגדו, וילך גם הוא בדרך סומכוס להפריד אלהים מן בצלם ויתרגם: בצלמא ה' ברא יתיה, לא „בצלמא דה'" כפי אשר ראוי לתרגם מלות הסמוכות, כ"א בהפרדה „בצלמא ה'" וא"כ גם פה הפי' כי ה' ברא את האדם בצלם ר"ל בצלם המיוחד לו. והוא הדבר בעצמו גם בפסוק: כי בצלם אלהים עשה את האדם (שם ט' ו'), גם שם תרגם התרגום הקדום ונמצאו גם פה דבריו בתיב"ע וז"ל: ארום בדיוקנא ה' עבד ית אנשא, לא „בדיוקנא דה'" והנה אם נדייק היטב בפסוק הזה האחרון נראה שם זרות תמוהה, והיא כי בכל הפרשה הזאת דברי השם בלשון מדבר בעדו כמו נתתי (פסוק ג') אדרש אדרשנו אדרש (שם ה') וגם בפסוק ו' היה מן הראוי לאמר: כי בצלם אלהים עשיתי את האדם והשבעים תרגמו כן, והנה בהשנו המליצה אל לשון נסתר חסר הנושא כי לא נכתב מי העושה והיה ראוי: כי בצלם אלהים (או: בצלמו) עשה האלהים את האדם וכבר העיר רש"י ז"ל על זה וגם הסורי הרגיש בו ותרגם כי בצלם אלהים עשוי (עביד) האדם וזה תקון המעתיק ולא תיקון הכתוב. וכפי השערה נאמר כי באמת היה כתוב מקדם (כפי תרגום השבעים) כי בצלם אלהים עשיתי את האדם בל' מד"ב, אך למען לא יוכרח הקורא לסמוך בצלם אל אלהים שנו הסופרים וכתבו עשה, והנה יש ביד המפרש להפריד המלות כאשר עשה סומכוס והתרגום הקדום. וגם התרגום השומרוני הלך כמעט בדרכיהם, כי א' כ"ח תרגם הפסוק כצורתו: נעבד אדם בצורתן ובתשביתן, והוא בצלם המלאכים (כאשר הראינו וכאשר נראה עוד), אך בפסוק כ"ז תרגם: וברא וכַוֵן (תוספת המתרגם לטעם הענין) אלה ית האדם בצורת בצורת אלה כון יתה. והדבר תמוה איך תרגם מלת בצלמו „בצורת" והוא חסר הכינוי (ונ"ל בצורתו או בצורתה) והוא נסמך וחסר הסומך! ואין ספק אצלי כי יש פה ט"ס (או תקון אשר תקנו האחרונים ושבשו) ונ"ל: ית האדם בצורה בצורה אלה כון יתה (והאל"ף והה"א קרובים מאד בתמונתם בכתב שומרוני הוא העברי הקדום כנודע) והפי' כמו בתרגום הארמי הישן: ויברא ויכונן אלהים את האדם בצלם (המיוחד לו) בצלם (המיוחד לו) כונן אותו האלהים. וגם ר' עקיבא אחז בפירוש זה, בא וראה דבריו (אבות ג' י"ד): חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנ' כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכל רואה בעין פקוחה יראה כי חסר העיקר מן המאמר כי היתרון לאדם הוא שנברא בצלם אלהים והוא לא אמר כי אם שנברא בצלם, והוא בעצמו מביא ראיה מן הפסוק כי בצלם אלהים עשה את האדם? אין זה כי אם בכונה ובדיוק מאת התנא הגדול אשר נשמר גם הוא מאד מיחס גשמות לבורא (ראה למשל פירושו המתאים עם ת' אונקלוס על האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע בראשית ג' כ"ב וספרי דף 328 וכן פירושו על

לא יראני האדם וחי וספרי דף 341) והוא גם הוא הפריד בצלם מאת אלהים והשתיתם רק בצלם. ואולי גם זה הניעו להביא המקרא המאומר כי בצלם אלהים עשה את האדם ולא הביא המקרא הקודם בפרשה ראשונה ויברא אלהים את האדם וגו' (והנה נתחבטו גם בזה המפרשים), ואומר אני כי במקראים הקודמים יוכל המערער לאמר מי נתן לך כח להפריד בין הדבקים, והלא הדברים פשוטים להדביק בצלם עם אלהים, לא כן בפסוק הזה האחרון אשר הטעם אם נדביק בצלם אל אלהים (כאשר העירונו למעלה), א"כ הדבר מוכרח להפריד המלות ולפרש כי אלהים עשה את האדם בצלם. אך האחרונים נטו מן הדרך הזאת ושבו אל הפשט, כה עשו בעלי הטעמים אשר הדביקו תמיד מלת בצלם עם אלהים בטעם משרת, וכה עשה התרגום הירושלמי השני שמתקן בתרגום הפסוק בצלם אלהים ברא אותו (א' כ"ז) בתרגומו: בדמות מן קדם ה' ברא יתיה פי' בצלם אשר הכינו אלהים והסיר הגשמות בלי הפריד המלות, כה עשה גם הת' הבבלי הוא אונקלוס וגם הוא לא חש על מליצת „בצלמנו כדמותנו" גם לא על מליצת „בצלמו", אך בפגשו את מליצת „בצלם אלהים" הניח המלות העבריות כצורתן ולא תרגמן כלל, כי התרגום יתן מכשול יותר. ואם תאמר מי הגיד לך כי „בצלם אלהים" הוא עברי ולא ארמי וגם בארמי ימצא הנסמך ככה, ואולי נשתבשו הנקודות וצ"ל צְלֵם ולא צֶלֶם כנדפס? התשובה כי התרגום לא ישתמש במלת אלהים לרמוז בו אל האל ותמיד שם י"י על שפתיו, ומה זה כי שנה פה, רק למען הניח הדברים ולשמור מנגוע בם, וכבר ידענו כי כן מדרך התרגומים במקום כי היה קשה לשון הדבר לשומו באזני ההמון בלשון המובן לכל לא תרגמו המליצה והניחוה עברית גם בתרגומם (ראה למשל ספרי דף 289 ודף 315). ובמקום אחר הוא ע' ו' בפ' כי בצלם אלהים עשה את האדם בחר אונקלוס כפי הנראה בדרך אחרת, כי שם נמצא בתרגומו „בצלם אלהין", השב את הלשון אל ל' התרגום אם גם אחז בעקב המלות העבריות כתמונתן גם בתוך תרגומו, והנה כאשר אמרנו בעד האל לא ישתמש כ"א בשם י"י, א"כ אלהין הן המלאכים והיתה זאת כונתו בתרגומו, כאשר עשה גם בפי' המתרגם השומרוני וכמוהו אבו-סעיד השומרוני המתרגם התורה לל' ערבי בכל המקומות אשר הזכרנו.

ה) השופט כל הארץ וגו'.

המקראות האלה (בראשית י"ח כ"ג כ"ד וכ"ה) אומרים דָרְשֵׁנוּ, ואני הראיתי (דף 334 וכו') כי אברהם אבינו בתפלה לא התפלל כי אם בעד הצדיקים אשר אולי ימצאון בסדום, באמרו הנה השם הודיעני כי יספוף את כל העיר, הכי ימית גם הצדיקים אשר בתוכה, וע"כ אמר: האף תספה צדיק עם רשע ואולי יש חמשים

צדיקים בתוך העיר האף תספה חמשים הצדיקים אשר בקרבה חלילה לך . . להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע. השפט כל הארץ לא יעשה משפט, ולא התפלל לכפר בעד כל העיר בעבור הצדיקים אשר בתוכה ולא פנה אל מדת חסדו וטובו כ"א אל מדת צדק ומשפט לתת לאיש כדרכיו לענוש את הרשע ולחוס על הצדיק. אך השם ברוב חסדו השיבו, לא כן אברהם, לא בלבד כי שופט צדק אני ולא אכלה הצדיקים בהיותם בתוך קריה מלאת עול, כי אם על כל העיר אחוס בעבור הצדיקים החמשים אשר בקרבה. אז הרהיב אברהם בנפשו עז להתפלל בעד כל העיר אם גם מספר הצדיקים אשר בקרבה לא ישיג את החמשים, והשם הסכים עם דברו. אך הסופרים אמרו בנפשם וכי יעלה על הדעת לאמר כי השם יכלה הענבים עם הבאושים יאבד הצדיקים עם הרשעים, ואיך יחשוב אברהם כי השם לא יחוס על הצדיקים עד כי אצלהו לבבו להתפלל בעדם, ע"כ אמרו לא יאות לקרוא ככה באזני העם, ויוסיפו בקרב המקרא השני המלות. „ולא תשא למקום למען", א"כ גם בראשית דבריו התפלל אברהם בעד כל העיר כי חסד השם יכפר בעדה בזכות צדיקיה. וכל קורא תמים יראה כי ענין הפסוקים מתנגד לזה, ראשם וסופם יבקש משפט בעד הצדיקים ותוכם יבקש חסד לרשעים, והסופרים, אשר לא רצו לשנות מכל וכל, חשבו יהי מה, מוטב אם יהיו המקראות דחוקות ולא יצילו את לבב ההמון. והמתרגמים הארמי והסורי הוסיפו גם הם מעצמם ותרגמו מלת האף „הברוגזא" כדבר המדרש ב"ר, הכי ברוגז תכלה גם הצדיק, לא כן הלא תשא גם לכל המקום בעבור הצדיקים. וגם מפרשים קדמונים שתו להסיר תואנות ובקשו להטעים מליצת השופט כל הארץ וגו' וכן הודיענו ר' יהודה בן קריש במחברתו (דף 36) באמרו כי יש מפרשים אשר יחשבו ה"א השאלה במלת השופט כאלו איננו ותרגמו מלת משפט כמו עול באמרם כי כן הוכחו גם במליצת זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם (ש"א ח' י"א) כלו' זה מנהגו לנהוג בחזקה ולעשות נקיים ילעג, והנה פי' המקרא: השופט כל הארץ לא יעשה עול. והמפרשים הנזכרים נכנסו בדוחק הזה למען הסיר מלבב השומעים כי אברהם לא היה בטוח במדת צדקו של הקב"ה עד כי הוצרך לשאול וכי אתה שופט כל הארץ לא תעשה משפט? תהי משכורת הסופרים והמפרשים שלמה מאת השם כי כונתם רצויה ומחשבתם להועיל, אך חכמת הלשון אומרת אניח למבארים להוציא כל ספק ולהטעים כל משל וכל אשר נכתב להשכיל את האזן, אך אני אין מגמתי רק האמת ולדעת איך נכתבו הדברים.

ו) ראה את פני ה'.

כבר למדנו הר"ר שד"ל בהרבה מקומות כי עיקר מליצת הכתוב ראה את

פני ה' בקל, וע"כ הנקוד הנכון בכ"מ יִרְאֶה וְיִרְאוּ וְלִרְאוֹת את פני ה', אך הסופרים לא רצו להשמיע זה באזני ההמון כי יאמרו הרי תמונת ה' נראה? וע"כ נקדו בל' נפעל יֵרָאֶה וְיֵרָאוּ וְלֵרָאוֹת. ואני באתי אחריו בספרי (דף 338 וכו') ומלאתי את דבריו, ידרשנו הקורא משם וימצא נכוחות, והנני מוסיף היום להראות כי היתה הקריאה הזאת חלוקה וגם חכמי התלמוד נדדו אנה ואנה עד כי עמדו גם הם על הניקוד כפי אשר הוא בידינו.

הנה הסופרים הראשונים כבר שנו את הנקוד ואת הענין ובתוכם השבעים המתרגמים היונים וכן גם התרגום הישן הנמצא במיוחס ליב"ע תרגם תמיד בל' נפעל, וכנראה גם ההלכה הקדומה לא כללה הסומא עם הפטורים מן הראיה, ולמה לא יקיים את המצוה לעלות לרגל לשמוח שם ולשמוע בקול המורים והמתפללים, הכי בעיניו יראה, הלא באזניו ישמע ולבבו יבין. אך האחרונים חזרו לשוב אל הנקוד הנכון בקל. וזה אמרם בתוספתא דחגיגה (ונזכרת היא בדמותה בגמרא בירושלמי שבת י"ע ג', חגיגה א' א', יבמות ח' א'): יוחנן בן דהבאי אמר משום ר' יהודה אף הסומא (פטור מראייה) שנ' יראה פרט לסומא, והוא לפי נקוד יִרְאֶה, וממנו מוציא הסומא אשר אינו יכול לראות, ויוחנן בן דהבאי מוסיף הסומא על הפטורים האחרים הנזכרים במשנה לפי ההלכה הקדומה ולא נזכר סומא עמהם (כאשר נברר עוד), וע"כ תמצא גם התרגום הירושלמי השני המתקן כפי הנוסח המאוחר (והוא פה הנוסח הנכון) תרגם מלות ולא יראו פני ריקם (שמות ל"ד כ') לא כפי התרגום הישן הנמצא במיוחס ליב"ע: ולא יתחמון קדמי ריקנין (ואונקלוס הולך בדרכיו) כ"א: עמי בית ישראל לית אתון רשאין למיחמי ה' אלהכון ריקנין מן כל מצוה (ולא נמצא בשאר מקומות הת"י השני הזה), וכן בתהלים מ"ב ג' תרגם הארמי והסורי הנקוד וְאֶרְאֶה פני אלהים. גם ריב"ל בירושלמי חגיגה א' א' הלך בדרכיהם באמרו: מנין שכל המקיים מצות ראיה (פי' עליה לרגל) כאלו מקבל פני שכינה מן הדא שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' וגו', והנה פי' כל העולה בג' רגלים ירושלימה הוא כאלו יִרְאֶה את השכינה. אך לא כל החכמים הסכימו עם הדברים האלה, ובפרט רבי מאסף המשנה לא אבה בם, וזהו אמרם עוד בתוספתא: השיב רבי על דברי יוחנן בן דהבאי הכריעו חכמים לסייע דברי ר' יהודה. והנה לא הודיענו מה היתה תשובת רבי על דברי יב"ד ומה היתה הכרעת החכמים, וכפי שטתנו החזיק רבי בנקוד כפי אשר שנוהו הסופרים וקרא בל' נפעל יֵרָאֶה וא"כ אין להוציא משם הסומא, וע"כ לא כלל גם הוא במשנתו הסומא בתוך הפטורים. ואם תאמר הלא נמצא במשנתנו הסומא נמנה גם הוא במספר הפטורים? התשובה, דע כי

מלת הסומא הנזכרה במשנתנו בין מלת „החיגר" ובין מלת „והחולה" היא תוספת מאוחרה ואינה דברי רבי, וכבר בהשקפה ראשונה נראה כי בא הסומא בתוך אנשים אשר לא יוכלו ללכת יהיה זה בעבור רפיון רגליהם או בעבור חולשת גופם בכללו: החיגר והחולה והזקן וכל שאינו יכול לעלות ברגליו, אבל הסומא אינו כן לא ימנעהו דבר מלכת אם גם כה וכה יוכרח לקרוא עזר לנפשו למען ישיג אל מטרת חפצו. וברור הוא כי לפני בעלי תלמוד הירושלמי לא היה הסומא בכלל הפטורים המנויים במשנה (אם גם בנוסח המשנה שם בדפוס נוסף גם הוא), כי כן הגמרא הירושלמית נתנה טעם והביאה ראיה מן המקרא לכל הפטורים, ורק מן הסומא לא דברה כלל ואמרה: חיגר דכתיב רגלים חולה דכתיב ושמחת זקן דכתיב רגלים ע"כ, הכי יעלה על דעתך כי מסומא הגמרא בין חיגר לחולה העלימה עיניה, הכי תמהה על דברי יב"ד אשר הביאה מלפנים? לא כן כי לא נמצא במשנתה הסומא ולא היה מן הצורך להביא מקרא מסייע. אך החכמים בני דורו של ר' או הבאים אחריו ברצותם להשוות את הדעות החזיקו במאמר יב"ד משם ר' יהודה לפטור הסומא, אולם כפי הנראה לא זזו משינוי הניקוד וקראו יֵרָאֶה, ובכל זה הוציאו הסומא מכח דרשת אל תקרי או יש אם למסורת וכדומה, והנה החכמים האלה הוסיפו כבר במשנה הסומא (והוא שלא כדעת רבי) וכן היתה אח"כ המשנה שגורה בפי האמוראים הבבליים, כנראה בבבלי חגיגה ד' סוף ע"א וכן היתה לפני רש"י והרמב"ם. והנה האמוראים הבבליים האלה ברצותם הלכה לפטור את הסומא שקועה כבר במשנה, ובחשבם כי מרבי המאסף יצאו הדברים, היה לפלא בעיניהם מה זה אשר הוסיף יוחנן בן דהבאי בתוספתא באמרו אף הסומא, הלא אין אלה אלא דברי המשנה בעצמה? ע"כ פירשו דבריו באופן אחר ואמרו, לא על הסומא מכל וכל ידבר, כי זאת הלכה מרווחת ומוסכמת, כי אם הוא מרחיב השער ומוציא גם הסומא באחת מעיניו והוא בודאי יכול לעלות בלי מונע, ובכל זה מדרשת יִרְאֶה יֵרָאֶה מוציאו, וכה הביאו דבריו בד' מקומות (חגיגה ב' א' וד' ב', סנהדרין ד' ב', ערכין ב' ב'): יוחנן בן דהבאי אומר משום ר' יהודה סומא באחת מעיניו פטור מן הראייה שנ' יראה כדרך שבא לראות כך בא ליראות מה בא לראות בשתי עיניו אף ליראות בשתי עיניו ע"כ. ורק על אשר לא ידעו כי לא מפי רבי כ"א מפי יוחנן בן דהבאי וע"פ הכרעת החכמים אחרי רבי נשנתה ההלכה לפטור הסומא במשנתנו, לאלה הענין להוציא דברי יב"ד מפשוטם ולשנות ולהחליף דבריו ולשים בפיו דבר משולל הבנה, וכל בן דעת יודע כי הטעם כדרך שבא לראות וכו' ומה בא לראות בשתי עיניו וכו' אין לו טעם ולא ריח. ובא וראה איך הנטייה הזאת הראשונה מן הדרך הסלולה היא הביאה עוד אל מקום צר יותר, כי עתה הדברים הנסמכים בתוספתא: השיב רבי על דברי יוחנן בן דהבאי, לא נאמרו בעיניהם כי לא היו במחלוקת בין יב"ד

ובין רבי, וכפי סברתם רבי כתב כמנהגו סתם המשנה והניח הפירוש אם גם שונה באמת מעיניו נקרא שונה, למשא ומתן של הלכה, ומה א"כ ענין מאמרם: הכריעו חכמים לקיים דברי ר' יהודה, הלא אין חולק ואין משיב, ואין מכריע? ע"כ הוציאו האמוראים הבבליים את כל הדברים האלה עוד יותר מפשוטם ושינו וגרעו והוסיפו הרבה. בא נא אתי הקורא ונראה הדברים הבאים עוד בתוס' תיכף אחרי הכרעת חכמים וז"ל: והנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל וגו'. והנה המאמר הזה איננו נקשר כלל עם הקודם לו, בראשונה מוסיף השונה ומרחיב הדבור עליו, ואחריו מדבר על הקטן הנזכר כבר במשנה ומביא לסייע טעמה חנה כי העלתה הנער רק אחרי הגמלו. והגמרא הבבלית (חגיגה ו' א') קצרה את הדברים הקודמים עם הפסוק הזה והסבה הכל אל קטן, וכתבו: השיב רבי תחת דברי בית הלל לדברי בית שמאי (במקום: על דברי יוחנן בן דהבאי הכריעו חכמים לקיים דברי ר' יהודה) והנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער והבאותיו. ראה איך גרעו והוסיפו ודרשו ושינו הכונה, וכל זה על כי לא ידעו משינוי הניקוד ומהוספת החכמים בתוך דברי המשנה.

ז) כי לא יראני האדם וחי.

כבר העירותי למעלה (סימן ד') כי ר' עקיבא גם הוא עשה תחבולות ויעץ מועצות לפרש הפסוקים הכתובים ע"ד משל והמורים כפי גזרתם על ענין גשמות האל, על אופן אחר שמסיר הגשמות אם גם הפי' ההוא רחוק מדרך הפשט הנכון, וכי כן עשה גם בפסוק: כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג כ') אשר ענינו הפשוט כי לא יוכל האדם לראות השם ואם יראהו ימות, והיה קשה בעיניו המאמר הזה א"כ יש יכולת ביד האדם לראות הבורא אך בן מות הוא בראותו אותו, א"כ הקב"ה בעל תמונה הוא חלילה! גם לא שקטה מנוחתו בפי' ר' דוסא אשר פי' לא יראני האדם בעודנו חי ודבריו: בחייהם אינם רואים אבל רואים הם במיתתם, כי אם הוא נוטה לדרך אמת ופי' וחי ולא כל חי, לא האדם ולא שום בריה חיות הקדש כי השם לא ישיגו הראות מאחר שאינו בעל תמונה וז"ל בספרא (תחלתו פרק ב'): ר"ע אומר *) אף חיות הקדש הנושאות את כסא הכבוד אינן רואות את הכבוד א"ר שמעון איני כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו אף מלאכים שחיים חיי עולם אינם רואים את הכבוד ע"כ. והנה לא מצאנו כן במתרגמים הקדמונים, אך ראה זה מצאתי במתרגם הערבי לשומרונים הוא אבו-סעיד גם הוא תרגם: ולא חי, גם ר' אהרן הקראי בעל המבחר פי': ולא מלאך.

---

*) בדפוס דעסויא חסרות המלות: ר"ע אומר בטעות, ובדפוסים הראשונים יתכן והענין מוכיח עליהן כי הפי' אף חיות הקדש הוא פי' אחר נבדל מן הפי' הקודם בחייהם אינם רואים, וגם לפני בעל ק"א היה הנוסח הנכון.

ח) עֵגֶל.

הראיתי בספרי (דף 343) כי זכרון העגל הוא כאשר אמרו בעלי המדרש כזכרון קטיגור לישראל, וע"כ פעם המתרגמים פעם בעלי הנקוד חשבו מחשבות להסירו מתוך המקרא. כן היה הדבר קשה בעיניהם לאמר כי כף רגלי החיות הקדש כף רגל עגל (יחזקאל א' ז') והשבעים שינו את כל הענין ותרגמו כי כנף רגלי החיות כנף רגל מעופף בעגל ופי' מתוך הארמי במסרה, והתרגום הארמי ועקילס הוא המתרגם מלה במלה העתיקו כף רגל עָגֹל. ובהפך תרגמו השבעים מ"א י' י"ט: וראש עָגֹל לכסא (שלמה) מאחריו והוא הנכון, ועם כל זה הארמי והסורי והרומי תרגמו כפי נקוד שלנו עֶגֶל, ובעלי המסורה עוד עשו משמרת למשמרת וכתבו עגול מלא וי"ו למען לא יוכל איש לעשותו עגל בן בקר. ועתה, קורא נכון, לך נא אתי אל מקום אחר ותראה הדבר ההוא בעצמו. כבר ידעת כי כריתת הברית היתה לכרות עגל בן בקר ולעבור בין בתריו והיתה זאת לאות ולשבועה אשר לא תופר, וזה ענין המעמד הנורא בין הבתרים אשר לאברהם (בראשית ט"ו ט' וכו'). גם בירמי' (ל"ד ח' וכו') נמצא כי כרת המלך צדקיהו ברית לקרוא לעברים דרור, והברית נכרתה לפני ה' ובביתו (פ' ט"ו), ויהי כמעט אחרי שלחם את עבדיהם חפשים וישובו ויכבשום עוד לעבדים ולא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני ה' העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו (פ' י"ח), השרים והכהנים העברים בין בתרי העגל (שם י"ט), ויוכיחם השם ביד הנביא ויעד עליהם לקרא אל החרב ואל הדבר ואל הרעב על הפירם את האלה ואת השבועה. והנה הדברים פשוטים ונכונים, לא יוכל כל קורא תמים להבינם בדרך אחר, ובכל זאת יש מן המתרגמים גם בעלי התלמוד והמפרשים נבוכו אנה ואנה כאלו סגר עליהם המדבר. הנה מלאנו השבעים מתרגמים בפי"ח: העגל אשר עשו לעבדו (τὸν μόσχον ὃν ἐποίησαν ἐργάζεσθαι αὐτῷ) כאלו לא יוכל איש לדבר על העגל כ"א על מעשה ע"ז (אך סומכוס ועקילס תרגמו על נכון), ובפי"ט השמיטו מלות „העברים בין בתרי העגל" מתוך תרגומם (והאחרונים הוסיפו תרגומן). ובספרי שופטים (י"ח י') פ' לא ימצא בך אמרו (והשנה בילקוט שם סי' תתקי"ח): מעביר בנו ובתו באש זה שהוא מעביר בנו ובתו לע"ז וכורת עמה ברית *) שנ' העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו, ולא הרגיש מפרש על הזרות הזאת כי מביא הספרי פסוק אשר נזכרה בו כריתת ברית לפני ה' להקים את מצותיו ומסייע ממנו לפרש מלת העברה כריתת ברית עם ע"ז וזה באמת דבר מתמיה, אם לא כי ידענו כבר מתרגום השבעים כי כריתת עגל היתה בעיני הראשונים מעשה ע"ז. גם רש"י בפי' הנביאים המשיך הענין לצד זה

*) על דבר הדרשה הזאת ראה ספרי דף 302 וכו'.

וכתב בפי' לפ' י"ח וז"ל: העגל אשר כרתו לשנים, כשחזרו ובשובם כרתו כולם ברית למרוד במקום וכרתו עגל לשנים ועברו בין בתריו למרוד בו והיא היתה ברית חזקה וגמורה לאמר ככה יבתר ויחלק העובר עליה ע"כ, הנה הוסיף ברית חדשה לא שמענו עליה דבר, ברית למרוד במקום ולהפר מצותיו, וכל זה בעבור זכרון העגל. ומפרשים אחרים, הזכירם מנחם בן סרוק, פנו לדרך אחרת ויתאמצו להסיר העגל מתוך המקרא ויעשוהו לעגול, וכה דברי מנחם במחברתו שרש בתר: אמרו אנשי פתרון העגל אשר כרתו לשנים איננו עגל כמשמעו עגל בן בקר, העמידו עגל מגזרת עגל סביב (מ"א ז' כ"ג) עגלות (שם ז' ל"א), ונראה פתרונם טעות בידיהם וכו' ע"כ, והוא השיב עליהם וישם את הפשט על כנו, מ"מ ראינו כי נלאו מפרשים קדמונים להסיר גם פה העגל אם גם לא נדע היטב את פתרונם, כי מה ענין עגול לפה?

ט) ההלכה הקדומה והתרגום הירושלמי.

מליאה נכבדה מאד היא בעיני כי היתה שטת ההלכה הישנה נבדלה מן ההלכה אשר נמצאת כיום בידינו במשנה ובגמרא, וכי רק שארית הפליטה מן ההלכה הישנה הלזו נשקעת פה ושם בתוך המכילתא והספרי, גם מצאה קן לה בתוך התרגום הירושלמי אשר דבריו נבלעים בתוך התרגום המיוחס ליב"ע, והרחבתי הדבור על הדבר הנכבד בהרבה מקומות בתוך ספרי, ועוד יש להעמיק החקירה ולהוסיף הנה והנה, וכיום אערוך לפניך הקורא רק שנים שלשה גרגרים. — כבר עוררתי (דף 436 וכו') כי יש דעות נבדלות בין ההלכה הקדומה ובין המאוחרת על דבר ממית (או מכה) עובר במעי עמו אם הוא כבר בן של קיימא, כי שמות כ' כ"ב וכ"ג נמצא באשה שיצאו ילדיה ע"י אנשים נוגפים אותה, אם לא יהיה אסון ענוש יענש המכה כאשר ישית עליו בעל האשה ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש ופי' השבעים, אם יהיה ואם לא יהיה אסון בילדים כלו' אם הבן של קיימא ויצא בדקיפת הנוגף ומת או הוכה אז כאשר עשה המכה כן יעשה בו נפש תחת נפש עין תחת עין וגו', ואם לא יהיה אסון בילדים כלו' אם הבן איננו בן של קיימא אז לא יחשב המכה כשופך דמים ורק עונש יושת עליו מאת בעל האשה, וכן שנינו במכילתא במקומו (פ' דינין פ"ח ונשנו הדברים בילקוט) וז"ל: ומה ת"ל וכי ינצו (וגו') לפי שהוא אומר וכי יכה נפש אדם (ויקרא כ"ד י"ז) שומע אני אף בן שמונה ת"ל וכי ינצו אנשים (וגו') מגיד שאינו חייב עד שיהרג (ילקוט: שיהא) בן של קיימא. תשמע ממנו כי פירשו ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש, אסון בולדות ורק בבני תשעה והם בנים של קיימא כי רק אז יהיה אסון, וכן פירשו הקראים כאשר הראה בבעל המבחר שם. אך ההלכה המאוחרת

ממאנת בזה ופירשה הכל על האשה, כי גם הריגת בן של קיימא כל זמן שלא היה בחיים מיתו אינה הריגה ואינה אסון. והוריתי כמו כן שם כי זה דבר המחלוקת בין ר' ישמעאל (המחזיק בהלכה קדומה) לחכמים אם בן נח חייב אף על העוברין אם לא, אמרו בג' דסנהדרין נ"ז ב': משום ר' ישמעאל אמרו (בן נח חייב) אף על העוברין ע"כ ולא חילקו בין של קיימא לאינו של קיימא ובכולם חייב בן נח לפי דעת ר' ישמעאל, והוא הטעם כי לפי שעת ההלכה הקדומה ור' ישמעאל עמה, עובר במעי אמו נפש חיה הוא בפני עצמו וע"כ חייב בן ישראל הנוגף אשה הרה ויצא ולד בן של קיימא, ובאינו של קיימא פטרתהו התורה על צד הספק כי נפש חיה היא אשר הרג חיים עוד לא היו חיים שלמים, אבל בבן נח אין אנו מטים כלפי חסד אלא מכריעים הכף אל הדין על הצד החמור, ע"כ בן נח ההרג עובר במעי אמו גם אם לא כלו לו חדשיו, בן מות הוא, וחכמים אשר פטרו בן נח על העוברין תמכו בשטת ההלכה המאוחרת האומרת עובר במעי אמו בין של קיימא בין אינו של קיימא אינו נפש חיה וכלא נחשב, א"כ לא בלבד ישראל ההורגו פטור כ"א גם בן נח ואינו צד חסד לפטור הטועה ולא כלום. וע"כ לא בצדק פסק הרמב"ם המחזיק בדעת הגמרא והיא ההלכה המאוחרת ופוטר ישראל ההורג בן של קיימא טרם צאתו לאויר העולם, ובדבר בן נח ה' מלכים ט' י"ד אחז בדעת ר' ישמעאל והביאה להלכה, אין זאת כי אם על בלי ידע דבר מן ההבדל בין ההלכה הקדומה למאוחרת. ואם נעמיק החקירה יותר נדע ונבין כי עוד מחלקת אחרת ישנה ורבה תלויה בהבדל הזה, כי מה שדברנו עד הנה באדם הלא המשפט הזה הוא בעצמו גם בבהמה וחיה, ובהן המחלקת אם עובר ירך אמו ושחיטת אמו מטהרתו אם הוא נפש בפ"ע ושחיטתו הוא המכשרתו. ההלכה הקדומה בררה דרכה לאמר נפש בפ"ע הוא וצריך שחיטה וחייב באותו ואת בנו וגיד הנשה נוהג בו וחלבו אסור, וזוהי עוד דעת ר' מאיר במסכת חולין ד' ה': השוחט את הבהמה ומצא בה . . . בן תשעה חי טעון שחיטה וחייב באותו ואת בנו, ובבריתא שם ע"ד ב': גיד הנשה נוהג בשליל וחלבו אסור, לא כן ההלכה המאוחרת האומרת עובר ירך אמו ושחיטת אמו מטהרתו ואינו חייב באו"ב ואין גה"נ נוהג בו וחלבו מותר, והיא דעת החכמים במשנה: שחיטת אמו מטהרתו ר' שמעון שזורי אומר אפי' בן שמנה שנים וחורש בשדה שחיטת אמו (לפני ח' שנים) מטהרתו, ודעת ר' יהודה בבריתא: ר' יהודה אומר (גה"נ) אינו נוהג בשליל וחלבו מותר. ובשטת ההלכה הקדומה אחזו כדרכם הכותים והקראים, וכן שנינו במס' כותים סוף פ"א: אלו דברים שאין מוכרים להם אין מוכרים להם . . . לא כוסכוס ולא שליל אע"פ שישראל אוכלין כוסכוס ושליל אין מוכרין להם מפני ממכר טעות, וכשם שאין מוכרין להם כך אין לוקחין מהם שנ' כי עם קדוש אתה לה' אלהיך כשאתה קדוש לא תעשה עם אחר קדוש למעלה

תמך ע"כ, ונודע איך המכו הקראים את כוח הרבנים על דבר הנ"ל באמרם כי יאכלו אבר מן החי וימלאו מאלות פיהם. והם לא לבדם ישכנו כי אם על ההלכה הקדומה תמכו יתדותיהם.

הפך נא אל מקום אחר ונמצא התרגום המיוחס ליב"ע מתרגם מי האיש הלזה (בראשית כ"ד ס"ה): מן גברא הדור ויאי והוא כדברי ר' חייא בב"ר פ"ס: ראתה אותו הדור ותוהא מפניו היך מה דאת אמר הנה בעל החלומות הלזה בא (שם ל"ז י"ט), הנה נראה כי פירשו בשני המקומות מלת הלזה במלת הדור, אך בבראשית ל"ז י"ט לא נמצא כן בת' המיוחס ליב"ע כ"א כדברי אונקלוס הא מארי חלמיא דיכי אתי וכו' כי הוא תקון שתקנו האחרונים, גם בב"ר פפ"ד לא נמצא דבר מורה על ההוראה המוצאה בפ"ס, לא כן המתרגמים הכותים השומרוני והערבי, שניהם תרגמו בשני המקומות כפי ענין המיוחס ליב"ע וב"ר למקום הראשון, השומרוני העתיק במלת זהייא או זעייא (כדרכם להשתמש באותיות הגרון בערבוביא), וכונתו איכה כמו מלת זה בעברי (כאשר חשב המדקדק אוהלימאן בספר דקדוקו), כ"א פירושו הדור ויאי כדבר ת"י וב"ר, כן ענין ערך זהא בל' סורי וכן שימושו בל' ארמי ע' ערוך ע' זה א' זיהא דשמשא (כנ"ל כפי עדות כ"י וכן גרסת הערוך לא זיהרא ולא זוהמא) פי' הזיו הנשאר עוד מן השמש אחרי בואו, וע' זה ב' זיהיה (כג' הערוך ולא זיויה) הוא דעבר פי' זיוו, וזה ג' זהוהי (לא זהומי) הלב פי' המתהדרים והמתגדלים, וע' זהיין בוי"ר פ"ב ר' לוי קרא יתהון זהייני (לא אלליא) פי' שמחים בכל עת כלו' המתהדרים על לא דבר. וגם הערבי תרגם מי האיש הלזה: אלבהי כלו' הנאור והדור, ובעל החלומות הלזה: אלמתבשר כלו' השמח בעצמו והגאה. והנה גם פה פי' קדום נמצא עוד רושמו בתרגומים ובמדרשים ואחזו בו הכותים.

ועד השלשה אני בא והנה ראיתי המיוחס ליב"ע מתרגם ושלח את השעיר במדבר (ויקרא י"ו כ"ב) כדברים האלה: ויפטור גברא ית צפירא למדברא דצוק ויסוק צפירא על טוורייא דבית הדורי וידחיניה רוח זיקא מן קדם ה' וימות. א"כ האיש העתי אינו מלוה את השעיר עד ההר ואינו דוחפו מן ההר כ"א עומד מרחוק והשעיר הולך מעצמו על ההרים ורוח מאת ה' תדחנו מן ההר וימות והנה הכל דרך נס, והוא נגד ההלכה הערוכה במשנתנו יומא ו' ו': מה היה עושה (מי שהיה מוליכו כלו' את השעיר המשתלח, משנה ב', והוא האיש העתי), חולק לשון של זהורית חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו (של השעיר), ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים . . . ומאימתי מטמא בגדים (האיש העתי) . . . ר"ש אומר משעת דחייתו לצוק ע"כ. הנך רואה כי האיש העתי מלוהו עד ההר ודוחפו משם. ועתה ראה נא קורא נבון המשנה הקודמת ותמלאה אומרת: מוקירי ירושלים היו

מלוין אותו עד סוכה הראשונה . . . ומלוין אותו מסוכה לסוכה חוץ מאחרונה שבהן שאינו מגיע עמו לצוק אלא עומד מרחוק ורואה את מעשיו ע"כ, וכי תדקדק היטב בלשון המשנה תשתומם איך השתמשה בל' יחיד בדברה על רבים כפי הפי' המורגל, לא היו מלוין עד סוכה האחרונה ולא הגיעו עם האיש העתי לצוק אלא עומדים מרחוק ורואים את מעשה האיש, ומה זה כי המשנה שינתה לשונה? ובבירור נשקעה פה הלכה קדומה בתוך משנתנו כלשונה ולא על המלוין תדבר כי אם על האיש העתי בעצמו, ותעיד על זה גרסת המשנה בירושלמי שאומרת שאינו מגיע עצמו (במקום עמו) לצוק וכו', והנה הפי' הנכון, לא היו מלוין אותו יותר, כי האיש העתי עצמו לא הלך לצוק פי' ההר כ"א עומד מרחוק ורואה את מעשה השעיר, ואם ראה כי השעיר נפל מן ההר בבוא עליו רוח מעברת מאת ה' אז נחה דעתו, ואולי הניף גם בסודרין להודיע כי מת נושא עונות הקהל. ואולי זאת כונת ר' אליעזר (המחזיק לרוב בהלכה הקדומה) בהשיבו לשואליו דהאו ולא מת מהו? כך יהיו כל אויבי המקום (תוס' פ"ג, ירושלמי ו' ג' ובבלי ס"ו ב') פירושו המקום הורגו ודוחפו ולא הולך לדחיית האיש העתי. יהיה בזה איך שיהיה, מצאנו גם פה הלכה קדומה נבדלת מן המאוחרת ורישומה ניכר במיוחס ליב"ע וגם במשנתנו. ועתה הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת להודיעך קצת אמרי אמת איך נתגלגלו הדברים ובנו הבונים ועמלו להניח היסוד ואבן הפנה, גם כה וכה הסירו אבן ולבור ויסבו את טעמם למען הסיר כל מכשול מדרך העם, ועלינו לשבח ולפאר את עמלם כי מלאכה גדולה עשו בהדריכם את העם אל המטרה הנכבדת קדושת שם הגדול ויחודו, ובכל זה חובה עלינו גם לחקור כפי השגת ידנו עד היסוד הראשון לידע ולהודיע איך היו הדברים בעצם ובראשונה טרם תקנו הסופרים ושנו המנקדים ובארו המבארים, ורק בזה נשיג את קורות עמנו ורוח ה' אשר נחה עליו בכל עת וגם ממנו לא תסור עד עולם. אמן!

ברעסלויא עש"ק כ"ב טבת תר"ח לפ"ק.

אברהם גייגר.

2.

Schreiben des Herrn Prof. **S. D. Luzzatto** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

הנה אנכי נותן לפניך היום פירושי לספר קהלת אשר כתבתי זה שלשים ושש שנים, למען תתנהו באולמך הנחמד. ואתה דע לך וידעו כל קוראי אולמך, כי לא ככל מחשבותי אז מחשבותי עתה, ויש בפירושי זה כמה דברים שאינם עוד נכונים בעיני, ויש בו גם כן דברים שאני מסופק בהם; ודרך כלל מעלת ספר

קהלת גדלה בעיני אחרי בואי בימים, הרבה יותר ממה שהיתה בימי חרפי. ועם כל זה גמרתי בלבי להוציא פירושי זה לאור, להודיע ולהוודע כי מאז מימי נעורי אהבתי החקירה החפשית, בטרם אדע ספרי שפינוזה ואייכהארן וגיזיניוס ומרעיהם, ועל כן כל מה שאני כותב נגד הראציונאליסטים איננו מפני דבקותי באמונות שהרגילוני בהן אבותי ורבותי, אבל הוא מפני שכך עלה בידי אחרי החקירה החפשית באמת (לא בחקירה המתדמה לחפשית, והיא שפחה נחרפת למחשבת אחרים, לפי המקומות ולפי הזמנים) כי משה וישעיה וזולתם היו באמת נביאי ה', ולא חזון לבם ידברו.

והנה כבר בא דברי באורך חלק א' (עמוד ע"ח) לענין אגרותי על החלומות, כי לא כל מה שכתבתי ושהאמנתי בימי עלומי הוא ישר בעיני עד היום, ומכל מקום אחשוב כי קריאת המכתבים ההם תהיה לתענוג ולתועלת לכל אוהבי לשוננו. א"כ מי שהתמיה על המכתבים ההם בוויענער מיטטהיילונגען (7 יולי 1856) היה לו להזכיר כי בן כ"ד שנים כתבתים, ושלא הוצאתים לאור ללמד תעלומות חכמה, אלא ללמד בני יהודה קשת וצחות הלשון.

ואתה ידידי הלא תדע כי לא שלומי כל ישראל המה הראציונאליסטים, ולא כל העדה נתנו בידם שטר הרשאה לאמר כרחנו יהיה כחכם, וכל היוצא מפיהם הרי הוא כאלו יצא מפינו; אבל הראציונאליסטים הכותבים בלשונות העמים, מתכוונים תמיד למצוא חן בעיני העמים, ובעיני היהודים הבלתי מבינים לה"ק ואשר דרכיהם רחוקים מדרכי קדמונינו, ובהסף האנשים אשר יאספו אל ביתם אוצרך ויהגו בו הם אנשים אשר נפשם חשקה בלשון אבותינו ובדרכי קדמונינו, ובשבילם אני כותב, ובעבורם אני מוציא מתחת ידי מה שכתבתי בימי נעורי, אף אם לא יהיה ריין וויסענשאפטליך, ולא אבוש לערוך לפני אחי בני עמי העתים אשר עברו עלי, והגיוני לבי עם קרובי ואוהבי, כי ידעתי כי להיותם דברים היוצאים מן הלב ישמחו בהם ישרי לבב וצדיקים יתענגו בם.

ואם באתי להגיד כל אשר בלבבי, אֹמַר כי אין לך דבר שיהיה וויסענ־שאפטליך באמת כמו חקירת תהלוכות המחשבה בקרב איש ולב עמוק, ורוב החכמים הסתירו מהבאים אחריהם ספור מהלך נפשם במחשבותיה וחקירותיה, ובמאורעות אשר עברו עליה, ואשר מצאו בה אם מעט ואם הרבה, עד שקנתה התכונה אשר קנתה. ונמשך מזה שהבאים אחריהם ישתוממו על חכמתם, כי יראו אותם כענקים, ולא ראו אותם עוללים ויונקים, ויתמהו על הארז הגדול, מפני שלא ראו אותו כשהיה חוטר ונצר היוצא וצומח מעט מעט משרשיו. וכבר התרעם קונדילאק על הצניעות הזאת, הסוגרת בעדנו הבנת הויית החכמה וגידולה מדרגה אחר מדרגה, ודי בזה, והמשכילים יקשיבו, ובעלי קנאה ירינו, ואנשי לצון ילעיגו, ופיהם ירחיבו, אבל נפש צדיק לא יכאיבו.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, וה' יברך את עמו בשלום.

פדובה כ"ד תשרי, **כי לא בכח יגבר איש לפ"ק.**

ידידך שד"ל.

דברי קהלת

מפורשים על פי פשוטם עם הקדמה דורשת וחוקרת תולדות המגלה הזאת לברר וללבן בדרך חדשה את כל המבוכות המתרגשות ובאות על אודותיה.

הקדמה

כל ימי הייתי מצטער, ולבי הולך וסוער, ונפשי בקרבי מתבהלת, על דברת ספר קהלת, כראותי כל מפרשיו, ייגעו לריק ויעילו לשוא, לפרש דבריו בחכמתם, ואין פותר אותם, פתרון המתישב על הדעת, המתקבל לאזן שומעת, ולא מצאתי בו בכלל ובפרט, כי אם פירוש ממושך ומורט, ימאן השכל לקבלו, לאמר כי בעל הספר לא כיון לו, רק המפרשים עוותו דבריו בזרוע נטויה, ואין המפורסמות צריכות ראיה.

וכבר אמר לי ידידי שמב"דל, אשר להשכיל לא חדל, כי כאשר ירבה להסתכל בדבריו, ובדברי מבאריו, כן יוסיף להתחזק בדעתו, שאי אפשר שיפורש מעולם על פי פשוטו, ויפלא הדבר בעיני פליאות אין להן מנין, איך יתכן שיהיה ספר שלא יהיה לו ענין, ומחברו מה נתכוון? האם כתבו לשלא יובן? זה באמת אי אפשר, ואיך אם כן לא יוכל להתפרש באמת וישר?

עודני משתומם ומשתאה, ואשא עיני ואראה, והנה קצת דברי קהלת אין קושיים מפאת עצמם, רק המפרשים שנו את טעמם, ונדחקו לפרשם במשכיות, כדי שלא יובן מהם דבר מינות, ולולא יראו פן תצא מהם תקלה, כי עתה פירשום כפשוטם על נְקַלָּה, כגון מי יודע רוח בני האדם העולה, פשוטו כתרגומו וה"א לשאלה, ולשון העולה היא והיורדת היא, מורה באצבע כי שאלה היא, ואם לא כן אין לו ענין גם המאורע לפניו ולאחריו, מן כי מקרה בני האדם עד כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו, ומי שיאמר כי קהלת מזכיר מה שההמון מדבר, הלא יראה כי אין הדבר כן, רק הם באמת דברי המחבר, כי תכף הוא אומר וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו כי הוא חלקו כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו, הנה אמר וראיתי ואין אדם רואה בעיני חבריו, אך בעל הנקוד ועמו כל המפרשים פירשו הכתוב בדרך רחוק, פן יהיה הדבר למכשול ולפוקה, וכן יבין הנבון, כי כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון, אין פירושו רק כפשוטו; והמפרשים לא פירשוהו כמשפטו, ובמעטה חסידות עטוהו עָטֹה, שלא להביא בני אדם לחטוא, והאומר שהם דברי ההמון מלבו בדם,

ואין לו שום ראיה לחזק דעתו ולסעדה, כי המשך הכתובים יתיצב נגדה, ועוד מי הוא אשר יאריך בספור טענות האחרים, ולא יאריך עוד יותר להשיב להם אמרים? וקהלת לא השיב תשובות על זה, כאשר כל אדם יחזה. וכן לכל זמן וכ״ח עתים אין להם ענין עם מה יתרון העושה, זולתי בדרך מתנגד לעקרי תורת משה, והוא דעת האומרים, כי כל מעשי האדם נגזרים, ומלבד זה עוד מקומות רבים בספר קהלת, המקיימים זאת האולת, כגון אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם, ביד אלהים גם אהבה גם שנאה אין יודע האדם הכל לפניהם, ונמשך מזה כי הגמול הוא דבר מדומה, כמו שאמר מיד מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא, וכן דברים רבים באו בו הנוטים מדרכי החכמה לדרכי התהו, כגון טוב אשר יפה לאכול ולשתות ורבים כמוהו, והמפרשים שמו בסד רגליהם, בפירוש הכתובים ההם, להוציא אותם ממשמעותם הפשוטה, שלא לתת פתחון פה לנפש כי תחטא.

ויהי כי ראיתי כאלה, ואוסיף להפלא הפלא ופלא, איך אפוא המלך שלמה החכם מכל האדם, אשר אין ערוך אליו במשליו אשר מהלל החכמה יסודה, גם לִמֵּד לכל בשר, חכמה ומוסר, והפליג לדבר נגד התענוגים, והוכיח במישור את המשוגעים, אשר בהבלי ההוללות והזוללות שוגים, איך תחת חטה יוציא חוח, והוא עצמו יאמר כי אין טוב רק לאכול ולשתות ולשמוח? ואם נשיו הטו את לבבו לשמוח ולאכול ולשתות, לא לבו הלך עד שיקום ויכתוב כאלה לפני ההדיוטות, וידענו כי כל ימיו, העמיס עֻלּוֹ על עמיו, ולא הרגילם להיות מעונגים ומפונקים, אך היו תחתיו נאנחים ונאנקים, ושיר השירים אפילו יובן כפשוטו גבהו דרכיו מדרכי קהלת, כי כל החכמים והחסידים יבחרו להם אשה ויאהבוה ואין בזה אולת, ובכל שיר השירים אין שום הערה על מחשבת חסרי מוח, כי אין טוב לאדם רק לאכול ולשתות ולשמוח, וכן האיש אשר כתב אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו, היתכן שיכתוב ספר שיהיה המכוון בכלו או ברובו, כי הכל בגזרת עירין, ושאין אנו בני חורין, ומי שכתב וצדיק במותו חוסה, איך יכתוב כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה, דבר ההורס השארות הנשמה?

ולא זו בלבד כי ספר קהלת מתנגד לספר משלי בכללות ענינו, אך הוא רחוק ממנו מאד גם מצד לשונו, כי מה מתוק מדבש לשון שלמה במשליו, ומה מגומגם לשון קהלת בספור הבליו, זה בל׳ צחה, יאלף חכמה מפוארה, וזה בארירות לשון, יניח הקורא בערפל ואישון, זה כמלך רם ונשא, יניף שבט תוכחת על איש ועל אשה, וזה כאדם הצריך למורה, עורך ספקותיו אל עין הקורא, אומר דבר ושונה ואומרו, ובתוך כדי דבור עומד וסותרו, סוף דבר כי בין משלי

וקהלת המרחק רב, כרחוק מזרח ממערב, וכרחוק צפון מתימן, והיות אב אחד לשניהם איך יאומן?

ולא בינו ובין ספר משלי לבדו ירבה השפעם ויגדל, כי גם מכל שאר ספרי נביאינו לשונו נבדל, באשר באו בו הרבה מלות נכריות, אשר לא כמלות העבריות, כמו מלת כבר אשר אין לה ריע במקרא, ואי אפשר לומר מקרה קרה, כי איננה מן המלות אשר לא יקרה מקרֶה בכ"ג ספרים, אלא שלקחו במקומה לשונות אחרים.

והוא הדין למלת ענין, כי ראוי היה לה להמצא במקרא פעמים אין להן מנין, וכן רעיון רוח, מן הארמי לקוח, וכן שרש תקן בקוף רק בארמית ימצא, ולבי נוהג בחכמה לשון חכמים הוא ובמקרא הוא פעל יוצא, ושרש כשר ל' ארמית ולשון חכמים, ולא נמצא רק באסתר ודברי הימים, ומלת חוץ ממני לשון חכמים לא לשון מקרא, כי לא תבא רק בבחינת המקום כמו שהעיר החכם אבן עזרא, ועת לכל חפץ במשנה לבדה יזכר שמו, כאשר העיר רבנו שלמה, וכן מלות עֶדֶן וְעֶדְנָה, בכל המקרא נפרדות הנה, וְכָל-עֻמַּת עלה מבבל, והוא נגזר מן כָּל-קֳבֵל, וכן פתגם מעשה הרעה וכן וְעַבְדֵיהֶם, כלם מלשון ארמית הם, וכן חוסר גומץ בספרי הקדש לא נמצא, רק פַּחַת תרגומו גומצא, ובוקע עצים יסכן בם אין פשוטו אלא לשון סכנה, ואיננו אלא לשון משנה, ובטלו הטוחנות תרגום של שָׁבַת ולהג הרבה לשון ערב, ואין כן דרך המקרא לדבר בערב רב, ובספרי הקדש זר לא יקרב, אף כי בדברי המלך החכם אשר כלם סלת, אין בהם פסולת. עודני נבוך בספקותי, לאמר מי כתב ספר קהלת ואימתי? אחר שאין שפתו שפה ברורה, כלשון המקרא, כאלו אי אפשר שנכתב קודם עזרא, חרתי בלבי להתבונן על דבר שמו, ואמרתי מה זה ועל מה זה נקרא דברי קהלת ולא דברי שלמה? הלא אפילו בשם ידידיה אשר נקרא בו במלות המקום, לא נקרא בו בשום מקום, ומי שאמר שעל שם שאסף את החכמה נקרא קהלת, אמר דבר אולת, כי שרש קהל לא יבא רק על קבוץ בני אדם, ושאר דברים נֶאֱסָפִים או נִקְבָּצִים ולא נקהיל אותם. וכשבדקתי הענין בדיקה אחר בדיקה, ראיתי כי לא ימלט הדבר מחלוקה, אם כי רצה שלמה בכתבו ספר זה שנדע כי הוא בעליו, ואם כן יקשה מפני מה לא כתב שמו עליו, או שלא רצה שנדע כי הוא כתבו, ואם כן יקשה מפני מה כתב בו, בן דוד מלך בירושלם, תאר אשר לא יצדק לזולתו תחת השמים. אז אמרתי בלבי סוף סוף היות ספר קהלת מעשה ידי שלמה איננו דבר ברור בהחלט, ואולי אדם אחר כתבו אך ראיתי כי עדיין הדבר מחלוקה לא ימלט, אם כי האיש האחר אשר כתבו לא כתבו אלא בבור לבב ובנקיון כפים, ואם כן יקשה איך ייחס אותו לבן דוד מלך בירושלם. ואם לא היה מתהלך בתמו, עדיין יקשה למה כתב דברי קהלת

ולא דברי שלמה. וכאשר הרביתי החקירה בכל חלקי הספר, ומצאתי מזה ומזה גדר, והמקום צר ואין דרך לנטות ימין ושמאל, אמרתי מה יתרון לי שאעמול? אחרי שאי אפשר לומר לא שכתבו שלמה ולא שלא כתבו שלמה, ואם כן הספר נכתב מעצמו, אז אורו עיני, והנה דרך לפני, דרך לא עבר בה איש ואף גם זאת היא דרך ישרה, ולבוערים בעם היה לזרא, והיא שנאמר כי ספר קהלת תלו בו ידים, והאיש אשר כתבו כתב בו דברי שלמה בן דוד מלך בירושלם, וכן בכל מקום שהוזכר שם קהלת היה כתוב בתחלה שלמה, כי רצה הכותב להתלות באילן גדול ולהתעות את עמו (כדרך שעשה גם כן מי שכתב חכמת שלמה, וכמעשה היוני אשר כתב תהלים של שלמה, כי נראה שנגזר על שלמה שיהיה כמלך עתיד לבידור, יצחקו בו לעיני העם) אלא שנודע הדבר לחכמי הדור, והכירו את המחבר אשר היה נקרא בשמו קהלת, והוא שם פרטי כמו און בן פלת, ולהסיר מכשול מלפני העם מחו מספרו את שם שלמה, וכתבו תחתיו קהלת שהיה שמו, אך בן דוד מלך בירושלם לא רצו למחוק, למען יהיה הכותב ללעג ולצחוק, כי כל יודעו מאתמול שלשום, כראותו אני קהלת הייתי מלך ישרוק וישום, לאמר מה זה היה לפלוני? אימתי לבש תכלת וארגמן ותולעת שני? אין ספק כי נשתטה ובעתות שגעונו כתב הספר, כאשר יחלום המסכן והנה עשיר והוא יושב בתוך האשפה. אז ראיתי ואשמח, כי מן הדרך הזאת החדשה הנה עתה תמצא, תשובה לשאלה גדולה ונבהלת, והיא מה טעם פעם אחת כתוב אמרה קהלת, גם פעם אחת אמר הקהלת? ולא ראיתי מפרש לא ראשון ולא אחרון, שימצא אל החלום הזה פתרון, ולפי דרכי יובן הדבר בלי שום סלף, כי כשרצה קהלת לומר שאין אשה טובה אפילו באלף, רצה שמחריבם מהן יֵצֵא, וכתב בספרו ראה זה מצאתי אמרה בת שבע וכיוצא, והחכמים כתבו שם המחבר תחת שם האשה החשובה, והניחו אמרה למען יהיה ללעג כאלו נשתנה לנקבה, וכן בחתימת הספר קהלת כתב הבל הבלים אמר המלך החכם, כאלו הם דברי המעתיקים אשר ערכו דברי הספר אל חבם (וראיה לדבר מן המאמר אשר אליו נלמד, ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד, שעניינו מלבד שהיה חכם עוד עשה זה הדבר, ואין אומרים מלבד אלא על מה שהוזכר כבר), והחכמים מחו מלות המלך החכם, וכתבו תחתיהן שם קהלת כדרכם, רק השאירו הה"א, לזכר עולם על זיופו תֵּהָא. והכותב הזה בתחלת בית שני היה, אחרי אשר גלתה בבבל האומה העבריה, ועושר הלשון נקע וילך, על כן אין תאר קהלת כתאר בני המלך, ועוד ראיה כי לא נכתב עד אחרי מות שלמה, כי הוא לא היה חותם שמו, אלא שלמה בן דוד מלך ישראל ולא היה מוסיף מלת בירושלם, כי עדיין לא נחלקה הממלכה לשתים, והוא דבר הראוי לְהִשָּׁאֵל, מה טעם במשלי כתוב משלי שלמה בן דוד מלך ישראל, ובקהלת מוסיף בירושלים, לא אחת ולא שתים, כי גם ברוך

הספר חוזר ואומר אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים, ועוד כתוב בו על כל אשר היה לפני על ירושלים, וכל זה ממה שיורים כי ספר קהלת איננו מעשה ידי שלמה, רק אחד מן האחרונים כתבו בשמו, ואע"פ שבדורו נודע הדבר לחכמים, הנה נשכח ברוב הימים, והאמינו בו הדור האחרון, כי תשכחן הראשונות ולא יהיה להן זכרון, ובפרט מה שקרה בתחלת בית שני אין להפלא אם כבר נשכח, מאחר שנשכח גם מספר השנים ההנה כאשר בספר מאור עינים מוכח. וכאשר התברר הדבר הזה אצלי, אז ינוח לי, ואמרתי אמרי אשר באתי עד הלום, אולי כל דבר על מקומו יבא בשלום, ולא יהיו עוד דברי קהלת כדברי חלום, כי נוכל לפרש כל מאמר כמשפטו, וכל מקרא על פי פשוטו, ואם יהיה דבר מגונה בעקבו כרוך, קולר תלוי בצואר קהלת והמלך שלמה ברוך. אז אזרתי חלצי ונשאתי לכתוב עליו פירוש, והנה דבריו מתחוורים מאליהם כסהר פרוש, ועלה בידי למצוא טעם לרוב דבריו, וכל מקרא נקשר עם שלפניו ועם של אחריו, ולא הוצרכתי לעוות שום מקרא או לפרשו בתוספת ומגרע, אך פירשתי כל דבר כמשמעו, אם טוב ואם רע. ועדי התבוננתי בו שבחתי בלבי את חכמינו ז"ל אשר נחלקו אם הוא מטמא את הידים, ושבחתי גם כן מי שבקש לגנזו, ומי יתן והחזיקו דבריו במעוזו. וכראותי תכונת הספר מפאת עצמו, ושגם רבותינו לא כלם היו חולקים כבוד לשמו, אז אמרתי מי יודע אם למיעוט חשיבותו בעיני אבותינו הצדיקים, לא נפלו בו קצת טעיות מעתיקים, יהיו גם המה בעוכרינו, הגורמים לקהלת מדבריו שלא יהיו מובנים אצלנו, כי אמנם אין ספק כי חשיבות הספר בעיני הבריות, תשמרהו מן הטעיות, כאשר הנך רואה, בחלופי נסחאות שבין מערבאי למדנחאי, כי אע"פ שהם רבים, אינם אלא בנביאים ובכתובים, אין אחד מהם בתורה הקדושה, כי לרוב חשיבותה יחוש כל סופר להגיה ספרו בחקירה ודרישה, ואם כן הדבר נקל, כי ספר קהלת לא חשו הרבה שלא יתקלקל, ובהשעני על הכלל הזה, כשמצאתי בו מקרא דל ורזה, אין לו ענין בשום פנים רק בחלוף אות אחת, לא אירא ולא אחת. מעשות עצמי דיין להגיהו עד שיהיה לו ענין, וסוף סוף לא עשיתי כזאת רק חמש פעמים, אך בענין הנקודות והטעמים, פעמים הרבה נטיתי מדרכם, וידוע כי כמעט לא היה עדיין שום חכם, לא קדמון ולא אחרון, אשר נמנע מלכתוב שום פתרון, המתנגד אל הנקוד ואל הטעם, בכל מקום שאין לשם טעם, ואם התרתי לעצמי הרצועה, ועשיתי כזאת לא אחת ולא שתים לא שלשה ולא ארבעה, אין זה אלא מפני שהחכם המפסיק היה גם הוא מאותם שיגעו ועמלו חנם, לעוות דברי קהלת כדי לתקנם, ושמו מסוה על דעותיו הכוזבות, ובהיות כי לא זה דרכי הוצרכתי להחליף הנקוד פעמים רבות, למען ישוב הספר כמו שכתבו מחברו, כדי שלא לפרש שום דבר שלא מדעת מי שאמרו, והעושה בהפך עקוב יעקוב, ועיין דברי רבנו האי בפרק אין דורשין בעין יעקב. עודני

מתהלך לאטי במלאכת פירושי, ולבבי יעלוז ותגל נפשי, בראותי רוב פרשיות הספר מפורשות, והנה לפני מבוכות קשות, כי ראיתי סוף הדברים סותרים אלה את אלה, ואשוב ואתפלא הפלא ופלא, כי אמר שמח בחור בילדותך ואחר כן אמר ודע כי על כל אלה, ואמר והסר כעס מלבך, ואחריו הוא אומר וזכור את בוראך, ואחרי אשר בכל הספר הטיל ספק בהשארות הנשמה העליונה, אמר לבסוף והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ואיך אפשר שיהיה אדם נגד דברי עצמו מתקומם, משפיל אף מרומם? ואשבה משומם, ואם אמרתי כי החתימה היא העקר, ושרצה בסוף ספרו לרפאת את אשר דקר, כאשר יאמרו מפרשיו, ראיתי כי אין אלו אלא תנחומין של שוא, כי איך אפשר שרצה לתקן במלות מעטות, את אשר עוותו במאה שטות? וכאשר הרביתי החקירה בכללות הפרשה ההיא, גם הלום ראיתי אחרי רואי, כי לפי הנראה מפשוטה, לדעת רודפי התענוגים גם היא נוטה, כי אפי' יאמר שמח בחור דרך התול מה טעם לכל אותה האריכות, בספור נגעי הזקנים בכמות ואיכות? כי לא ימשך מזה כלל שנזכור את הבורא בימי הבחורות, כי גם נוכל לשוב אליו כאשר נבוא בגבורות, ואם הכוונה כי התשובה, בימי השיבה, איננה חשובה, כי היא נמשלת לעפר ואפר, הנה העקר חסר מן הספר, אבל באמת ספור נגעי הזקנה, יביא את הבחור לחטוא בעוד כחו רעננה, ויחטוף וישתה ויחטוף ויאכל, טרם יבאו ימים אשר לא יוכל, וימהר יחישה מעשהו טרם ישבר כשבר נבל, וזה מסכים יותר עם אמרו כי הילדות והשחרות הבל, שענינו לפי פשוטו שאין הילדות עומדת, ואין השחרות מתמדת, על כן שמח בחור בילדותך, ואם לא כן אין לו ענין כלל עם והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך. וראיתי להרמב"ן שהודה כי פירוש הפרשה כך הוא ואף גם זאת איננו רואה בה דבר גנאי, והנה אמר והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך הייטב בעיני ה'?

ואחר שהדבר כן הוא שאין ענין כללות הפרשה לפי פשוטה, אלא להתיר אגודות מוטה, הנה ישובו רעיוני להיות תמהים, מה טעם ודע כי על כל אלה וזכור את בוראך והרוח תשוב אל האלהים?

ובהיות נפשי על המבוכות האלה נעצבת, עלתה על לבי מחשבת, מי יודע אם המלות הללו אינן תוספת שהוסיפו בספרו, חכמים שבדורו, כדי למתק דברי קהלת בקצת דברי משפט וצדקה, כדרך שמערבין בסמים המרים מיני מתיקה, ובאמת אין לתמוה אם עמדו בפרץ לגדור גדר, ויותר יש לתמוה למה לא הגיהו אותו יותר.

ובהסתכלי במלות הללו הנוספות ראיתי במקרה, והנה מספרן תשע עשרה,*) וגם כי אינני מן הבוערים, המאמינים בסגולות המספרים, הנה רעיוני תמהו, כאשר

*) ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, הרי שמנה תבות, וזכור את בוראך בימי בחורותיך, הרי י"ג, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה הרי י"ט.

ראו את המספר ההוא, כי זכרתי את הענין הנזכר כתוב בספרים, י"ח מלין תקון סופרים, ולפי שהספוקים י"ח הנה המלות י"ט באמת, כי שתים מהן בכתוב אחד הלא הוא אל נא תהי כמת, וזכרתי גם כן כמה מהמבוכה ימצא בכללות ענין אותו תקון, והמפרשים את עצמם ידחקון, ללכת בדרך בעל העקרים, האומר כי הסופרים לא שלחו ידם בספרים, אלא שהכתוב עצמו כן כנה, מפני כבוד השכינה, והנה אם היה הדבר כן לא היה להם לראשונים שיאמרו אלא י"ח מלין כנוי, ובאמרם תקון סופרים משמע כי הסופרים עצמם עשו איזה שנוי, והוא דבר המפכך וזר, יוכל כל כופר להיות בו נעזר, ומלבד כל זה זכור זכרתי, כי זה שנתים ימים דרשתי וחקרתי, את כל המקומות שאמרו היות בהם תקון סופרים, ומצאתי כי כלם ישרים, ובדברי רז"ל ראש החוקרים, אין לנו צורך לתקון סופרים, ולא סוף דבר שאין לנו בתקונם צורך אלא כי במקום אחר כבר בארתי בארוך, שאי אפשר שיונחו אותם הכתובים, אלא כמו שהם כתובים, והבא לתקנם יקלקלם, כאשר ביארתי שם באור שלם, וא"כ מי יתן ונוכל למצוא, השבוש הזה מהיכן יצא יבוא.

אז אמרתי מי יודע אולי התקון הזה בכללו איננו דבר אולת, אך היא קבלה אמיתית מאבותינו מקובלת, והוא כי יש י"ט מלין תקון סופרים בספר קהלת, אלא כי בהמשך הימים נשכחו המלות ולא נשאר רק המספר בזכרון, ועמד הדור האחרון, וחקרו מדעת נפשם, ומצאו י"ט מלות זעיר שם זעיר שם, ואמרו כי בהן היה התקון המקובל, ומזה נמשך כל הענין המבולבל, אשר הוא אמת בעקרו, והוא שקר בבאורו, וכיוצא בזה אמרו חכמי התוספות, בענין הגזלות השוות, כי ידעו בקבלה כללות מנין כמה הן, אך שכחו המלות שהגזרה השוה נדרשת בהן (שבת דף צ"ז ע"א).

ואחרי אשר באתי עד הלום, אז הייתי בעיני כמוצא שלום, וכמוצא כפך ספיר ויהלום, ושמחתי שמחה יתרה, כי יצאתי מאפלה לאורה, ועוד כי הסירותי חרפה מעל התורה, ודעת לנבון נקל, כי מוטב לתלות הקלקלה במקולקל, ולהסיר הבגדים הצואים, מן התורה ומן הנביאים, ולתתם על ספר קהלת המלא תחלואים, מלבד כי כיוון המלות התשע עשרה, איננו מקרה, ואין לטוען שיאמר כי אני, כיונתי המספר ברצוני, ושהייתי יכול גם כן להוסיף עליהן או לפחות מהנה, כי אמנם י"ט מלות אלו אינן לקוחות אחת הנה ואחת הנה, רק כלן כלולות בשלשה שלשי פסוקים, והלשונות המלרים והמליקים, בכל אותה פרשה, אינם באמת רק אותם השלשה, דוק ותשכח ותראה כי האמת אתי, שלא היה בידי לכוין החשבון מדעתי, רק מאליו יצא החשבון מכוון לפני, ותארנה עיני, ואברך את ה'.

הלא מעתה, ידידי הקורא לא תירא לא תחתה, פן כרצותך את הפירוש הזה ההולך בדרך חדשה, דרך לא כבושה, תמאס יגיע כפי, או תקלל עברת שרעפי,

אמנם תחזיק לי טובה כפולה ומכופלת, כי העליתיך מתהום המבוכות על דברת ספר קהלת, לבלתי תצטרך עוד להכריח את עצמך להאמין, על שמאל שהוא ימין, ולהפך הכתובים, כדי להוציא מתוכם למודים טובים, גם לא תהיה עוד רוחך נכשלת, להאמין בכל דברי קהלת, באמרך כי כל דבריו על הדין ועל האמת יסודם, אחרי שיצאו מפי המלך החכם מכל האדם, ולא תשתה עוד כוס קבעת אשר רבים ישתו, ועל דעות כוזבות נפתו, להיותן בספר הזה נמצאות, אוי לעינים שכך רואות!

ואמת אגיד לך ידידי, כי עתה לא שלחתי את ידי, להוציא לעז על ספר קדמון, לולא ראיתי רבים מההמון, אשר למדו מתוכו להרוס יסודות התורה, ובפרט להאמין שהכל בגזרה, והכל בידי שמים, ואפילו יראת שמים, דבר הכתוב בקהלת פעמים אין להן מנין, וממנו ימשך שאין דין ואין דיין, ומי מעבדי ה' לא יתעורר להסיר המכשלה הזאת מבני עמו, ולבאר להם כי לא כמחשבות קהלת מחשבות שלמה? ואם לא עשו כזאת המפרשים ז"ל, אך להצדיק דברי קהלת אמרתם תזל, טובה היתה דרכם בימים הראשונים, ובאותם הזמנים, שהיו בני אדם מאמינים יותר, ולא היו פורצים גדר, להרהר אחר רבותיהם, ונראות הדברים בעיניהם, ודרך הדרש והרמז היתה בימים ההם מפורסמת ומקובלת, והיא תכסה על כל פשעים שבספר קהלת, ועתה נשתנו הדורות, וכל היד מרבה לבדוק בשבע חקירות, ושכל ההמון כים נגרש, ולא יסתפק בדרך הדרש, לאמר אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ואיך אם כן יקראו קהלת וישמרו דרכיהם מחטוא, אם לא נפקח עיניהם ויראו, כי לא לבן דוד הוא, ובפרט אם עם באור כל הכתוב בו, נשים לפניהם גם בטול הדעות הכוזבות אשר בקרבו, בתתנו האמת למול השקר מערכה מול מערכה, כאשר עשיתי בפירושי באורכה.

והתימה על רמב"מן, אשר היה עם קדושים נאמן, איך מלאו לבו לגלות את אשר בקהלת נטמן, ופירש פרשת לכל זמן, ורבות זולתה על דעת האומרים כי הכל נגזר ומזומן, ועם זה הבין את הטעם באמונתם כי קהלת מעשה ידי אמן, המלך אשר חכם מדרדע וכלכל והימן, ואיך לא ראה דנפיק מניה חורבא כשוד שלמן? אלא שזה הימן, כי הוא עצמו היה מאמין כי כל פעולותינו נגזרות בזמנן ובמקומן, כי בשטת לייבניץ הלך ומחשבות לייבניץ עצמן, רחוקות מן השכל ומן התורה ומכל שגיאות יצילנו הרחמן.

ואתה תשמע השמים מכון שבתך, המלך אשר לא היה חכם כחכמתך, ופנית אל עבדך הכלב המת, השוקד על דלתות האמת, וישם נפשו בכפו, לגלות מטמוני מסתרים אשר נעלמו עד הנה, לפרוק מעליך אדני המלך משא דברי סרה ודברי אולת, אשר העמים עליך קהלת, למען יהיה שם כבודך זך וטהור בארצות החיים, כאשר כבודך עצמו מאושר וקדוש בארצות הנצחיים, ועתה אדני המלך כיד אלהיך

הטובה עליך, הלא תכבד את מכבדיך, והצלת מכשלון, את המסיר מעליך קלון, לבלתי יהיה לי לפוקה, מעשה הצדקה, ואשר במעוז יחזיק, לא לְהוא נזיק.

י"א אדר תקפ"א.

3.

Schreiben des Herrn **I. S. Reggio** in **Görz** an Herrn **Dr. Samuel Vita Della Volta** in **Mantua.**

בבואי לתת מענה למכתבך הנחמד מיום י"ז לחדש העבר מוכרח אני טרם כל דבר לחלות פניך לבל תהיינה עוד אגרותיך מהיום והלאה מלאות תוארים מופלגים ונשגבים לאנוש מך כערכי אשר לא יאותו לא לך לכתבם ולא לי לקבלם, רק יהיה דַרְכְּךָ אלי בהן כדבר איש אל רעהו בלשון פשוט ומופשט מדברי תשבחות אשר לא יעלו לריח ניחוח רק באפי נמהרי לב הרודפים אחר הכבוד. והנה להם לאשר טעמים להפליג בתאר אדון ולהשתמש בגוף נסתר ובלשון רבים שאינם אלא דרכי חנופה, אבל ללשוננו הקדושה יתר שאת גם בענין הזה, כי בה הורגלנו להשתמש תמיד בגוף נוכח כמו שאנו אומרים ברוך אתה גם לבורא עולם יתעלה. ואחרי ההצעה הקצרה הזאת אגיד לך דעתי על דבר ס' יצירה אשר נכספת לדעת מוצאו ומובאו. הנה נגד המיחסים אותו לא"א ע"ה אין צורך להרבות בטענות להיות סברא זו בטלה מעליה בעבור כמה טעמים אשר קצתם הבאת בשם הר"י שטנאב וקצתם יתבררו בנקל לכל משכיל, כי נזכרו בו שמות החדשים ניסן אייר וכו' שנתחדשו לנו רק אחר גלות בבל, גם מלת כיצד, לפיכך, מכאן ואילך וכו' הבאות בו יורו על היותו מאוחר מאד מלבד כי הוא כולל מאמרים זרים ותמוהים ועלומי הבנה לפי פשיטותם אשר לא הורגל בכיוצא בהם שום אחד מהקדמונים וכ"ש אבות העולם, ורק בזמן הגאונים שנתחדשה אז בתבל אהבת הנסתרות והסודות מצאנו דוגמתם, כגון ליצוק שלג על כ"ב אותיות ונעשה עפר, ושים בעולם שבעה ימים ושבעה נהרות ושבעה מדברות וכדומה. אמנם היותו נכתב מר' עקיבה לא יוכל השכל לקבל אם לא נאמר שהיה איש אחד בימי הגאונים ועקיבה שמו, כי הנה בימי התנאים לא היו רגילים לכתוב רמיזות כאלו ולחבר יחד ענינים שלא יוכלו לשבת יחדו; גם אם היה נכתב בזמן התנאים לא ימלט שיתעורר אחד מהם לכתוב עליו פירוש לבאר סתומותיו, או לפחות להזכירו במשנה או בברייתא או בתלמוד, ואנחנו רואים כי אין שום תנא או אמורא או אפי' גאון מזכיר אותו בשום מקום, ואם היה לפניהם למה יעלימו עיניהם ממנו? ואם העלימו עיניהם ממנו זה אות שלא חשבו אותו ראוי וכדאי לעיין בו, גם הראשונים

שכתבו עליו ביאור לא היה אלא בזמן הגאונים לא קודם לכן, והפירוש המיוחס לר' סעדיה גאון יש לפקפק מאד אם הוא כתבו; גם ידוע שבזמן ר' עקיבא לא הורשו עדיין החכמים לכתוב על ספר אפילו הלכות וגופי תורה לפרסמם ברבים, ואם כתבו מעט זה היה רק בחשאי ובמגלת סתרים, ואיך יכתוב ר' עקיבא ספר מלא סודות עמוקים שהם יותר חמורים מן ההלכות? עוד מצאתי להרא"בע ז"ל בפירושו על ס' קהלת על פסוק תן חלק לשבעה וז"ל: עיקר השבעה במקרא מה שאמר בעל ס' יצירה והיכל הקדש מכוון באמצע עכ"ל, אשר מזה למדתי כי הרא"בע לא היה יודע מי היה מחברו שאילו ידע היותו ר' עקיבא בודאי היה מזכירו בשמו. ועתה אשאל: אם בזמן הרא"בע לא היה נודע מחבר זה הספר איך נדעהו אנחנו? ואם בדורו של הרא"בע היה הדבר פשוט וברור שלא היה ר' עקיבא מחבר זה הספר מאין יבא לנו בימים האלה מופת או עדות על היותו מעשה ר' עקיבא? הנה מופת כזה א"א להוציאו רק מדברי הקדמונים ואם בדבריהם אנו רואים מה שיוכיח הספק טוב אין בידנו דרך לבא אל ידיעה כזאת. ועתה אחרי כי נעדר ממנו עדות כותבים אחרים, נפן אל הספר עצמו לראות אם הענינים הנכללים בו יביאנו אל ידיעת הזמן שבו נכתב, והנה במעט העיון בו מצאנו ראינו כי המחבר הלזה למד והעתיק כמה דברים מן הקודמים לו כגון חלוקת האותיות למוצאיהם אחה"ע בומ"ף וכו' ושבע כפולות בגד"כפרת (והלא אמות אמ"ש יראה לי שלקח אות אל"ף ממלת אויר ואות מ"ם ממלת מים ואות שי"ן ממלת אש והנה מהם א"מש, אשר כונתו בזה אל היסודות שמהם הושתת העולם ולכן קראן אמות, ומה שלקח רק ג' יסודות והשמיט הרביעי שהוא ארץ נולד כפי דעתי מרוב חפצו לבנות כל בנינו על ג' מספרים לבד, והם ג' ז' וי"ב, כמו שאמר לבסוף א' על גבי ג' וג' על גבי ז' וז' על גבי י"ב) וכל כיוצא בזה למד מחכמי דקדוק שהיו בזמן הגאונים: והעיון שבעה כוכבי לכת וי"ב גבולי אלכסון וצירופי רל"א שערים וי"ב מזלות וכדומה למד מן התוכניים הקדמונים אשר ספריהם החלו להתראות ולהתודע אלינו ע"י העתקות הערביים סביב לזמן הגאונים, גם ידיעת הד' יסודות אשר הוא שם אותם שלשה מן הטעם שאמרתי אינה עיקרית באמונתנו ולמדנוה מן חכמי יון בסיוע העתקות הערביים; וכן תדין בעצמך על שאר ההודעות הבאות בו שכולן לוקחו מן הסברות שמצא המחבר בימי שקדמו. ואם יתעקש אדם לומר כי אולי נהפוך הוא שהאחרים למדו ממנו לא הוא מהם, ולכן הוא קודם להם בזמן, אשיבהו כי זרות גדול יהיה שחכמים רבים וגדולים מפוזרים בכמה מדינות ומופלגים זה מזה בלמודיהם יסכימו יחד להעתיק וללמוד חכמותיהם מן הספר הקטן הזה אשר מחברו היה בלי ספק שלם ורזה מאד כנגדם בהיקף ידיעותיו (כי כן אנו רואים שבחכמתו י"ב מנהיגים בנפש זכר ונקבה שהם הריאה והלב שהם המנהיגים הראשיים בגוף האדם והכנים

תחתיהם השרה והשאור שאינם כל כך הכרחיים לחיי האדם), ולכן יותר קרוב להאמין שהוא למד מהם, לא הם ממנו, ויצא לנו מזה שהוא היה בזמן הגאונים, ולפחות מלאכתו אשר עשה כאשר הספר הקטן טמון ימים רבים בקרן זוית עד שהרמב"ם ז"ל לא ידע ממנו דבר. ועל שאלתך מה בין חשון ומרחשון ואיזה שם הוא העיקר אין לי תשובה רק כמו שכתב בעל ס' מועד דוד דף ס"ד כי לפי שאין בחדש הזה יום טוב לפיכך קראו אותו מרחשון, אשר שם העיקרי הוא חשון.

יפה כיונת שאין בידי ס' גלילי כסף להר"ר כספי ולא ראיתיו מעולם, וכן תדין גם לס' מעדני מלך שהיה נעלם ממני מציאותו בעת שכתבתי אגרת כ"ח, ועד עתה לא זכיתי לראותו כי יקר הוא.

זאת ראיתי מספיק היום לתשובת מכתבך הנעים, והאל יענה שלומך וישלים דרכיך והיית כגן רוה עד זקנה ושיבה דשן ורענן כתשוקת

יש"ר

גערץ בחדש טבת תקל"ח לפ"ק.

4.

Schreiben des Herrn **Dr. J. Levy** in **Breslau** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

ב"ה ברסלו יום ג' אחרי יום הבכורים לפ"ק.

הן כל יקר ראתה עיני בהגלות נגלות לפני ספרך היקר אוצר נחמד כשמו כן הוא מלא חן ויופי, דברי חכמים וחדותם, אשר אמרו ללשוננו נגביר, שפתנו אתנו, והנה עד עתה היו לנגד עיני מחברת ראשונה ושניה, ועד השלישית אני בא עם הספר לאמר: הואל נא אדני וספחהו גם הוא אל אוצרך, להיות גם אנכי מסוחרי הטוב ותושיה, הבונים חרבות למו, לא למלאות אוצרם כסף וזהב, אף לא לעשות להם שם בארץ (כי מי יחכם ויעשר? או מי ייטיב וטוב לו?) אבל לְחַיות מערמות העפר אבני נזר מתנוססות, פניני אמרות קדמונינו, היושבים ראשונה בהיכל החכמה ופרדס המזמה, אשר הניחו שמם אחריהם לברכה בקרב הארץ, וזכרם לא יסוף מזרע ישראל. —

ולמען לא יֵרָאו פניך ריקם אגישה עָדיך היום דבר קטן, והוא להעיר ולהפיץ אורה על משנה אחת, אשר בהשקפה ראשונה נראית סתומה וחתומה עד למאד, בלולה בדברי הלכה ודברי אגדה, ונלאו כל המפרשים לבארה על נכון, אולי ייטבו דברי בעיני החכמים, ויהא כעין דאיתא מילתא דתתקבל, וז"ל המשנה (חגיגה פרק ב' הלכה ב'): יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך, יוסי בן יוחנן אומר לסמוך, יהושע בן פרחיה אומר שלא לסמוך, ניתאי הארבלי אומר

לסמוך, יהודה בן טבאי אומר שלא לסמוך, שמעון בן שטח אומר לסמוך, שמעיה אומר לסמוך, אבטליון אומר שלא לסמוך, הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם נכנס שמאי, שמאי אומר שלא לסמוך, הלל אומר לסמוך, הראשונים היו נשיאים, שניים להם אבות בתי דינין, ע"כ. —

א) והנה כל קורא המשנה הזאת כצורתה ישתומם על המראה, מה ראו על ככה להזכיר מחלוקת ישנה, אשר היתה בין התנאים הראשונים, מימות יוסי בן יועזר ואילך, אשר נהרג בימי החשמונאים, יותר מג' מאות שנה לפני זמן סדור המשניות, והשתלשלות מחלוקת כזאת בין נשיאים ואבית בתי דינין, עד אחר כמה דורות בלי הפסק, דבר זר מאד, ולא מצינו דוגמתה בכל הש"ס, וכן אמרו בירושלמי שם, בראשונה לא היה מחלוקת אלא על הסמיכה בלבד, ועמדו שמאי והלל ועשו ד': וע' ג"כ תוספתא חגיגה פרק ב' וז"ל: מימיהן לא נחלקו אלא על הסמיכה בלבד וכו': ואיך יתכן שזאת ההלכה ר"ל של סמיכה היתה מצוינת כ"כ מן שאר ההלכות, שנחלקו עליהם אבות העולם דור אחר דור, ולא יכלו לעמוד במנין ולהסכים אם סומכין או לא סומכין, הלא דבר הוא. — מלבד שהלכה כמתנגד למאמר רבי יוסי, תנא דסדר עולם ונימוקו עמו שאמר, מתחלה לא היה מחלוקת בישראל אלא ב"ד של שבעים ואחד וכו' שמובא הרבה בש"ס (סנהדרין בבלי דף פ"ח ע"ב ירושלמי סוף פ"ב תוספתא פרק ז') ואינו מזכיר זאת הלכה ליוצאת מן הכלל. — ועוד תגדל התמיהה, הלא יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך, וידוע שפסק הלכה כאן דלא כותי' אלא כבית הלל (שם משנה ג') שאמרו מביאין שלמים ועולות וסומכין עליהן, אם כן האיש אשר אמרו עליו (תמורה דף ט"ו ע"ב), כל אשכולות שעמדו להן לישראל מימות משה עד שמת יוסי בן יועזר היו למדין תורה כמשה רבינו ע"ה, היתכן שאין הלכה כמותו בכל מקום? — גם לא מצינו הלכה אחרת כיוצא בה שנשנית בפירוש בשם התנאים שקדמו להלל ושמאי (וע' לקמן בסמוך) ומאד יש להסתפק אם כבר היה להם משניות כתובות בזמן קודם סדור המשנה 1) הלא תראה כי גם אותן ההלכות שנקראו בשם הלכה למשה מסיני ואמרו ז"ל שקבלה בידם תלמיד מפי רב, אעפ"כ לא הוזכרו בשם זה במשנה, וכמו שאמרו על זה בירושלמי (פיאה דף ט' ע"ב) כמה הלכות נאמרו

1) ע' מה שכתב הרב החכם מוהר"א גייגר נ"י במכתב עתי שלו כרך ב' צד 474 וכו', המחברת הזאת איננה עוד כעת תחת ידי לעיין בה, אכן אעתיק כאן תוכן דברי המאמר הזה הנוגע לענייננו מובא בכרם חמד מחברת שלישית מכתב ה', וז"ל שם „גם שאר תנאים לפניו (כלומר לפני רבינו הקדוש) כתבו משניות או „מגלות סתרים" וכו' „עוד הביא החכם גייגר סיוע לדבריו מדברי Epiphanius שהזכיר משניות Deuteroseis יותר מאחת. והנה עפיפאניוס מזכיר ארבעה מיני משניות, משנת משה רבינו, משנת רבי עקיבה, משנת אדא או יהודה ומשנת בני החשמונאים וכו'" ע"כ, וע' ג"כ מה שכתב על זה החכם החוקר מוהר"ר ש"ד לוצאטו נ"י שם.

למשה בסיני והלכות משוקעות במשנה ע"כ, ובודאי מטעם זה ואולי עוד מטעמים אחרים, לא הזכירו אותם הקדמונים למולידי ההלכות, רק הם הניחו לנו למורשה מילי דאבות, כוללים יסודי הדת בכללם, הנהגת החברה ושאר דברי מוסר במס' אבות פ"א, גם איזה מעשיות נאמרו בשמם, כמו מעשה דשמעון בן שטח שתלה שמנים נשים באשקלון (סנהדרין דף מ"ה ע"ב) ויהודה בן טבאי שהרג עד זומם (מכות דף ה' ע"ב), גם לפעמים דברי הגדה בב' התלמודים ומדרשים, גם איזה גזרות ותקנות נזכרו בבריתא (שבת דף י"ד ע"ב), יוסי ב"י איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים וכו' שמעון בן שטח תיקן כתובה לאשה וכו'. —

ב) ואל תשיבני הלא משנה ערוכה לפנינו, אשר נראית כסותרת לדברינו האחרונים, והיא בעדיות פ"ח הל' ד' וז"ל העיד רבי יוסי בן יועזר על איל קמצא דכן, ועל משקה בית מטבחייא דאינון דכיין, ודיקרב במותא מסתאב, וקרו ליה יוסי שריא ע"כ, הרי שמצינו הלכה קבועה שנאמרה ג"כ מפי יוסי בן יועזר? דא היא חדא, ועוד הלא גם כאן בטלו דבריו, ולא זו בלבד אלא קראו לו חכמים בשם גנאי „יוסי שריא". — לזאת אשיב היא גופא קשיא, איך יעלה על הדעת להקל בכבודו כל כך, ומי זה יעיז פנים מבני דורו לקרא בשם גנאי כזה, או עכ"פ בכינוי הללי לאיש שנכתר בשלשה כתרים, שהיה כהן, נשיא ואבי החכמים, ומכ"ש בדורות האחרונים בזמן רשב"ג ורבן גמליאל דיבנה, שבאותו הפרק העידו שאר התנאים שנזכרו שם, מי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן? —

ועוד מה ענין יוסי בן יועזר דקדים טובא יותר ממאתים שנה לכאן בין שאר המעידים המאוחרים בזמן מאד כמו שאמרנו? — ועוד היכן תמצא שהעיד הנשיא ולפני מי העיד, הלא היו כלם תלמידיו, ואע"פ שמצינו ג"כ לרבן גמליאל שם שהעיד, זה היה לבתר דאעברוהו מנשיאות, ולא היה לו אז עוד יותר שאת. — ועוד שבכל הספרים נזכר שם בשם רבי יוסי ב"י, וידוע שבימים הראשונים עוד לא השתמשו בשם זה וגדול מרבן שמו, ודוחק גדול לשבש כל הספרים — ואל יאמר לבך לחלוק הימנו, שלא בלבד ששם בעליה חתום עלה, אלא גם הלשון בעצמו מעיד שמשנה הזאת עתיקה ומשונה מחברותיה שבלשון ארמית נאמרה, ונוסף לזה כי נמצא כל הספרים החצונים שנתחברו קודם זמן סדור המשניות נאמרו בלשון ארמית כמו מגלת תענית ותוספי שטרות המפוזרים בש"ס וכדומה — ולולא דמסתפינא הייתי אומר שיועזר איש הבירה (נזכר במס' ערלה פרק ב' הל' י"ב) אשר חי בזמן רבן גמליאל הזקן, והוא היה מתלמידי בית שמאי, כמבואר שם בפירוש, היה לו בן ושמו יוסי, כידוע ששם יוסי והוא כינוי ליוסף נתפשט בימים ההם מאד, והיה חי אותו הבן בזמן רשב"ג או רבן גמליאל דיבנה כשאר התנאים שמעידים בזה הזמן, והוא אותו שמעיד במס' עדיות פ"ח הל' ד', ונימא ג"כ שלא

נתקבלו דבריו, כי בודאי היה גם הוא מתלמידי בית שמאי כמו אביו יועזר, ובטעות כתבו המעתיקים צרידה במקום הבירה, אשר נוח להתחלף, גם המלה הזאת, ר"ל צרידה היה יותר מורגל בפיהם ממלת הבירה. (ע' בכ"ז מה שנכתב עוד על המשנה הזאת בסמוך).

ג) נשוב עתה למשנתנו שאנו דנין עליה (חגיגה ב' ב'), ולמען לא אעמיס על הקורא עוד הרבה מה שיש לדקדק במשנה הזאת, אזכיר עוד קושיא אחת וגדולה היא אצלי, הלא אין שום המשך למשנה הזאת, לא לפניה ולא לאחריה עם אותן ששנינו באותו הפרק, משנה א' אוסרת לדרוש בעריות בג' במעשה בראשית בב' במרכבה ביחיד וכו' כל המסתכל וכו' — משנה ב' היינו מתניתין דידן, נחלקו אם סומכין או לא סומכין, וכדומה גם במשנה ג', משנה ד', נחלקו ב"ש וב"ה ביום טבוח שלאחר העצרת, מסיים שלא לקיים דברי האומרים עצרת אחר השבת, משנה ה' עד סוף פירקין מדברת בדיני נטילת ידים או טבילה לאוכלי חולין בטהרה ולאוכלי מעשר תרומה וקדש וחטאת, גם מונה מעלותיהן זו למעלה מזו וכו'. — ואף אם אמרינן בכמי דוכתי אין סדר למשנה, היינו בתרי מסכתות, אבל בחדא מסכתא ומכ"ש בחד פירקא לכ"ע יש סדר — 2)

אני טרם אחל לפרש המשנה הזאת לפע"ד אקדים רק הקדמה אחת, אשר אנו צריכין לה, והיא דתנא דידן לאו דינא דסמיכה בי"ט בלחוד אתא לאשמעינן, דאם כן העיקר חסר מן הספר שלא נזכר כאן ולא במשנה שלפניה מיום טוב כלל, ועוד הוי משנה שאינה צריכה, דהיא גופא, רצוני לומר הדין אם סומכין בי"ט או לאו, כבר נאמרה בביצה פרק ב' הל' ז' ונשנית כאן הלכה ג' במחלוקת שבין בית שמאי ובית הלל, וכמו שהעיר כבר קצת מזה התוס' במס' חגיגה דף י"ז ע"א ד"ה ב"ש, וז"ל בביצה פ"ב דף י"ט מיתניא והתם עיקר והכא אגב גררא נסבא ע"כ, ומה נפקא מיני' לדינא, אם גם ראשוני החכמים נחלקו בה, אלא ודאי דבר חדש אתא לאשמעינן, במה שנוגע בפנת הדת בכללה, אשר לא היו יכולים אלה החכמים להשוות מדותיהם, ונתהוה מחלוקת בעיקר הראשי (פרינציפיענשטרייט), וכן נראה קצת מסיום לשון המשנה יצא מנחם וכו' הראשונים היו נשיאים וכו'. ומנה כלומר מן המחלוקת הזאת יתד תקועה לתלות בה החכמים הבאים אחריהם הלכות פרטיות המסתעפות ממחלוקת הראשונה.

ד) ועתה נשימה עין ונחקורה על מלב אומתנו במה שנוגע ליסודי הדת בזמן החשמונאים ואיזה שנים קודם להם, שבאותו זמן חי יוסי בן יועזר, הנה

2) ע' ג"כ מה שכתבתי במחברת Literatbl. des Orients 1849 Nr. 38 לישב על נכון סדור ו' המשנות הראשונות של מס' עדיות, אשר נתקשו בהן גדולי המפרשים ואיזה חכמי זמננו, ולא מצאו המשך כלל בין ב' הראשונות לג' האחרונות, והראיתי לפע"ד בפנים מסבירות כי קשור חזק להן ומשולבות אשה אל אחותה.

ידוע כי אחרי מות שמעון הצדיק ובימי תלמידו אנטיגנוס איש סוכו נחלקה האומה הישראלית לחצי, מחצית העם לבה הולך אחרי דרכי היונים, אשר אז כבר נתפשטו בארצות בני קדם ויעשו להם שם במלחמותיהם אשר עשו בקרב הארץ, אף חכמתם עמדה להם, לקחת לב יושבי הארצות האלה ומהם בני ישראל מקציהם הכבושים תחת ידם, ולטעת בקרבם נימוסיהם ומחשבותיהם בדתות במה שנוגע באלהיות, בתיקון המדינה ובאושר מין האנושי, ומיד אחרי בוא אלכסנדר מוקדון את ארץ הקדם למחה בארץ יון בין הכתות חלוקות בדעות, הפילוסופיא של המתפלסף אפיקור, וראשי דבריו הנודעים הם: „בעה"ז אין טוב למעלה מן העונג, וכל מה שמתענג הנפש ביותר כן תאריך מיוחה, אמנם יש אלהים אבל גופותם מחוברים מחלקים כגופות בני אדם, אבל דקים ביותר, אלה האלהים שוכנים ג"כ בעונג למעלה והם נצחיים בלתי מולדים, ולכן ראוי שנעבוד אותם, אבל דבר אין להם עם האדם, כי לא יכריחו הטבע, אף לא יוכלו לעשות מאומה בעולם לטובת האדם ולרעתו". —

והדעות הנפסדות האלה מצאו להם מהרה דרך סלולה בין קלי הדעת ובפרט בין אנשי קדם, אשר גם הם יאהבו להתענג נפשם אף כי תהלם גופם בזה, ויחמדו מעדנים במאכל ובמשתה וכל יופי והדר בלבושיהם ובמשכנותם. ומן הפלא כי כמו שאמרו כותבי הדורות וקורות חכמי יון על אפיקור הנזכר, 3) כי פסוק אחד בספר המשורר היוני החוקר ומדבר בבריאת עולם (Hesiod) הטעה אותו לדבר תועה על האלהים ומעשה בני אדם, כן אמרו ג"כ על צדוק וביתום (אבות דר' נתן פרק ה') ששמעו מפי רבם אנטיגנוס "אל תהיו כעבדים וכו', וזה הדבר הכשילם ואמרו מסורת הוא בידי הפרושים שהן מצערין עצמם בעוה"ז ובעוה"ב אין להם כלל ע"כ, ונמצא שם ג"כ שהיו הצדוקים משתמשין בכלי כסף וכלי זהב וכפרו בתחית המתים", והכל כעין מה שמצינו לאפיקור וסיעתו. 4) ומן הפילוסופיא הזאת של אפיקור נשתעפו אח"כ תולדות שקר ודעות נפסדות לצדוקים, שהאלהים הנעלה מאד מהשגת בני האדם לא יגלה סודו לעבדיו, ועל דבר ה' הנגלה לאבותינו על הר סיני, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ואין ביכולת החכמים לפרש הכתובים כפי חכמתם ודעתם, כי אין שפע אלהי עליהם, ולכן כל המצות וביאורים של החכמים הנקרא בפיהם תורה שבעל פה, כאין נחשבו בעיני הצדוקים. ונודעים ג"כ דברי יוסף הכהן בספריו קדמוניות ומלחמות

3) Sext. Emp. adv. Math. X. 18. Diog. Laert. X. 2. 13. —

4) נראה כי מה שנמצא בדבריהם ז"ל פרדס כינוי לחכמה (חגיגה י"ד ע"ב) במקומות רבים, הוא שם מושאל מן כת הזאת שקראו להם יושבי גנים (philosophi ex horto) וגם נמצא גנים של אפיקור (horti epicurei).

היהודים 5) שמדמה אותם לכת אפיקור היוני במחשבותם ובמעשיהם, ודבריו נכונים.

ולעומת זה התאמצו הפרושים בכל מאמצי כחם ועמדו על נפשם, לאשר ולקים כל ביאורי ופירושי המקראות וקבלות אבותיהם אשר בידם, ולולא הם כבר נשתכחה מורשת נחלת אבותינו, והיתה נשארת התורה שבכתב סתומה וחתומה באין מבין.

אך גם זאת מונח בטבע האנושי, ובפרט אם הדבר נוגע בענין הדת, כל אשר יוסיפו קצת אנשים להפר מצות וחוקים, כן יוסיפו אחרים מצוה על מצוה, גזרה על גזרה עד אפס מקום, זה סותר הבנין לאמר ערו ערו עד היסוד בה, וזה בונה עליות ומגדל וראשו בשמים, שית נוספות לו לנו קו לקו. ואלה הקצוות נראות כמקבילות, ובכל זה יורה הנסיון כי תפגשנה אשה את אחותה, כאשר יאמר משל הקדמוני „מן הקצה אל הקצה במורכת". כן היה הדבר גם בכת הפרושים, אשר מקציהם קדשו עצמם במותר להם בפרישות וחסידות יתירה, וקבלו עליהם גזרות וחומרות שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם, לא השתדלו רק להחזיר התורה ליושנה, אלא כמעט קימו בעצמם, וישן מפני אדם תוליאו — והם אשר נקראו בספרים החיצונים כת האיסיאים, וכאשר מספר מהם סופר היהודים וקדמוניות הוא יוסף הכהן, הם ר"ל האיסיאים לא הלכו אל המקדש. אף לא הביאו שם קרבנות ומנחות להקריב בתוך הקהל, כי הבדילו עצמם מן שאר העם בקדושה ובטהרה ולכן שלחו קרבנותיהם בידי שלוחיהם 6). —

יהיה הטעם שלא באו אל המקדש ושלחו קרבנותיהם מה שיהיה, רק את זאת נדע, כי הבאת אלה הקרבנות לא היה רק על ידי אחרים, וא"כ היה קשה להם הדבר, היאך יוכלו לקיים הסמיכה כראוי, כי היתה קבלה ביד החכמים שאין השליח סומך, וגם לא היה איפשר לסמוך ידיהם על הקרבן בביתם, ולשלחם אח"כ אל המקדש, כי גם לזה מתנגדת הקבלה, שתכף לסמיכה שחיטה, וכמו ששנינו משנה מפורשת (מס' מנחות דף צ"ג ע"א) הכל סומכין חוץ מחרש שוטה וקטן והשליח וכו' במקום שסומכין שוחטין, ותכף לסמיכה שחיטה ע"כ, וגם לא היה

Ant. 13, 17. Bell. jud. 2, 7. (5

Ant. 18. 2. — (6 וסבה למניעת ביאתם אל המקדש בזה נחלקו החוקרים, ולדעת הרב החכם מוהר"ז פראנקל נ"י במחברתו (Monatsschr. 1853 Febr. Hft.) יהיה הטעם לפי שחלקו על חבריהם בהכנת אפר הפרה, כי הכהנים במקדש לא הכינו אותו כראוי לדעתם, וא"כ ראו את עצמם כטמאי מתים לפי שמחוסרין הזאה ע"ש, אך לזאת יקשה קצת איך שלחו הקרבנות להקריב, הלא הכהנים המקריבים היו נחשבים בעיניהם כמחוסרי הזאה, כי אי איפשר שלא נטמאו במת כל ימיהם, ולא יוכלו להקריב לפי דעת האיסיאים וע' מה שנכתוב עוד לקמן בזה.

באיפשרות להכניס ידה בפנים כדי לסמוך, כמו שמבואר במס' זבחים דף ל"ג ע"א וע"ש גם בתוס' ד"ה מאי שנא סמיכה.

ה) לכן נראה כי זאת הסבה הניעה אותם ר"ל את האיסיאים לומר כי בשעת הדחק יוכלו להקריב את הקרבן אף אם לא סמכו ידיהם עליו ומחוסר סמיכה בדיעבד כשר, והיכא דלא איפשר לא איפשר, ולפי הנראה היה זה המקור להלכה שסמיכה איירי מצוה ואין כפרה אלא בדם (ע' מנחות שם, תורת כהנים על הפסוק „וסמך" וריש מס' יומא) וכן אמרו ג"כ בכמה דוכתי בתוספה, ונל"ז יקשה היאך יוכלו רז"ל להוציא המקרא כל כך ממשמעותו, אע"פ שמקרא מלא דבר הכתוב „וסמך" והנה כמעט בכל הקרבנות, ומה נשתנה זאת העבודה ר"ל סמיכה מכל שאר העבודות, נאמר שמצותה היא רק לכתחילה ובדיעבד כשר בלא סמיכה: גם הדין נותן שאינו כן, אלא זאת המצוה היא מעיקר הקרבה, וכמו שכתבו כל המפרשים ראשונים ואחרונים בביאור מצוה הזאת, וע' ג"כ מה שכתב הרמב"ן בפירושו על החומש דף פ"ד ע"א וז"ל בעבור שמעשה בני האדם נגמרים במחשבה בדבור ובמעשה, צוה השם כי כאשר יחטא ויביא קרבן, יסמוך ידו עליו כנגד המעשה וכו' ע"כ. ואע"פ תהיה רק איירי מצוה? אלא ודאי שרק הכרח גדול כמו שזכרנו היתה יכולה להיות סבה להלכה זאת, וממנה היה תלוי קיום או בטול דעות ומצב הכת הזאת של האיסיאים, כי אם לא הקריבו קרבנות כלל היו מוזרים ומובדלים מבני ישראל, ולא היה להם חלק ונחלה בתוך אחיהם, והיתה ההלכה זאת, שסמיכה איירי מצוה, מקובלת כן דור אחר דור, עד שקבעה מקומה גם במשנתנו.

והנה יוסי בן יועזר נקרא בפירוש במשנה סוף פרק אין דורשין „חסיד שבכהונה" ונמנה לכת האיסיאים, והם הנקראים חסידים הראשונים שלמדו דרכי הסודות והנהיגו את עצמם בפרישות יתירה, גם אכלו חולין בטהרה (ע' מה שכ' על זה החכם פראנקל נ"י במחברתו הנזכרת לעיל) וגם הוא יוסי ב"י אומר שלא לסמוך, וכדבריו כן היו דברי ב' הנשיאים אשר עמדו אחריו, ונודע ג"כ שבזמן הראשון של צמיחת הכת הזאת היתה נכבדת מאד והנשיאים ג"כ בעזרם, רק אח"כ בזמן הלל ושמאי, ואולי כבר בזמן רבותם שמעיה ואבטליון, היו אלה האיסיאים למכשול ולפוקה לחכמים, וכמו שמצינו באותה משנה בפירוש, יצא מנחם נכנס שמאי, ואמרינן עלה בגמ' (חגיגה דף י"ו ע"ב) להיכן יצא, אביי אמר יצא לתרבות רעה, ורבא אמר יצא לעבודת המלך ע"כ, וזה האיש מנחם כבר ידענו מה היה לו, שהיה בלי ספק אחד מן האיסיאים, כמו שנמצא בפירוש בקדמוניות של יוסף הכהן, שהיתה ידו של מנחם עם יד הורדוס שונא החכמים וחפץ

באבדם. 7) וזה מסכים לטעם רבא, שיצא לעבודת המלך, וברייתא מסייעת לי' כמו שאמרו שם ג"כ תניא נמי הכי יצא מנחם לעבודת המלך, ויצאו עמו שמונים זוגות תלמידים לבושין סיריקון ע"כ.

ו) ומדי נשאי את שם מנחם על שפתי, לא אכחיד תחת לשוני, כי מה שאמר כאן אביי, מנחם יצא לתרבות רעה אמנם יוכל להיות מפני שסייע להורדוס, וניבא עליו ויצא לעבודתו, אמר עליו כן שיצא לתרבות רעה, ואביי ורבא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, בכל זאת נראה יותר לומר, שאמר עליו כן, מפני שנתחלף לו מנחם זה חברו של הלל במנחם אחר כמו שנאמר: הנה במפעלות השלוחים (Acta 13, 1.) זכרו ג"כ איש אחד ושמו מנחם אשר נתגדל בקטנותו עם הורדוס, והוא היה מן המינים ומסייע להפיץ דת החדשה של משיחם, כמו שנאמר עליו שם, ובע"כ זה מנחם היה חי יותר מששים שנה אחרי חברו של הלל, כי הלל חי כשלשים שנה לפני מספרם של אלה המשיחיים, וזה מנחם הנזכר במפעלות, חי לפחות שלשים וכמה שנים אחרי תחלת מספרם, כי מיסד זאת האמונה החדשה היה מת כבר באותו הזמן כמבואר שם, וע"כ גם הורדוס במפעלות הוא הורדוס השלישי אבל הורדוס בן דורו של הלל, היה הורדוס הראשון המכונה רבה, ואולי מפני חלוף אלה השמות מנחם במנחם והורדוס בהורדוס בא להם לומר שמנחם יצא לתרבות רעה.

היוצא לנו מכל זה שמנחם הראשון היה מן האיסיאים, ובודאי גם הוא אמר שלא לסמוך, אבל לא זכרו דבריו במשנה לפי שכבר הוסר מאבות ב"ד, אבל הנשיאים הראשונים מימות יוסי בן יועזר ואילך עד הזמן ההוא ר"ל עד שמעיה ואבטליון החזיקו בדעת האיסיאים, לבלתי בא אל המקדש ואעפ"כ יוכלו להקריב. ושוה אצלנו אם הוא לפני האמת שיוסי ב"י וחבריו אמרו שלא לסמוך כדי להחזיק בדעת כת הזאת, או אם האיסיאים דרשו זאת ההלכה ותלו אותה באילן גדול.

ז) ואם האמת אתנו בזאת ההשערה יתבאר לנו על נכון המשך המשניות בפירקין דאין דורשין, כי כל הפרק ההוא סובב והולך ביסודי הדת ומלבד שלש הכתות הנזכרות בדעות עיקריים (גרונדפרינציפיען) — משנה א' אוסרת לדרוש במעשה בראשית בשנים ובמרכבה ביחיד לאפוקי מדעת האיסיאים כמו שזכרנו, שהם דורשים בדברים אלו בפומבי בכנסיה שלהם ומגלין רזי התורה לתלמידיהם, אע"פ שאינם חכמים מבינים מדעתם, כמו שמעיד יוסף בן מתתיה

7) אעתיק קצת מדבריו כאן מהעתקה רומית אשר כעת תחת ידי וז"ל שם: Quidam Essenorum, nomine Menachemus fuit, per omnem vitam benigna voluntate probatus, praescientiam a Deo futurorum habens: Is dum adhuc Herodem puerum ad doctores pergentem vidisset, ut regem Judaeorum salutavit etc. Aut. lib. XV. cap. 13. ed. Froben.

הכהן בהרבה מקומות וידידיה האלכסנדרי הוא פילון בספרו חיי הפרישות, שיש בידם ספרים עתיקים, ומוסרים לתלמידיהם שמות המלאכים וסודות ומשביעים אותם שלא יגלו כל זאת לאיש אחר שאינו מחבורתם 8) (ואגב זה אמרה ג"כ שאסור לדרוש בעריות בג') והוסיף עוד להזהיר יותר להשמר מאלה דורשי סודות ושואלין מה למעלה ומה למטה וכו' — משנה ב' היינו מתניתין דידן שהרחבנו בה הדבור עד הנה, ובאה בה המחלוקת על הסמיכה, וכדאמרן היתה זאת המחלוקת בין הפרושים ובין האיסיאים, אשר גם הם לפרושים יחשבו, רק משונים מהם במנהגיהם ובחומרות יתרות, והלכה כאן כדברי יוסי ב"י וחבריו הבאים אחריו שהלכה רווחת בכל מקום שסמיכה שיירי מצוה ומעלה עליו הכתוב כאלו לא כפר וכפר כדאיתא בכמי דוכתא בש"ס, ומדייק שפיר „הראשונים היו נשיאים ושניים להם אבות ב"ד", כלומר שהלך הלכה כאן כיוסי ב"י וחבריו אע"פ שהיא מתנגדת לדעת הלל.

ואגב דתנא במשנה ב' דיני סמיכה בכללם גם בשאר ימות השנה, תנא ג"כ במשנה ג' דין הסמיכה בי"ט לחודא, כי זאת ההלכה, כלומר לומר אם מותר לסמוך ביום טוב תלויה בהלכה הקודמת לה, כלומר אי בלא סמיכה פסול הקרבן אפילו בדיעבד, בודאי סומכין בי"ט, וזה טעם בית הלל כהלל רבם שאמר לסמוך, וכאן הלכה כבית הלל כמו בכל מקום, אף שבסמיכה בשאר ימות השנה לפירוש הנזכר אין הלכה כהלל, לפי שיוסי בן יועזר וחבריו חלוקים עליו. — משנה ד' נשנית נגד כת השליסית ר"ל להוציא מלבם של צדוקים, שהיו אומרים עצרת אחר השבת. ונחלקו החכמים בעצרת שחל להיות ע"ש, ב"ש אומרים יום טבוח אחר השבת, ולא חיישינן שנראה כאלו אנו מודין לצדוקים, ובית הלל חיישי, ומשיים ואזיל אין כהן גדול מתלבש בכליו ומותר בהספד ותענית, שלא לקיים דברי האומרים עצרת אחר השבת. ממשנה ה' עד סוף הפרק מדבר רק מן הפרושים שאכלו חוליהן בטהרה ומן האיסיאים שמחמירים עוד יותר לאכול על טהרת תרומה וטהרת הקדש וחטאת. ובסוף הפרק משנה ו' הוא מונה המעלות זו על גב זו בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, בגדי פרושים מדרס לאוכלי תרומה, בגדי אוכלי תרומה מדרס לקודש, בגדי קודש מדרס לחטאת. יוסי בן יועזר היה חסיד שבכהונה והיה מטפחתו מדרס לקודש, יוחנן בן גודגדא היה אוכל על טהרת הקודש והיתה מטפחתו מדרס להטאת ע"כ לשון המשנה.

והשתא דאתינן להכא נמצינו אנו למדין שמימות יוסי בן יועזר הוסיפו האיסיאים חומרא על חומרא כל כך, שאפילו מטפחתו היתה להם כמלה טומאת מדרס, ועתה נוכל לומר שהמשנה שזכרנו לעיל (עדיות פרק ח' הל' ד') היא

8) עיין מה שכתב הרב החכם מוה"ר ש"י ראפאפארט נ"י בבכורי העתים תק"ץ חיי ר' אליעזר הקליר הערה 20 בסופה.

באמת מן יוסי ב"י הקדמון לפי שמצאנו לידידיה האלכסנדרי בספרו חיי הפרישות וכן ליוסף הכהן בספרו הקדמוניות שכתבו שיש להם לאיסיאים ספרים מקדמונים, אשר יהגו בם תמיד. וכן נראה ג"כ ממה שמזכיר עפיפאניום שהבאנו לעיל בהערה 1, שמונה ד' משניות, ומהם אחת המכונה משנת בני החשמונאים, שזאת המשנה היא קבוצה מהלכות ומנהגי' הכת הזאת ר"ל של האיסיאים, אשר החלו להתפשט ולרוב בימי החשמונאים, ובהם היו כתובים גם דברי יוסי בן יועזר, "איל קמצא דכן" וכו', וכמו שמצינו בחגיגה סוף משנה ו' שהיתה מטפחתו של יוסי הזה מדרס לקודש מפני שהוסיפו להחמיר יותר ממנו, כן נוכל לומר ג"כ שלא קבלו האיסיאים דבריו להלכה, ועוד שקלו בכבודו לתת לו כינוי הגנאה שם "יוסי שריא", ואולי חסרה במשנה הזאת מלת "משום", ר"ל שהיה כתוב העיד משום יוסי ב"יעלאיל קמצא וכו'.

ח) ומתוך הדברים אשר דברנו עד הנה תתבאר לנו פיסקא אחת, אשר כמעט לא נמצא דוגמתה בכל הש"ס והיא בזבחים דף כ"ב ע"ב, על הא דקתני במתניתין כל הזבחים שקבלו דמן וכו' טמא פסול קאמר הש"ס, לא שנו אלא טמא שרץ אבל טמא מת מתוך שהותרה בצבור הורצה נמי ביחיד וכו', קסברי זקני דרום טמא מת נמי מעלה קרבנותיו, והכתיב ועשה פסח בחדש השני (פי' ואי טמא מת מעלה ליעבד בראשון) ומתרץ לאכלה, והכתיב איש לפי אכלו תכסו וגו', לאכלה, ולעכובי לא, והתניא וכו', ולבסוף מסיק זקני דרום לא מקשי ע"ם כל סוגיא. — מי הם אלה "זקני דרום" אשר לפי עניות דעתי וזכרוני לא נמצאו עוד בשם זה בגמ' עוד זולתי כאן, ועוד פעם אחת ביבמות דף מ"ה ע"א "ואמרי לה חלופי בר קפרא ועיילי זקני דרום", — ועוד כמה מן הזרות יש בהלכותיהם, לא לבד היא גופא, כהן טמא מת שקבל הדם בקרבן יחיד כשר בדיעבד, אלא אף טמא מת מעלה קרבנותיו, גם מה שחייבה התורה לטמא מת להביא פסח שני, הוא רק לאכלה, אבל אם הביא הפסח בטומאתו בי"ד בניסן יצא. גם מה שחייבה התורה אכילת בשר פסחים, אינו רק לאכלה ולכתחלה — ועינינו רואות כי לאלו הלכות דחוקות יש דמיון רב למה שהזכרנו לעיל, סמיכה שייכי מלוה — והנה תוס' שם דף כ"ג ע"א ד"ה זקני, דייקי שפיר דזקני דרום על כרחך תנאי הוו, דפליגי אמתני' דתמיד נשחט דף ס"א, ואם כן יקשה עוד יותר לשון הגמ' שם, אמר עולא תקע להו ריש לקיש לדרומאי וכי איזה כח מרובה וכו' הנמצא עוד לזות שפתים כזאת בפי אמורא נגד תנאים, גם נגד אמוראים היא לשון זרה.

וקרוב הדבר מאד בעיני לומר שאלו זקני דרום הם חכמים מכת האיסיאים, אשר דברנו מהם עד כה למרבה, ומטעמים שנזכיר: הנה ידוע שהאיסיאים שכנו לרוב בארצות הנגב, כמו שהעיד ידידיה האלכסנדרי, וע' גם מאור עינים אמרי בינה דף כ"א דפוס ווינן, להרב החכם ר' עזריה מן האדומים, ומובאים שם גם

דברי איבסיביאו (Eusebius) וז"ל האיסיאי היו בין כלם כארבעת אלפים מערי היונים אשר למטרופולין אליהם היתה אלכסנדריא של מצרים ע"כ וע' ג"כ (Bellermann, Essäer und Therapeuten) ויפה כתב הרב בעל הערוך בערך דרם על הא דאיתא במס' נדה בתרא דף כ"ה הרואה שיהיה ידרים, פי' ילך אצל חכמי דרום וילמד חכמה מכן ע"כ, ובלי ספק זקני דרום כאן כזקני הנגב שנזכרו במס' תמיד דף ל"ב ע"א, ואלו כמו אלו רוח האיסיאים נשבה בהם.

והנה כבר הראנו למעלה כי אנשי הכת הזאת כלאו את עצמם תמיד כטמאי מתים, לפי שהיו חלוקים על אחיהם הפרושים בדיני טומאות וטהרות ומחמירים בהם עד קצה האחרון, ואשר על זה העידו עליהם סופרי הקורות הראשונים פילון ויוסף כי לא באו אל המקדש ולא הביאו הקרבנות בעצמם אבל שלחו אותם ע"י אחרים. וא"כ היה קשה להם מאד היאך יוכל הכהן להקריב, הלא גם הוא לא היה יכול להזהר מטומאת מת, דבשלמא מטומאת שרץ היה נזהר, גם טמא שרץ לא צריך הזאה, מה שאין כן בטומאת מת, אשר יחות עליו בפתע פתאום, גם הולך להזות עליו, וא"כ היו מוכרחים לומר שהכהן טמא מת שעבד עבודתו כשרה אפילו בקרבן יחיד (ואיפשר ג"כ לומר שאותה הלכה ר"ל טומאת מת הותרה בצבור מסתעפת כמו כן מגימוסי והלכות כת הזאת) וכמו כן מגיא אותם ההכרח לומר שטמא מת משלח קרבנותיו, לפי שהם, אף שכלאו את עצמם כטמאי מת כל ימיהם, שלחו הקרבן ע"י אחר. ומזה יסתעף נמי הדין, אם הקריב טמא מת את הפסח במועדו בי"ד בניסן כשר, ועלה לבעלים לשם חובה, וגם אכילת בשר של הפסח אינה אלא למצוה, כי הם לא היו יכולים לעולם לאכול מבשר הקרבנות מפני טומאתם כדאמרן.

ט) ועתה אחרי אשר הרחבנו הדבור עד הנה והצענו איזה הלכות מפוזרות בש"ס, שנובעות מנימוסי הכת של אלו האיסיאים, והיו למעין המתגבר, ועוד יש להוסיף כהנה וכהנה, יוכל השואל לשאול, מי הם הללו בני אדם, שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירים? — הלא ממי יהודה יצאו וממקור ישראל נבעו, הכי אבד זכרם כמם, ונשכח שורש שמם בעברית בקרב בני עמם? — הן החוקרים וסופרי קורות ישראל העתיקים ידידיה האלכסנדרי ויוסף הכהן יכנו אותם בשם יוני Ἐσσαῖοι, Ἐσσηνοί, מאין יצא להם זה השם ומה שמו בעברית? —

אמנם החוקר הנעלה קרייצער בספרו המפואר Symbolik und Mythol. der alten Völker IV. 404 ff. ואחריו החוקר בעללערמאן בספרו הנזכר טרחו לחפש כמה וכמה שרשים כדי להשוות את שם החברה הזאת שידובר בה, ר"ל שמם היוני לשם עברי, ועוד נשאר ספרים מחוקרים הבאים אחריהם לקוטי בתר לקוטי, ובכל זאת יודה המתבונן, כי לא עלתה בידם. אך בזה דברים אחדים

להם ושפה אחת לכולם, כי אין לחפש אחר מקור זה השם, ר"ל של איסיאים, בלשונות המערב, יונית או רומית, רק בלשונות בני קדם עברית ארמית או פרסית. קריילר מחליט לומר כי השם נגזר מן מלת חוזה, ע"ש שעל הרבה מהם נאמר כי היו מתנבאים, והבאים אחריו מן מלת נזיר, אסא, חשא, צנוע, או מן שם פרטי יוסי=אסי וכדומה, והרב בעל מאור עינים גזר אומר, כי מזה השם נתהוה מלת ביתוסים כלומר מורכב מן בית איסיאים, אך לדבריו המקור עצמו מן מלת איסיאים עוד לא ידענו. —

ואף כי לא אוכל להתאפק, כי השערתי שאזכיר כאן היא כולה אמתית, עכ"ז נראה כי קרובה מאד אל האמת, אם אומר כי מקור זה השם בעברית היה „ישרים", ויש לי על זה כמה ראיות, לא בלבד מתכונת ויסוד הלשון כמו שאזכיר בסמוך, אלא אף דברי המדרש בהרבה מקומות מסייעים לי, ע' לדוגמא ילקוט שמעוני על תהלים י"א פסוק ז' וז"ל שבע כתות הן, ואיזו כת המעולה שבהם שמקבלים פני שכינה זו כת ישרים שנאמר ישר יחזו פנימו, והיא יושבת לפני המלך ורואה פני המלך ע"כ. והנה עינינו רואות כי לו' כתות הנשארות לא יתן שם כנוי רק לזאת השביעית, ונראה הוא שם עצמי להם, גם הדברים אשר נאמרו שם מהם, ישמנו היטב את אלה הפרושים שחיים חיי הפרישות והתבודדות, ומעיינים תמיד במה שאחר הטבע, ורוב עסקיהם בסודות ובדברים האלהיים, ולזה יתכן לומר מהם כי הם יושבים לפני המלך מלכו של עולם ורואים את פניו. וכמו שתמצא שהשם ישרון הוא כינוי לאומה הישראלית (דברים ל"ג ה') אשר בלי ספק נתהוה ממלת ישרים (במדבר כ"ג י') יתכן ג"כ שהסברה הזאת, אשר ראתה את עצמה ליסוד ובחירי השכל נתנו לעצמם זה השם. — ומבלעדי זאת מונח גם בחק הלשון, ובפרט בתכונת מבטא הארמית, וממנה לפעמים במקרא ע"ד שירי, ולמרבה בספרי תנ"ך המאוחרים גם במשנה ובתלמודים להבליע אות הרי"ש. ראה למשל מלת אשר כי ע"י נפילת הרי"ש נתהוה ש כמו שקמתי דבורה (שופטים ה' ז') בשגם הוא בשר (בראשית ו' ג') לדעת קצת, שאהבה נפשי (שה"ש ג' א'). וכן מן הפעל אמר נתהוה בארמית ובב' התלמודים „אימא, כימא, לימא", וכן להפך כמו בת בעברים, ברת ברתא בארמית, חלצים=חרצא=חצא בסורית, וכמו כן מלת עיסה במשנה לדעתי מן עריסה (במדבר ט"ו כ'), אף כי נמצא ממנו הפעל ערם (כלאים ד' ז', מנחות דף ע"ה ע"ב). ואם כן הדבר מה מאד נקל לסופרים היונים להפוך מלת ישרים במלת יונית Ἐσσαῖοι אחרי הבליעם והפילם אות הרים, כי שין הימנית קראו היונים כמו סמך כידוע. (ע' ג"כ סוטה דף ה' ע"א על מלת בשר איכא דאמרי שאול דכתיב בשין). וכמו כן לא היה כבד הדבר להחליף הרים בנון כאשר נמצא למרבה בעברית וארמית דרך משל מזרח, זרח יחליפו הארמים במלות מדינהא, דנח, ולהפך בן בר. נבוכדראצר

נבוכדנאצר וכדומה, ונראה כי לזאת הסבה יכנה יוסף הכהן, ואחריו גם סופר הרומי פליניוס את אלה ישרים Esseni, Ἐσσηνοί בחלוף השם כגון 9). —

יא) ואף כי לא אוהב השערות רחוקות אנכי, אשר אין להן סעד חזק, בכל זאת לא אוכל להכחיד תחת לשוני, כי לפי עדות החכם החוקר בקדמוניות קריילר בספרו שזכרנו למעלה (צד 362 ff.) נקראו גם כהני האלילה Diana, אשר היה לה בית מקדש במחוז עפעזוס בארץ יון Ἐσσῆνες כמעט דומה ממש למלת Ἐσσῆνοι של יוסף הכהן. אך לא לבד כי השמות דומים, אלא אף לנימוסיהם ולמנהגיהם של אלה הכהנים ושל האיסיאים יש דמיון רב עד להפלא. והנה אעתיק לפניך קורא נעים קצת מדברי הספר הנזכר של קריילר וז"ל שם „אלה כהני האליל יפרשו עצמם מיתר העם במאכל ובמשתה, גם נזהרים מגשת אל אשה ורוחצים את בשרם במים לטהרה, לכן יכנה אחד מן המשוררים העתיקים (Callimachus Hymn. in Jov. v. 66.) להאליל הגדול יופיטר בתואר θεῶν ἐσσῆνα כלומר מלך האלילים . . . מלת Ἐσσὴν הוא תואר למלך הדבורים וזאת הוראתו הראשונה, וממנו הושאלה למלך על בני אדם. ובמלה הזאת השתמשו רק כהני עפעזוס בפרטית להם, כלומר בלשונם המיוחדת להם, ויכנו כן לדבורה אשר נחשבת בעיניהם לטהורה מכל החי, וגם נותנת מזון ומחיה לבני אדם, ולכן נקראים גם המלכים המכלכלים את העם, גם הכהנים להיותם מלכי הקרבנות בשם הזה וכו'" ע"כ. והנה זה יוסף בן מתתיה הכהן ידענו כי רוב השתדלותו בספריו לתת בזה תפארת לבני עמו (ואולי גם להתפאר בהם בעיני הרומים) בהראותו כי ישנו מאד ליונים המחוכמים, אשר על כן ידמה גם כתות החלוקות בדעות בבני ישראל לשלש כתות המפורסמות בחכמי יון, ועוד רבים כאלה. ולכן נראה כי זאת הסבה הניעתו לשנות גם את שם האיסיאים אשר נזכר במחברות פילון היהודי הקודם לו שנים רבות, והיה בקי בהם ובשמותיהם כי כנראה היה הוא עצמו חבר לחברה הזאת מן אלה השוכנים בארץ מצרים, והוא יוסף החליף מלת איסיאים במלת אסיני Ἐσσῆνοι כדי להשוות גם את שמם לכהני יון Ἐσσῆνες — יהיה איך שיהיה נראה ברור בעיני כי הכת אשר דברנו ממנה פה עד למרבה, היא קראה את עצמם ישרים, ומזה נתהוה ביונית איסיאי, ויוסף הכהן שנה את שמם במלת איסיני. —

9) ע' מה שכתבתי על חלוף אלה האותיות במכתב עתי (Literatbl. des Orients 1846 Nr. 8.) — ואולי נמצא ג"כ סעד לדברינו (שמן ישרים נתהוה איסיאים) בערוך ערך אריסטו שכתב וז"ל אריוסטו רפואה (אולי צ"ל שם רפואה) המשלשלת הנקרא אירא ἱερόν כלומר קודשה מפני מעלתה ותקנה יוסטו הרופא ע"כ. והנה ידוע שהאיסיאים ובפרט אלה אשר שכנו בארץ מצרים, עסקו לרוב בחכמת הרפואה, אשר מזה הטעם חשבו איזה חוקרים בלשון, לגזור זה השם מן אסא רופא, ושם יוסטו Justus תרגום רומי תחת ישר בעברית.

יב) הלא תראה כי לפי עדות קדמון אחד מן הנוצרים עפיפאניום בספרו נגד המינים סדר י"ד, גם מקור השם של כת הצדוקים דומה מעט להשערתנו על אודות האיסיאים המתנגדים להם, מובאים דבריו מהרב החכם בעל מאור עינים חלק אמרי בינה פרק ג', וז"ל שם "ראיתי כי לפי דבריו (ר"ל של עפיפאניום) לא היה ראשיתם (של הצדוקים) צדוק הוא רק עדה רעה, אשר נועדו ותארו את עצמן כך כרודפי צדק עכ"ל. והנה על אודות הצדוקים אף כי אחשוב גם אנכי שהשם הזה הושאל מן צדק, אך לא מטעם שזכר עפיפאניום אלא מטעם שאומר: לדעתי הפעל צדק הונח בתחלה על הנצוח והגבורה, ומזה נקרא "צדיק" הגבור המנצח על שונאיו גם הגבור הכובש את יצרו, וזאת ראשית הוראתו, ומצאתי סעד לדברי במלת זכא בסורית (שהוא כמו צדק בעברית) שפתרונו בבנין הכבד נצח וגבר על אחרים כידוע, וכן נמצא גם בלשון המשנה ותלמוד, עיין ברכות (פרק א' משנה ה') ולא זכיתי שתאמר יצ"מ וכו', וע' גם נדה (דף כ"ב ע"ב) זכינהו ר' חנינא בן אנטיגנוס לרבנן ע"כ, ולכן תרגם אונקלוס "נח איש צדיק" גבר זכאי. ובדרך אגב אומר, כי לפי דברינו אלה יתבאר לנו היטב פי' הפסוק (ישעי' מ"ט כ"ג) "היקח מגבור מלקוח, ואם שבי צדיק ימלט" ע"כ. ויהיה מלת צדיק מורדף למלת גבור שלמעלה, ופירושו מנצח וכובש אויביו, וכפל דבר במלות שונות, והפסוק שלאחריו (שם פ' כ"ד) מסייעני, גם שבי גבור יקח ומלקוח עריץ ימלט ע"כ. הנך רואה כי גם צדיק בפסוק שלפניו הוא כמו עריץ כאן, לא כפי' המפרשים הראשונים ובידם המזיק גם החכם געזעניוס במדרש מלין שלו, כי פי' הפסוק הוא "שבי של עם צדיק" ר"ל אשר נשבה מעם בני ישראל הצדיקים". — והנה גם כת הצדוקים אשר לפי מחשבתם נצחו לאחיהם הפרושים, אם היה הנצוח מצד שהיו עשירים ובעלי זרוע ועשיר יענה עזות, אם מצד אשר היה להם חלק ויתרון רב על אחיהם הפרושים, בחכמות היונים כידוע, ולכן קראו את עצמם כן בשם צדיקים כלומר נוצחים, והפרושים החליפו את שמם לגנאי במלת צדוקים בזיו, ואף כי יש לי עוד דברים בזו מכל מקום לקצר אני צריך.

אלהי השמים המברך את עמו בשלום יצו אתך הברכה והשלום וכן יריק כל חכם לב הנגש למלאכת הקדש לעשות אותה, כל טוב מבית נכתה אל אוצרך, אשר כל רואיו יאמרו: אל תשחיתהו כי ברכה בו. —

אוהבך ומוקירך אני

יעקב הלוי.

5.

שירים עתיקים מפורשים על ידי שד"ל

(א)

תשובת רי"ה לרמ"בע מתנצל על תוכחתו

(דיואן רי"ה חלק א' סימן קכ"ח).

בְּכֵה עַל־מָחֳרַת הַיּוֹם 1) בְּלֵילוֹ
וְיָעִיב דִּמְעֲךָ שַׁחַק וְחֵילוֹ 2)
וְעַל פָּנָיו פְּרוֹשׂ כַּנְפֵי יְגוֹנִים
וְהוֹסֵף מַאְפֵּל עַל מַאֲפֵלוֹ 3)
וְהַלְבִּישׁוּ מְעִיל קַדְרוּת כְּתַחְרָא
לְבַל יִקְרַע בְּיַד בָּרָק מְעִילוֹ 4)
וְעַל־שַׁחַר פְּרוֹשׂ שַׁחְרוּת לְבָבְךָ
לְבַל יֵדַע יְמִינוֹ מִשְּׂמֹאלוֹ 5)

וְגֹל שִׂמְלָה אֲשֶׁר פָּרַשׂ צְבָא רוּם
וְהַשְׁלֵךְ בְּעֶדְיָהּ נִזְמֵי שְׁלָלוֹ 6)
וְיִתְנַצֵּל עֲדִי צִדְקוֹ וְנָגְהוֹ
וְיָסִיר אֶת־בְּנֵי עָשׁ עִם כְּסִילוֹ 7)
קְחָה סַהֲרוֹ אֲשֶׁר הוּא שַׂהֲרוֹנוֹ
וְכַס כִּימָה אֲשֶׁר הָיְתָה עֲגִילוֹ 8)
וְכִנּוֹרוֹ בְּיַד תַּנִּים תְּנֵהוּ
וְלִבְנוֹת יַעֲנָה תֵּן אֶת־חֲלִילוֹ 9)

---

1) בגליון כתוב „נ"א פירוד" ואין דעתי נוחה באותה נסחא.

2) המשורר מדבר לנפשו, ומעורר את עצמו לבכות ולהתאונן על פרידת אוהבו, והוא אומר לעצמו: בכה יומם ולילה, גם בכה בלילה בשביל יום המחרת, כלומר בלילה שאתה בודד ואין לך מטרידים, הַגְדֵּל וכפול בכייתך כנגד מה שאולי יִמָּנַע ממך הבכי ביום המחרת. וכל כך ראוי לך להרבות בבכיה, עד שדמעותיך יחשיכו את השמים וכל צבאם.

3) השחק הנזכר, אשר כבר החשיכו אותו דמעותיך, פרוש עוד עליו כנפי יגונים, ועל ידי כן תוסיף אפלה על אפלתו. מלת פניו כתבתיה מסברה, ובכ"י שמיו, וכ"ל ע"ש.

4) פרוש על השחק, מעיל שחור עב וקשה כתחרא, כדי שלא יוכל השחק לקרוע אותו אפילו קרע דק שיעבור בתוכו ברק; כלומר יהיו שמיך אפלים, תכלית האפלה, וגם ברק אחד לא יאיר אפלתם אפילו רגע. ולדעת תלמידי היקר מוהר"ר **משה עהרענרייך הלוי** מעיר בראדי אין הכוונה על דקות הברק, אלא על כחו, שיהיה מעיל הקדרות כל כך עב וקשה, שאפילו הברק לא יעצור כח לקרעו, וכן נכון.

5) שחר הוא הגורם לאדם להכיר את חברו ולהכיר בין תכלת לכרתי, ואתה פרוש עליו שחרות לבבך הנעלב, עד שהשחר עצמו לא יוכל להכיר דבר מדבר, ולא יבדיל אפילו ימינו משמאלו.

6) על שם ונגלו כספר השמים, ועל שם ויפרשו את השמלה וישליכו שמה איש נזם שללו (שופטים ח' כ"ה), והנה השמים דומים ליריעה (תהלים ק"ד ב') או לשמלה, וצבא השמים הם הפורשים אותה, והמשורר אומר לעצמו: גלול השמלה היא השחק, והשלך בה כל כוכבי השמים וכסיליהם, שהם כנזמים ועדיים לרקיע. ובכ"י וכל שמלה.

7) וישאר השחק ערום מעדייו, כגון ככב צדק ונֹגה ועש כסיל וכימה.

8) קח מהרקיע הירח, וכַסֵּה הכימה, אשר גם הם כלי עֲדָיו וסוד יפיו.

9) כנור (Lyra) הוא שם לאחד מן המזלות הצפוניים, והמשורר המצייר שלילת הרקיע מכל עדיו, אומר ללבו הנכאב שיקח ממנו גם כנורו ויתנהו לתנים ובנות יענה, אשר

וְנָקֵל לַעֲשׂוֹת כֹּוה וְכָוֶה
לְפְרוּד דּוֹד אֲשֶׁר אֵין דּוֹד כְּגִילוֹ
כְּלִיל חָכְמוֹת וְתִפְאֶרֶת מְזִמּוֹת (10
קְרִיא מוֹעֵד. גְּבִיר הַדּוֹר אֲצִילוֹ
אֲרוֹן הַחֹק אֲשֶׁר גָּלָה לְרָחוֹק
וְלֹא פָנָה אֱלֵי דֶּרֶךְ גְּבוּלוֹ (11
וְעֵינַי אִחֲבוּ כָּלוֹ מְיַחֵל
לְעֵת שׁוּבוֹ לְשָׁלֵם אוֹ לְשִׁילוֹ (12
וְיֵשׁ אֶחָד וְאֵין שֵׁנִי. וְגַם בֵּן
וְאָח אֵין לוֹ. וְאֵין קֵץ לַעֲמָלוֹ (13
חֲנָנוּ הַזְּמָן רֵעַ אֱמוּנָה (14
בְּיוֹם אֶחָד. וּבַשֵּׁנִי גְזָלוֹ

כְּאִלּוּ מִלְּבָבִי צוּר חֲצָבוֹ
וּמֵרוּחִי וְנִשְׁמָתִי אֲצָלוֹ (15
לְמִי יַגִּיד אֱנוֹשׁ נֶגַע לְבָבוֹ?
זְמָן חֵרֵשׁ וְלֹא יִשְׁמַע לְקוֹלוֹ
הֲלִפְנֵי הַרְגִי אַפִּיל תְּחִנָּה?
וְרוֹצֵחַ הֲיִבְכֶּה עַל חֲלָלוֹ? (16
הֲלֹא הוּא הַזְּמָן בָּגַר. וְכִחֵשׁ
בְּחוֹתָמוֹ. וְלֹא הִכִּיר פְּתִילוֹ (17
גְּמָלוֹ מֵחָלָב שַׁחֲרוּת וְיַלְדוּת
וְלוּ חֶסֶד גְּמָלוֹ לֹא גְמָלוֹ (18
הֲקֶצֶף עַם-נְדוּד יָכִיל לְבָבִי?
וְקֶצֶף עַם נְדוּד הָר לֹא יְכִילוֹ (19

קולה קול יללה, באופן שגם הכנור השמימי יהפך לאבל ולקול בוכים. חלילו, לא מצאתי השם הזה בין הכוכבים, ואולי דרך מליצת השיר אחר שהזכיר כנור הזכיר גם חליל. ובכ"י וכנור, ואינו אלא שבוש. ולדעת תלמידי מוהר"ר יהודה אריה אוזימו אין הכוונה על המזל הנקרא כנור, אלא הכל על המוזיק שהיו קצת הפילוסופים מיחסים לגלגלי השמים.

10) כליל נאמר כאן בהוראתו בל' ארמי, שענינו עטרה, והעד ותפארת מזמות, והוא על דרך שאומרים בשחרית לשבת כליל תפארת בראשו נתת, וכן אמר רי"ה בציון הלא תשאלי: ישנה ויחלוף כְּלִיל כל ממלכות האליל, ענינו עטרת, וכן פירשתי בישעיה והאלילים כליל יחלוף, והאלילים יחלוף ויקור הכתר.

11) הוא מכנה את רמב"ע בכנוי ארון החק, כלומר ארון התורה שגלה, כמו שאירע בימי פלשתים, אלא שהארון שב אח"כ דרך גבולו (ש"א ו' ט') ורמ"בע לא שב.

12) מיחל שישוב לאחד מן המקומות אשר היה שם אהלו בתחלה, והזכיר שלם ושילה, כי בשילה היה המשכן, ובירושלים בית המקדש.

13) הוא ר' יהודה הלוי שלא היו לו בנים, כי אם בת אחת (עיין דברי ידידי החכם רי"ל דוקס בספר גנזי אקספורד עמוד מ"ה).

14) הוא רמ"בע, רֵעַ נאמן לר' יהודה הלוי.

15) אותו רֵעַ נאמן שאמרתי הוא חביב לי כאלו האל חצב אותו מלבבי, וכאלו הוא חלק מרוחי ונשמתי.

16) ההורג והכולה הוא הזמן.

17) על שם החותם והפתילים שהכיר יהודה ואמר צדקה ממני, יאמר: הזמן אינו מבחין בין צדיק לרשע, ולא יכיר מַעֲבדיהם, לתת לצדיק כבור כפיו.

18) גמלו הראשון לשון גמולי מחלב, השני ענינו התחלת הטובה או הרעה, והשלישי ענינו השבת הטובה או הרעה (עיין רד"ק בשרשים). יאמר: הזמן לקח מרמ"בע כל הצלחתו אשר היתה לו בימי נעוריו, תחת אשר הוא איש צדיק תמים שאם היה הזמן עושה עמו כל חסד שבעולם עדיין לא היה יוצא ידי חובת תשלום גמולו.

19) נ"ל שהקריאה עַם-נדוד, בפתח, והמכוון בו אנשי הנדוד, בני אדם הנודדים בארץ לא

וְאִם יִזְכּוֹר בְּתוֹכָחוֹת יְדִידוֹ
וְיֵין אַהֲבָה בְּמֵי רִיבוֹת מְהָלוֹ 20)
אֲשֶׁר הִכִּיר כְּתָב יָדוֹ. וְהִזְכִּיר
שְׁמוֹ. וַיֵּבְךְּ וַיִּשָּׂא מְשָׁלוֹ 21)
לְאַט! אַל־נָא יְדִינֵנִי אֲדוֹנִי
לְכַף חוֹבָה. וְיִזְכּוֹר מַהֲלָלוֹ 22)
אֲנִי מוֹדֶה וּמִתְוַדֶּה לְמֹשֶׁה
וְלֹא אֶהְיֶה כְּקֹרַח אוֹ קְהָלוֹ 23)
וְחָלִילָה לְכַחֵשׁ מִפְּעָלוֹתָיו
וְהַחֶסֶד אֲשֶׁר קֶדֶם גְּמָלוֹ 24)

וְהוּא גַּם־הוּא כְּבָר צָרַף לְבָבִי
וְהִבְדִּיל אֶת־זְהָבוֹ מִבְּדִילוֹ 25)
וְלֹא אֶדְאַג בְּבִגְדוֹ. כִּי בְּפִיהוּ
וּבִשְׂפָתָיו. וְלִבּוֹ יַעֲנֶה לֹא 26)
אֲקַבֵּל כָּל־אֲשֶׁר יָדִין לְבָבוֹ
עֲלֵי לִבִּי. וְשַׂמְתִּיהוּ פְּלִילוֹ 27)
אֲנִי עַבְדּוֹ וּבֶן־חַסְדּוֹ. יְבַקֵּר
נְטַע יָדוֹ וְיָחוּס עַל עֲמָלוֹ
וְאֹמְרִים כִּי זְמָן בִּלָּה אֲהָבִי
עֲלֵי־עָשׁ יֹאמְרוּ כִּי עָשׁ אֲכָלוֹ 28)

להם לא בשירה, אלא בהכרת, ואנשים כאלה על הרוב נפשם מרה להם, ונוחים לכעוס וקשים לרצות, וזעמם קשה וכבד, ואפילו הר לא יכילהו ולא יסבלהו. ואמר עם־כְּבוד במקום איש כבוד, ל' רבים במקום יחיד, והכוונה על אוהבו רמב"ע שכעס עליו, והוא אומר כי אין בלבו כח להכיל ולסבול כובד קצפו.

20) כדברי רמב"ע בשירה הקודמת (עיין אוצר נחמד א' עמוד קמ"ע) הנה לך אחי אמרים נמסכו בם רוש פתנים ועוד ייככו.

21) אשר הכיר מחר לידידו הנזכר בבית הקודם, והוא ר' יהודה הלוי אשר בראותו כתב ידי רמב"ע, ובהזכירו את שמו בכה והתעורר לחבר השירה הזאת.

22) לאט מוסב על ואם יזכור, והוא תשובת התנאי. מהללו, כבודו ומעלותיו, שאם ידין את ידידו לכף חובה, הרי זו פחיתות אצלו, וכאלו הוא שוכח כבודו, כי לא לכבוד יהיה לו המעשה הזה, ובלתי מסכים עם מעלתו ודרכיו המשובחים.

23) שמרדו במשה.

24) חלילה לרמ"בע שיכחש עתה מה שעשה לפנים והחסד אשר גמל מקדם את רי"ה, שאם יקצוף עליו, יהיה קצפו כמכחש אהבתו הקדומה, וכאלו הקצף מעיד על האהבה הקודמת שהיתה בטעות, ושאין רי"ה ראוי להיות ידידו.

25) והוא גם הוא (רמ"בע) יודע שלא היתה אהבתו בטעות, כי כבר בחן את לב רי"ה כמו בתוך כור, וידע כמה יש בו מן הזהב הצרוף וכמה בדיל מעורב בו.

26) ולא אדאג שמא יבגוד בי, וישטמני לו כצריו, כי אי אפשר שיעשה זה אלא בפיו, מן השפה ולחוץ, אבל לבו יכזיב את שפתיו, ויאמר: לא!

27) כנגד מה שאמר רמ"בע בשירה הקודמת היה אתה פליל דיננו.

28) מי שיאמר כי אהבתי אותו נמלטה במשך הזמן, יוכל לומר כמו כן כי התולעת הקטנה הנקראת עש אכלה את הכוכב הנקרא עיש או עש.

(ב)

ר' משה בן עזרא

מקסטיליה שהיה מתגורר שם, כותב לאחד מאוהביו אשר בארץ מולדתו גרנאדה, ומגיד תלאותיו, ופוקד לשלום את ידידיו, ובפרט את חשוקתו, אשר בגללה הולך לגלות מארצו, ואומר לרעהו שיבכה עמה. ולפי הנראה, חשוקתו היא בת אחיו, אשר בקינתו עליה אמר כי בעבורה נישקה בנפשו אש הנדוד.

(דיואן רמ"בע סימן קכ"א).

פִּתְאוֹם יְצוּרֵי אֲהָבִים עָזַבְתִּי
תּוֹעִים בְּאִישׁוֹן לַיְלָה פָּגַעְתִּי 1)
חַבְלֵי שְׂעִפַּי נִפְרְשׂוּ לָהֶם. וּפַח
שֵׁנָה. עֲלֵי עֶרֶשׂ דְּוָי הִצַּעְתִּי 2)
אֵיךְ שׁוֹמְמוּ מִדְבָּר? וְאֵיךְ הִתְחַפְּשׂוּ
בָּאֵפֶר כְּסוּת לַיִל. וְלֹא יָדַעְתִּי? 3)

חִלּוּ פְּנֵי עַרְשִׂי. וְלֵיל כָּלּוּ עֲדֵי
נֶשֶׁף. נְדֻדִים מֵחֳלִי שָׂבַעְתִּי 4)
לָנוּ בְּבֵין שָׁדַי עֲדֵי אָרוּ פְּנֵי
מִזְרָח. וּפֶרַע מַאֲפֵל פָּרַעְתִּי 5)
לֹא נֶאֱחַז לִי מִפְּנֵיהֶם. בִּלְעֲדֵי
רֵיחַ צְרוֹר הַמּוֹר אֲשֶׁר קָבַעְתִּי 6)

---

1) פתאום פגעתי צורת האוהבים אשר עזבתי בארצי, ומצאתי אותם תועים באישון לילה, והכוונה לומר שראה אותם בחלום. יצורי מנין צורה ותאר, וכן באיוב י"ז ז' תרגומו קלסתורי.

2) רעיוני (הדבקים תמיד בידידי ונכספים אליהם) פרשו חבלים להביאם אלי בחלום, ואני הצעתי על ערשי (אשר אני שוכב בה חולה) פח השינה ללכדם אחרי בואם, ולעכבם אצלי זמן מה.

3) המשורר שואל, איך היה שבאו אצלו פתאום, ואיך יכלו לעבור המדבר אשר בין ארצם וארצו, ואיך הסתירם הלילה בסתר כנפיו, באופן שלא ידע בבואם עד שראה אותם פתאום? והלא הוא לילה אור בעדו, כי תמיד היתה שנתו נודדת מעיניו, ומה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?

4) המשורר משיב כי כך היה הענין, אוהביו התחננו למשכבו שיתן שינה לעיניו, ועלתה בידם לכלוא ולמנוע ולהשבית במשך לילה אחד עד הנשף (עד הבקר) את הנדודים שהיה שבע לשעבר, בכדי שיוכל להשתעשע עמהם בחלום. ובכ"י בליל, והיה אפשר לפרש שהתחננו למשכבו בלילה, ועל ידי כן כלו ומנעו וכו'. אך מלת בלילה לשון מיותר, ובהפך יקשה מאד העדר וי"ו החבור בין שני המאמרים. בפירוש הבית הקשה הזה נעזרתי על ידי תלמידי היקר מוהר"ר יהודה אריה אוזימו הי"ו.

5) אוהבי נתעכבו אצלי וישבו בחיקי עד אור הבקר, עד שנגלה מאפל הלילה הנמשל לפֶרע (שער ארוך). פרעתי, לשון גלוי, כן חשבו הקדמונים, ואני לא כן דעתי (עיין בה"ע תקפ"ט עמוד קכ"א). והנה גלוי אפלת הלילה הוא פעולת הטבע, לא פעולת המשורר, אך במליצת השיר הוא מדמה כאלו הלילה מחשיך על האדם בקווצותיו השחורות, וכעלות השחר האדם גולל מעליו אותו השער הארוך, ומעביר מעליו המסך ומביא עליו אורה.

6) קבעתי לשון גניבה. אחר שבא הבקר והקיצותי משנתי והלכו חלומותי, לא נשאר בידי מראיית פני ידידי רק הריח הטוב אשר גנבתי מהם, כלומר שנדבק בי כשהייתי בחברתם.

לוּ אֵדְעָה כִּי הַחֲלוֹם יֵרָאֶה פְּנֵי
דוֹדַי. לְרַגְלֵי הַחֲלוֹם כָּרַעְתִּי 7)
אַךְ מָעֲדוּ רַגְלֵי מְשׂוֹשִׂי. בַּהֲדוֹף
אוֹתָם יְדֵי שַׁחַר וְהִתְרוֹעַעְתִּי 8)
וַיִּנְזְפְפוּ גִשְׁמֵי דְמֵי עֵינַי. חֲכִי
אֶת־צוּר כְּבֵדִי בַּבְּכִי בָקַעְתִּי 9)
לוּלֵי יְגוֹנִים סָגְרוּ אָז בַּעֲדִי
שַׂחְתִּי בְּצוּלַת הַבְּכִי. טָבַעְתִּי 10)
מִמַּעֲמַקֵּי הַמְּצוּקִים אֶצְעֲקָה
חָמָס. וּמִבֶּטֶן נְדוֹד שִׁוַּעְתִּי
לֹא עָרְבָה שֵׁנָה לְרֹאוֹתַי. לְמִן
הַיּוֹם אֲשֶׁר מִמַּעֲרָב נָסַעְתִּי 11)

קַצְתִּי בְּחַיַּי מִסְּבוֹב תֵּבֵל. וְגַם
לָמֹד מְמַדֶּיהָ וְלֹא בִצַּעְתִּי 12)
רֶדֶת תְּהוֹם. וַעֲלוֹת עֲלֵי רֹאשׁ בָּמֳתֵי
עָבִים. עֲדֵי אֹמַר לְרוּם הִרְקַעְתִּי 13)
עִם בַּהֲמוֹת יַעַר הֲלִיכָתִי. וּמֵ־
רֹאשׁ הַרְרֵי טֶרֶף כְּעוֹף הוֹפַעְתִּי 14)
קַצְוֵי אֲפָסִים כַּבְּרָקִים רוֹצְצוּ
רַגְלַי. וְגַם מַיִם עֲדֵי־יָם נָעְתִּי 15)
מַסָּע אֲהַלֵּךְ אַחֲרֵי מַסָּע. וְלֹא
תַרְתִּי מְנוּחָה לִי וְלֹא הִרְגַּעְתִּי
יוֹמָם שְׁזָפַנִי מְאוֹר שֶׁמֶשׁ. וְלֵיל
עֵינַי בְּפוּךְ הַמַּאְפֵּל קָרַעְתִּי 16)

זה משל על התאוה הנשארת בנפש אחרי סור מעל חושינו הדבר אשר התענגנו בו, כמו שהדברים שריחם טוב, גם אחרי סורם מאתנו יניחו אחריהם ריחם הטוב. ומזה נמשך לשון זכירה, שעיקר הוראתו ריח (זכרו כיין לבנון, אזכרתה, יזכור כל מנחותיך), ואח״כ הושאל למה שנשאר בנפשנו מגוף שכבר הלך מאתנו.

7) בכ״י נקוד יֵרָאֶה (בנין הקל) פני דודִי (לשון יחיד), ומסברה תקנתי בנין הפעיל ולשון רבים.

8) והתרועעתי ענין רציצה ושבירה, והוא דבק עם תחלת הבית: אך מעדו רגלי משושי והתרועעתי כאשר ידי השחר הדפו אותם והרחיקו אותם מעלי, כי הקיצותי משנתי.

9) אז (בהקיצי ונשארתי גלמוד) בכיתי ונטפו דמעות עיני כגשם, והם גשמי דם, עד שאם היה כבדי כסלע בקעתיו והוצאתי מימיו (הם הדמעות הנובעות מדם הכבד לדעת מחוקרי ישמעאל). ויזופפו, ענין נזילה, כמו נפתי משכבי (משלי ז׳ י״ז), גשם נדבות תניף אלהים (תהלים ס״ח י׳), אלא שבשני הכתובים האלה הוא פעל יוצא, וכאן הוא פעל עומד ומי שיגיה וַיִּטְּפוּ לא יפסיד.

10) עולם היגון מעכב את הבכיה, והוא אומר כי לולי שרוב יגונותיו סגרו בעדו, היה בכיו מתרבה כל כך שהיה שוחה ושט בו, או היה ג״כ טובע בו; והנה שחתי שהוא בפלס קמתי איננו משרש אשחה בכל לילה מטתי, אבל הוא מן מי שחו (יחזקאל מ״ז ה׳).

11) רואות כנוי לעינים (קהלת י״ב ג׳).

12) בצעתי, השלמתי, כמו בצע אמרתו (איכה ב׳ י״ז), וידיו תבצענה (זכריה ד׳ ט׳); אע״פ שלא השלמתי סבוב הארץ ומדידתה, קצתי בחיי.

13) וקצתי בחיי מחמת ירידתי ועלותי מהר לבקעה ומבקעה להר גבוה אשר ראשו לעב יגיע עד שיצדק לי לומר הרקעתי לשחקים, ששמתי השמים תחת כפות רגלי.

14) בכ״י עם במתי יער, ומסברה תקנתי עם בהמות יער.

15) רוצצו לשון ריצה, והוא פעל עומד, כמו בנחום ב׳ ה׳.

16) מן כי תקרעי בפוך עיניך (ירמיה ד׳ ל׳) והוא כמו תרקעי, לשון שטיחה, על דרך הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך (ישעיה נ״ד י״א), ועיין מה שכתבתי בכרם חמד מחברת רביעית עמוד ל״ו על תכונת הפוך.

וּבְכל חֲלִיפוֹת הַזְּמָן, פָּנַי בְּלִי
מַסְוֶה, לְנֶגֶד קֹר וְחֹם הוֹקָעְתִּי 17)
עַד כִּי לְמַשְׁחִית נֶהֱפַךְ הוֹדִי. וְגַם
הִתְנַכְּרוּ פָּנַי וְלֹא נוֹדָעְתִּי
עָבַר זְמַן קָצִיר, וְכָלוּ כָל־יְמֵי
קַיִץ, וְתַם חֹרֶף, וְלֹא נוֹשָׁעְתִּי
סָפוּ חֳדָשִׁים חָלְפוּ שָׁנִים, וְלֹא
בָאתִי מְחוֹז חֶפְצִי וְלֹא הִגָּעְתִּי
אֶשָּׂא בְּשִׁנַּי אֶת־בְּשָׂרִי, אֹמְרָה
הֶאָח, וּבְפַעֲמַי בְּעֹז רָקָעְתִּי 18)
לֹא חָמְלָה נַפְשִׁי עֲלֵי נַפְשִׁי, וְלֹא
חַסְתִּי עֲלֵי הוֹדִי וְלֹא פָרָעְתִּי 19)
עַל־מִי אֲהִי מַלִּין? וְנַפְשִׁי עוֹלְלָה*
צוּקִי, וּבִימִינִי אֲנִי פָּצָעְתִּי 20)
כִּי לֹא נְבוּנוֹתִי, וּמוּסַר יֹדְעֵי
מַצַּת בְּנֵי הָאָב מְאֹד פָּרָעְתִּי 21)

כַּמָּה יְעָצוּנִי לְבַל אֶבְטַח עֲלֵי
בֹּגֵד בְּנֶאֱמָנָיו, וְלֹא שָׁמָעְתִּי
מִי־זֶה יְשִׂיחֵם, כִּי לְתֹהוּ תַּם חֲמוֹן
כֹּחִי, וְכָל־יָמַי לְרִיק יָגָעְתִּי 22)
אַנְשֵׁי שְׁלוֹמִי שִׁלְּמוּ רָעָה מְקוֹם
טוֹבָה, וְשָׂמְחוּ לִי בְּיוֹם צָלָעְתִּי
אֵיךְ נֶהֶפְכוּ לִי אֶל־זְמוֹרֵי זָר בְּנֵי
שׂוֹרֵק, וְזֶרַע הָאֱמֶת נָטָעְתִּי? 23)
אֵיךְ הֶעֱלוּ קוֹצִים שְׂדֵי חֶמֶד, מְקוֹם
חִטֵּי יְדִידוּתִי אֲשֶׁר זָרָעְתִּי?
הֶאָח עֲלֵי אַחִים אֲשֶׁר בָּגְדוּ כְּמוֹ
נַחַל, וּפָשְׁעוּ בִי וְלֹא פָשָׁעְתִּי 24)
נֶעְבָּד לְיָמִים נָתְנוּ אֹתִי, וְאָז
לָהֶם בְּתוֹךְ אֹזֶן זְמָן רָצָעְתִּי 25)
חֶסֶד גְּמַלְתִּים מִבְּלִי תִקְוָה, עֲדֵי
לָהֶם הֲרֵעֹתִי וְלֹא הֵרָעְתִּי 26)

17) היו פני מגולים תמיד לקור ולחום, בלי מסוה, כדרך התלויים על העץ.
18) הייתי מסתכן בעצמי מרוב הליכתי והייתי מכה על הארץ והייתי אומר אח (כמליצת יחזקאל ו׳ י״א). ומלת האח גם היא לצער ויגון, לדעת המשורר, וכן לדעת רד״ק בשרש אח.
19) לא פרעתי, לא חדלתי מהליכתי, מלשון תפריעו את העם ממעשיו.
20) אחר שצייר את תלאותיו בא להגיד מהיכן באו לו הרעות האלה, ותחלה הוא מאשים את נפשו, כי הוא עצמו גרם לרעתו ולזקתו, כי לא נשמר מקרוביו ואחיו, והם היו בעוכריו. מלין, לשון תלונה. ובימיני אני פצעתי, פצעתי את עצמי ביד ימיני.
21) פרעתי ועזבתי מאד והשלכתי אחרי גוי מוסר והוכחת בני אדם שהיו יודעים כמה היא קשה מריבת בני אב אחד, כלומר מריבת האחים (כי אֶחָיו או בניהם הם אשר רדפוהו על אהבתו את בת אחיו). ובכ״י במוסר.
22) מי זה יגיד להם, כלומר מי יתן וידעו (אותם שהזהירוני לשעבר) כי נאמנו דבריהם, ושאנשים אשר הרביתי להם חסדים הם גמלו לי רעה תחת טובה, עד כי כל כחי ויגיעי אשר יגעתי להיטיב להם, תם לריק ותהו.
23) אשר אני נטעתים זרע אמת (על דרך ואנכי נטעתיך שורק וגו׳), ונראה שהכוונה על בני אחיו.
24) האח עניינו אוי לי, כמו למעלה הערה י״ח.
25) הם שמו אותי משועבד לתהפוכות הזמן, ואני לשעבר העבדתי הזמן להם כעבד רצוע אזן.
26) כל כך טובות עשיתי להם, והכל שלא על מנת לקבל פרס, עד שאם אח״כ הייתי עושה להם רעה, לא היה זה רע, כי כמעט רשאי הייתי להרע להם קצת אחרי הטובות הגדולות

וּבְעֵת זְמַן יָצָא לְמִלְחַמְתִּי. וָעַד
אֶרֶץ בְּרוֹעַ מַעֲשַׂי נִגְדַּעְתִּי
רַצְתִּי בְּרַגְלֵי גַאֲוָה לָהֶם. וְעֵת
שַׂרְתִּי פְּנֵיהֶם זֹעֲפִים. נִכְנַעְתִּי 27)
וּלְאָהֳלָם סַרְתִּי נְטוּי גָרוֹן. וְיוֹם
בֹּאִי בְּרֶגֶל בְּצֶקָה פָּשַׂעְתִּי 28)
חָלוּ לְיוֹם חוֹלִי עֲלֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר
מִמַּהֲתַלּוֹת מִדִּבְרֵיהֶם זָעְתִּי 29)
פִּתּוּ בְשִׁקְרֵיהֶם אֱמוּנָתִי. וְעֵין
דֵּעִי לְהַבִּיט פָּעֳלָם הֵשַׁעְתִּי 30)
עַד נִמְכְּרוּ בִּידֵי עֲצַת כֶּסֶל. וְלֹא
לָבָם הֲנִידוֹתִי וְלֹא הֵנָעְתִּי 31)

בִּגְלַל חֲמָסִי לָבְשׁוּ בֹשֶׁת. וּבָהּ
נוֹסְפָה תְהִלָּתִי. וְלֹא נִגְרָעְתִּי 32)
יוֹנִים תְּעוֹפֶינָה כְּעָב אֶל־מַעֲרָב
אֶתְכֶם בְּחֵי הָאַהֲבָה הִשְׁבַּעְתִּי
לָשֵׂאת שְׁלוֹמִי אֶל־יְדִידִים רָחֲקוּ
אַךְ בֵּין צְלָעַי אָהֳלָם תָּקַעְתִּי
וּתְסַפְּרוּ לָהֶם הֲכִי לִבִּי עָלַי
נוֹדֵם כְּשַׁסַּע הַגְּדִי שִׁסַּעְתִּי 33)
וּדְרוֹר אֲשֶׁר קֵן לָהּ בְּצַלְעוֹתַי. וּבָהּ
שָׂמַח כְּבוֹד נַפְשִׁי וְהִשְׁתַּעֲשַׁעְתִּי 34)
לוּלֵא חִיּוּתָהּ אֶת־חַיּוּתִי לֹא אֲחִי
שׁוֹאֵל. וּבַמָּוֶת לְבַד הִפְגַּעְתִּי 35)

אשר נמלאים, ואם יריבו עמדי לא יזכו בדינם, כי הרע ההוא בעל ברוב החסדים הקודמים. ואני לולא ידעתי איך אהבו החכמים האלה ההולכים בעקבות משוררי ישמעאל לדבר לשון הבאי וגוזמות מופלגות, לא היה הפירוש הזה עולה על דעתי. ומכל מקום אם ימצא אדם שיפרש הבית הזה פירוש נאה מזה, אקבלנו בשמחה. וקרא דמיון לבית זה יש למעלה שירה א' הערה ב'.

27) רצתי אליהם בגאוה, כי היה לבי בטוח שישמחו בי ביום צרתי, אבל כשראיתי פניהם זועפים, מיד נכנע גאוני.

28) המשורר כופל דברו ואומר: הלכתי אל אהלם נטוי גרון בגאוה ובבטחון, וכשנכנסתי בו וראיתי פניהם, מיד מעדו קרסולי והיו פסיעותי כאדם אשר רגלו בצקה.

29) בראותם אותי רגזו וחלו (לא מחמלה, אלא מיראה שמא יצטרכו לעזור לי) בזכרם ימי קדם שהייתי אני מתחלחל בשבילם וחרד להועיל להם ביום צרתם, כמו שאני (כלומר וכן אני) זעתי והתחלחלתי בראותי שאינם מדברים אלי רק דברי מהתלות ומשאות שוא ומדוחים, וראיתי שאין לי לקוות מהם עזרה.

30) ואע"פ כן מעט מעט פתוני בשקריהם והאמנתי להם, ועלמתי עיני שכלי מהביט אל פעלם שאינם מסכים עם דבריהם והבטחותיהם. בכ"י הרשעתי: ומוהר"ר יא"א הגיה השעתי, לשון ועיניו השע.

31) פתוני ויכלו לי באופן שאמונתי ושכלי נמכרו ביד עצת סכלות (כי עצת סכלות היתה כשהאמנתי להם), ולא נכמרו רחמיהם עלי, ולבם לא נע ולא נד בכל צרתי.

32) אבל סוף סוף הם לבשו בשת וכלימה על החמס שעשו לי, ובבשתם גדלה ונוספה תהלתי, ולא נגרעתי ולא ירדתי כלל מחשיבותי. ובכ"י נגדעתי בדל"ת.

33) אחר שהשלים תלונותיו על הבוגדים בו, הוא פורש שלום לאוהביו, והוא משביע בחֵי האהבה את היונים (המפורסמות באמונתן ואהבתן הקיימת) המעופפות לארצות המערב, לשאת שלומו לידידיו הרחוקים ממנו, ועם כל זה הם קרובים ללבו כאלו אהלם תקוע בין צלעיו, ולהגיד להם עולם לבבו על ריחוקם.

34) עכשו הוא מזכיר את חשוקתו, והוא קורא לה במליצה מלאה חן וחסד, דרור אשר קן לה בצלעותיו.

35) לולא שהיא בחיים (ולא אבדה תקותי להתקרב אליה) לא הייתי חפץ בחיים, והייתי מתחנן אל המות שיקחני.

הִנֵּה לְרַגְלָהּ נִלְכְּדָה רַגְלִי בְּפַח
גְרוּת כְּתוֹא מִכְמָר. וְהִתְגַּלָּעְתִּי
וּלְמַעֲנָהּ בָּאתִי בְכוּר עָנִי. וְאֶת־
נַפְשִׁי בְּקֶלַע הַנְּדוּד קִלָּעְתִּי 36)
אָחִי בְּכֵה עִמָּהּ. וֶהֱוִי אָחוֹת וְאָח
כִּי עִם אֱדוֹם גַּרְתִּי וְנִתְבַּלָּעְתִּי 37)
כֹּה יַעֲשֶׂה־לִּי אֵל. וְיוֹסִיף מֵחֲרוֹן
אַפּוֹ עָלַי נִגְעֵי וְמָן נֻגָּעְתִּי 38)
אִם נִשְׁכְּחוּ מִפִּי חֲסָדֶיךָ. וְאִם
מִבֵּית לְבָבִי אַהֲבָה הִקְצַעְתִּי 39)

לִבְנַת לְבוּשִׁי מִשְׁחוֹר עֵינַי עָלַי
נוֹדְךָ לְאֹרֶךְ הַנְּדוּד צָבַעְתִּי 40)
כַּבְלֵי וְמָן אָסְרוּ פְּעָמַי מֵעֲמוֹד
אַף כִּי לְחֶפְצִי מֵהֲלוֹךְ נִמְנַעְתִּי 41)
אוֹחִיל וְאוּלַי אֵ-ל יְהִי מוֹחֶה בְּמֵי
דִמְעֵי מְצוּקַי וַאֲשֶׁר הִרְשַׁעְתִּי 42)
יָחוֹן וְרוּחַ חֵן יְהִי מֵעִיר עָלַי
נַפְשִׁי. וְאֶחְיֶה אַחֲרֵי גָוַעְתִּי 43)

(ג)

רי"ה לרמ"בע

(דיוקן כי"ס ס"א סימן רס"ט).

אֵיךְ אַחֲרֶיךָ אֶמְצָאָה מַרְגּוֹעַ
תֶּנַע. וְהַלֵּב עִמְּךָ יָנוּעַ 1)

לוּלֵי אֲהָבוֹת יָחֵלּוּ יוֹם שׁוּבְךָ
אָז יוֹם פְּרִידָה תַּמְנוּ לִגְוֹעַ 2)

---

36) בסבתה הוכרחתי לצאת מארצי ולגור בארץ אחרת, ובגללה באתי בכור עוני והייתי נע ונד בארץ.

37) ואתה אחי בכה עמה על גלותי (נראה מזה כי גם הוא אהבתה) ועל היותו מוכרח לגור פה בארץ אדום (היא ארץ קסטיליה). בבית הזה יש בכ"י מקום פנוי וחסר כאן שתי תנועות ויתד ואני הוספתי מדעתי מלות אחות ואח על שם הכתוב בירמיה כ"ב י"ח.

38) כה יעשה לי אלהים ויוסיף בחרונו על הנגעים (נגעי הזמן ותהפוכותיו) אשר נֻגעתי עד כה, אם נשכחו מפי חסדיך וכו'. ובכ"י נקוד נֻגעתי בבנין הקל.

39) אהבתי אותך דבקה בלבי כטיח הדבק בקירות הבית, ואני מעולם לא הקצעתי (מן ואת הבית יקציע מבית) הטיח הזה מבית לבבי.

40) על רחקך ממני ועל אורך הנדוד צבעתי לבושי שהיה לבן ועשיתיו שחור יותר מאישון בת עיני.

41) הנה עתה לא אוכל להתקרב אליך כי הזמן שם בסד רגלי, ולא יתנני לעמוד על עמדי, וכל שכן שלא אוכל ללכת אנה ואנה כרצוני.

42) אבל אוחיל שתלאותי תעמודנה לי לכפר עונותי, והאל ימחה מצוקותי (הראויות לבא עלי) ועונותי במי הדמעות אשר שפכתי עד כה.

43) והוא יחנני ויעיר עלי רוח חן וחסד, ואחרי היותי עתה חשוב כמת, וחיי אינם חיים, תשוב נפשי לראות טוב ואחיה בנעימים בארץ מולדתי ובקרבת אוהבי — וזה שהיה המשורר מקוה נראה שלא נתקיים, אבל מה שאולי לא היה מקוה נתקיים ויתקיים, והוא כי שבע מאות שנים ויותר אחרי מותו יחיה אחרי גוע, ויתחדשו כנשר נעורי שיריו וספורי תלאותיו, והמעלה אשר לא השיג בחייו ישיגנה אחר כמה דורות.

1) המשורר מתאונן על פרידת אוהבו שהוכרח לצאת מארצו ולעזוב אותו, ואומר כי אחר שנסע והלך רחוק ממנו איננו מוצא מרגוע והנחה, באופן כי בכל מקום שהוא הולך נע ונד, גם לבו (של רי"ה) נע ונד עמו, כלומר כי תמיד אוהבו שוכן בתוך לבו ותמיד הוא לנגד עיניו.

2) אם אהבתי אותך לא נתנה בלבי תוחלת ותקוה לצפות את היום אשר בו תשוב לארץ

גֵר מַעֲרָבִי! שׁוּב לְמַעֲרָבְךָ · חֲיֵה
חוֹתָם עֲלֵי כָל-לֵב וְכָל אֶזְרוֹעַ (3
הֵן הַרְרֵי בֶתֶר יְעִידוּן כִּי מְטַר

שַׁחַק מְאֹד כִּילַי · וְדִמְעִי שׁוֹעַ (4
שָׂפָה בְרוּרָה! מַה-לָּךְ אֶל-עִלְּגִים? (5
אוֹ מָה לְטַל חֶרְמוֹן אֱלֵי גִלְבּוֹעַ?

(ד)

תשובת רמב"ע

(דיואן רמב"ע סימן כ"ח).

עֵינֵי סְלָעִים דָמְעוּ דָמוֹעַ
עָלַי · וְכִמְעַט נִקְרְעוּ קָרוֹעַ (1
וַיְאַמְּצוּ לִבָּם בְּנֵי אִמִּי בְּיוֹם
לִבּוֹת מְשַׂנְאַי נִבְקְעוּ בָקוֹעַ (2
וַיְנַצְּלוּ בִידֵי פְּתַיּוּתָם צְבִי
עֲדָיִם · וְהֵם לֹא יָדְעוּ יָדוֹעַ (3

עָם לֹא יְדַעְתִּים מִהֲרוּ עָדַי בְּשׂוּר
כִּי בִי יְלָדַי פָּשְׁעוּ פָּשׁוֹעַ (4
וַיְדַבְּרוּ עַל לֵב · וְסָרוּ לַחֲבוֹשׁ
מַכִּים אֲשֶׁר הֵם פָּצְעוּ פָצוֹעַ (5
אֵיךְ יַעֲמֹד לִבִּי? וְיֶלֶד הַזְּמָן
אִתּוֹ בְּשֵׁבֶט הַנְּדוּד יָרֹעַ? (6

מגורך אלי, אז ודאי ביום שהתרחקת ממני הייתי מת. המנו לגוע, וכן מלת אהבות, שניהם רבים במקום יחיד, וזה מצוי הרבה במשוררי הדור ההוא. ובגנזי אקספורד במקום אהבות כתוב לבבות, והענין אחד, והכוונה על לבו של ר"י הלוי.

3) תפלה לרמ"בע, ואומר לו שישוב אל ארץ מולדתו שהיא במערב, כדי שיהיה קרוב אל לבות אוהביו.

4) ההרים המפרידים ביני וביניך הן המה עדים נאמנים כי המטר היורד מן השמים הוא מעט כנגד הדמעות הנוטפות מעיני ממכאוב הפרוד; וזו הפלגה ישמעאלית. הבית הזה חסר בגנזי אקספורד.

5) תהלה לרמ"בע: אתה שפה ברורה ונעים זמירות ישראל, מה לך לגור עם אנשים לעגי שפה, ודבריך הנעימים והנחמדים שמרוב חשיבותם ויקרם נמשלים לטל חרמון, מה להם לרדת על הרי גלבוע הארורים (שמואל ב' א' כ"א).

1) כל כך קשים הם יגונותי מִצַּעַר הפירוד, שגם עיני סלעים בוכים עלי ודומעים, עד שכמעט מרוב הבכי עיניהם נקרעות.

2) גם הסלעים וגם לבות אויבי נמסו על צרותי, אבל בני אמי (אחיו אשר רדפוהו על אהבתו את בת אחיו והכריחוהו לצאת מארצו) קשים מהם ומחזקים את לבם לבלתי רחם עלי.

3) בני אמי הסירו מעליהם את תפארת עֲדָיִם כשהכריחוני לצאת מארצי, כי בהיותי קרוב אליהם, כבודי ותהלתי היה לכבוד גם להם, אבל הם באולתם ובסכלותם לא ידעו ולא הכירו מעלתי.

4) מה שבני אמי לא עשו והיה ראוי להם לעשות מצד קורבתם אלי, עשו עמי אנשים אשר לא ידעתי מאז, והם מהרו לבא אלי לעזר ולהועיל, בראותם כי קרובי עזבוני והכריחוני ללכת נע ונד בארץ. ילדי, כך הוא קורא לאחיו הצעירים ממנו, או לבניהם.

5) האנשים האלה אשר לא ממיודעי המה, מרוב חמלה וחנינה עלי דברו אלי דברי נחומים לְפֶצַע לבי, ויגשו אלי לחבוש המכות ההם אשר פצעוני בני אמי: מכים כמו מכות (מ"ב ח' כ"ט).

6) מכאן ואילך המשורר מצייר את כל קורותיו ותלאותיו, ואומר: מה יועילו דברי תנחומיהם

בֹּקֶר אֱכוֹל רֹתֶם. וְלָעֶרֶב שְׁתוֹת
מֵי רוֹשׁ. לִרְווֹת זֶה. וְזֶה לִשְׂבּוֹעַ 7)
אֶל מַעֲמַקֵּי הַיְגוֹנִים יוֹם לְיוֹם
יָרוֹד. וְאֶל־הָרֵי תְּלָאוֹת שׁוֹעַ 8)
חִלֵּק לְעֵינַי הַנְּדוֹד בֶּכֶה וְאֶל־
קְרָבַי הֶמְיַת יַמִּים. וְלַלֵּב נוֹעַ 9)
בֵּינוֹת זְאֵבִים שָׁכְנוּ עֶרֶב. עֲדֵי
שֵׁם הָאֱנוֹשׁ לֹא שָׁמְעוּ שָׁמוֹעַ 10)
פָּגוֹשׁ בְּדֹב שַׁכּוּל. וְחָבְרָה עִם־אֲרִי
טוֹב מִפְּגוֹשׁ אוֹתָם וּבָם לִפְגּוֹעַ
שָׂמִים לְחֹשֶׁךְ אוֹר. וְכִילַי אֵיךְ יְהִי
נִכָּר בְּעֵינֵיהֶם לְנֶגֶד שׁוֹעַ? 11)
שַׂחְתִּי בְלִבִּי: צֵא. וְאוּלַי תִּהְיֶה
מוֹצֵא בְאַלְפֵי הַזְּמָן מַרְגּוֹעַ 12)
וַיַּעַן: נִזְּלִים לְחֶסֶר חָרְבוּ
כִּי כָל־רְבִיבָיו נִמְנְעוּ מָנוֹעַ

והמלאה עלי, כי איך יעמוד לבי את מכות ותהפוכות הזמן שוברות ורוצצות אותו בשבט הנדוד. יָרֹעַ, משרש רעע, ענין רציצה ושבירה.

7) ואיך יעמוד לבי אחרי שאני שבע רוגז ויגון, כאלו בבקר אני אוכל רותם, ובערב (בשוכבי בוכה על משכבי) אני שותה מי רוש ולענה, כאלו הרותם הוא לחמי ושבר רעבוני, ומי רוש הם שקויי לשבור צמאי. ומה שהזכיר רותם הוא על שם ושרש רתמים לחמם (איוב ל' ד'), והוא שרש מר מאד ginestra בלעז, ובל' אשכנז גינסטע.

8) ואיך יעמוד לבי מאחר שהכריחוני לירד יום יום למעמקי היגונים ולצעוק מהר להר וליתן קול שועה על התלאות המפרידות אותי מאוהבי ומאהלי. שׁוַע מל' ושוע אל ההר (ישעיה כ"ב ה') שפירשו המפרשים ל' שועה וצעקה. כששלחתי השיר הזה זה ימים שנים לרי"ל דוקעס פירשתי בזה פירוש אחר, הנה הוא כתוב בספרו על רמב"ע עמוד 99, ומה שפירשתי כאן הוא דעת תלמידי מוהר"ר דוד חי אשכנזי ע"ה, וכן עיקר.

9) הנדוד הוא מחלק לכל אחד מאברי חלקו, והוא נותן לעיני בכי, ואל קרבי ומעי הוא נותן המייה כהמית הים בשאת גליו, וללבי רעדה ופחד וחלחלה. נוּעַ, ל' וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער (ישעיה ז' ב').

10) כל זה בהיותי מוכרח לגור בין זאבים שוכני ערב, אשר מעולם לא שמעו שם אדם ומעולם לא ראו איש שיבא ביניהם, וכל זה אמר לאותם בני אדם שהיה מתגורר בתוכם, שהיו דומים לפראים, לא ידעו חכמה ואין להם חלק בתבונה, ולא היו מכירים מעלתו.

11) ולא זו בלבד שהם נמשלים לזאבי ערב, אבל הם קשים מהם, וטוב לפגוש דוב שכול ולהתחבר לארי מלפגוש באנשים כאלה, כי האנשים האלה שמים חשך לאור ואור לחשך שמים מר למתוק ומתוק למר, ואיך יוכלו להבחין בין כילי לשוע ובין נקלה לנכבד, ואיך יכירו אותי ואת מעלותי?

12) דברתי אני לעצמי: למה תחשה ותהיה תמיד נאנק ונאנח? מה יועילו לך הבכי והאנחה, לא ולך אל האנשים ההם שיושבים בביתם בשלוה ובהשקט והשעה משחקת להם, אולי יועילו לך בצרותיך ובאנחותיך ותמצא מרגוע ונחת בהם. בְּאַלְפֵי הזמן, ר"ל שהיא הפלגה. וענינה באלפי בני אדם שהשעה משחקת להם.

וְנָאוֹת יְדִידוּת יָבֵשׁוּ. כִּי נֶעֶצְרוּ
גִשְׁמֵי אֱמֶת. עַד עָרְכוּ גִלְבֹּעַ 13)
הָהּ! לַשְּׂרִידִים מִידִידַי נָדְדוּ
כִּי רֹב הֲמוֹנָם שָׁלְמוּ לִגְוֹעַ 14)
הֵם אָהֳלֵי חֶסֶד אֲשֶׁר יוֹם צָעֲנוּ
בֵּין לֵב וְכָבֵד נִתְקְעוּ תָקוֹעַ 15)

שָׁלוֹם עֲלֵיהֶם. כִּי מְאֹד הִתְרַחֲקוּ
אֵיךְ אֶל־לְבָבִי נָגְעוּ נָגוֹעַ 16)
כָּזֹה וְכָזֶה בְעִתּוֹ נַפְשִׁי בְנֵי
יָמִים וְאַךְ הִיא מֵאֲנָה לִנְגוֹעַ 17)
עוֹלָם מְאֹד צַר בִּי. עֲדֵי כִּי נֶחְשְׁבָה
תֵּבֵל כְּצָמִיד וַאֲנִי אֶזְרוֹעַ 18)

13) ולבי ענה לדברי: המעינות שהיו נובעים מהם מֵי חסד, עתה חרבו, כי כל רביבי חסד נמנעו, וגם מרעה הטוב ונאות דשא של ידידות המשמחים את הלב עתה יבשו, וזה מפני שנעצרו גשמי אמת עד כי נמצא נאות הידידות הם כהר גלבוע, הר חרב ושמם, והכוונה כי אוהביו שכחוהו.

14) אבל עדיין נשאר לו אוהב נאמן, הוא ר"י הלוי, ועליו ישמח לבו ויאמר הה לשרידים מידידי שנדדו הלכו, כי רובם כבר מתו, שלמו לגוע, על דרך תמנו לגוע.

15) הוא ר"י הלוי הוא אהל החסד, אשר אף אם יצען לא יפול כי הוא תקוע בקרבו של רמב"ע, בין לבו וכבדו.

16) שלום לו, כי אם הוא רחוק מאד מרמב"ע, הנה קרוב הוא ללבו. איך אל לבבי, התמיהה היא לצייר עוצם קרבתו ללבו:

17) המשורר מסיים ואומר. כזה וכזה הן התלאות המצַערות אותי, אבל נפשי לא הכרע תחת משא צרותיה. מאנה לנגוע, לקבל חולשה וחולי, עיין ראב"ע באיוב ו' ח' והפרחון בשרש נגע. ודע כי בכ"י ואף, לא ואך.

18) אני בצער ובדוחק גדול, כאלו העולם כצמיד ואני כאזרוע, שהעולם דוחק אותי כמו שהצמיד דוחק את הזרוע.

6.

רעיונות ישׁ"ר

על תעודת זרע אברהם ותכלית אמונותיו.

בין האמונות הכלליות אשר בהן החזיק אברהם אבינו ע"ה והתנגד בהן לכל מחשבות הבל שנתפשטו בזמנו בין כל גויי הארץ, לא היתה לבד האמונה במציאות האל האחד בורא שמים וארץ (אשר בו יתאחדו כל הכחות הבלתי דומות זו לזו, אשר עמי הארץ יחסו אותן לאלילים רבים אין מספר) אלא גם שניה מיוחדת ומתנגדת להן על תכונת חיי האדם ותכליתן ועל העתידות הרחוקות השמורות לכל משפחות האדמה; כי הנה היה אצלו מונח קיים שאין לרע ממשלה מוחלטת ומתמדת על האדם, היינו שהחיים האלה הגופניים אינם תלויים ומשועבדים תחת גזרה קדומה המחייבת מציאות הרע בהם, באופן שיהיו כפי מחשבת עמי אזיאה בית כלא, עמק הבכא, ומקום צרה וצוקה אשר בו נענשו בני אדם לכפר חטאות לא חטאו ולתקן קלקולים לא קלקלו, אבל הרע אינו אלא

רבן ומלמד להנהיג בו בני אדם בדרך טובה ולהרחיקם מן המכשולות אינו אלא מקרה קרה לנו מסבת סכלותנו והיותנו בלתי מכירים דרך האמת, אינו אלא תולדה באה מן המדות המגונות; אמנם לא תתמיד ממשלת הרע לעולמים, ובסוף הוא כי יבא יום השבתתו לגמרי, ואז יהיו חיי האדם רק טובים ומלאים ברכת ה' כמו שיאות לבחיר יצורי מטה. לזאת ביום שם אדם עלי ארץ בא אליו המאמר האלהי פרו ורבו ומלאו את הארץ (כי התרבות מין האדם על האדמה טובה גדולה היא לו ודבר מסכים הוא עם התכלית האלהי) וכבשוה (שיכבש ממשלה גמורה בכל חלקי הטבע כי כלם יעזרוהו להשיג בהם מבוקשו התכליתי) ורדו בדגת הים וכו' (ויהיה כמלך על כל העולם התחתון בעבור כחות הנתונות בו להשגות דבר מדבר ולסדר החלקים כראוי, כי הוא נעשה בדמות אלהים הבורא ומסדר הכל); לזאת אין התבל הזה מקום מאסר לבני האדם ואין חייו בו לעונש ולמשא כבד, ואף אם שגיאות האדם וסכלותו גרמו מציאות הרע בתבל, הנה תעודתו תהיה להשבית הקלקולים הבאים מן החטא ולתקן הכל כבתחלה. עוד בין האמונות הכלולות בדת אברהם היא השתוות כל בני האדם זה עם זה שווי גמור במעלתם, וזה בעבור כי כולם נולדו מאב אחד והאחוה בינותם נוסדה בטבע מתחלה (הפך סברת העמים הקדמונים שיש מעלות מעלות לבני אדם והם נחלקים לכתות הרבה ולכל כת מקור בפני עצמו מראשית בריאתם) ובעבור זה כשיבא יום יכירו וידעו כל יושבי תבל זאת האחוה אשר ביניהם, אז ישיגו כלם אושר כללי ושוה לכל אחד מהם בזה העולם התחתון, אושר נולד משמירת חוקי דת אברהם, היינו לעשות צדקה ומשפט, וזו כוונת הכתוב ונברכו בך כל משפחות האדמה. — תעודת משה רבנו ע"ה היתה לעשות מן זרע אברהם (שהיו רק משפחות ושבטים) עם אחד אשר תכליתו תהיה להוציא מן הכח אל הפעל ברכת אברהם, היינו השוואת כל שוכני תבל בהשגת הטובות הטבעיות בזכות שמירת צדקה ומשפט; ולהשיג תכלית זו הורה לבני תבל יסוד גדול ונורא בלתי נודע עד זמנו לשום אדם, והוא כי הבורא ית' אשר נודע לאברהם רק מצד תקפו ויכלתו (באל שדי) הוא מקור כל ההויות והוא לבדו מחוייב המציאות, נותן חיים וקיום לכל נמצא (אהיה אשר אהיה) והוא לבדו יכול לומר חי אנכי לעולם, באשר בו יתאחדו כל הכחות אחדות גמורה, ומציאות כל ההווה תלוים במציאותו יתעלה. לעומת אחדות זו של הסבה העליונה בשמים ממעל הורה מרע"ה עוד אחדות אחת בארץ מתחת והיא אחדות עם ישראל (כאמרו וישכן ישראל בטח בדד) אשר לא היה המכוון בה להבדיל אומה זו הבדל תמידי עד שתשאר תמיד בודדת ודבר לא יהיה לה עם שאר בני אדם, אבל ההבדל הזה יהיה רק אמצעי להשיג על ידו התכלית האמיתי, והוא שיהיה ישראל לאור עמים, לנס גוים, לאות ולמופת ממנו יראו יושבי תבל וילמדו האמונות הישרות לטוב להם

כל הימים. לכן הנביאים ציירו לפעמים עם ישראל כמו איש פרטי אחד ויחסו לו כל המקרים יאותו לאיש אחד, האכילה והשתיה, לבישת הבגדים ופשיטתן, בריאות הגוף וחליי האברים, המיתה והקבורה והתחיה, וכדומה, ואמרו עליו כי בשמרו מצות אלהיו יגיע אל מצב השלום והעושר והכבוד בשיעור נפלא ותכלית השלמות בהנאת טובות העולם הזה, אז יתמהו עליו כל העמים וינהרו אליו מכל צד ללמוד ממנו אופני עבודת האל ויודו פה אחד כי מציון תצא תורה; אמנם אם יחטא ישראל וילך בדרך לא ישרה ימצאוהו רעות רבות, יהיה איש מכאובות וידוע חולי, כשה לטבח יובל, יותן את רשעים קברו, ולמשל ולשנינה יהיה סחי ומאוס בקרב הגוים, אך לא לנצח יעזבהו האל כי ישוב באחרית הימים לקדם נעוריו, יראה זרע יאריך ימים, ירום ונשא וגבה מאד; לפעמים יבחרו הנביאים לצייר עם ישראל בתבנית אשה עזובת רוח, מתאוננת על רחוק בעלה, או אשה זונה מנאפת תחת אישה ודובקת זרים.

כל היעודים הטובים שהבטיחו הנביאים לישראל ולשאר האומות מצמיחת קרן ישועה לכל יושבי תבל, ממלכות הצדק והכחדת הרשע, ממצב המלחמה והשלום התמידי, שהם תולדות פרסום האמונות הישרות בתבל (אחדות הבורא ושהוא סבת כל המציאות, הכרת אחות כל בני אדם, שלטון הדת וכו'), כלם יביטו אל העולם הזה בלבד, ויתאמתו בחיים הגופניים האלה באחרית הימים; אך מעת גלו בני ישראל מעל אדמתם ולמדו מבבל ומפרס אמונותיהם והנחותיהם החלו לשנות המכוון בנבואות האלה, ותחת קיומם בעולם הזה הכניסו בהם רמז לעולם הרוחני במצב הנשמות אחר המות. ואז החלה להתפשט בינינו אמונת תחית המתים, כי אמרו שהעולם הזה יכלה ויאבד ויקום תחתיו עולם אחר יותר שלם, אשר בו יתאמתו יעודי הנביאים ובו יקיצו שוכני עפר משנתם, ונעזרו לזה ממליצות הנביאים עצמם (כגון הנני פותח קברותיכם דיחזקאל, הקיצו ורננו שוכני עפר דישעיה וזולתם), באין הבין שהנביאים לא בחרו במליצות כאלה רק בעבור היותם אז מורגלות בפי כל העמים אשר כלם יחד היו אז מאמינים בתחית מתיהם, וכדי שבני ישראל יבינו בנקל את מחשבותיהם הלבישו אותם במליצות היותר נהוגות, ומזה קרה ההפך, כי תחת שהנביאים לקחו אמונות שאר העמים רק כדי ליפות בהם מליצותיהם, הבאים אחריהם לקחו המליצות האלה כמו אמונות חדשות.

כל דברי הנביאים סובבים ומיוסדים על שני מיני מצבים לעולם בכללו ולעם ישראל בפרט, המצב האחד הוא זמן המשוגות והקלקולים היסורים והעונשים, השעבוד והגלות, והמצב השני הוא זמן ממשלת החכמה ושפע ברכת ה' והשלום והאושר. אבל שני המצבים האלה ראוי שיובנו שניהם רק בהצטרפות אל העולם הנוכחי הזה לא אל העולם הרוחני אחר המות, וכן הבין הענין הזה

הרמב"ם בהל' מלכים פי"ב באמרו אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבוטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חדוש במעשה בראשית אלא עולם כמנהגו הולך וכו' אמרו חכמים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד וכו' ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכו' עכ"ל, וכן בפ' חלק כתב: אמנם ימות המשיח הוא זמן שתשוב המלכות לישראל וכו' ולא ישתנה במציאות שום דבר ממה שהוא עתה, אלא שהמלכות תחזור לישראל עכ"ל.

7.

Schreiben des Herrn **R. Kirchheim** in **Frankfurt a. M.** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

שמחתני אהובי בקול בשורה כי פתחת עוד הפעם אוצר נחמד לכל אבן יקרה חותם מפותח משמות חכמי ישראל הקדושים והרחוקים לרוח הזמן המרחפת היום על פני יושבי תבל, וגם אנכי אביא לפניך כגלי חרס מעשה ידי יוצר מ' כתב תמים מחכם תלמודי אחד בארץ אשכנז אשר קם למשפט על גדולי ישראל להשפיל כל גבוה אשר בגלל גלוליו יקוננו כל אוהבי דעת. וכאשר הראיתיך במחברת שניה של אוצרך הטוב חקירות חכם פילוסופי ספרדי אשר ינק חלב התורה וגדל על ברכיו, כן אראך היום דרך עקש ועקלקל אשר הלך בגלמה חכם אשכנזי אשר ארח לחברה עם מורדי אור; והם אף אם יראת ה' בלבבם ובתורתו הגו, בחקירת עיונית הרו עמל וילדו שקר ומכתבים שוא כתבו על ראשי חכמינו ואת פושעים ומורדים מנו המוקדים אשר בלבם נחה ידיעת התורה והחכמה. גם חבור הזה אשר אני נותן לפניך הוא אחד מכתבי פלסתר האלה ומחברו הוא הרבני ר' משה תקו אשר תשובותיו ופירושיו על התלמוד נזכרים לשם ולתהלה מחכמי דורו אבל מן הבאים אחריו נשכח כמת מלב ומחבוריו לא נשאר כי אם זכר מעט, אבל הנעלבים והנרדפים מאתו עוד עומדים הכן על ההרים וכל הנשבע באלהי אמן יתברך בשמות רס"ג ורמב"ם ורא"בע. הרבני הזה ר' משה תקו נקרא גם בשם ר' משה בן חסדאי והזכירו בשם הזה הרמב"ן בחידושיו על פ"ק דגיטין "והרב ר' משה בר חסדאי מפולניא שהיה ויאריך ימים כתב" וגו', והאור זרוע הקטן (כ"י) בסי' י"ג קכ"ה ועוד, ובסי' קמ"ג תשובה על יהודי אחד היושב תחת השר ותפסו שרוצה ממנו ערבות שלא יברח, ובסופה נרשם, "תשובה זו העתקתי מתשובה שהועתקה מכ"י של הר' משה תאקו ז"ל"; וכן כ"י מברוכה הזכיר תשובותיו בסי' קמ"ח ותוספותיו לנדרים בסי' ר"י וכתב שם "וכן כתב ר' משה בן חסדאי והוא הר' משה תקו." מהיו

ומאמרותיו ותולדותיו החרישו כל כותבי עתים ודורשי שמות, אבל מעט שהזכירו הרמ"בן נדע שהיה חי בתחלת אלף הששי. מקום קבורתו נרשם בשו"ת מהר"י ברונא הנ"ל בסי' כ"ד וז"ל "וראיתי בתשובות הרב רבינו משה תקו ז"ל שיסד כתב תמים וקבורתו בעיר ניאושטט סמוך לווינא." ואיש ממשפחתו אחריו, אהרן ב"ר משה תקו, חתום בשטר הרשאה הנכתב בניאושטט בשנת ר"ג (שו"ת מהר"י מינץ ד"ו דף ל"ט ב'). ומחברו כתב תמים הזה הזכירו הרמ"א בתורת העולה (דף קמ"ז) וז"ל "אמנם דעה השלישית היא דעת החכם הרא"בע ובן גבירול והוא דעת הנביאים לישם עוד גלגל עשירי שכלי ולישם שכל ראשון שאינו שנה כראשונה לאותו גלגל וקראו שני השלשה, וכתב גם' כתב תמים שזהו דעת הרמ"בן בפי' איוב." ובתשובותיו (סי' קכ"ג) כתב הרב שי"ק "רע עלי המעשה אשר כתב לי אדוני בשם שאירנו הגאון מהרש"ל שמלא לשונו בשיר היחוד וגזר במקומו שלא לאומרו על שמך מה שכתוב גם' אחד ישן נושן נקרא כתב תמים כי האומר הכבוד סובב את הכל ואתה בכל הרי זה מחרף ומגדף". ואחרון הזכירו בעל שם הגדולים הקטן (דף ט') "ר' משה תקו יסד כתב תמים", והחכם המפורסם צונץ העיר שם על דברי הרמ"א בתורת העולה.

והנה חבורו כתב תמים היה נשכח ונעלם עד אשר מצאו החכם כרמולי באוצרות הספרים בפאריס anc. f. 286 והכ"י חסר בראשו וסופו ולא נרשם לא שם הספר ולא שם מחברו, אכן כאשר עבר על דבריו ומצא שם תלונת המחבר על שיר היחוד הכל כאשר כתוב בשו"ת הרמ"א הנ"ל, מיד הפיץ עליו אורו וקרא לו שם המיוחס לו "כתב תמים" וכתב את שמו בגליון הכ"י. ואני אבוא אחריו למלאות את דבריו מדברי הרמ"א הנ"ל בתורת העולה אשר נמצאו גם כן בחבור זה שלפנינו, אבל המחבר מיחס בטעות הפי' לאיוב לרמ"בם ולא לרמ"בן כאשר נדפס בת"ס, וכן כתב המחבר לקמן "עוד מדה זו היתה לר' משה בן מיימון שהיה את הפילוסופין שאינן מאמינין את התורה ופי' באיוב הן בעבדיו לא יאמין אילו הפילוסופין אילו העובדים אותו לא האמין להם להודיע סוד מציאותו ושמים לא זכו בעיניו הפרושים המדבריים אשר התבודדו במדברות לא זכו בעיניו לגלות להם פלאות אלהותו וסוד מחזורו" וכ"פ הרמ"בן בפי' הנדפס. ופי' זה מתנגד לפי' הרב במורה (ח"ג פי"ג) שפי' עבדיו על הגלגלים — ועוד אקדים דברים אחדים על תוכן החבור הזה. הרב המחבר היה מכת המגשימים את הבורא "ואת אשר שמי השמים לא יכלכלוהו, בחדרי חדרים הסגירוהו, ושמו לו דמות ותמונה, הפך מה שאמרה תורה הנאמנה" והשיגו בזה על דברי הרב במורה וגם' המדע בעבור שהרחיק מן הבורא ית' כל דמות וגשם. וכאשר המחבר היה רק בעל הלכה ולא חוקר עיוני כל ראיותיו על גשמיות הבורא לקוחים מדברי אגדות ומאמרים היותר זרים בתלמוד ובמדרש "והניח דברים של דעת שכבר נתאמתו

הראיות בהן וינעור כפיו מהן ויתלה בדברי יחיד מן החכמים אשר אין כפשוטן" (אגרות הרמ"בם) ומאמריהם באגדות נטועים בלבנו כמופת שכלי והקש הגיוני והדר אפירכי ומותיב תיובתא כאלו הם הלכות קבועות ומקובלות מפי הנביאים, ובאמת לא חרד על דבריו להורות בפה מלא „כי כל דבריהם נאמרו מפה מלאך או ברה"ק," והמשפט המעוקל הזה היה לנחלה לרבני אשכנז אחריו וגם תקעו לפעמים יתדות ההלכה במקום רעוע, כנגד מה שאמרו חז"ל בירושלמי אין למידין הלכה מן האגדות וכו', כמו שפסק ר"י ברונא (סי' ע"ג) שאסור לעשות טלית משל צבע אדום או ירוק לכבוד שבת וי"ע ממה דדרשינן בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו ציצית וממה שאמרו נתעטף הקב"ה כש"ץ ובלי ספק לא הראה לו אלא בלבוש חיור שכ' לבושיה כתלג חיור לרמז על מדת הרחמים. ועל אלופי הדעת האלה המחליפים ושונים דברי אלהים חיים נאמר ועם שונים אל תתערב. — המחבר לא נשא את שם ס' המורה על שפתיו 1) ורק על ס' המדע ערך מלחמתו וגם ס' האמונות לרס"ג לקח לו למטרה ובשאט נפש קם על דבריו העמוקים באחדות הבורא ועל שאר חקירותיו המלאים דעת ותבונה. ורוב תלונותיו על רס"ג יסבו על מה שהרחיק מהבורא כל תמונה ואמר כי הבורא הוא יסוד דק רוחני וכולל את הכל. ודע כי כל המאמרים אשר העתיק המחבר מס"ה הוא מן התרגום המיוחס לר' ברכיה הנקדן אשר כפי השערת החכם וואלף הד"ה ז"ל (ראה ציון תר"א) הוסיף והרחיב דברי רס"ג ליופי המליצה ולהבנת הענין, ולכן יבדלו העתקות המחבר מס"ה מן תרגומו של אבן תיבון אשר כפי הנשמע תרגם מלה במלה כמו שנראה ממאמר הנ"ל על תואר עצמות אלהי אשר תרגם ר' ברכיה בזה"ל „הכל הוא על דרך משל, כי אין הבורא גושם ואין לו דבור ולא הלוך ולא נענוע ולא נער ולא ממשה והוא אויר דק מכל דק וכל העולם יושב ומורכב בו עד שהוא בתוך הגבעות ואבנים ועצים ובעלי חיים ואינו מתהלך במקום הטנופת כעין השמש וכעין הדעת באדם" (ויותר מבואר המאמר הזה בפי' רס"ג לס' יצירה פ"ה ה"א אשר העתיק המחבר לקמן). ור"י אבן תבון

1) בכ"י כתובה הגהה זאת וחתום עליה אל"ם: „שמעתי [מאחד] שראה בס' המיימון שקראו מורה הנבוכים שכתב על מקרא שדרשו רבותינו עוטה אור כשלמה מלמד שנתעטף הקב"ה בטלית לבנה וברא עולם וכתב אינו יודע מי שנה דעת אותו זקן ואותה תורה מאין נלקחה. וכ"כ על הא דגרסינן בב"ר הארץ ממה נבראת משלג — דברי ר"א ור' יהושע אומר וכו' וכתב איני יודע מי שנה דעת אלו ב' זקנים. וכתב דומה שפילוסופים אומרים שהעולם קדמון אם לא בשביל שמשה כתב בתורה בראשית ברא וג' וכתב כי לא צוה השם המשכן והקרבנות אלא כדי להרחיקם מע"ז שהיו עושים כן לע"ז דכתיב העורכים לגד שולחן ולא בשביל דבר אחר. עד כאן." ראה איך קרעו הקנאים דברי המורה לנתחים וגרעו והוסיפו על דבריו להבאיש ריחו בעיני הרבנים. וידוע מה שכ' המבקר ר"י עמדען כי הרמ"בם לא כתב ס' המורה כי אם תלמיד טועה.

תרגם המאמר הזה (פ"ב סי' כ"ע): „ואומר כי כל מה שרומזים אליו בענין הזה
מעלה ומקרה או חוזר לעלה ומקרה לא יחסר ממנו לא רב ולא מעט בענין
העושה כי זה העושה ית' ויתעלה התקיים לו שהוא עושה הכל ולא נשאר עלה
ולא מקרה ולא מה שיחוזר בו אלא שדבר נכר ונגבל ונכלל." (ראה ס' מקור חיים
לרשב"ג אשר הוציא לאור החכם המפורסם מונק סי' י"ד י"ה ס"ב ע"ב). —

והנה אם לא הגדלתי ורוממתי את תפארת המחבר בחבורו זה במלאכתו
אשר העריך ובחקירותו המסובבת בסבך קוצים ובדרקונים של אגדות, בזה עלינו
לשבח ולתת לו תודה על אשר הוריד ממעלתן ומקדושתן ספרי התועים כמו שיעור
קומה, שם האברים, פרקי שירה וא"ב דר"ע אשר כפי אשר שמע מרבותיו, הרו
והגו מלב דברי מינות אלה חכמי הקראים לתת שמץ ודופי על אנשי שם התנאים
הראשונים מנהיגנו ומדריכנו בחוקים ומצות. וכבר שאלו לרמב"ם על שיעור
קומה אם אמת הוא שהוא חבור אחד מן הקראים והשיב כי הוא חבור
אחד מהדרשנים שבארץ אדום לזולתם גם רש"ג כתב בס' התשובה על הטוען
כי שיעור קומה לא נתקבלו עליו דברי כל החכמים מפני שאינו לא במשנה
ולא בתלמוד (הליכות קדם) והחכם החוקר גרעטץ האיר אור חדש על חכמת
חבור ש"ק (בעלי העתות של הרב החכם פראנקעל משנה הזאת מדף ס"ז
ולהלאה) והביא ראיות ברורות כי שיעור קומה היה חלק מאותיות דר"ע
ושם ביתו רק המדפיסים עקרוהו ממקומו, ומדברי ר' משה תקו בחבור
זה שכתב „וכן בשיעור קומה שכתוב בידכם א"ב דר"ע" נתאמתו דבריו. —
גם הביא לנו הרים משה כמה מאמרים ממדרשים ומספרים אשר לא נמצאו
בידינו והוא הראשון ואין שני לו ברבני אשכנז אשר נודעו לו ספרי קראים
והעתיק מאמר שלם מפירוש קראי אחד על התורה אשר בא מבבל לרוסיא
ומרוסיא הביאו לרגנשפורג, ונזכרו שם הקראים אבשרי ואבועלי, הוא יפת
הלוי. — הכ"י הזה חסר בראשיתו ובסופו וגם באמצע חסר לפעמים סורה
אחת או יותר ולא נודע לי כ"י אחר למלאות ממנו החסרון. החבור הזה העתיקו
למעני החכם הנודע דוב גאלדבערג והב"ח ר"א נייבויער ועליהם תבוא ברכת
טוב: —

ועתה ידידי אם טוב בעיניך את אשר הכינותי אסוף אותו אל אוצרך וחכמי
עמי יודוך אם תוסיף לקבץ השרידים ותמלט האסורים משיני תולעת ומחמת
זוחלי עפר, ואתה תגיל בה' תשמח בישועתו.

פראנקפורט על המיין בחדש מרחשון תר"ך לפ"ק.

ידידך רפאל בן שמעון קירכהיים.

ס' כתב תמים

לבני אדם ולבהמה ולחיה שהכל היה בעולם ובאו עליו ונעשה העולם מקומם, אבל הקב"ה הוא היה שם קודם שבא העולם וכשבא העולם נעשה הוא מקומו של עולם וקודמו, כי העולם דק וכאין נגדו, שמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ, והיינו דקאמר "והוא נושא את כולם" שהכל תלוי במאמרו ואין לו בו עייפות ויגיעה כאלים 1) ביד גבור. ומה שכתבנו למעלה "רוכב על כרוב ושט בעולמות אשר ברא" והשתא וכי הוא צריך לרכוב על כרוב ועל כנפי רוח, וכל אלה הוא ברא ומה צריך לכך, וכן הגאון (ר' אליעזר קליר) פייט "אל ברוב עלות תכן את הרוח טרם בכרוב עש וידא את הרוח", לא 2) אותו שתיקן רוח עש עליו, אלא באותו רכוב מראה גבורתו לכתות מלאכי השרת הנותנים לו שבח על כל גבורותיו שרואין במעשיו הנוראים, דוגמת "דרכת בים סוסיך" (חבקוק ג' ט"ו) שהראה לישראל גדולת אהבתו וגבורת נוראותיו ומכירים כחו וגבורתו תמיד בכל עת, כזריחת השמש וירח וכוכבים הנראים שעומדים בקביעות תחת השמים, והם מתגלגלים מהלך רב בכל יום מעת לעת, ויודעים כי בוראם חזק הוא, כך העליונים רואים בכל יום גבורותיו מופלאים ברכיבת כרובים וכנפי רוח ובשאר מעשים המופלאים שלא נתנו לבשר ודם לידע, וכמו שיש מברכים שמו הגדול על שמחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, כך צבאות של מעלה משבחים ומברכים את שמו בכל יום על רוב נוראותיו שמתחדשים תמיד. והעולמות שברא אדון הכל לכבודו, מהן קיימין לעולם מהן חריבין, כי זה העולם עתיד ליהפך לתוהו ובוהו, כדכתיב הן שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה, ועל מנת כן נברא מתחילה להיות פרוזדור לפני העולם הבא לנסות בו בני אדם מי לה' ומי לזולתו, והדרכים מתוקנים בו, דרכי חיים ודרכי מות, ורובו הווה לשלות רשעים וליסורי הצדיקים, כי תחלתו הוכיח על סופו, שהצדיקים הם נרדפים, נרדפים כהבל שהרגו קין, והיכן הוא וישע אל הבל? אלא מכאן גן עדן ועולם הבא; וכן אבות הקדושים היו נרדפים וגולים, וכן ישראל בין האומות נרדפים, ובשביל שאותה מדה לא תעמוד לעולם אלא עתידה שתתבטל, גם העולם שהיתה נוהגת אותה מדה עתיד להתבטל וליחרב, אבל עולם הבא הוא עולם אמת ועל משפטו ישבו צדיקים בטובתן ובשלותן והרשעים בצרתן ובדינן, ובשביל אותה המדה שתעמיד לעולם עולמים יעמוד לעולם ועד, ובכל עולמות שברא הצדיק והתקיף, בררם לשמו מכל יצוריו, הגביהם ועולה אותם לאין סוף. ונקרא אל רם ונשא, שעולה כסא כבודו ומקום שכינתו למעלה מכולם, וכן נאה לו, שכל יצורים וברואים כל המכובד וקדוש למעלה מחבירו, עליונים מכובדים וקדושים לעבודתו יותר למעלה מן התחתונים, והבורא המכובד בכל מיני כבוד והקדוש בכל מיני קדושה למעלה מכולם ומלך על כולם, ולכך קראו אברהם ה' אלהי השמים, ופעמים יורד משם לפורענות מכעיסיו ופעמים שהוא למעלה, ולכן היתה באה האש ומלהטת סביבם לכבוד ציוף שמו הגדול, ולכך אסרו לדרוש בפרהסיא משום כבוד אלהים הסתר דבר, כי השכינה והמלאכים באים שם לשמוע כמו בדרשת ר' יהושע; (חגיגה י"ד) וכן אין לדרוש במעשה בראשית בתחלת התורה, שמשם יוצאין שמות הקדושים

1) בכ"י כקמיע. 2) בכ"י אלא.

ויש שם לימוד מוספתי הבריאה ואין כבוד שמים לדרוש ולפרסם בגלוי. ואחר שאומרים נגנזו הלכות מעשה בראשית, ואין בדורינו לא משנה ולא ברייתא מהם רק מעט נמצא בתקונים הזוהר תיבות ואותיות של בראשית. ויש שרוצים להיות חכמים מעצמם ובודים דברים ואומרים שהם מעשה בראשית ומה שאומר זה לא יאמר זה, ויפה להם שתיקה. ולפנים נזכיר. וכן אומרים במסכת קידושין (ע"א) שאין למסור שמות הקדושים אלא לצנועין. ובב"ר (פ' צ"ח) כששאל יעקב לבניו אם יש בלבם על דבר אחד וענו כולם שמע ישראל וענה יעקב בלחישה ברוך שכמל"ו אמר לו 1) הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר אמר לו המלאך אין מגורת הקב"ה שיהיה מגלה שבחים של מלאכים. ובפ' אין דורשין (י"ד) אמרו רבותינו כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נברא בו מלאך שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם. וכל בריות כגון שמים וארץ הרים וגבעות בקעות וימים ויערים לכולן יש מלאך שלו כדמוכח בברייתא דמעשה בראשית. ובמה כשנבראו הם, נבראו מלאכים שלהם, אע"ג שיש מחלוקת (ב"ר פ"ג) יש אומרים ביום שני נבראו מלאכים ויש אומרים ביום חמישי, הנהו גדולים שאין להם סוף שנבראו לשבח של שמו על גדולת גבורתו המכירים בו, אבל מלאכי שמים וארץ נבראו עמהם ולא נתפרסמו עד שנבראו כולם. ותדע כי תמצא במדרש מעשה בראשית ביום השני ברא שחקים וברא סנדלפון המלאך, אמרו עליו על סנדלפון המלאך שהוא גבוה על כל המלאכים חמש מאות שנה ורגליו על תהום התחתונה וראשו בין השרפים והחיות הנושאות כסא רם ונשא, וקושר כתרים לקונו מתפלת ישראל וכשגומר לעשות את הכתר משביעו בשם המפורש ועולה ויושב בראשו של הקב"ה ובאותו שעה כל מלאכי מעלה וכל שרפי מעלה אוחזם חלחלה רתת וזיעה עם כל חיות שבמרכבה ואומרים בשכמל"ו, ביום הרביעי ברא זבול וברא גלגול ומיום שחרב בית המקדש לא דבר הקב"ה אלא עם גלגול המלאך בלבד ולמה נקרא שמו גלגול, מפני שהוא מגלה טעמי תורה והוא מכריז ואומר שנה זו חטים יללימו שעורים יללימו, ועוד מלאכה אחרת יש לגלגול מחבת 2) של ברזל יש לו ונותן עליהם גחלי ריגיון הוא נהר דינור ומעמידו לפני כל המלאכים ולפני כל השרים והגדודים וכל השלטונים כדי שיבהיק זיום ותפול אימתן על הבריות. ובדרשות הפסוקים יוצא היאך נברא כל דבר ודבר, היחידים הצדיקים נכספים להכיר גודלו של הקב"ה ולדרוש באיזה ענין נבראו, כי בשבילם ברא העליונים והתחתונים כי גלוי היה לפניו שעתידים לעובדו בלבב שלם ולא כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וברא עולמו בשבילם וברא להם שכר ותשלומין גדולים וישמחו בהם לעתיד, ולפה ברשעים שעתידים לעמוד וברא גם אותם שלא יהיו קוצין חגר ואומרים אם נבראנו היינו צדיקים; וכשבראם ברא להם גיהנם להשלום מעשיהם. וברא מלאכים ובני אדם לעבודתו וברא בצלם דמות תבניתו, כמו שיש לעדות תורה ונביאים וכתובים משנה ותלמוד ואגדות. תורה, דכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, וכתיב ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו והר' יעקב בר ששון פירש ממ' אבות כתוב שם: שיני המפרש בצלמו בצלם אלהים ברא אותו הייטינן שמא אין הוא, כלומר מי שעושה פסק אצל בצלם, משום שרוצה לומר שאין הקב"ה

1) המאמר הזה לא ידעתי מקומו.

2) בכ"י מרדעת ובפסיקתא פ"כ הגי' אודות של ברזל ועליהם גחלי ריגיון ול"ל נודות.

צלם; והוא היה תלמידו של רבינו שלמה ז"ל ורבו של רבינו יעקב ז"ל. וכן תיקן ברכות מימות האמוראים: אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, וכן מאמרות שנברא העולם ודברות של מצות כלם מפי קדוש המדבר והמצוה כאב לבנו. וכן והנה ה' נצב עליו, וכן פה אל פה אדבר בו. ובנביאים: ואראה את ה' יושב על כסא, וכן ראיתי את ה' יושב וגו' וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו. ובכתובים חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושה כתלג חור ושער רישיה כעמר נקא. ובסנהדרין (מ"ו ב') לא תלין נבלתו על העץ, תנן אמר ר' מאיר משל משלו למה הדבר דומה לשני אחים תאומים שהיו בעיר אחת אחד מינוהו למלך ואחד יצא ללסטיות צוה המלך לתלותו ותלאוהו כל הרואה אותו אומר המלך תלוי, ציוה המלך והורידוהו. ובמס' ע"ז (כ"ג) ובמס' ר"ה (כ"ד) כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם, אמר רב הונא בריה דרב יהושע מפרקיה דאביי שמיע ליה לא תעשון אתי לא תעשון אותי. ובמס' יומא (ירושלמי פ"ה ה"ב) שכינה היתה נכנסת לבית קדשי הקדשים עם שמעון הצדיק. ובפ' אלו מגלחין (ט"ו) דמות דיוקני נתתי בכם ובעונותיכם הפכתיה, ובויקרא רבה (פ' ל"ד) גומל נפשו איש חסיד הלל היה מהלך אמרו לו להיכן אתה הולך אמר להם לעשות מצוה לרחוץ אמרו לו וזו מצוה היא, אמר להם הן, ומה אם איקונין של מלכים מי שהוא ממונה עליהן מורקן ושוטפן, אני שנבראתי בצלם ובדמות דכתיב כי בצלם אלהים עשה וגו' על אחת כמה וכמה, הרי משמע דומיא דאיקונין. ובפרק ר' ישמעאל (ע"ז כ"ד) אלא שמטריחין אותי ומתמיהין איתי. ורואהו על הים כבחור נלחם ובסיני כזקן מלא רחמים, ועוד אמרו רבותינו כשנגלה הקב"ה בסיני עם כמה רבואות של מלאכים ושבחוהו 1) ישראל מכל המלאכים שנ' דודי צח ואדום דגול מרבבה דגול ומסומן מכולם ולא כמלך בשר ודם שיש בחיל שלו נאים וגבורים כמוהו ויותר ממנו. ועל זה הענין רואין אותו ושמח בשמחת מעשיו שנ' ישמח ה' במעשיו. ובחורבן ביתו ובגלות בניו רואין אותו בוכה ומתאבל ואמרו רבותינו בברכות (ג) ועל כל משמר יושב הקב"ה ושואג כארי ואומר אוי שהחרבתי את ביתי. ובסוף מס' תענית אמר ר' חלבו אמר עולא עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן והוא עומד באמצע וכל אחד מראה עליו באצבעו שנ' והיה ביום ההוא הנה אלהינו זה. וכן בויקרא רבא (פ"א) ובתנחומא (פ' חיי שרה) ותמונת ה' יביט אמר ר' שמעון בן יוחאי שהיה רואה את הדמות; 2) ובמדרש (שוחר טוב ק"ג) יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נפשו ממנו הה"ד ואראה ואפול על פני. ובא"דרנ תניא (?) אם אין אדם שבוק כדי לידע מה דמות למעלה מוסרין לו מפתחות ויודע מה דמות למעלה. ובפ"ק דראש השנה (י"ז) אמר ר' יוחנן מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה לו למשה סדר תפלה. ובפרק אימתי קורין (ו) אמר ליה ר"נ בר יצחק לרב חייא בר אבין הני תפילין דמרי עלמא מאי כתיב בהו אמר ליה מי כעמך ישראל — וכולהו כתיב באדרעי. וכן כשבא לבריאת העולם נראה בדמות ובקומה שהרי בדבור ברא. ובבראשית רבה (פ"י) ר' לוי בשם ר' יוסי בר נהוראי כל זמן שידי קוב"ה ממששין בהם בשמים ובארץ היו מותחין והולכין, כיון שנחו ידי

1) וכ"ה בילקוט יתרו סי' רפ"ו: מהו אלפי שנאן הנאין ומשובחין ואף על פי כן ה' בם מקויים ביניהן אמרה כ"י דודי צח ואדום. ובכ"י הגי' והורימוהו.
2) בכ"י הסיות.

קוניהם מהם ניתן להם ניחא וינח לעולמו ביום השביעי. והאלה רבות. וכן מלאכים בדמות קומת בני אדם, בתורה: והנה שלשה אנשים נצבים עליו; ויבאו שני המלאכים וגו'; ובנביאים וירא והנה איש עמד לנגדו וחרבו שלופה (יהושע ה' י"ג); וכן וירא מלאך ה' אל האשה (שופטים י"ג ג'); וכן בגדעון (שם ו' י"א) ויבא מלאך ה' וישב תחת האלה; וכן ויעף אלי אחד מן השרפים (ישעיה ו' ו'); וכן וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו (הושע י"ב ה'); ובכתובים: וארא והנה איש אחד לבוש בדים (דניאל י' ה'). ובתוספתא דסנהדרין (?) ובפרקי דר"א (פכ"ב) תניא המלאכים שנפלו ממקום קדושתן נעשו כחן וקומתן כבני אדם ולבשו גוש ועפר. ואם תאמר בהק"בה שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא היאך היה מתראה בצלום קומת אדם? אל תתמה, דתניא במכילתין בסוף עשרת הדברות (פ"י) וירד ה' על הר סיני שומע אני התחתונים והיו העליונים ריקנים, אמרת, ומה אחד ממשמשי שמשים הכי הוא במקומו ובלא במקומו קל וחומר למי שאמר והיה העולם; וכן בפ' אחד דיני ממונות (ל"ט) אמר ליה על כל בי עשרה שכינתא שריא כמה שכינתא איכא — עד ומה שמשא דחד מן שמשי דשמשי קמיה דקודשא בריך הוא ניחא אכולי עלמא, שכינתא על אחת כמה וכמה. וכן במלאכים אמרינן בפרק גיד הנשה (צ"ב) וגויתו כתרשיש וגמירי דתרשיש תרי אלפי פרסי הוו; ובפסיקתא (בראשית רבה דף מ"א) גדולת המלאך הוא שליש של עולם. ונראה לאברהם וליעקב וליהושע ולגדעון כדמות איש. וכן דרשו רבותינו את להט החרב המתהפכת שמתהפכים לכל מה שרוצים פעמים אנשים פעמים נשים פעמים רוחות פעמים מלאכים, (בראשית רבא פכ"א). ואפילו שדים מתהפכין לכל מה שרוצים, דתניא בפרק אין דורשין (ט"ז) ובאבות דר' נתן (פל"ז) ששה דברים נאמרו בשדים — וי"א אף הופכין פניהם ורואים ואינם נראין, והכל זכר עשה לנפלאותיו. וכן יש בבני אדם שמתהפכין, כאגג מלך עמלק שהפך עצמו בכשוף לבהמה. ובפרק ד' מיתות (ס"ז) ינאי עשה את האשה כשפנית חמור ורכב עליה לשוק. וכן על ידי תולדה מתהפכים בני אדם לזאב ולארנבת לפעמים, וזה תלוי בשעת יצירה כצמיחת המקל במקום שמשתנה. — ואע"ג דכתיב ומה דמות תערכו לו, זהו כנגד גדולתו ורוב כבודו כדאמר בחולין (נ"ט) ובויקרא רבא (פ"א) משה ראה באספקלריא המאירה, וכל הנביאים ראו באיספקלריא שאינה מאירה. ובסוף ספרי (?) תניא שהראה לו הקב"ה למשה בשעת מותו עוד רוב כבודו יותר מכחים (? אולי בהיר) עד שאותו שראה בחייו היתה כאספקלריא שאינה מאירה. עוד כח בזהר כבוד יותר על זה כמה אלפי רבבות אספקלריא המאירה, עד שאין לשום בריה כח להגיע לא למלאך ולא לשרף גם למקלתן. וכן אין להגיע לחקור גם קצת מגדולתו, דכתיב בו מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן. וכן בשעור קומה 1) שכתוב במדרש א"ב דר' עקיבא

1) הרא"בע ביסוד מורא ח' ובפרושו על התורה (פ' תשא) ור"י הלוי בכוזרי (ד' ג') הזכירו לס' קדמון והרמ"בם כתב תשובה בלשון ערבי וז"ל בהעתקה (והיא בגליונות הרמ"בם כ"י אשר בידי ויש בזאת העתקה שינוי מהעתקת הרב החכם גייגר בנטעי נעמנים) .לא אצייר בשום אופן שיהיה זה המאמר לחכמים וחלילה וחס שיהיה להם ואמנם הוא חבור אחד מהדרשנים שבארץ אדום לזולתם והכל להרחקת זה הכתב ואיבוד זכרו מלוה רבה ושם אלהים אחרים לא תזכירו לפי שמי שיש לו קומה הוא אלהים אחרים בלי ספק". ראה ההערות של החכם דוקעס בעלי הָאָריענט 1850 S. 508 ודברי החכם זאכם במחברת א' של התחיה, ולעיל עלה 57.

„אין לדבר קץ ולא סוף ולא שעור", אם הוא בר סמכא, כיון שלא נמצא בתלמודינו ולא בתלמוד ירושלמי ולא במדרשים הגדולים, כי יש ספרים שזייפו המינים להטעות את העולם כמו פרק שירה, וכתוב בסופו „כל מי שהוגה בו תמיד זוכה לכך וכך ופלוני ופלוני ערבים". וכן מה שכתוב בספר שם האברים. „כף הימין כך שמו ושל שמאל כך שמו". ובסוף הדברים: „כל מי שיודע רז זה אמר ר' ישמעאל אני ועקיבא ערבים בדבר שבעולם הזה הוא בחיים טובים". ואין להאמין, כי כותבים כך כדי להחזיק דבריהם. וכבר שמענו מרבותינו כי ענין המין וחביריו היו כותבין דברי ניבות ושקר וטומנים בקרקע ואח"כ היו מוציאין אותם ואומרים כך מצאנו בספרים הקדמונים. ע"כ כל אדם אם דעתו מתבהלת בדברים האלונים יניחם במקומם ואהבת השם ברוך הוא לא תסור ממנו. ויש דמיון מעט להבין מקצת מה גדלו וזוהר כבודו שאין להם סוף דכתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא, הרי שלהבת שבראש הפתילה גדל אורה וגדל כחה המאכלת ושורפת, אם ישים אותה כאבוקה יוסף זוהר אורה וכח הדליקה, ואם ידליק בה הבית עוד יתרבה כחה ואורה עוד יתגברה למגדול ולבירה וכן למדינה וכן לעולם עד אין סוף. וכן גבי אש של שמים אמרו בפ"ק דיומא רבוצה כארי ואוכלת לחים כיבשים, ואפילו אם היה מזבח אלף אלפים אמה וכולו מלא עולה כהרף עין היתה מתפשטת בכולו ושוב רבוצה כארי במקום אחר. וכן מדת הוקף העולם כולו יותר ויותר, כי מבני אדם נעלם מהם וסבורים אם היו בשמים אלו המלאכים היו מוצאים אותו, וכן החיות נעלם מהם וסבורים אם היו במסילת כסא הכבוד היו מוצאים אותו וכשמרנים בשבחות ומזכירין שמותיו הקדושים עד שמתגבר כחם ונכנסים להיות לפים עד קודשת כסא הכבוד ואינם מוצאים. ומה בריה הם חיות הקודש אמרו חכמים (יש פה חסרון בכ"י).

לטובת אוהביו וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל, וירד ה' על הר סיני יכול השמים מתרוקנן ת"ל כסה שמים הודו, יכול האמצע היה פנוי ת"ל ותהלתו מלאה הארץ; וכן כתוב למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם ואלהינו בשמים, וכן כתוב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, וכתיב קדוש קדוש ומתרגמינן קדוש בשמי מרומא וג' ה' צבאות מליא כל ארעא זיו יקריה והיינו מה שכתבנו למעלה זריחת כבודו על כל, וכתיב אדיר במרום ה'. ובתנחומא (פ' ויקהל) הקב"ה מצמצם שכינתו בין שני הכרובים שנ' ונועדתי לך שם, והלא כבר נאמר את השמים ואת הארץ אני מלא, אריב"ל דקרינן בשם ר' לוי משל למערה שהיא נתונה על שפת הים געש הים נתמלאת המערה והים לא חסר. ובברכות ירושלמי (פ"ט ה"א) מייתי האי פרק דאין דורשין: מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה וג' ורגלי החיות כנגד כולם רגלי ישרה מנין ישרה, ראה כמה הוא גבוה מעולמו ואדם נכנס לבה"כ ועומד אחורי העמוד ומתפלל בלחישה והקב"ה מאזין. הרי כל התורה נעדות. וגם תלמוד רבותינו שברא הקב"ה את עולמו במאמרו ובשבת שבת ממלאכתו, דהיינו שבת ממאמרו וגמ' שבת ירושלמי (פט"ו ה"ג) אסור אדם לאשתעויי מותר מילי בשבת שנ' שבת לה' שבות כה' מה הוא שבת ממאמר אף אתה שבות ממאמר. ולאחר שכילה לו מלאכה בחר לו מקומו למעלה הללוהו ברקיע עוזו; וכן תקנו רבותינו בתפלה של שבת המתגאה על חיות הקודש ונהדר בכבוד על המרכבה, ביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו; קדם אבוהון דבשמיא.

הכי נתברר הדבר ומפורסם שהוא היוצר והוא הבורא, יחיד שליט בכל קדושת שמותיו, הוא שהיה והווה תמיד ואין קץ ואין זקנה בשנותיו. וכל זולתו הוא בראו והוא יצרו להיות, ולא השליט לשום יצירה לעשותו אלוה ולקראתו ה' בשמו. ומה שכתב בא"ב דר"ע שיש לו למטטרון שבעים שמות ואחד מהם ה' הקטן, 1) אפילו אם אותו הספר בר סמכא שהוא מיסוד רבותינו המושלים ביראת השם, הכי הטיל בו שם לואי ונקרא קטן להבדיל שם עבד משם רבו, והקב"ה העיד עליו כי שמי בקרבו וכן מטטרון בגימטריא שדי כדאמרינן בסנהדרין (ל"ח); ובפ' נגמר הדין (מ"ד): אמרה רוח פסקונית בפני הקב"ה רבש"ע אם יבא אברהם ושרה ויעמדו לפניך מה אתה אומר להם ריבך ריב את רעך וסוד אחר אל תגלה, ומי אית ליה רשותא כולי האי, אין דאמר ריב"ח שלשה שמות יש לו פסקון איטמון סגרון, פסקון שפוסק דברים כלפי מעלה, איטמון שאוטם עונותיהם של ישראל; סגרון כיון שסוגר שוב אינו פותח. ויש מרבותינו שמפרשים שהוא גבריאל 2) ויש מפרשים שהוא מטטרון וגדלו הקב"ה להפך בזכותן של ישראל והוא נעשה סניגרון כיון שסוגר ומקיים בזכות שוב אינו פותח ובפ' אין דורשין (ט"ו) קאמר שניתן לו רשות בכל יום לישב ולכתוב זכיותיהן של ישראל. ובא"ב דר"ע מונה רוח פסקונין בשבעים שמותיו של מטטרון וכן איטמון פיסקון, והתלמוד לא מנה אלא שלשה שמותיו היינו אותם שמשמשין על שם זכותן של ישראל; הכי בדברי רבותינו לא שמענו שנתן הבורא שום גדולה ויקרא על שמו רק מטטרון ששמו כשם רבו כמו שכתבנו למעלה אף בשם לווי. ובמדרש משלי גבי קרא: חזית איש מהיר במלאכתו, במלאכתו של הקב"ה, שבית המקדש בנה לשבע שנים וביתו בנה לשלש עשרה; דבר אחר בשעה שבקשו סנהדרין למנות שלמה עם ג' מלכים וד' הדיוטות עמדה שכינה לפני הקב"ה ואמרה חזית איש מהיר במלאכתו הם רוצים למנותו עם החשוכים, באותה שעה יצתה בת קול ואמרה לפני מלכים יתיצב ואל יתיצב לפני חשוכים, כלומר עם מלכים בשמים יהיה ולא עם המנויים יהיה, לגרסת רבותינו ויש לומר היינו נמי רוח פסקונית, וקורא אותה בלשון שכינה בלשון רבו; ומיהו בפסיקתא גדולה (פ"ו ובריש מדרש חזית) אין הגרסא כך, והכי גרסינן התם: ולפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים זו כת של רשעים אמר ריב"ל בשעה שמנו ומנו ג' מלכים וד' הדיוטות אין להם חל"ה בקשו למנות שלמה עמהם יצתה בת קול ואמרה אל תגעו במשיחי וגו'. ובפרק חלק (ק"ד) אמר ר"י אמר רב בקשו למנות עוד אחד באותה שעה באתה דמות דיוקנו של אביו ונשתטחה לפניהם ולא השגיחו עליה באת אש מן השמים וליחכה בספסליהן ולא השגיחו עליהן יצתה בת קול ואמרה חזית וגו'. ומעתה אין לנו לחוש על גירסא של מדרש משלי כי תלמודנו עקר. וכן רבותינו שהיו כבר לפנינו היו מלמדים: אם רואה אדם בספרים השלונים דבר של תמהון אל יקוש עליו מאמר שלא נתפרש באגדות של תלמודנו שעליהם אנו סומכין.

ואחרי הדברים והאמת, דברי תורה ודברי רבותינו הנאים והמוראים, מי שיבא להכחיש האמת והודאי ולחדש מה שאינו כן, ברוב דברים ותחבולותיו

1) על זה נלאו כבר הקראים (אשכול הכופר סי' מ"ח).
2) ראה תולדות רש"י להחכם בלאך הלוי בהערותיו סי' מ"ד.

המבהילים והפוחזים, וכי נכון לשמוע לו? ואפילו אם העמיד לנו חמה בחצי השמים ואפילו אם היה בא יהושע בן נון ואליהו הנביא מי נשמע לו? —

קובלנו על ספר האמונות, (לר' ס"ג) כי בא בחכמת היוונית והרבה עונות להפליג את הרבים מיראת שמים שלימה והרהר בדברים, עד שאינם יודעים על מה עומדים, ומחזיק ידי כופרי שמים אשר טינא בלבם על תלמוד רבותינו שהוא תורה שלימה ולהחזיק בשיטה בטלה שלהם. השמע לנו קלף ורוגז בדברי המינין תלמידי ישו אשר עושין מצות התורה משלים ובבני עמנו הקראים ההולכים בחשך לכפור בתורה שבעל פה על ידי חכמיהם הרשעים ענן ושאול ואבוסרי וחבריהם הטמאים, ענן המין שהיה אומר „מי יתן שהיו כל חכמי ישראל בבטנו והיה נחתך בחרב והיו מתים הם והוא". — הנה הזהירו רבותינו שלא לדרוש גם בשמו הקדוש אע"ג שהוא נדרש לשבח ולכבודו; ואמרה תורה זה שמי לעולם לעלם כתיב, ובמעשה מרכבה יש כבוד מלכנו שברא הכל לשבחו ולעבודתו, וכן במעשה בראשית תוקף גדולתו של היחוד בעולמו, ואסרו רבותינו לפרסם וללמד למי שאינו ראוי משום כבוד אלהים הסתר דבר. וההוא ינוקא נכשל בדרשת חשמל אע"ג שכיון אל האמת (חגיגה י"ג), וכמה קלין וחמורין לאין סוף ולאין קץ שאין לבן טפה הרוצה לנעוץ רומח בגרונו וחרב פיפיות בלבו לדרוש ולחקור הוויותיו של הקב"ה אם יש לו גושם או כיצד עניניו, והיה לו לעלוב לחקור את (הוויותיו של הקב"ה) עצמו, כטפה סרוחה שנולד, באיזה ענין שמקלחה רחם ונקבים שאינם של בשת ומקלחן רגלים ונקבים של בשת. מה שבגופו אין לו השג יד ובמה שגבוה על כל גבוהים סבר להיות לו השג יד! ר' שמעון בן יוחי שהוא מבני עלייה היה אומר במדרש קהלת על וזרח השמש (ב"ר פ"ו ובמדרש קהלת נתקבלו המאמרים בספרי דפוס) „אין אנו יודעים אם באויר הם פורחין או שוקעים ברקיע, דבר קשה עד מאוד אי אפשר לבריה לעמוד עליהם", והוא סגור לעמוד על הדבר, אין להאמין לו כל מי שאינו רוצה להיות חסר מחלקו של הקב"ה, אע"ג שהבהיל העולם בחיתוך רוב דבורו, לומר עמקי חכמותיו רחבים, ומי יכול לדלות מעמקי מקורו כמשפט, להכחיש גם אמיתת היראה אשר היתה במסורת אבותינו עד מתן תורה ובאתה תורה והוסיפה ופירשה בעדת נאמנת: וירד ה' על הר סיני, וידבר אלהים. ואמר המדבר וכתב כן בספרו 1) (מאמר ב') „הכל הוא על דרך משל, כי אין הבורא גושם (פי' גוף) ואין לו דבור ולא הלוך ולא נענוע ולא נער ולא שמחה והוא אויר דק מכל דק וכל העולם יושב ומורכב בו עד שהוא בתוך הגבעות והאבנים ועצים ובעלי חיים ואינו מתלכלך במקום הטינופת כעין השמש וכעין דעת באדם". ואמר: מה שכתוב וכובע ישועה בראשו, עיני ה' אלהיך, כי בכיתם באזני ה' ועל פי ה', יאר ה' פניו, הנה יד ה' הויה, ויאמר ה' אל לבו, והשתחוו להדם רגליו, אלו כנויים הם כמו שאמר על דרך משל השמים מספרים כבוד אל וכן אם אמר וכסה את עין הארץ, והאזינו ארץ, על פני כל הארץ, ראיה פחותה היא, כי התם ליכא למיטעי אבל היכא דאיכא למיטעי אם לא היה כן כמו שמעידין הפסוקים לא היה לו לכתוב להכשיל את העולם. וכתב „ואם יעפיל המעפיל [איך יכשר שיהיו אלו

---

1) ראה מה שכתבתי למעלה, עמוד 56.

הכנוים נפרשים בפירוש אחר] והלא התורה פירשה 1) שיש לו צורה כצורת בני אדם והיא היתה נראית לנביאים והיא היתה מדברת עמהם, ולא עוד אלא שראו אותה יושבת על כסא והחיות נושאים את הכסא והכסא ממעל לרקיע מונח עליו והם ראו את הצורה היושבת על כסא ומלאכים עומדים על ימינו ועל שמאלו כמו שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסא וצבא השמים וגו', נשיבהו ונאמר לו, דע כי זו הצורה ברואה היא ומחדשה וכן הכסא והרקיע הנושאים אותו כולם ברואים והבורא ברא אותם מאור מובהק ונוגה מובהק למען שיתברר אצל הנביא הנשלח כי הבורא ית' הוא המדבר עמו והוא המשלחו, כמו שאפרש במגילה שלישית, אבל זו הצורה מופלאה ומנושאה כדמות המלאכים הנשאים והנפלאים זוהרת במראית מובהקה ומזוהרה באור השכינה, ולכן נקראת כבוד ה' ושכינתו". זה כתב בספר שקראו ספר האמונות. ומזה הספר יונקים רבים ועושים ספרים על הענין מוסיפים ופוחתים. ורבינו יהודה כתב בס' שקראו ספר הכבוד, 2) כי הבורא אין לו קץ והנביא לא היה יכול לדעת את הבורא כיון שאין לו קץ ולא נראה הרי לא יוכל הנביא לדעת ולהרגיש מאין בא הדבור ומי ידבר, כי פעמים השדים מדברים, ואין ניכר מתי ידבר הקב"ה, ולא ידע הנביא אם מן הקב"ה או מרוח הטומאה, לכך הולך הכבוד וגם הצבאות מפה ומפה דוגמת לכל אדם, וכל הגבורים מימינו ומשמאלו, וכן אמר: יושב על כסא, וכסא לענין בורא לא יתכן, כי לגדולתו אין חקר, אלא כדי שידע הנביא שהוא אדון על כל המלאכים, הרי כשרואה הנביא מראה מופלאות ומכובדות מן כל סביביו יודע הנביא כי הדבור מן הקב"ה כי לשדים אין כל זה, לכך אמר יושב על כסא כדי שידע הנביא שיש מלך מנהיג, וזהו כי את המלך ה' צבאות ראו עיני.

ועל זה הענין ספרים של ר' משה בר מיימון. כתב (ה' יסוד התורה פ' ה') „האלוה הזה הוא אלהי העולם הוא מנהיג את הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית, בכח שאין לו הפסק, שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלא מסבב והוא המסבב בלא יד ובלא גוף. — הואיל ואינו גוף לא יארעו לו מאורעות הגופות כדי שלא יהא נחלק ונפרד, לפיכך אי אפשר שיהיה אלא אחד. הרי מפורש בתורה שאין הקב"ה גוף וגויה שנ' כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת והגוף לא יהיה בשני מקומות. ונאמר כי לא ראיתם כל תמונה, ואל מי תדמיוני ואשוה, ואם היה גוף היה דומה לשאר גופים, א"כ מה שהוא אומר ותחת רגליו, כתובים באצבע אלהים, יד ה', עיני ה' הכל לפי דעתם שאין מכירין אלא הגופות ודברה התורה בל"בא. — וכיון שנתברר שאינו גוף וגויה יתברר שלא יארע לו אחד מן המאורעות של גופות לא חיבור ולא פירוד — לא שיחה ולא דבור כדבור בני אדם — וכל הדברים שנאמרו בהם בתורה ובנביאים הכל משל ומליצה כמו יושב בשמים ישחק". וכתב (שם פ"ב ה"ד) „זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים הכל במראה הנבואה ודרך חדה וכו'. —

1) כ"כ גם בהעתקת כ"י ספר האמונות אשר בידי.
2) נזכר בס' חסידים סי' קל"ז, תמ"ע, תס"ע.

שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא לפיכך נקראו חיות והם למעלה מן הכל וכו'. — כל אלו עשר שמות שנקראו בהם המלאכים על שם י' מעלות שיש להם ומעלת העליונה אשר מעלת הצורה היא מעלת הצורות שנקראו חיות וג' (עד סוף הפרק). — עוד מדה זו היתה לר' משה בר מיימון שהיה את הפילוסופין שאינן מאמינין את התורה ופי' באיוב הן בעבדיו לא יאמין, אילו הפילוסופין אילו העובדים אותו לא האמין להם להודיע סוד אלהותו, ושמים לא זכו בעיניו, הפרושים המדברים אשר התבודדו במדברות לא זכו בעיניו לגלות להם פלאות אלהותו וסוד מחזהו. עד כאן.

עוד כתב בעל ס' האמונות בס' פירושי היצירה 1) (פ"ד ה"א) „ואיך יהיה דעתנו מציאת הבורא לקרב המשל או גוף לא גשם ולא גוף אמר נקשר בדעתנו הדבר מן העולם כנגד החיות הנמצאות בכל וכל חיות נאמר כי הוא מחיה את כולם לכן נקרא חי העולמים במאמר דניאל בעד המלאך וישבע בחי העולם, 2) כמו שנראה החיים נמצאת בכל קצת 3) ובכל חיות כן הוא ימצא בכל דבר ובכל עולם. נעלה מזה הדבר למכון הדעת נקרא שמו חי העולם דעת העולם. נחפוץ בדבר זה שיתקרב לדעתנו כמו החי המדבר גופו קטן מכל הגופות והוא נכבד מכל הגופות, לכך היה הוא נוה חיותו וחיותו נוה לשכלו כי חיותו מגופו ושכלו קטן מחיותו. כזה הענין נקשר הדבר, כי האויר אשר הוא פשוט קטן והפשיט בו חפץ הבורא אשר הוא גאותו כאוס הוא והיה בו ותנענעו ותוליכהו בחיות לגוף 4) והבורא יתרומם שמו נמצא בכל ומנהג הכל בדעת הנמצאות בחיות והמנהיגם. ונקרב דעתנו במשל ונאמר שהוא שכל העולם 5) וכמו שהשכל לא יתפרק בהתפרק הגוף כן לא יתפרק הבורא בהתפרק העולם וכמו הדעת לא ימות במות הגוף כן הבורא לא ימות באבוד העולם שנ' המה יאבדו ואתה תעמוד וכמו הדעת בנפש והוא למעלה ממנה והיא מושכת ממנו עלתו, וכמו (הדעת) אשר לא ישאר בגוף [לא] עלה ולא נתח שלא יהיה עלת הדעת בו לפי שהחיות בכולם והדעת בחיות, כן הקב"ה, כי לא ישאר בעולם לא הר ולא ים ולא גובה 6) שאינו נמצא בו לפי שהאויר נמצא בו בכולם. ואם יאמר המקשה האויר הנמצא במים הוא גלוי ולולא האויר שבו לא היה דק ואיך ימצא האויר בעצים ובאבנים ובהרים, נשיב לו ונאמר בראותינו שהאדם יכול לשברם ולפרפרם אז ידענו לולא כי האויר שהוא דק בהם לא נתפרפרו ולא נשברו ובאותו אויר גילות ה' ימצא נווהו שם (בכי"מ גבורת ה'

1) הוא פי' ס' יצירה לרס"ג מתורגם באופן אחר מהעתקה אשר לפני מכ"י אשר באוצר ספרי מינכען.

2) כן הגי' בכי"מ: כי איך אעלה במחשבותינו מציאת הבורא ע"ד המשל הקרוב שבמשלים לא ע"ד ההגשמה, ואמר, כי אנו כציירוהו כלומר נאמין כי הוא כן מלשון ציור ונאמר ע"ד המשל כי הוא חי העולם ולפי' קראו חי העולם כמו שאמר דניאל.

3) בכי"מ: וכאשר נראה החיות מצויה בכל מקצת מבעלי החיים פי' לא כל שכן ברוב כך הוא ית' מצוי בכל מקצת מן העולם ונדרג מזה למעלת השכל והמדע ונקראהו מדע העולם נחפוץ בזה להבנתנו בבינתנו ולהשמיענו בדרך שמועתנו כי כאשר בני החיים כלומר הרוחניים ויותר מכולם החי המדבר לפי שמזגי גופו יותר קלים ממזגי שאר הגופות ולפי' נהיה מדור לחיות וחיותו מדור למדעו לפי שחיותו דקה מגופו ומדעו מחיותו.

4) בכי"מ וכפי זאת הראיה נאמר ונאמין כי האויר שהוא פשוט ודק מתפשט בו רצון היוצר שהוא גבורתו ותנדנדהו ותנענעהו בנענוע החיות לגוף.

5) בכי"מ מדע העולם.

6) בכי"מ ולא דבר קשה.

ומציאתם שם). וכנגד הדעת אשר לא יזיק לו בגדים מלוכלכים ולא טיט שעליו כן הקב"ה לא יזיק לו מלוכלך העולם וטינוף האדם. ולא דמיתיו לאור שמש לפי שלא נמצא בכל אויר שבעולם, לא בכל אויר סגור ולא בעצים ולא באבנים והאויר נמצא בכל. וזה המשל והחידות שמשלתי מתחזק לב המאמינים בקשרם בשכלם כי בכח הקב"ה נמצא בכל מקום והעד שאמר אם יסתר איש במסתרים וגו', בכל מקום עיני ה' צופות, כי אין מעשה לאדם שלא יעשה באויר העולם ואפילו יחפור תחת הארץ אלף אלפי אמה שם האויר, וכן בכל מחשבותם ובמה שבלבם כי שם האויר כדכתיב כי אני ה' חוקר לב, והכל מודים לדברינו כי הוא נמצא בכל באמצע האויר הגלוי גם האויר הדק הקטן ממנו" וכו', מכאן מוכיח שמלבן יצא דבר זה. 1) ובמקום אחר כתב: הארון באמצע העם של' ומחנה הלוים בתוך המחנות, כן היוצר מתאוין בריותיו שהוא בן אותם והשכינה בתוך בני ישראל של' כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל ולא בתוך בני ישראל לבד כי אם כל הארצות של' כי אני ה' בקרב הארץ.

ובספר דניאל כתב אבן עזרא ועתיק יומין יתיב הוא מיכאל ולולי שרצינו לקצר הבאתי ראיות שהוא שר גדול; ואמר רב סעדיה גאון כי זה יומין הוא גושם נברא לעתו. ואחרי כן אמר כי האומר שהוא הבורא הוא כופר וכן האומר שהוא מלאך. עד כאן 2) ובספר החסיד: 3) אם כן שהוא בכל מקומות כך רואה בחשך ובסתר כמו בגלוי וגם טנופת לא תזיק להוויתו ולא תבריחנו ממקום למקום והביא אגדה מסורה מטוב: והוא יושב פתח האהל, אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי ישב כתיב אמר לו הקב"ה אברהם כל זמן שבניך נכנסים בב"כ ולבתי מדרשות יהיו יושבין וכבודי עומד, זה טעם אלהים נצב בעדת אל ר' חגי בשם יצחק אלהים עומד אין כתיב כאן אלא אלהים נצב. ר' ישמעאל בר' חנינא כל קילוס שישראל מקלסין לפני הקב"ה כבודן יושב מה טעם ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. ולמה כל זה, כיון שכתב אלהים מקרוב אני וג' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ומה צריך לכבוד להיות שם כיון שהבורא בכל מקום, והביא משל למלך שהיו בני אדם בשבי וציוה עליהם המבוזים ילכו עמהם לבית נרכס ומכובדים יותר במקום אכילה, ובמקום שבאים לגנן עם המלך יותר מכובדים, כן העולם כולו ביד הקב"ה ומינה מלאכים על כל אדם ובבה"כ ספר תורה והקב"ה משאיר מכבודו, וכבוד של בה"כ שמתפללים בכונה אינו דומה לבה"כ אחר. ואשר כתב פני ה' בעושי רע, הכבוד של זעם, וכן נשתעה השכינה לפני הגבורה (מדרש משלי), והכבוד שעל כסא הכבוד מופלא מאד, והבורא לא יתחלק, והבורא מנהיג את הכבוד כאשר יחפוץ. את השמים ואת הארץ אני מלא, מה ראיה משם, היינו שצופה ורואה עד תהום וקרא אחר מפרש כן: מי כה' אלהינו המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ. עוד כתב: הכבוד שיש לו קץ סביב לא יתכן אלא כנגד האדם כי הבורא אין לו קץ והנביא לא היה יכול לדעת את הבורא כיון שאין לו קץ ולא מראה וכ' (סוף המאמר הובא לעיל דף 65). עוד כתב: ורב סעדיה פי' כל הכבוד שראו הנביאים הבורא בראו לפי צורך השעה, וחכם אחד היה מעמיק בענין אחר. עוד כתב: וכיון שאין קץ לבורא אנה יהיה הכתר של שבחות, אמרו מן החכמים שברא כבוד כך מופלא בזוהר ובתפארת

1) ר"ל רס"ג הוכיח דבריו ממקראות התורה ונביאים והמחבר קבל דבריו.
2) כל זה לית בספרינו.
3) הוא ס' הכבוד אשר זכר למעלה.

שאין מלאך יוכל לראות, ועל האם הכבוד והעטרה; ויש מן החכמים שאומרים מה שהנביאים רואים כך משים בלב הנביאים שנראה כך ומתוך המראה שנראו להם ידעו דעת העליון. —

הנה מחכמת ספר האמונות יונקים כלם וגורעים ומוסיפים ועושים ספרים הרבה ודברים וטעמי הנבואות, אבל עד רב סעדיה לא היה אדם מפרש משמעות התורה הנביאים והכתובים ודברי רבותינו הנאמנים ועומדים לעד, וחכמי הרפואות והמזלות בזו החכמה ומחזיקים בה, ושמא עליהם דורש במדרש שיר השירים (?) הוי חכמים בעיניהם, בני אדם שהכירו דרכי חמה ולבנה ומזלות ומה חמה יתירה על הלבנה וחלקו אותם על החדשים והתקינו השנים על תקופות החמה, והשנים נוהגות ובאות כמו שהתקינו, לא חסר ולא יתר, חכמים הם להתקין התקנה, לידע מעשה אלהים ברקיע, ולא ידעו להכיר את מי שבראם. ואת כל העולם עד כאן. אבל חכמי התורה המשנה והתלמוד לבם נכון באמונה שלימה שהבורא הוא עליון מעל כל והוא יושב על כסא רם ונשא כאשר מעידים עליו תמיד, ומושב יקרו בשמים ושכינת עוזו בגבהי מרומים הוא אלהים אין עוד אחר: ויש בחכמי אומות פילוסופים היודעים מדת מהלך גלגלי מזלות, וזה בא לעולם מחכמת הדורות הראשונים קודם המבול שהיו חיים שנים רבים ועומדים ממראה עיניהם על כל מזל ועל גלגולו ובודים מאומד הדעת כן הוא גילגולם וילידות לזה הגלגל ומכונים הזמנים. וכן פי' ר' אברהם הנשיא ואמר: מי עלה שמים וירד, אלה החכמים בודאים מלבם כך השמים עשוים וזה כוכב משמש לזה, ורבותינו הראשונים לא היו סומכים על דבריהם אם היו בודים כך נברא העולם ומי בראו ומה ענין הבורא. וכן בימי רב סעדיה היו חכמי הודו חכמים ופילוסופים הרוצים לידע הכל בחקירת חכמתם, ומלך אחד היה באלמות (פתלמיום?) חכם ואסטרלוגוס ועשה כמה ספרים של חכמות, והיו בודים מלבם כיצד העולם עומד, ואמר בשביל מהירות הגלגלים קרקע עומדת באמצע באויר דוגמא אם יתן אדם גרעין של חרדל בתוך שפופרת בילה נעמית או בכלי זכוכית ומסבבו בכח עד שיעמד הגרעין באמצע הכלי, כך הקרקע עגולה היא ועומדת באויר בכח מרוצת הגלגל שהוא מסבבה מלמעלה ומלמטה. וכעין זה כתב בס' האמונות וזהו לשונו (במאמר שני) „וגם כן מלאנו בארבעה הנמצאים בעולם, הקל מחברו קשה מכח חבירו וכל הדק מחבירו איילותו קשה מאיילות חבירו, וזה פירושו המים קל מן העפר והוא קשה מפני שהיא מזיזה אותו ומזעפת את גליו, והאש קלה מן הכל והיא חזקה מן הכל מפני שדרכה ומהירתה סיבבת את הכל ובזיזותה התדירה העולם מתקיים ועומד ובנידתה הארץ עומדת בתוך הריק כבדור באמצע, משל לזכוכית פך שנתון לתוכה כדור אבן קטן עגול ואחר כך מניחין על פי הפך הכסוי ומניעין את הפך, בלא ספק תהיה כדור האבן עומדת בתוך אמצע הזכוכית ותהיה תלויה באויר הפך, כך נידתה של אש מעמדת את הארץ באוירו של עולם". עד כאן. וקשה לסברא שלהם, כי כל הארץ מיושבת בבריות ובאילנות ובבתים ואם כדבריהם כיצד אינם מרגישים אותה הנידה הגדולה, ולמה לא תטלטל את כל היקום מן הקרקע? ועוד שעושים מעשיו של הקב"ה כמלאכת האדם ולא בגזירה ובמאמרו, והכתוב משבח תולה ארץ על בלימה, משמע במאמרו ובלוויו; ועוד מי שיש לו זאת הסברא צריך לכפור בדברי תורה ובדברי חכמים שמתחלת גלגלי המזלות לא היו עד יום רביעי שנתלו המאורות, כי הגלגלים צורך המאורות הם, וכ"ת הגלגלים היו כבר מיום

הראשון שהיו מעמידים את הקרקע באויר אבל מאורות וכוכבים לא נתלו בהם עד יום רביעי, מכל מקום לבית הלל בפרק אין דורשין ארץ נבראת תחלה ואח"כ שמים, הילך עומדה ארץ אז בלא נידות את הגלגלים לפי דבריהם שאומרים גלגלים הם השמים. ועוד צריך לכפור שמשה ויהושע לא העמידו המאורות בחצי השמים שאם כן לא נתגלגלו הגלגלים והיתה הארץ נופלת על עמקי שאול ולא נמצאת יותר. — וכמו שבזה הדבר העמיקו ושחתו וכל אחד היה לומד מחכמת חביריו אשר לא כתורה, כן שחתו בשאר דבריהם ולא ידענו מי קבל ממי. וכבר מי שפירש דברי הימים כתב: כי הגאון מר רב סעדיה נאסר בבית המלכים י"ג שנה והעתיק מספרי הישיבה וחדש הדברים, הנה מתחמא חכמי האומות היו עם עמו והולך להעתיק ולהשיב עד שנתיחד דבר בלבו והחזיק בו גם החזיק בגבהילת דבריו להכניע את הרבים באורחותיו על ידי משלים וגילגולי הלשונות זה על זה לומר בארבע פנים, ועוד היה יכול לכתוב בחמשה קונטרסין מה שכתב בחמשה עשר. והוא עצמו כתב שיש מן החכמים שהיו בימיו אומרים כי כל העוסק במליצות העלומות יוצא לתרבות רעה, והשיב להם כי זה הדבר מרוחק מעיני חסידי הדעת, לא שימהו על מה שאמר (למעלה דף 66) „כי הבורא דק מכל דק וכל העולם הוא מורכב בו והוא מלוי בכל בהרים בגבעות בעצים בבעלי חיים, ובכל ים אויר והטנופת לא יטנפוהו, ולכך החיות מלוי והוה בכל", חלילה לקדוש בכל מיני קדושה להתייחד במקום הטנופת ובתוך הצלמים, וכבר כתב לנו בתורה והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, הרי התורה מעידה שאין הקב"ה במקומות שאינם מהוגנים. דוד אמר שירה, שעשה הקב"ה דדים במקום בינה ולא במקום טינופת, כדי שלא יסתכל במקום הטנופת ולא ינק משם שנ' ואל תשכחי כל גמוליו (שוחר טוב ק"ג ברכות). הנה תרתי דסתרן אהדדי והמודה בזה כופר בזה. וכן בפרק אין דורשין (י"ג) „סנדלפון עומד אחרי המרכבה וקושר כתרים לקונו, איני והכתיב ברוך כבוד ה' ממקומו מכלל דמקומו ליכא דידע ליה, אלא דאמר שם אתגא ואזיל כתר ויתיב בדוכתיה"; וכן במעשה בראשית וכן בברכות שתקנו רבותינו הקדושים, זה אל זה שואלים איה אל אלים, כבודו מלא עולם, משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו, והאלה רבות, והשתא ישאלוהו לספר האמונות ויאמר להם בפיו; ועוד הלא הוא בורא אורה כל שכן בהווייתו והיה להם העולם להתעויר מאורה שלו! ועוד שאמר שאין בו זיזה ותנועה, והלא חוצבים אבנים ונוטעים עצים ומוליכים למקום אחר הרי יש כאן זיזה ותנועה? ואין סברא להבין כי הויתו במקום הראשון עומד וכשמעבירין אותו ממקום למקום רואין אותם כאילו מסולקת מכל צד ותמיד נכנס בכן הוייתן של בורא, וכן בעלי חיים העוברים מכאן לכאן הווייתו נכנס בכן על כל נידתם וכן האמונה נשארת במקומה. ימחל לנו השי"ת על הוצאת דבר זה מפינו. ועוד שנו (?) 1) למים חיים ולעץ החיים להחיות בו את הבריות מאחר שהוויתו של הבורא בתוכם, יהיו תמיד מקל וחומר, וכל מתים למה נרקבים וכלים, יהיו תמיד מהווייתו שהוא בכל? ועוד המפרש זה צריך הוא לכפור במה שאמרו רבותינו (ע"ז ג') שהוא שט ומתראה בשמונה עשר אלף עולמות שברא, והלא כל העולם מורכב ועומד בו ואין בו זיזה וניעה? וכן הוא אמת שודאי כופר בזה, שכך כתב

1) אולי צ"ל מה לנו וכו'.

בפי' ספר יצירה (בהקדמתו) „ומי שאמר י"ח אלף עולמות ברא הקב"ה סומך על פסוק זה: סביב שמנה עשר אלף (סוף יחזקאל) ולא נועדו כל ישראל על זה" עני בדעת! על דברי האמורא שהוא דורש ברוח הקודש ומקבלה, נאמר לא נועדו כל ישראל על זה, ועל שיטה בטלה שלו מי נועד עליה! גם אותו שטעה אחריו אלמלא שהוא מדעת הכרס שהתחיל לאדם ולא מרוח הקודש מי היה רשאי לפטפט ולהרהר. ומיהו לא רצה לפרש לפי דעתו שהתורה שברא והושיבה על הכסא היא עמה בי"ח אלף עולמות שהרי הוא מודה שהתורה לא בראת אותם על כן כופר באותן עולמות, מיהו החסיד (הוא ר"י החסיד בס' הכבוד הנזכר למעלה דף 65) מודה בי"ח אלף עולמות, שכך כתב בספרו: „שש בי"ח אלף עולמות להתעלס עם צדיקים גמורים באהבה". ואין הדין עמו, כיון שהוא בסברת האמונות. ועוד אותן עולמות אינם של עולם הבא (ר"ל הם הווים ונפסדים). הנה כמה קראי לעדות שהקב"ה שברא עולמו שמו ה' והוא עליון על כל, אל ידרשהו אלה (זה) ממעל, ושלמה אמר והתפלל אל הבית הזה ואתה תשמע השמים, וכתב כי אלהים בשמים ואתה על הארץ, אזמרה שם אלהים עליון, אשמחה ואעלצה בך ואזמרה שמך עליון, הרימותי ידי אל ה' אל עליון, כי אתה ה' עליון על כל הארץ, השקיפה ממעון קדשך מן השמים, ואתה תשמע השמים וג'; וכן בתפלה בתקון אנשי כה"ג ברום עולם מושביך ומושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עוזו בגבהי מרומים. ובפרק חליצה (ק"ה) המתפלל צריך שיתן עיניו למעלה שנ' נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, וכן אבינו שבשמים, וכן לעשות רצון אביך שבשמים; ובהקומץ רבה (כ"ט) אמר רב אשי חזינא להו לספרי דווקני דסטרי לגגי דחית כלומר מי הוא ברומו של עולם, ואומר כי האלהים בשמים ואתה על הארץ; ובתנחומא פ' ויקרא (?) וכי מי יאמר שאין בשמים, הרי כל אלו מקראות שנקרא הבורא עולמו ה' ואותו כלהו יושב על כסא, ועד כאן לא אמרו רבותינו אלא על מטטרון שנקרא על 1) והיינו בשם לווי כמו שכ' במדרש אלפא ביתא דר"ע שנקרא ה' הקטן, אבל לקרות ה' דבר שלא ברא לעולם, חלילה, כי משה רבינו וכל הנביאים לא הטעו את העולם לקרות ה' מי שאינו בורא, אלא שאם כן גם למלאכים יקראו ה', כי לדברי החסיד שכתבנו למעלה (דף 69) שיש הרבה כבודות זה מכובד מזה א"כ בדין זה יהיה מיכאל שר הגדול כדברי אבן עזרא שפי' ועתיק יומין יתיב זה מיכאל שר הגדול, ואנן תנינן (חולין מ') השוחט לשם מיכאל שר הגדול הרי זה זבחי מתים. ובפ' אין דורשין (י"ד) רמינן, כתוב אחד אומר לבושיה כתלג חיור ושער רישיה כעמר נקי וכתוב אחד אומר ראשו כתם פז קוצותיו תלתלים שחורות, לא קשיא כאן בישיבה כאן במלחמה דאמר מר אין לך נאה בישיבה אלא זקן אין לך נאה במלחמה אלא בחור. ובויקרא רבה לבושיה כתלג חיור להלבין עונותיהם של ישראל. ובתנחומא (פ' קדושים) דרש נמי הקרא דעמר נקי שהקב"ה מנקה את עצמו מאומות העולם הרי בדברי רבותינו אנו קורין בורא עולם הקב"ה ואין לנו להניח לשון תורה ודברי רבותינו ולתפוש חדשים מקרוב באו, כי הם עושים מן הממשות תפל ומן התפל ממשות, כי הם אומרים רק שבאויר זהו הווייתו של הבורא וברא שמים וארץ וכל צבאם והוא בכולם, וסוברים שבראם על שם שכתב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ואינו ראיה

1) כ"כ בכ"י וצ"ל ה' כמו למעלה 63.

כי שלטנותא בכל זוהי מלואי בזכיות שכינתו מלמעלה, כמו שכתבנו לעיל ולדבריהם קודם שמורכב בו העולם או יותר (?) ולדברי רבותינו אינו כן דתנן (חגיגה ט"ז) כל המסתכל בד' דברים ראוי לו שלא בא לעולם, מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור, ואמרינן בגמרא, בשלמא מה למעלה מה למטה מה לאחור לחיי אלא מה לפנים מאי דהוה הוה, ור' יוחנן ור"א דאמרי תרווייהו משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו בנו לי פלטרין גדולים על האשפה והלכו ובנו לו אין רצונו של מלך שיזכרו לפניו שם אשפה, אלמא במקום עולם קודם שנברא העולם לא היה שם תפארתו וממשלתו ניכרת כמו לאמר שברא את מקום עולם וברא בו עולם. וכן ראינו בפי' ספר היצירה של חכמי נרבונא „א מ ש, אמר אלף ונברא אויר, אמר מם ונבראו מים, אמר שין ונברא אש", אלמא אויר זה ברוא ולא בורא, והבורא הוא שהיה בורא במאמרו ובצוויו ובדבורו כאשר מעידים התורה ופירושי רבותינו דאמר פרק א"ד (י"ד) אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר"י כל דיבור ודיבור שיוצא מפי הקב"ה נברא בו מלאך שנ' בדבר ה' שמים נעשו, משמע דיבור ממש, ואמר שהקב"ה נסתר ונעלם מעין כל אלא שמתראה במסילת מלאכיו כפי מה שיכולים לסבול גדולתו וכן לנביאיו כדאמר בתנחומא (קדושים) „מהו ועתיק יומין יתיב, אלא שהוא יושב ביניהן כאב ב"ד ודן את השומות", מה לו לבן טפה סרוחה לחשב מה בן הוויתו. אלא הא דתנן באין דורשין, כל שאינו חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם מאי היא, ר' אבא אמר זה המסתכל בקשת דכתיב כמראה הקשת — מראה דמות ה' התם לאו עיקר מראה כבודו אלא שמדמהו הנביא למראה הקשת כפי מה שהיה יכול לסבול, הנוגע לדקדק ולהרהר בכבודו על אחת אלף אלפים של רבבות. הלא בשבחי של יוצרנו ב"ה אמרו רבותינו למעט, דכתיב לך דומיה תהלה למרגליות דלית ליה טימי כל מה שאת משבח לה פגמה (ירושלמי ברכות פ"ט,) בכבוד עצמו לא כל שכן. ובבראשית רבה: ורעם גבורותיו מי יתבונן אמר ר' יהודה הרעם הזה בשעה שהוא יוצא אין כל בריה יכולה לידע אומנתו ועניינו ומה אם סדורו של רעם אין אתה יכול לעמוד על סדורו של עולם על אחת כמה וכמה, אם יאמר לך אדם יכול אני לעמוד על סדורו של עולם אמור לו כי מה האדם שיבא אחרי מעשיו של מלך מ"ה הקב"ה. ואם היה רואה ר' יהודה שמשתדלין לידע הוויותיו של הקב"ה היה רוקק עליהם. ובתנחומא דורש „אנכי ה' אלהיך לפי שנראה להם הקב"ה בים כגבור עושה מלחמה ונראה בסיני כסופר מלא 1) תורה בימי דניאל כזקן מלא 1) תורה בימי שלמה בחור, אמר להם הקב"ה לא בשביל שאתם רואים אותי דמויות הרבה אני הוא שבים אני הוא בסיני אמר ר' חייא בר אבא לפי כל עסק ועסק וכל דבר ודבר היה נראה להם". אלמא יודעים מזו כי נראה לבריותיו לפי עסק ולפי היכולת שלהם, אבל מראות גודל כבודו אין בריה יכולה לסבול וכל שכן הוויות גדולתו, ועל זה קאמר ואל מי תדמיוני ואשוה, ושגען הוא להרהר כיצד יתגלה כבודו ואין לנו לדון ולידע גדולתו ומעשים הנוראים. ובמדרש „אמר ר' אלעזר בן פדת במקום שיש אוכלסין יש דוחק אבל בסיני כשבא הקב"ה לסיני ירדו עמו אלפי אלפים ורבי רבבות אלפי שנאן ואע"פכ היו אלפי שנאן כמו שאתה אומר שאנן מואב" (פסיקתא פ' כ"א ושמות רבה כ"ט) „אמר ר'

1) נ"ל מלמד תורה וכ"ה בילקוט ובתנחומא לא מצאתי המאמר הזה.

שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן מה קול ה' בכח וכי יש לומר כן והלא אין כל בריה יכולה לעמוד אפילו בקול המלאך שנ' וקול גויתו כתרשיש וגו' וקול דברו כקול המון וקב"ה שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא עאכ"ו והוא צריך לדבר בכח, אלא בקול שהיה משה יכול לסבול"; אלמא הוכחנו מדברי רבותינו אותו שהיה מדבר בסיני לישראל ולמשה הוא שנ' בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ולדברי החלוקים אותו שנ' בו את השמים וג' הוא הבורא את הצורה שדברה עם הנביאים ומעתה כל המודה בזה יכפור בזה.

ומה שכתב "וכעין הדעת בנפש והוא למעלה ממנה והיא מושכת ממנו עלתו, וכמו אשר לא ישאר בגוף לא עצם ולא נתח שלא יהיה בהם עלת הדעת לפי שהחיות בכולן והדעת בחיות כן הקב"ה, כי לא ישאר בעולם לא הר ולא ים ולא גבוה שאין הקב"ה נמצא בו לפי שהאויר נמצא בו בכולן, והוא מניע כל בעלי חיים וממנו חיים ומתנענעים", אין כבודו של מקום הב"ה לומר כן, כי משמע אילמלא שגוף כבודו וממשו בעולם לא היה אפשר לעולם ובעלי חיים להתקיים, אם כן לא היה עושה הקב"ה מלוויו כלום אלא מכח גופו שבמקומו מורכבים ונוצרים כל היצורים.

עוד כתב (מאמר ב') "אין מקרא יוצא מידי פשוטו אלא בזמן שפשוטו של פסוק דומה דבר שהדעת מעיד עליו כענין שנ' כי ה' אלהיך אש אוכלה ואי אפשר להעמידה כפשוטה לפי שהוא גוף ומופתי חכמה מעידים שאין הקב"ה גוף" ועל זה מן הפסוק מכחישו ומפרכים רבותינו בויקרא רבה ובתנחומא, 1) ובסוף פ' המקנא לאשתו ובסוף כתובות דריש "אחרי ה' אלהיכם תלכו וכי אפשר לאדם לילך אחרי הקב"ה והלא כתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא", משמע ומשמעות פשטיה כן הוא. וכן גבי בריאת אדם שהיו כיתות מלאכים מדיינין ואומרים מה אנוש כי תזכרנו הושיט אצבעו ביניהם ושרפם, וכן סוף פ"א דיומא גבי שש אמות כן וכו' אש אוכלה אש דשכינה דאמר מר (סנהדרין ל"ח) הושיט אצבעו ביניהן ושרפן; ובתנחומא (פ' תרומה) "משה היה ירא שמא ישרף אש של מזבח את עלי שטים אמר לו הקב"ה אתה באת אצלי שנ' ומשה נגש אל הערפל וג' ואני אש אוכלה אש שמא כוית". ואין להביא לו רמז וסיוע ממה שאמרו בברכות (י') הקב"ה ממלא כל העולם ונשמה ממלא כל הגוף, דאדרבה משם כמו כן סתירת דבריו, דנשמה נתונה בו לאחר נתינת הגוף כדאמרו פרק חלק (צ"א) אם כן גם הקב"ה מילא עולמו לאחר שבראו ומילאו בזריחת שכינתו כדכ' על מי לא יקום אוריהו; ועוד מדמסיים התם מה הקב"ה יושב בחדרי חדרים משמע דומיא דנשמה שנתונה בראש ובמוח ומשם ממלאה את כל הגוף כך הקב"ה יושב בגובהי מרומים ומשם ממלא את עולמו. ובשוחר טוב (ק"ג) מקיים מה הנפש טהורה שהיא למעלה מן הגוף כך הקב"ה טהור והוא למעלה מעולמו. —

ועוד מאי מדמה "לדעת שאינו מתהלך באדם" (למעלה 67) והלא כח הדעת מכח הנפש או מכח הלב שמחשב לעשות טובה או רעה וכן דעת בהמה ועוף בא להם מחיות גופם אם אין הגוף אין כאן הדעת, וכי יש לו לדמות שאין אלהות אלא מכח העולם וכח העולם ויציאתו מאין בא, ועל כרחין עולם קדם הוא שיש לו יוצר, אלא בא ונוצר מציווי האלהים ומאמרו ובכח זה העולם במקום

1) המאמרים נזכרים למעלה.

זה ועולמות אחרים במקומם ושלא פירשו רבותינו (?) „בכל ביתי נאמן הוא שמסר לו הקב"ה את השם שהיה יכול לבראות את העולם", והשתא ושלא שם לא היה אלהות שהיה מרכיב עולם עליו, וכי תימא יש אלהות בכל מקום חוץ מזה העולם ויכול להרכיב עולם חדש עליו, קשה מאי שנא שזה עולם מורכב ונברא מעצמו ועולם אחר יהיה נברא בהוצאת מאמר שמו והכל על מקום אלהות, אבל תאמר שהעולם הזה נברא במאמרו שגזר ואמר יהיו שמים וארץ וכל צבאם במקום פלוני והיו, וכן בהזכרת שמו הקדוש שיגזר בו שיצא העולם חדש והכל בדבור והשתא יאמנו דברי רבותינו ונאמן בורא בגדולתו ובגדולת שמו שהכל בדברו ובגדולת שמו, שהכל בדברו ובציוויו והוא עליון ומלך על כל.

ומה שכתב „התורה הבורא ברא אותה מאור המובהק" והשתא אותו אור מאין בא, אם בתחלה ברא אור ומאותו אור ברא התורה תולדה של תולדה כמצאו השמים תולדה לראשונה והתורה תולדה שניה וכי האי גונא דרשו רבותינו אצל לויתן שהקב"ה . . . . וברא לויתן. ואם זו אורה לקח ממקצת אלהות שלו, אם כן מה אמר „שלא יהא נחלק ונפרד" והרי הפריד אורה מאלהותו; ועוד הרי אמרו (פסיקתא י"ד) עקב רגלו של אדה"ר מכהה גלגל חמה פניו על אחת כמה וכמה. —

עוד כתב ברא התורה „למען יתברר אצל הנביאים כי הבורא הוא הוא המדבר עמו והוא המשלחו" וכן ה ח ס י ד ינק מזה וכתב „שהנביא לא היה יכול לדעת את הדבור מי מדבר עמו כי פעמים השדים מדברים", תשובה, לא יברא את התורה וישלח מלאך וידבר עם הנביא, ועוד במקום שכתב ויהי דבר ה' אלי לאמר התם לא היה רואה רואיהו והיה יודע שמן הקב"ה בא לו הדבור; ועוד ושלא יש רוח הקודש על הנביא ויודע שבא לו הדבור מן הקב"ה; ועוד ושלא אמרו רבותינו (מגילה ג') לא מפקי שדים שם שמים לבטלה, כדפרקינן אצל מלאך שבא ליהושע.

וכתב „כי התורה בריאה חדשה היא וכן הכסא", הלא מה כתב במדרש משלי כשבא אדם לדין שואלים לו אם עסק בתורה, אומרים למדת תורת כהנים שיש בו קלים וחמורים, צפית במעשה מרכבה — כסא הכבוד היאך הוא עומד, רגל הראשונה במה היא משתמשת, שניה למה היא משמשת, שלישית למה היא משמשת, חשמל כיצד הוא עומד, לכמה פנים הוא מתהפך בשעה אחת, לאיזה רוח הוא משמש, הברק היאך הוא עומד, כמה פנים של זוהר כצאין בין כתיפיו, לאיזה רוח הוא משמש כרוב היאך הוא עומד לאיזה רוח הוא משמש גדולה מכולן כסא הכבוד היאך הוא עומד, עגול הוא כמין מלבן, מתוקן הוא, כמה גשרים יש בו, כמה הפסק בין גשר לגשר, וכשאני עובר באיזה גשר אני עובר, באיזה גשר האופנים עוברים, באיזה גשר גלגלי המרכבה עוברים, גדולה מכולן מצפרני עד קדקד ראשי היאך אני עומד, כמה שיעור פיסת ידי כמה שיעור אצבעות רגלי, גדולה מכולן כסא כבודי היאך הוא עומד, לאיזה רוח הוא משמש באחד בשבת לאיזה רוח משמש בשני בשבת לר"מ וכן בג' בד' בה' בו' וזו היא כבודי גדולתי וגבורתי והדרי שבני מכירין את כבודי ועליו דוד אומר מה רבו מעשיך ה', מכאן היה ר' ישמעאל אומר, אשרי תלמיד חכם שמשמר תלמודו כדי שיהא לו מה להשיב לפני הקב"ה ליום הדין." והשתא אם הוא הבורא יפה משתבח בגבורתו ובמעשיו, אבל אם כולם נבראו מה שבח הוא זה לנברא אלא למי שברא. —

וגם ה י כ ל ו ת, שהוא משניות של מעשה מרכבה, כדברי רבינו יב"א הלוי זצ"ל, כתוב בהם „בכל יום כשמגיע עלות השחר מלך הדור יושב ומברך לחיות

ואומר להם חיות אני אומר לכם חיות נושאות כסא כבודי בלב שלם ובנפש חפצה תתברך השעה שבראתי אתכם תתרומם המזל שיצרתי אתכם בו, יאיר אותו יום שעליתם במחשבתי, שאתם כלי חמדה שהכנתי ושכללתי אתכם לכבודי ולשכינתי והחרישו ושמעו לי קול יצוריי שבראתי, ואשמע ואאזין לתפלת בניי". והרי שמענו מזה שהוא הבורא אותם ולא שנבראו כולם והכופר בזה מודה בזה. —

ומה שכתב "וכסא לענין בורא לא יתכן כי לגדולתו אין חקר" והשתא אפילו לפי דעתו שהיא צורה ונקראת כבוד ה' כיצד יתכן לה לצמצם בין שני בדי ארון, אלא מרוב חיבתם, הכי נמי אם השמים וארץ לא יכלכלוהו באהבת בריותיו ומלאכים הכינו לו כס מושבן ואפילו בשאר דברים עושה מועט להחזיק את המרובה כדאיתא בויקרא רבה (פ"י) וב"ר (פ"ה), גדולת עצמו לא כל שכן שעושה כחפצו בכל, כי לא מחשבותיו מחשבותינו ולא דרכיו דרכינו, ומה לו לבן עפר קרוץ להרהר על עניניו. הנה ראיתי שכותבין דבריהם ומתבלבלין דבריהם ויש מהם שרוצים לקיים סברתם ולא להודות לדברי חכמים ע"ה, כי ספר האמונות אומר "זה שאמרו טס בעולמות י"ח אלף להתראות בהם לא נועדו כל ישראל" ובספר החסיד אמר "הבורא רואה בכל אשר עשה בפעם אחת, דעתו בכל מה שעשה, אם כן למה טס ביום ובלילה באותן עולמות שחוץ לעולם, שבכל עת שואלים העולם והממונים יצעקו, מהצעקתם יהיה מחריב העולם, ויקום ממקומו וישוט באותן עולמות של שכר הצדיקים עד שיעבור בעברו וכשהוא באותן עולמות דעתו אל בזה העולם, שרק העליונים צריכים להמתין עד שובו ושואלים הנשלחים לאורך העולם שהלכו עד מקום שאינו רוצה שילכו יותר עמו, וכתיב עין לא ראתה אלהים זולתך, הנשלחים שואלים להם איה מקום כבודו באיזה עולמות ונאמר לו אותו שבח הראויה לו לאותו עולם לשבחו ומגידים ומשבחים ואומרים קק"ק ג' פעמים, שהוא פרוש מנבראותיו כשהוא ג' שעות באותן עולמות, ולא יתכן לומר לייחוד קדוש ממקומו כי על ייחוד יוצר הכל אומר את השמים ואת הארץ אני מלא ואין מזיק לייחודו שום טנופת ודבר אחר". עד כאן, עתה עשה כל תפלות ישראל לברוא ולא לבורא, נקדש את שמך בעולם וקדוש וברוך ממקומו. והפלא ופלא כיצד היה רשאי להוציא דבר זה מפיו. ובריש מדרש שיר השירים ר' נתן אומר אף שיר השירים מלאכי השרת אמרוהו המשוררים לפני מ"ה הקב"ה ואומרים קק"ק. ולא ידענו למה הוא ליה למשכוניה נפשין, כי בשביל כעס אין אנו רואים בשום מקום שצריך להתנקם במקום אחר שכבר כתב וירא און ולא יתבונן, ולא היה שכתב והמלך קם בחמתו ממשתה היין אל גנת הביתן; ועוד הלא הממונים יצעקו גם בביאתו; ועוד אם הוא מפרש על הצורה ששם, הלא היא לא בראה לא אותן עולמות ולא עולם זה, שמזה הטעם רוצה לומר ספר האמונות "לא נועדו כל ישראל על זה", שקשה לו לומר שהצורה עשה בהם והיא לא בראתה אותם ועוד שכתב "רק העליונים צריכין להמתין עד שובו" אם כן ידעי ליה כשיבא ופליג על תלמודינו דקאמר מי ידעי ליה (ברכות); ועוד משמע הנשלחים שואלים למלאכים שהלכו עמו ונשארו בחצי הדרך שאינו רוצה שילכו עמו ולכך אומר הנשלחים משבחים קדוש וברוך ה' ממקומו שבאותן עולמות וימתינו שיחזור מיד, וכן כשמשביע את השר ימתין עד שיבא ולא יצטרך להשביע שיפרח לאותן עולמות. ועוד עד דאשמעינן פסוק שבחות באותן עולמות לישמעינן שבחות כשהוא אצלן ויודעים איה הוא ויאמרו במקומו; ועוד שאמר, מה שאומר

קדוש ממקומו אין זה על הייחוד שהרי הוא תמיד במקומו, ולא יזיק לו שום תנופה, אם כן לפי דבריו אין שבחות [אלא] לנברא ולא לבורא וכילד מניחים את העיקר ואוחזים את הטפל ואמרו קדוש וברוך לצורה שנבראת, וגם השבח במה שמתרגם קדיש בשמי מרומא עילאי בית שכינתיה; ועוד לאיזה צורה יהיו אלה השבחות לפי דעתו שיש לו כבודות הרבה, ובתפלה אמרה להקדים ליוצרם בכחת. — והמנא שרי לן כי מרוב שיחנו דיברנו עד הנה, אבל ה' הוא יודע כי לא לכבודינו אלא לכבוד גדולתו ולכבוד תורתו שלא תיעשה משל ופלסתר. ותורת רבותינו אמת, כי כשמשביע את הכתר עולה בגובהי מרומים ואע"ג שמראה את עצמו ביניהם כפי מה שיכולים המלאכים לסבול מוראו וגדולתו, הכתר אינו עולה על ראשו באותו מקום, כי לקבלת הכתר של שבח והודאה מתראה לפי גדולתו ואין לשום בריה כח לראות בגדולת מלכותו של אותו השעה. והאיש ספר האמונות היה דחוק להכניע את הרבים באורחותיו והדין היה עמו, כי ממנו תצא זו תורה חדשה מה שלא נשמע מאדם הראשון עד בואו.

וכן כתב (רס"ג בהקדמה) „אבל אענה כפי כחי וכמו שאמר הנביא: ואני לא מחכמה דאית בי", ובזה הלשון שגג, כי דניאל לא היה נביא כמו שמוכיח בגמ' מגילה (ג). וכתב „ואני מפגיע בחכמים וגוזרני עליהם שאם ימצאו דופי או גנאי או טעות בספר זה שיתקנום כראוי ולא יאמרו כי זה הספר חייב לתקן עוותו, אבל יאמרו כי זה הספר הוא ספר יחוד ה' וראוי על כל החכמים לחזק הייחוד ולאמץ האמת, ועוד כי אין אני מתגאה בחכמתי ולא מבקש שירות בביתי, ועוד מקיים אני על התלמידים ועל כל דורשי התורה שיכינו את לבם בקריאתם בזה הספר לדרך האמת ויכינו את דעתם לאורח הישרה ויסלקו את דרך הייחוד מן הספיקות ויתבררו להם צפוני השכל ויגיהו למו צפוני הדעות בעזרת המלמד דעת, וכן כתוב אני ה' המלמדך להועיל; וכיון שיבינו החכמים בזה הספר ויתעסקו בו יפה למען כוונת [ידיעת] הייחוד ולא למען שירות לבם, יתאמץ כח בעת ההיא המאמינים ותתחזק זרוע המייחדים ויסירו הספקות מלב הרגנים ויתרחקו העיוותים מפי המתגלעים (ויהיו) [ולא יהיו] מאמינים בה' בפתיות [אבל] מאמינים אותו בבינה ובשכל" עוד הרבה זה האיש לכתוב ועושה יוד (?) וקלילה ללומדי תורה שבכתב ותורה שבע"פ להאמין בפתיות אלא פתיות הוא לומר כי התורה הוא משל ויפה שתיקה.

ור' משה בר מיימון כתב (ה' יסודי התורה פ"א ה') „המצוי הזה הוא אלהי העולם הוא המנהיג את הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית בכח שאין לו הפסק שהגלגל סובב ואי אפשר שיסוב בלא מסבב והוא ב"ה המסבב בלא יד ובלא גוף". משמע מתוך דבריו תמיד מסבב וכן מוכח בפירוש איוב שהוא פירש וכן כתב „השמים אשר כסא הכבוד נכון עליו הוא גלגל השכל והוא עשירי העליון והרקיע הנטוי תחתיו הוא גלגל המלאכים ומשם נאצלת הנפש החכמה ושמה תשוב ללכת בצאתה מן הגוף ותחתיו גלגל המזלות שבעה המשרתים של"ה הנ"כל" משמע שהגלגל השכל מגלגל הכל מלמעלה ולמעלה עש"ו הוא המנהיג את הגלגל בכח 1) פי' את הגלגל של מזלות, אם כן בחנם כתב בתורה ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, כי לפי דבריו עדיין לא כלה, ואם רוצה לומר הוא

1) ובענין זה דברי המורה פ"ע מראשון סתרו לדבריו פ"ד משני, וכאה דברי הרב רמ"בן במ' מבן אבות י"ד ע"ב.

המנהיג את הגלגל של הכל יגזור על גלגול של מזלות ויגלגל 1) אלא ודאי על גלגל של הכל קאמר שהוא המנהיג את הגלגל תחתיו של מזלות ועל זו שטה שלהם שאר הוברי שמים וכל חכמי האומות אומרים הגלגל העליון הוא זה המגלגל את הכל ואבן עזרא כתב בספרו: כנגד עשרת הדברות עשרה רקיעים ועשירי קודש וכן כסא הכבוד ואמר הנביא ושוליו מלאים את ההיכל שולי הכסא כי הוא היכל הקדוש ומקיף כל המקיפים ונושא התשעה והוא כנגד אנכי.

ובספר אמונות (מאמר א' דעת השמינית) מזכיר כתי חכמי האומות שהיו מתחכמים ובודים כיצד נברא העולם ומי בראו, וכת הניאום (?) האומר כי הגלגל הגדול הסובב את הכל הוא ברא העולם, וחידש הגלמים ויצר הממשים וגם אומר כי הוא קדמוני קודם הויות כל ואיננו מן הטבעים האלו אש ומים רוח ועפר ולא דומה למינים האלו אבל הוא חמישי מפני שצורתו לא כצורת המינים בעבור שצורתו עגולה בגלגל וצורת האש והאויר עולת למעלה וצורות המים והעפר יורדות למטה. ואם נשאל מהם והלא חמימות של שמש לא מגלגל העליון, אלמא הכל הוא של אש והכל נברא, והם יאמרו לנו אין חמימות מגופה מפני שאיננה חמה בעצמה אבל חמימותה נעשית מן האויר אשר היא מתגלגלת בתוכו והאויר מוביל אלינו מאותה חמימות, וטעות הוא בידם, כי גם הגלגל נברא מאין. ומה שאמרו אם כן היתה האש עולה למעלה, אנחנו אומרים כי היא צורת האש העיקרת הסגולה והיא צורה עגולה ומגלגלה. מזה נראה שהוא דיבר על גלגל של מזלות שהם היו אומרים אינו אש, אבל הגלגל של הכל שמוסיף ר' משה בר' מיימון אפילו הם לא דיברו, כי מי ייחדו חידות מדבר שאינם רואים, ועתה ראינו אותם חכמי הבל שהיו נותנים פתך (? והכוונה טבע) חמישי לגלגל והיו אומרים שהוא אלוה ונשאו ונתנו בדברים בשויות של הבורא עד שיגידו בלבם כך יפה.

וכתב ספר האמונות (מאמר ב') „כל החכמים משתדלים לידע אמיתת הקדום מעשה העולם בחכמה מופלאה והוא להם מתוך דקות ופליאות ואמתותו נקבעת להם במחביאי שכלם, קל וחומר יוצר הכל אשר הוא נפלא לאין דמיון וסתור מכל מסתר ועמוק מכל עמוק וחבוי מכל חביון וגבוה מעל כל גבוה ואין השכל יכול להשוותו כצורה מפני שאין המדע משיג לו וגם אין מוצא לו לא מקרה לא טיפול ולא חיבור ולא משך, וכל הממשים והגושמים שראינו בעינינו ומצאנום בשכלנו לכולנו מצאנו ראיה שיש להם עושה לעושיהם חוץ מהם ולבד מהם ואיך יכשר שיהיה העושה דומה למעשיהו. והאנשים אשר אינם מאמינים שהיוצר גושם אבל מאמינים שיש לו צורה ועמידה וכעס ורצון דומה הם למי שאמר אין אני טוען מראובן ק' כסף אבל אני תובע ממנו עשרת אלף כסף שהוא בודאי ק' כסף; לפיכך כמה שאנו מודים שאינו גושם כך נמנע שיהא מחנה, ואין לו ערך ודמות ולא דופי ולא גלוי ולא מקרה". עד כאן. ונשנו מדבריהם אם דקדקו וחכמו לפי דעתם בבריאה הנראה מן הארץ עד לרקיע, למעלה שהוא מושב יקרו מה ידעו מה יש, וכי בשביל כן יאמרו שאין בהוייה ממשות, ולא הזכירו בחכמתם כיצד נהיו אש הנשרפים במים, ונהר דינור, ולמה אותה אש אינה עולה (?) ושמא אינם מאמינים, כאשר ראיתי מפרשים נהר דינור זהו גלגל של כוכבים,

---

1) לפי הנראה יש פה חסרון או בכ"י או בהעתקה.

אם כן שם חוץ מתלמוד רבותינו, ועוד הלא לא היה למעלה מן השמים, ועוד למה זילזל בכבוד עצמו לומר: הווייתו מלוי בכל אלא שהטנופת לא יזיק לו, א"כ אין כאן הויה ומעתה הפך קערה על פיה, וגם למה לוה לשמור את התורה ושלא לעשות עברות ולמה ברא גן עדן וגיהנם לצדיקים ורשעים כיון שאין לו לא רצון ולא כעס; ורבותינו אמרו כשברא את עולמו היתה לפניו שמחה וכן בהקמת המשכן, וכן: עוז וחדוה במקומו, ובפרק הכל חייבין (ה'): במסתרים תבכה נפשי בבתי גואי; וכן: בת קול מנהמת כיונה אוי לי שהחרבתי את ביתי והגליתי את בני (ברכות), ועוד מה גבורה הזכיר ר' משה בר מיימון שהוא מגלגל הגלגל והלא כמו כן נושא כל העולם עליונים ותחתונים, ועוד נתן כח בגלגל יותר ממה שהוא עושה, דבמדרש קהלת אמר ר' אלכסנדרי ח' מלאכים יש לו כדי שלא ישרוף העולם מיד (ילקוט שם). והיינו גלגל חמה עוד כתב ר' משה בר מיימון (ה' יסודי התורה פ"ב) „זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים הכל במראה הנבואה ודרך חידה לומר שאינו גוף ואינו כבד כגופות הכבדים כמו שנ' אש אוכלה הוא ואינו אש אלא למשל" ובסוף כתב „צוו החכמים הראשונים שלא לדרוש בדברים אלו אלא לאיש אחד בלבד והוא שיהיה חכם ומבין מדעתו ואח"כ מוסרין לו ראשי פרקים" וכו' כמו שכתבנו למעלה, השתא וכי נכון לשום מאמין התורה לומר דברה תורה כלשון ב"א ועל עיקר התורה לומר היא חדה ומשל; ועוד עשה פטפוטים שלו ולא שלו הן, כי הראשון שהתחיל לדקדק בהויות של הקב"ה ספר האמונות ועל זה עלה וכתב שהוא עושה מעשה בראשית! חלילה לקדושים אשר בארץ ליגע בבבת עינים כי על זה נאמר הוי רב את יוצרו; אך מעשה בראשית הם כאשר פירשו לנו רבותינו דרשות של מעשה אלהינו והשמות הקדושים היוצאים מן הפסוקים שאין להם פיות ראויין להוציאן ולהגות בהן, כי הזהירו רבותינו להגות ולהרהר במעשיו הנוראים כגון מ"ב ומ"מ, אבל ליכנס בתוך אש אוכלה אש מי רשאי ליכנוס גופו ונשמתו ולינצל. ומה שאמר שהמלאך אינו אש, והלא אמרו רבותינו מיכאל הוא שר של אש וגבריאל של שלג ולא זה מזיק זה; וכן המלאכים שנפלו לבשו גוף עפר ומתחלה היו של אש, וכן המלאכים שנראו לאברהם ולהגר וליהושע ולגדעון ולמנוח ואשתו ראו אותם בעינים ולא בנבואות הלב; ובפ"א דברכות (ד') אמר ר' אליעזר בן אבינא גדול מה שנ' במיכאל יותר מבגבריאל וכו' תנא מיכאל באחת וגבריאל בשתים ואליהו בארבע, משמע שכך מנהגם ואינו משל וחידה, ונראה שלא חושש מה שהיה מוציא מפיו. ומה שאמר: אבל מוסרין לו ראשי פרקים, לא עיין בה, כי לא אמרו על מעשה בראשית אלא אמרו אהא דתנן אין דורשין במרכבה ביחיד, תני ר' חייא אבל מוסרין לו ראשי דברים 1) וכן כבשים ללבושך דרים ליה על מעשה מרכבה; ועוד לדידיה קשיא, היה לו לקרות דהשתא בורא בראשית ולא מעשה בראשית. והספרים דוורמשא דורשין מעשה בראשית בענין אחר ולא ידענו איזה יכשר אם שניהם כאחד שוין. ומה שכתב (שם פ"א) כי אני ה' לא שניתי ואלו פעמים היה כועס ופעמים היה שמח היה משתנה (אך פי' לא שניתי לא נשתנתי שלא היה לפניו ולא יהיה לאחריו) ולפירושו מה יאמר לא שניתי אינו כועס ולא שמח כל שכן שהיה להם לענות לו לנביא אל יקפיד בכל מה שאנו

1) ראה פ"ד ה"א.

עושים. וכבר חלק על ה' השמונות בזה שאמר מלאך אינו אש, שכתב בו „וכל הצורות המצויירות הם ברואים ויצורים ונאמרו נתחדשו והוא בחר [באמת] (בחרות) מהם ויקרה וגדלה ונישאה מן הצורות וכינה שמה בלשון סיגול שיהא צורתו כדי לגדולה ועוד יש לנו אחרת מצוייה במקראות והוא שאמר הכתוב כי אני ה' אלהיך אש אוכלה הוא, ועתה אומר שברא מלאכי אש". 1) ועוד קשיא דידיה אדידיה כי מכחיש את דבריו שכתב במקום אחר: אין מקרא יוצא מידי פשוטו אלא בזמן שפשוטו של פסוק דוחה דבר שהדעת מעיד בו כענין של' כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא ואי אפשר להעמידו כפשוטו [כי הדעת] מעיד שאין הקב"ה גוף, והכא כתב צורה המצויה במקראות היא אש אוכלה; אבל חלילה למשה רבינו להזהיר על הבראו וגם פחות מבראו. עוד חולקים בזה, של' משה בר מיימון אינו צריך להודות לומר צורות למעלה מן המלאכים הנקראות ה', אלא הם מלאכים שנקראו אישים שמדברים עם הנביאים, ובזו הקבלה גם אבן עזרא שכתב בפי' דניאל ועתיק יומין יתיב הוא השר הגדול, ורוצה לומר הוא במקום הקב"ה, וכמו שנדמו דברי לשון ידמו דברי השני מכח דברי רבותינו כמו שכתבנו למעלה, כשאמר הקב"ה אביך האמרי ואמך חתית אמרה רוח פסקנית לפני הקב"ה רבש"ע אם יבואו אברהם ושרה וכו', והשתא רוח פסקונית הוא השר הגדול ולאי אמר הקב"ה, מכלל שהוא אינו עתיק יומין אלא הקב"ה הזן עולמו ומדבר לנביאיו; וכן לספר האמונה אין לומר שהשר הגדול אמר לצורה דא"כ מאי קא מתמה, מי אית ליה רשותא, אין, צורה המצוייה במקראת אמרה לצורה העליונה; ועוד וכי לצורה הנבראת היה אומר לה רבונו של עולם, אלא תלאה שהם לא היו מאמינים לדרשת רבותינו. וכן ממה שכתב (פ"ד ה"ז) „נקראו חיות והם למעלה מן הכל", מכלל שאין צורה ברואה למעלה, ומהם מה שכתב 2) „נגד החיות הנמצאות", מאי ראיה יש שהרי כך גזרה הבורא מן המציאות הנמצאות נבראים שקצים ורמשים ותולעים וכן מן זיעת האדם ומציאותו נבראים בו כינים ותולעים, כי זו היא גידוף לומר אילמלא שהבורא בכל מקום לא היה יכול לגזור שיהיו שרצים נולדים בכל מקום. ומה שכתב „חי העולם דעת העולם", וקאמר „משל נקשור הדבר כמו שחיותו של אדם קטן מגופו (חיותו) רוח שבו ושכלו דק וקטן מחיותו כי החכמה יותר דקה מחיות כי האויר הוא השפוע קטן והשפוע [בו] (עוד ודק שכן הוא) השפע הבורא אשר הוא גאותו", ולא ידענו מאי קאמר והלא הבורא קודם היה והרכיב שבינו שפוע והקרקע לפי דבריו; וכן מאי קאמר וכן הדעת לא ימות במות הגוף" והלא ודאי אם מת הגוף מתה חכמה ודעת; וכן מאי קאמר „וכמו הדעת בנפש והיא מושכת ממנו עלתו", וקשה הלא הדעת בנפש מחשבה באה מכח הנפש ואין במחשבה ממש ומה דמיון לבורא עולם מדבר שאין בו ממש, ולמעלה כתבנו העושה כמעשה 3) ותשובה

---

1) ז"ל במאמר ב' לפי העתקת אבן תבון „וכן יש לו כל הצורות והגדיל אחת מהן באמרו זאת צורתי על דרך היחוד והסגולה לא ע"ד ההגשמה ומהם מה שאמר הכתוב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא ואבאר שרוצה בזה שהוא כא"ש שורף למי שכפר וכמש.

2) יש פה חסרון בכ"י ודברי המחבר הם נגד דברי רס"ג בפי' לס' יצירה המובאים למעלה עמוד 66.

3) ר"ל כמו שכתב לקמן שרס"ג אומר שאין בו זיוה וניעה שאם לא כן יהיה דומה עושה למעשה.

עליו, כל שכן שאין לו להיות כמו זאת ממעשהו, שמעשהו יש להם לידה וניעה והילוך והעושה יש לו קבוע במקום אחד כאלו אין בידו להזיז ולהניע וילך להיות אפילו במקום שאינו הגון חלילה לבן אדם להאמין כזה.

עוד כתב (בס' האמונות מאמר ב') „והאנשים אשר אינם מאמינים שהוא בר גושם אבל מאמינים שיש לו ניעה ועמידה כעס ורצון ומחילה כבר הודו והעידו שיש לו גושם שהוא לשאר הגלמים דומים ומי שאמר אין אני תובע מראובן ק' כסף אבל אני תובע ממנו עשרת אלפים שהוא בודאי ק' כסף", לא אמר כלום, כי אין הנדון דומה לראיה ובראייתו הוא סותר דבריו הראשונים, בתחלה אינו שואלו ק' כסף ולבסוף שואלו ק' כסף, ואותם אנשים חכמים שחולקים עליו מודים הם שהוא אלהים חיים ומלך עולם אבל יש לו לידה והילוך ועמידה וכעס ורצון, שהרי קראי מסייעים להם ולא יאמרו משלים הם מליצה הם, ולא יצטרכו לומר ברא נורות וקראם בשמו הנקראים ה', כי רב סעדיה אם ספר האמונות הוא שלו, כי אינו חתום עליו, היה בימי חכמים הגדולים והוא היה קדמון אחר האמוראים, ובדברים שנכנס לחקור ולפרש כדבר שלא נשתדלו הראשונים היו חכמי הדור חלוקים עליו כדי שלא לחלוק על התורה ודברי רבותינו מדברים דתמיהי בהן אנשי, והם לא עשו מזה ספרים ולא כתבו דעתם וראיותיהם וספר האמונות מזכיר דבריהם סתם ואינו מזכיר שמותם וגם מעט וברמז ודע כיון שהזכירום בספרו שהיו אנשי תורה ואנשי חכמה, אבל ס' האמונות היה בעל לשון חדה והיה בא מרחוק לדבר על הדבר שהיה רצונו בו ולהשכיל במשלים ומליצות כדי לדחות תשובות של אחרים, והחכמות המשימים (?) והסברות וקבלות שלהם הוא הרבה, וכתב ופסק כמותו ואפילו בדבר שמכניס פילא בקופא דמחטא, כי כל לומדי תורה והתלמוד והאגדות לא יודו לדבריו, אם אין בהם צד המשתדלים בחכמת המזלות ההולך לפי סברת הדעת, ובשביל כן גם סברתם נוטה לסברתו, כי כיצד יאמרו שאין בורא לא לידה ולא ניענוע ולא כעס ולא רצון והוא מלך עולם בהרים וגבעות ובבעלי חיים במקום צלמים ודברים שאינם הגונים, והלא יש גיהנם מסוקץ, ויש מהם נדונים בשכבת זרע רותח ויש נדונים בצואה רותחת. וא"ת אין בו ממשות ולא יזיק לו, מכל מקום במחילתם הוא, ועוד אם אין ממש בדבר שברא העולם, אם כן מנין שיש בורא והגענו לדעת (המלות) [המנוס] שאומר עולם עצמו הוא אלוה ולא נברא וכן לפניה אין סוף ואין חקר. ועוד למה דנו שאין בו זיזה ועמידה, שאם יהיה בו יהיה דומה עושה למעשהו, והלא רחוק ועמוק ממעשהו שהוא אלהים, ותניא בפסיקתא גדולה צמאה נפשי לאלהים לאל חיי אמר ר' אושעיא לאל שכולו חיים ואלו בריאות שלו התחתונים ברא מעפר והעליונים מאש ומים, ולדבריו שאמר שאין בו ניעה ולידה הרי הוא כמעשהו שהרי הארץ אין לה לידה וניעה; ועוד כיון שקדושתו וכבודו להיות מסולק מבריותיו ומדברים המאוסים ואינו זז משם, אם כן אין יכולת ורשות בידו, וטוב שלא ברא העולם והיה בכבודו וקדושתו; ועוד בדבר הזה אנו מגנין ע"ז: ידיהם לא ימישון ורגליהם לא יהלכון ולא יהגו בגרונם.

עתה נחזור לדעת התורה ולדעת רבותינו ונעמיד כבוד הבורא יתברך שמו בפה כל בריות בקדושתו ובגדולתו, ונסיר המכשול מדעתנו, כי אלהים חיים אין להעריך גדולתו ויכולתו ולא ידמה לו שום דמות ואין לנו עסק שקושה כמונו

להרהר בהוייתיו וכשרצונו להראות עצמו למלאכים מראה עצמו בקומה זקופה כפי יכולת שיכולים לסבול ופעמים מראה להם אור משונה בלא דמות ויודעים שהם שכינתו ויש לו ריח ונועם ק"ו מבריות שרופים, וברא אויר שהוא חיי הבריות וברא במקומו העולם, ואילמלא שזה העולם בלא קידום אויר שנתחדש, כל בריה שהיתה נכנסת לשם לא היה לה חיים, וכשברא את האויר הסירהו מן המות שהיה בו קודם לכן, כי הוא אלהים חיים ורצונו חיים וברא באויר עולם שיולדו בו הבריות כפי מה שגזר לכל מין ומין, וברא עליונים בריות משונות כדי שיכירו מקצת גדולתו וברא אדם בתחתונים גם הוא מעין של מעלה ונתן לו תורה כדי שיכיר מתוך התורה גדולתו של בורא ויותר היודעים מעשה מרכבה ומעשה בראשית, אבל בלא חכמת התורה נבער כל אדם מדעת להכיר גדולתו של הקב"ה; וברא שני עולמות בהברת שמו הקדוש שנ' כי ביה ה' צור עולמים, כמו שאמרו רבותינו במנחות (כ"ט), והיינו משל למלך שבנה פלטרין במקום האשפה שאמרו בחגיגה (ט"ז) כך היו מקום עולמות קודם שברא הבורא האויר לבראות בו העולם. וברא עוד י"ח אלף עולמות כמו שדרשו רבותינו מקרא דיחזקאל, והיה להם קבלה ורבותינו אומרים דרש ברה"ק או אומר להם אליהו או מלאך ודברי רבותינו אמת, ואותן עולמות להכיר בו גדולתו שם וכבודו מכל העולם כי מה שרוכב על כרוב וכי צריך הוא לכרוב והלא הוא ברא מלאכים שבטיסה אחת עוברים את העולם והוא צריך לכרוב אלא באותו טיסה יש להם רשות לראות כרוב ואופנים, ואז הוא יראה ומאויים על כל עליונים ומזדעזעים ומתפחדים להראות גדולתו ויוצאים ממנו ברקים משונים וקולות משונים. וכן מקול השבח שבכל העולם שנכנס בו שומעים החיות והמלאכים ומברכים את שמו תמיד על כל גבורותיו, ובכ"מ שהוא הוא עליון על כל עליון ושכינתו זורחת בכל עד תהום התחתון ורואה כל בריותיו מראמים גבוהים עד ביצי כנים, כי כך צורך לבריות זה כמו זה; ואין מחיצה לפניו שהרי בראם וכל הרחוק לפניו קרוב כמו הקרוב אליו, על כן בזריחת שכינתו נמלא בכל, וזהו כבודו מלא עולם, וזהו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, והיינו מלייא כל ארעא זיו יקריה, לבד ממקום הבזיון צלמים וטנופת אין כבודו זורח שם, וזהו לדבר כשהביא מנשה צלם בהיכל נסתלקה השכינה; וכשרוצה הקב"ה לדבר עם נביא יוצא קול ממקום שזורחת שכינתו כמו לנביא השקר על שולחנו, וכן בת קול מתוך הארץ כדאיתא באגדה (?), כי כמו שכל הגוף מרגיש מחיות הנשמה המושכת חיותה לכל האברים והיא למעלה בראש, כך הקב"ה בזריח שכינתו מושך חיות בכל העולם, ע"כ הוא הווה ומצוי בכל והוא לבדו עליון מכל עליון. ובפ' ערבי פסחים (קי"ח) אמר למה נקרא שמו הלל הגדול אמר ר"י מפני שיושב הקב"ה ברומו של עולם ומחלק מזון לכל בריה, פי' דכתיב נותן לחם לכל בשר הודו לאל השמים, וכן ומילין לצד עילאה ימלל, וכתיב הלא אלוה גובה שמים.

הנה זכינו לראות מחברת המפרשים שבורא צורות לדבר עם הנביאים ואותה הקבלה נמצאה בין הקראים והמינים, כי כן מצאנו בפירוש חומש שלהם ויש בו כמה דברים ניצוצים על לימוד המשנה והתלמוד, והגידו לנו שאותו ספר המעותק בא מבבל לרוסיא ומרוסיא הביאו לרגינשפורק, וכן כתוב בו בספר המינין „ויקרא ה' למשה מתוך ההר כי היה קרוב בשר יותר מכל ישראל, ולא יכשר שנחשוב כי הכבוד אשר ירד בהר סיני הוא אשר דבר למשה,

כי ה' ברא קול והוא הקול קרא למשה כי ה' הבורא לא יספר בספור ולא יכיל לו מקום ולא נאמר עליו כי הוא בעולם ולא חוץ לעולם כי זה הדבר בברואים אשר יש להם כובד גוף ויכיל להם מקום; וזה שאמר וירד ה' הוא הכבוד הוא הברוי אשר הורידו במקום ראש ההר. ולא נחשוב ונאמר כי זה הכבוד שמו ה', כי זה השם לא יפול על הברואים, 1) גם זה שאמר אנכי ה' אלהיך הוא דבר ברוי 2) וידענו כי הכבוד ירד וה' ברא קול ודבור ולא הכבוד דיבר, ומענין זה שאמר ה' נראה אליכם הוא כבוד ה' ברוי, וכן בכל מקום שיאמר בא אליכם, וירד ויעל, ראיתי את ה' והדומה להם. ואמר כי זה שאמר פן יהרסו אל ה' לראות זה מודיע כי שם היה דמות בתוך האש ובתוך הענן, ולכך אמרתי כי כבודות ירדו בהר סיני. ואמר אבשרי ה' ברא קול מהרה והלבישו באויר ולא הקול אמר אנכי ה' אלהיך אלא הבורא אמר אנכי וכו'. שאל אבועלי ואמר מה כתיב ה' מסיני בא וזרח משעיר והופיע ואמר כי ג' כבודות ירדו על הר סיני אחת ירד בתוך האש ואחת ירד בתוך הענן 3) ועל דמות כמו אדם והודיע כי הכבוד היה דמותו דמות אדם. ואמרו מקצת המלמדים כי נעשה אדם בצלמנו כדמותינו ישוב אל זה הכבוד אשר היה דומה דמות אדם ואולם לא היה בשר ודם אבל גופו אש; ואמרו כי זה הכבוד אשר ברא ה' בששת ימי בראשית, ואין כבוד זה בלבד, כי ברא אחר גדול ונורא מזה, אשר לא יראוהו לא שרפים ולא מלאכים וכאשר ראה ה' בחכמתו העתיקו מן ישראל בעת שהשחיתו את מעשיהם ונשאו בין הארץ ובין השמים כדכתיב: אלכה ואשובה אל מקומי. וכמו שיש כבוד מכובד ומעולה מחבירו כן המלאכים מעולים מחבריהם". עד כאן דברי המינים. הנה במסורת זה מתבלבלים והולכים בחשך, הם אומרים לא קרא את הבורא ה' ובש' האמונות כתב (למעלה) "הנה שמה ה' בשם סיגול שיהא צורתו כדי לגדלה". ויש חרוז שקורין שיר היחוד, ושמעתי שר' בצלאל עשאו מש' האמונות ולא כולו, כי מחרוז המתחיל שדי הר' שמואל עשאו, וכן כתוב בו: "כולם בך ואתה בכולם, סובב את הכל, וממלא את הכל, בהיות הכל, אתה בכל, לפני הכל כל היתה, ובהיות כל את כל מלאתה", ואם כן מה שכתוב בו "דיין יתיב כעתיק יומין וכבאו על שמאל וימין" זה רוצה לומר שהוא צורה הנבראת ולפי דעת התורה כל האומרו הרי זה מגדף 4). ואבן עזרא כתב: כי גוי מין שאל לו באיזה מקום יש יותר מן הבורא ולקח מלחם חם ושם בכוס של יין אדם ואמר למין באיזה צד יש מן היין יותר ושבחו המין והודה לו, משמע גם שאר חכמי האומות יש להם זאת הסברא, ותשובה גנותה השיבו, כי בגילה של לחם ממעט ולדבריהם אם כן גם עולם בבריאת ממשות שמים וארץ (?). ואין הדעת סובלת להבין חכמה חיצונת שלהם. וכי כיצד אין בו פירוד והלא אדם

1) אלא פי' וירד כבוד ה'.

2) ר"ל הקול שאמר אנכי הוא דבר ברוי, וזה כנגד מה שאמר אבשרי לקמן ולא הקול אמר אנכי אלא הבורא.

3) וכ"כ באשכול הכופר פי' מ"ח ומלמדי אמרו שני כבודות ירדו הכבוד האחד ירד בעב הענן — והכבוד השני באש. ושם פי' מ"ח: אע"פ שהכבוד היה נראה בהר ובקנה לא הוא היה המדבר כי אם קול אלהיך.

4) ושמעתי מן החכם ש' זאקש, כי הגאון הרב ר' אליה ווילנא הזהיר מלאמר שיר היחוד בב"ה שלו, לפי שלדעתו היו מחברו מכאל בזלוש ושמו כמוס בראשי חרוזים לסוף יום שלישי.

הולך אבנים מן ההר ומביא אותם במקום אחר, נמצא נפרד ממקורו, והרי תימא נמשך לתוכו מן הצדדין ומתמלאות, אם כן חסר ממנה מן הצדדין; ועוד הרי יש שם נידה וניעה ששואב מים בנהר או בים מצד זה ושופכים מצד אחר שעכשיו נעשו הכל (נעשו) אחד, כאשר בתחלה היו במזרח הים ועתה נשארו במערב הים, ואין זיזה וניעה גדולה מזו, והשתא על ידי בשר ודם זיזה וניעה הוא בו ועל ידי עצמו לא אפשר להיות בו נידה וזיזה? וחכמה זו הפילונית אינה אלא להשכיל בני אדם להוציאם מדעת אמונת התורה אשר היא תקועה בלב האדם כגדולת יראת הבורא והיא אמונה שלימה ומיוסדת, שהוא מאמין שהכל נברא ברצון הבורא והבורא הוא למעלה מכל גובהי שמים, והוא נעלם מעין כל, כי עין בריותיו אפילו הגדולים כמו חיות ושרפים לא יוכלו לסבול גדולת הודו ותפארת תארו, שאם היו רואים ביותר ממה שיש להם יכולת היו חוזרים לאין, והוא שגזר גלגל המזלות להתגלגל בכל יום בקצב השעות והרגעים, ועל תנאי גלגלו מתחלה ואמר לו לעמוד, וכן לארץ שתהיה תלויה על בלי מה אפילו אין גלגול המזלות סביבה, ולא כדברי רוח שלהם שאומרים מכח גלגל הגלגלים עומדת באויר, ולא כדברי הוזות שלהם שאומרים בשביל שהוא בכל על כן בכחו מתגלגלים כי הוא מגלגל אותם, ודברים שבורים מתוכם, כי יש לו כח לגלגל הגלגל ואין לו כח לתפש הקרקע באויר אע"ג שהוא בכל אלא צריכה היא לעמוד באמצע ברום גילגול הגלגל, והבל הבלים והכל הבל, כי זו היא דעת של חכמי האומות שלא היה להם אמונת התורה ומבדים מלבם מה היה קודם וכיצד היה העולם; ויש מהם אומר הוא קדמון והוא הבורא מיני ברואים בתוכו והיה כבר, שהיה אין סוף ואין חקר, עד שאומרים שאין מלא טפח בקרקע שלא היה שם ציר של דלת, אלא כבר הוא ואבדו והכל נשכח. ויש שאומרים עולם חדש הוא ונברא, ומה היה קודם לכן, כמין אויר זה שהוא מן הארץ עד לשמים, והבורא איפה היה לו להיות אם לא באותו אויר והרי תימא הוא כולו אור כולו חיים, אומר שהוא דק מכל דק ואין ממשות ומלובש ומכוסה באויר העולם, והרי הוא בעולם כמו דעת באדם שאין בו ממש וכמו שהדעת מנהל ומנהיג את האדם כן הוא מנהל את העולם ובורא את העולם והרכיבו בתוכו, ולכך נמצא חיות בבריות העולם שקנים ורמשים הנבראים מקרקע ויתושים וזבובים הנבראים מאויר. והנה אינם יודעים כיצד ברא ים וממשות מאין אבל הם יודעים ענין והויה של בורא עד שצריכים לומר מה שכתבו קראי כשהקב"ה יכל ליתן את התורה וגם כשמתראה ומדבר עם הנביאים ברא צורות ונקראים עם שם ה' ושכחו הפסוק: וכבודי לאחר לא אתן, תהלתי לפסילים, לומר מי שהוא אומר שנותן כבודו לפסילים. וגם זה אומרים כדי לקיים שברים והרהורים שלהם, גוזרים על הבורא כך יש לו להיות, וכמה משפילים ומבזים את עצמם, ומי שהוא שומע דבריהם וחושב אותם ממש נבדה בדעתו כיצד נמצא בצלמים של עץ ואבן וכסף וזהב, וכבר פטרו מן הדין מעובדי זרות שיכולים לומר שעבדו הבורא הנמצא בכל, וכיצד הוא נמצא במקום הטנופת ובבטן בני אדם בהמות וחיות, ובסברתם הפילונית מביאים לכל אלו ההרהורים המכוערים עד שמוציאים את גי (?) בני אדם מחלקו של הק"בה, ואפילו היהודים שיראת השם עליהם וקשים (?) עליהם טועים אחריהם ואומרים, כיון שהם חכמים בדברים אחרים ומתקיימו חכמתם ומאמרם גם בזה הדבר נאמין להם וטועים רוב העולם וכ"ש בני אדם שאין בם ריח התורה ומתעסקים בחכמות המזלות שמאמינים

בדבריהם ועושים אותם עיקר וגורמים לאחרים רעה, ומי יודע שהגאולה מעכבת בעבור זה שאינם יודעים מי הוא זה העושה להם נסים, וכן אם פורענות בא צועקים ואינם נענים, שמתבוננים לצעוק למה שאינו עיקר, כי זו הדת החדש וחכמתם החדשה מקרוב באו, ואמרו מה שראו הנביאים הם צורות הברואים. ומיום שדבר השם לאדם הראשון ונראה במאמרו עולם שחזקנוהו הבורא ולא בראוי וכן לנח לאברהם ליצחק וליעקב וכן על ידי הנביאים במקום שנאמר ה', שחזקנוהו הבורא ולא בראוי, וכן מדברי רבותינו תנאים ואמוראים, ובלשונם שקראוהו רחמנא, הקב"ה, שכינה, הכבוד לשון כולם הוא הבורא ולא הבראוי ובמסכת תענית (כ"ה) ר"א בן פדת דחיקא ליה וגו' ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתיליד בשעתא דמזוני. וכן אם צורה מדברת לנביאים ולירא שמים אומרת שהיא תברא העולם, וכן האידנא מאי קא עביד קב"ה עסוק בפלגש (גיטין ו') וכן אלעזר בני וכ' פרה בת שתים (במ"ר פי"ט) וכן מכולהו רבנן אמר משמייהו לבד מר' מאיר שסיימם את אחר וכ' מאיר בני כך אומר (חגיגה ט"ו) וכן גבי אם בהרת קודמת (ב"מ פ"ו) וכן מאגדה שר' אליעזר קליר עשה פיוטו „וכן יושב עוטה אורה, ואוצר מפיו תלמוד תורה", ובכולן אנו מחזיין שהוא בורא ולא בראוי ועל כרחין מי שמאמין בזה צריך לכפור בזה, וטוב לנו לכפור בחדשים מקרוב באו מבדברי תורה ודברי רבותינו שכולם הם דברי אלהים חיים. ואין לנו להרהר כשלא היה העולם מה היה ענינו של בורא, והוויתו של בורא אין בריה יודעת לא מלאך ולא שרף, וגם מקומו לא נודע דכתיב ברוך כבוד ה' ממקומו כמו שאמרו רבותינו בפרק אין דורשין (י"ג), אבל ידענו שהוא אדון על כל ושכינתו בגבהי מרומים במקום שאין רשות ושליט לא לחיה ולא לשרף. ובשביל שמוראו על כל הגדולה והקדושה ומזדעזעים מפניו כל צבא עליונים, שואלים מקצתם למקצתם איה מקום כבודו, כשרואים מה שמזדעזעים שהוא בעיניהם או קרוב להם או אם הוא בכל מזרח או במערב להיות פונים כנגדו ולומר שבחו, וכנגדם אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו, כלומר אל תשאלו ממנו, כי הוא ומקומו נעלם ממנו, כי הוא בגובהי מרומים. ובשוחר טוב שאפילו חיות טעונות כסא כבוד אינן יודעות מקומו ומה החיות אומרות בכ"הת. וכשבאות עת לבראת התורה ברא אותה תורה שבע"פ ותורה שבכתב כמו שהיא כתובה בחומש בין בדורות הראשונים בין במתן תורה, והיה כתוב בה וירד ה' על הר סיני, ויקרא ה' אל משה. ובראה דקדוקיה המרובים והיה הוגה ומשתעשע בה, והיא מגילה עבה של' בה ארוכה מארץ מדה. וכל אותן השנים כל מה שהיה למטה ממנו היה ללמות, אפילו אם מלאך היה באותה שעה והיה נביא שם לא היה יכול להתקיים, כי עדיין לא גזר הקב"ה להיות שם דירת הבריות. וכשבא לבראות העולם א מ"ש כמו שכתב בס' יצירה אמר א ל ף ונברא אויר שהוא הגון לדירת הבריות, וזרח אור שכינתו בכל, והיה אויר וחלל לבד בלא שמים וארץ, ולמ"ש, והיו שם מים ואש ועירבן ועשה מהן שמים; וברא ז' רקיעים כמו שאמרו רבותינו בפרק אין דורשין ומתחתיהן עשה גלגלים של מזלות והם עש"ת קא"ב מע"ק גד"ר ומתחתיהן של"ה הנ"ל והכל בכלל גלגל והם לצורך בריות שלמטן, מזלות לצורך בני אדם לראות בילידתו או בלידתו מה יהיה סופו, וכן לשימוש קור וחום קיץ וחורף, וגזר עליהם עד מתי יעמדו וסוף יסתלקו מפני עולם הבא הנברא לשכר הצדיקים עולם אחד של חיים ושל קורת רוח, ולכך מתחלת התורה בב' שברא ב' עולמות,

וגם שהוא אות מלשון ברכה ולא כדברי הבל של אבן עזרא שאמר בפי' חומש (בהקדמה) אילו דרשות של זקינות הן, אלא דברי אלהים חיים ומלך עולם הם. וברא שלג להשליך לתוך המים וברא ארץ כאשר אמרו רבותינו כי לשלג יאמר הוה ארץ (יומא כ"ד; פרקי דר"א פ"ג), לדברי רבותינו שאמרו במדרש קהלת וב"ר (פי"ב) הכל נברא מן הארץ [אפילו גלגל חמה] שנ' האומר לחרס ולא יזרח, יש לומר לאחר שנבראת ארץ נברא גלגל חמה והארץ תלויה על בלימה בגזירות של הק"בה, ואין אדם [יודע] שיש גלגל סביב לחמה ולמזלות אלא מדברי החוקרים שכך גוזרים עליהם דומיא דאופן וגלגל שהוא מתגלגל ובא, אבל רבותינו לא השתדלו לגזור על אותן הדברים לומר כך הן הוויתן, כי לא רצו לכזב על מעשיו של הק"בה במה שלא ידעו, דב"ר על הילוך המאורות והמזלות (פ"ו) אמר רשב"י אין אנו יודעים אם באויר הם פורחים או שאפים ברקיע, דבר קשה עד מאוד אי אפשר לבריות לעמוד עליהם, ולא כדברי ר' משה בר מיימון ואבן עזרא שאמרו עשרה רקיעים שבעה של שצ"ם חנ"כל ושמיני של כוכבים של י"ב מזלות ותשיעי שבהם חיות וכסא הכבוד ועשירי גלגל השכל שמתגלגל הכל (מה שאמרו רבותינו) ולדבריהם גם גלגל של מלאכים וחיות מתגלגל למטה ולמעלה, ודברים מבוערים הם; וגם הם לא הזכירו שבעה רקיעים שאמרו רבותינו בפ' אין דורשין ודורשים מן הפסוק, ומעתה השומעין לזה חולק בזה.

וברא הק"בה ארץ רחוקה מבריות של מעלה והיא דירה וכלה ונקרא חלדה שמחלדת ובלה וכתיב ואולם הר נופל יבול וכן בריות הדרים עליהם כלים והולכים, על כן ברא יצר ותאוה ומעשה התשמיש ולעיטה, ומזדווגים זה עם זה ותמיד העולם בנוי. ובשביל שכלה שגם הבריות שלמטה יכירו גבורתו וגדולתו ברא אדם ונפח בו נשמה שהוא כמלאך שיהא חכם במעשיו של הק"בה וישבחנו וימליכהו עליו, וגלוי לפניו שעתידים רשעים ההולכים בשרירות לבם וצדיקים להיות בו, ברא גן עדן וגיהנם, גן עדן בזה העולם להפריש לתוכן הצדיקים מן הרשעים כדי שידעו כי גם זה העולם נברא לקורת רוח של בריות אם היה אנוש מתחלה ועד סוף; אך נגזר לזה העולם להיות עומד עד זמן וקצבה, והצדיקים שהם מעשה ידיו של הק"בה רצונו בהם להיות קיימים לעולם על כן ברא להם עה"ב אשר לעולם ולעולמי עולמים כדי שיהיה להם שמחה רבה וקורת רוח מרובה ממה שיש לו לאדם בזה העולם בכל מיני הנאות שלו. אבל י"ח אלף עולמות שלו שברא אינם לדירת בני אדם אלא להראות בהם גדולתו וגבורתו למלאכים כשטס להם וחוזר משם, וכן לעה"ב הצדיקים שיהיו כמלאכים ולפנים מן המלאכים יזכו לעתיד ויהיו להם רשות לראות בגדולתו וגבורתו כשיהיה רוכב לאותן עולמות וחוזר. אלו דברים הם יראתו וגדולתו של הק"בה, דברי תורה ודברי רבותינו הקיימים לעולם ולא כדברי בני אדם החורשים בלבם ומקיימים בעצמם שמים אור לחשך וחשך לאור ועושים חכמים חכמה מה שהבלן מכרס שלהם. ושנים להם חסירי דעת, המינים, לעשות עצמם נביאים ומרגילים עצמם בהזכרת שמות הקדושים ופעמים מכוונים קריאתן והנשמה מתבהלת והגוף נופל ומתייגע ולאילו אין תפילה בפני הנשמה ונעשית הנשמה עיקר ועפה למרחוק עד לאחר שעה כשמסתלק ממנו כח השם שהזכיר חוזר לכמות שהיה בדעת מבוהלת, וכן בעלי כשפים המשתמשים בהשבעות שדים ומזכירים על אחד מחביריהם טומאת השבעות כדי שיגיד מה עושים במדינה אחרת והוא נופל במקומו ומתמלא כולו

גידים כאלו נכנס (?) והרי הוא כמת ולאחר שעה עומד בבהילות ורץ מן הבית ואילמלא שאוחזין בגדו בפתח הבית היה מנקע ראשו וגופו והשנה מעט אומר לשם מה שרה. ואבן עזרא כתב בספרו מה הוא מראה „אדם מזכיר שמות הקדושים או שמות המלאכים כדי להראות לו רצונו או להודיע לו דבר סתר ואז רוח הקודש נגלה עליו והבשר מתם שהוא רימה ותולעה והוא כמו מלבוש נפעמת ונרתעת מעוז רוח הקודש ואינו יכולה לסבול ואז עומד אדם כאיש מתעלף ואינו יודע באיזה מקום הוא עומד ולא רואה ולא יודע ולא מרגיש מגופו אבל נשמתו רואה ושומעת וזה נקרא חזון ומראה". ע"כ דבריו. ונראה שזה הדבר דווקא לבני אדם שאינם בקיאים בעיקר קריאתו ושימושו או ממקום שהשם יוצא או אינו מקבלה כילד הוא עיקר שמושו, אבל בבני אדם הבקיאים אינו מזיק לגופם ואינו נרעד ונופל. ור' יהושע בן חנניה כמה דברים היה עושה ירושלמי סוף פ' ד' מיתות ובבכורות ה', ובמדרש ובש"ס ד' מיתות: רב חנינא ורב אושעיא הוו עסקי בס' יצירה ומברי עיגלא תלתאי התם היו מזכירין שמות היוצאין מפסוקין של יצירה או היו מגלגלין תמ"לה רל"א שערי אלפא ביתא ומזכירין שמות היוצאין מהן והיינו דקאמר עוסקי בס' יצירה. ואין לתמה כיצד היה העגל מותר ולמה לא יהיה שרץ הארץ כיון שלא נברא מן הבהמה, כי כיון שהוא מין בהמה טהורה ויש לו סימני טהרה הרי הוא כשאר בהמה טהורה, ושאר עופות הגדילין על האילנות מותרין ואינן שרץ העוף כיון שיש בהם סימני טהרה. אם הוא אמת שגדילין על אילנות (עיין י"ד פ"ד), וכן בד' מיתות (כ"ע) דנחתי אטמאתא לר"ש בן חלפתא דב"ד של מעלה ברא בס' יצירה בריאה טהורה ושחטוה ונפלו מיניה תרי אטמתא; וכן בשר דאדם הראשון שהיו צולין לו מלאכים (שם), והכל הוא בגזירותיו של הקב"ה שגזר כן על השבעת שמות ועל מעשה שדים, וכן גזר על עץ החיים שבגן עדן מי שאוכל ממנו חי לעולם וכן גזר על עץ הדעת טוב ורע מי שאוכל ממנו יהיה חכם, ואין ליתן סברא אחרת, וכן גזר על עננים של עשן וגלא ממשות שיבואו גשמים ושלג והיינו כמי מגבורותיו של הקב"ה שהוא צורר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתיו. וכתב בספר האמונות (מאמר ב') כי השלג הוא מתיליד מן האויר העולה מן הארץ, א"כ אינו רוצה לומר כמו שאמרו רבותינו בחגיגה שיש אוצרות שלג ואוצרות ברד ומשם מוציאים העננים. — יבין המבין כי לפי דעת הפילוסופים שכתבנו למעלה צריך לכפור מה שדרשו רבותינו (ב"ר פ"ח) ואפילו אלו אמון וב' אלפים שנה קודם בריאת העולם ברא הקב"ה את התורה והיה מביט בה ושוגה בה, ולדבריהם שאין בו זיזה וניעה ולא דבור וכי כל דברי תורה ודברי רבותינו משל וחידה, חלילה לכל בעל נפש להכניס גופו להיות מאמין להם למעט כבוד יוצרנו ולכפור בגדולתו מה שהודיעונו רבותינו. עוד הם כתבו „כי יושב על כסא רם ונשא מתחילה היה אפשר לו בלא כסא ועתה יצטרך לכסא? ועוד כל מי שיושב על כסא הכסא עודף הימנו ואין לומר כן לבורא שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא". אילו דברים של גידוף הם שאינו צריך לכסא, ושכחו מה שאמר מלאך אלהים ר' אליעזר קליר „נראות נושאות והם נשואות עם כסא" וכופר בתפלה שתיקנו אנשי כנה"ג: לאל אשר שבת וכו' ביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו והגי' בב"ר פ"ד ובפדר"כ: בשפי מה היו אומרים ה' מלך גאות לבש, גמר את מעשיו ונתעלה וישב על כסא מלכותו ברומו של עולם, הרי שברא את העולם וישב על כסא

כבודו ולא שברא צורות והושיב על כסאו, כי אותה צורה לא בראת העולם, ודברים של גידוף הם.

הנה כתב בספר האמונות (מאמר ב') „ולא יכשר שיאמר היוצר צריך למקום מפני שהוא יוצר כל המקומות ועוד שהוא קודם לכל המקומות — ועוד כי הצריך למקום הוא גושם הממלא את מקומו ונדבק למתנו — ואע"פ שאמרו הנביאים שהוא בשמים ממעל אין הדבר כמשמעו אלא על דרך ההדור והעזוז והאדור מפני כי אין במדרגות השכל למעלה מן היוצר ואין במדרגת המראה למעלה מן השמים". עד כאן. וקשה והלא כתיב עבים סתר לו, וכן הכותה בענן לך, אלמא הוא בשמים ואם כן חולק בהדיא על התורה ונמצא היה [מביא] את דבריהם, אלא היה לו לומר אני אומר יותר בטוב מכולם. והיה העולם מניחין תורה שבכתב ומבועלפה 1) ואוחזים דבריו שאמר למעט כבודו ודעת כרם שלו, כי למה מעויר בני אדם בשבילות דברים, וכי שוטים העולם שאינם יודעים שיוצרינו ב"ה אפשר בלא כסא ושום כסא אינו מקיפו, אלא לכך בראו והוא עצמו נושאו להראות לחיילי מרום גדולתו שיכולים לידע, כי כמו שברא גלגלי מאורות ומזלות מתחת השמים להראות לבני אדם המאמינים גדולת נוראותיו ההולכים בהילתם תמיד ואינם משנים, כך ברא בריית הכסא משונה וגדולה להראות גדולתו למשרתיו למעלה כי אותו הכסא עוד על כל העולם כמו שאמרו רבותינו במדרש תנחומא (פ' בראשית) וגר' התם „מלך בשר ודם יושב על ספסל אחרים יושבים מימינו ומשמאלו והקב"ה כמלך יושב על קתידרא וממלא אותה והעולם כמום תחת רגליו שנ' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ויושב על כסאו והכל עומדים לפניו שנ' ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים וגו' וכן הוא אומר ורבו כגון קדמוני וגו', וכן שרפים עומדים וגו', בוא וראה מלאך שלח ידו מן הרקיע ואחז ליחזקאל בציצת ראשו שנ' וישלח תבנית יד וגו', משמע מן הכתוב הזה שאין מן הארץ עד לרקיע אלא מלא פיסת ידו של מלאך שנ' באדין מן קדמוהי שליח פיסת ידא וכתבא דנא רשום להודיעך שאין קצבה לשמשיו ואם לשמשיו כך הק"בה עאכ"ו לכך נאמר גדול ה' ומהולל מאד". עוד דרים התם „אמר עשה המלכים את האדם ישר לא ברא הק"בה את האדם בצלמו אלא להיות צדיק וישר כמוהו" משמע בצלמו ממש. ובפ' חזקת הבתים (נ"ח) גבי בנאה „נסתכלת בדמות דיוקנו" פי' ביעקב „בדמות עצמה לא תסתכל" פי' באדם שנברא בצלם כדמות, הרי לך מדברי רבותינו מי שברא את העולם יושב על כסא; וכן הכסא גדול הוא מכל העולם והכל נושא מי שבראו ועליו הרקיע בזרוע הגבור. עוד בפ' בשלח „וה' הולך לפניהם יומם במדה שאדם מודד מודדין לו אברהם ליוה מלאכי השרת שנ' ואברהם הולך עמם לשלחם. וה' הולך וגו' והלא כבר נאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא. ומה ת"ל וה' הולך, להודיע שבח ישראל לפני האומות", אלמא בגוי שכתב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא ניעה ונידה והליכה. ובפ' ויקהל „שאל ר"ש בן יהוצדק את ר' שמואל בר נחמני אמר ליה אתה בעל אגדה אמור לי היאך ברא הק"בה את עולמו, א"ל כשביקש הק"בה לברא את עולמו נתעטף באורה וברא את העולם שנ' עוטה אור כשלמה ואח"כ נוטה שמים כיריעה, ר"י בר אילעי אמר למה הדבר דומה למלך שבקש לבנות

1) כ"כ בכ"י עם הנקודות וכ"צ של"ל תבו"עלפה ר"ל תורה בכתב ועל פה.

פלטירין והיה אותו מקום של חושך הדליק בו את הנרות ובנה, כך היה העולם חשך ונתעטף באויר" ואם כדעת המליצה אדרבה קודם לכן היה כולו חיים כולו אור, אלא כבודו הוא של הקב"ה לגלות מקום ולבראת בו עולם כדי שיהא הוא אדון על כל ועליון מכל עליון ולא יצטרך לומר כאשר אמרו: אין הטנופת מזיק לו, וחלילה לקדוש בכל מיני קדושות להיות ימודו בכל מיני מקומות שאין ראוי, ואפילו זריחת שכינתו אין שם במקום שאין ראוי כדגרסינן התם בתנחומא (פ' קוטה) „וכן הוא אומר הוי המעמיקים מה' וג' קשה הגואף והגנב שמסלקין את השכינה כביכול שהקב"ה מלא את העליונים ואת התחתונים שנ' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא ובמקום שהן באין לנאוף ולגזול הקב"ה כבודו שם שנ' מלא כל הארץ כבודו והנואף אמר סלק את עצמך ותן לי מקום לשעה הדבר קשה עד מאד כביכול הוא ארך אפים ונותן לו מקום לשעה כי הוא ידע מתי הוא ויראה און ולא יתבונן" אלמא מסלק שכינתו מכל מקום שיש עבירה. ובפ"א דקידושין אמר ר' יצחק כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי השכינה שנ' השמים כסאי וגו'. וא"ת והלא גם ממקום שאין עבירה צריך לסלק שכינתו ממקום הטנופת וממקום שאדם מיחד עם אשתו? ויש לומר לשם בדין הוא שעל מנת כן ברא העולם לסלק כבודו משם אבל במקום שעושין עבירה לשם יש לו לסלק שכינתו, אלמא מקפיד הקב"ה על מקום הטינופת, ומה לנו ללמוד דבר זה מאגדה כי הוא מפורש בסדיא בקרא ש:' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך ובמדבר שהיתה שכינתו בגלוי אסר במחנה גם טנופת של נקבים אבל תשמיש שאינו אלא בצנעה לא הקפיד לאסור ורצה הקב"ה שיהיה פרים ורבים. (פה מסר דף אחד בכ"י) בתקיעה רביעית איברים מתמתי בתקיעה חמישית עורותיהן מתקרמין בתק' ששית נשמות מתכנסות לגופיהן בתקיעה שביעית חיין ועומדין על רגליהן שנ' יגן ה' נבלות אכלו ושתו וג', גם כאן הגופים לעה"ב ועתידים לאכול (א"ב דר"ע). ובפרקי דר"א (פל"ד) אמר ר' שמעון כל הגופות נטועות בעפר הארץ עד שאינו נשתייר מן הגוף אלא מלא תרווד רקב וכ' — טל של ת"ה מאיזה מקום הוא יורד מראשו של הקב"ה שראשו של הקב"ה תחיית טל ולעתיד לבא הקב"ה נוער את שער ראשו ומוריד תחיית הטל ומחיה המתים ומקדם הכל שנ' שראשו נמלא טל". עד כאן. ומן הקבלה הטל של ת"ה בראשו של הקב"ה מהטל שבפיהם של לומדי תורה וכל הטל שמוציאים מפיהם כשלומדים תורה פורח ועולה בראשו של הקב"ה וכן אמרו רבותינו כל שיש בו טל של תורה מחייהו 1) בסוף כתובות וכן אמרו אינו דומה הטל שיש בו חטא להטל שאין בו חטא וא"ת מאחר שמחזיר הנשמות לגופים א"כ מה צריך לטל של תחיה כי כשנולד אדם ניתנה בו נשמה בתוך הגוף והיה? וי"ל בשביל שלא היה שם טל של חיים ע"כ אינם קיימים לעולם וסופם ליפרד בשעת מיתה אבל כשיורד עליהם טל של חיים נעשה תערובת טל של קיום ואינם נפסדים לעולם; ותדע שאפילו מים חיים שבגן עדן אם אדם שותה מהן הוא חי לעולם. ואין הנשמה יכולה להפרד מן הגוף בשביל שום היזק ודרכי מיתה שבאין לו, כיון לדבר מעגדו של אלכסנדרוס מוקדן כשבא למעיין שבגן עדן כדאיתא בתמיד, ויש במקום אחר: כשהלך משם שלח שלוחו להביא לו מלותו מעיין ושלוחו שתה משם ולא הביא לו

---

1) בנוסחתינו: כל המשתמש באור תורה.

ויסרו ביסורין ולא מת עד שהשליכו לים ועדיין הוא שם והופך את הספינות כאשר מובא בפרק המוכר (ב"ב ע"ג) כדמפרשים רבותינו שם. וכ"ש על של תחייה מלאכו של הקב"ה, שאלו חיים לגוף ונפש המעורבים יחד שהם קיימים לעד, והיינו דקאמר רב האיי גאון על שיש בו אור חיי נפש כי הטל נותן אור בנפש ואחר כך להתחזק ולהחזיק הגוף ולקיימו לעד עם הנפש כי הנפש כולה אור ואין נראית לתחתונים להבדיל בין זריחת השכינה שהיא בכל ואין נראית לעולם, אבל הצדיקים רצון הבורא להראות כבודו להם, מיד יש להם כח לראות, וזכר לדבר ויראו את האלהים ויאכלו וישתו וכתיב וירא כבוד ה' עליהם. וכן נפשו של צדיק מאירה, ובכל מקום שהצדיקים הולכים נפשם מאירה ונוגהים לעליונים ככוכבים לתחתונים, אבל נפש הרשעים כולה חושך וכשהולכים הרשעים נכרים שהם חושך והולכים בחשך ותמיד המזיקים רוצים להתגרות בהם וכשבא להם מקום סכנה מיד נכשלים, אבל הצדיקים מכריזים עליהם שלא יזיקו להם בשעת הסכנה כמו שהכריזו על אביי שלא תזיק לו אגרת בת מחלת (בפ"י דפסחים) וכן לר' חנינא. ואליהו שהשיב בן הצרפית גם שם על של תחייה היה כמו שאמרו רבותינו ולכך קיים לעד למאן דאמר משיח בן יוסף הוא, אע"פ שיהרגנו ארמילום הרשע, יהיה ישן עד שיבא משיח בן דוד ויקיץ אותו ולכך אין חיה ועוף וכל דבר טמא נוגעים בו כי הוא חי וכתיב ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ, אבל מתי בקעה לא מצינו שהחיה אותם בטל רק שהחזיר להם נפשות בגוף ולכך מתו אחרי כן, וכן רבא דשחטיה לר' זירא (מגילה) ובעי רחמי ואחייה לא היה שם טל של חיים, וכן טל של חיים אם היה יורד על בני אדם חיים היה עושה בהם רושם כמו שאמרו בפרקי דר"א (?) כשיצא יעקב אבינו לילך לחרן ירד עליו טל של תחייה ונעשה גבור ונתאבק עם המלאך ונצחו. ובפסיקתא גדולה גבי ויתמוך יד אביו להסיר אותה „אמר לו בני, ידי שתפסה המלאך אתה סבור להסירה. וראה כחו של מלאך כשלמים שלה ידו זה גבריאל שנתן אצבעו תחת הסל שחמשה כרכים של סדום היו נתונים עליו והפכן מלמעלה למטה". ראה כחו של יעקב שנעשה לו מטל של תחייה. וא"ת למה לא חי לעולם? י"ל שלא ירד עליו הטל בשעת נתינת נפש לגוף, ועוד הא איתא מ"ד יעקב אבינו לא מת. וכשבא הצדיקים ליפטר, צדיקים יוצאים לקראתו שכשמת ר' אליעזר אמר הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא וכן אמר רבא כי שכיבנא ר' הושעיא נפק לאפי, ונשמת צדיק יוצאים לקראתו שלש כתות של מלאכים (כתובות ק"ג שוחר טוב קי"ו) והקב"ה אמר לו יבא שלום. ובמדרש אמר רבא קל וחומר ומה לרשעים אומר הקב"ה בעצמו אין שלום, לצדיקים לא כל שכן שאומר יבא שלום. ואמר במדרש אבכי"ר אמר ר"ה „אין אדם שמח בימיו יותר מבשעת חופתו ובכיון בקבר כפלים מבשעת חופתו של' השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר". ואמר רבא נפשו של אדם מתאבלת עליו כל שבעה (שבת קנ"ב) ותניא התם כל י"ב חודש נשמתו עולה ויורדת לאחר י"ב חודש גופו בטל ונשמתו עולה ואינה יורדת. ודוקא נשמה עולה אבל רוח החיים המשמש לנשמה להביאה לכל האברים נשאר עמו למטה עד תחית המתים ופעמים שט למעלה ושומע העתידות מאחורי הפרגוד ומגיד לגוף כדאיתא במדרש ובמס' ברכות, ואותו רוח נעשה כדמות אדם שהיה בו, בדיוקנו שהיה ובעטיפתו, ואותו רוח מתראה בחלום כדמות אדם שהיה מתחלה, וכמה בני אדם ראו מתים לאחר מיתתן והיינו דג' בפ' מי שמתו: מניין שהמתים מספרים זה עם

זה; עוד התם שני רוחות שהיו מתחברות זו עם זו בר"ה וכן בר"ה אמרת, והשתא אם הם נשמות והלא לאחר י"ב חודש עולה ואינה יורדת, אלא ודאי הם רוחות שנשארים עם המת בקבר, ואין צריך לומר כמו שמתרצים, הנהו רוחות נשמות הן אלא שמתו קודם זמנן ואין להם רשות לעלות עד שיבא זמנן שהיו ראויות ליפטר ואז עולות, ואין צריך לזה אלא רוחות הן. ומניין שיש רוח חיים ונשמה באדם, שכך קבעו בשבת של נשמות „ורוח נשמות שנפחת בנו", ותניא באדר"נ (פ"א) גבי אדה"ר „בו ביום ניתנה בו רוח ונשמה" (בספרינו ל"ג רוח) ותניא בפ' אין דורשין: ערבות שיש בו צדק ומשפט — ונשמתן של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידין להבראות; וכן אומרים רוח חיים ניתנה באדם כשנברא אבל כשמת אין הרוח עולה עם הנשמה (אלא קאמר רוחן ונשמתן של צדיקים אלא נשמתן של צדיקים לבד) כי הרוח נשאר אצלו בקבר; מיהו אע"ג שהנפש אין חוזרת ויורדת להם אלא בתוך י"ב חדש אבל היא יורדת לאחר י"ב חדש לטובתו ולנחת רוח של צדיק כי אמרו בפסיקתא גדולה „בכל ראשי חדשים ושבתות וי"ט הצדיקים עומדים מקבריהם ומטיילים בגן עדן", א"כ הנשמות נכנסות בהן תמיד, והיינו נמי דקאמר בפ' שואל: נשמות של צדיקים גנוזות תחת כ"ה. ובפרקי דר"א (פל"ג) קאמר „ישראל המתים בח"ל נשמותיהן הולכות לא"י וגוים המתים בא"י נשמותיהן נשלכות בח"ל", וי"א של צדקים עולות למעלה דרך א"י, של בינונים נשארים שם, ושל גוים יורדות לגיהנם דרך ח"ל (האי וי"א ליתא בספרינו). וטל של ת"ה שהוא בערבות שאומרים באין דורשין (מ"ב), בשעת ת"ה יעלהו הקב"ה על ראשו ומראשו יורידהו על המתים להחיותן. ות"ה עתידה להיות כשיבוא משיח דכתיב ורבים מישני עפר יקיצו, ולכך בקדיש של אחר צידוק הדין מזכיר ת"ה עם בנין ב"ה ובנין ירושלים. ובירושלמי (כלאים פ"ט) „ר' ירמיה מפקד אלבושני חיוורין חפיתא בגרסיי ויהבין מסנאי ברגלי וחוטרא בידי ויהבוני על סטראי אין אתא משיח ווינא מעתד", [פי'] היה מצוה בשעת מותו שילבישוהו בגדים נקיים שהיה גורס בהם תלמוד והיה אמר כשיבא משיח אהיה מזומן לעמוד. וכל שזכיותיו מרובין מעונותיו עתידין לחיות בימי משיח, וכן בירושלמי דקידושין (סוף פ"א) „אבל לעה"ב רבו זכיותיו יורש ג"ע רבו עונותיו יורש גיהנם" וע"כ לימות המשיח קאמר כמו שאמרו רבותינו (שבת) כל מה שנתנבאו הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעה"ב עין לא ראתה וגו'. ומה שאמר רבו עונותיו יורש גיהנם הוא בתחיה שניה לפני העה"ב לאחר יום הדין, ואפילו לשמואל דאמר (שם) אין בין עה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות, אפשר שבתחילת גאולתינו לא יתחדש כלום רק שנצא משיעבוד מלכיות, אך נהיה רגילין ולמודין ברה"ק ונפילת אש על הקרבנות ובקרוב שכינה בעמוד אש וענן כמו שהיה כבר ביציאת מצרים כדכתיב כיום צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ולאחר הימים מתוספת גאולתנו ואורנו בת"ה ובירידת שראה יחזקאל הנביא ובפסוקים והיה אור הלבנה כאור החמה ולא (תמתין) תיקשי לשמואל כאשר אמרנו הא בתחילת ימות השנה והא לאחר כן משום דלשמואל לא פסיקא ליה מתי יהיה דבר זה, ותדע שהרי שנינו משיתא אלפי שנין עלמא תרי אלפי בתראי שני ימות המשיח ותניא בפ' חלק לאחר ז' אלפים עתיד הקב"ה לחדש את העולם, אלמא יש שם חידש אחר והיא תוספת טובה גדולה לישראל, כי גם בימות המשיח כל שעה נהיה עולים תמיד עד מעלה עליונה כדאיתא בסוף אילו

עוברין: לעה"ב כולי הטוב והמטיב, כי תמיד נברך רק על שמועות טובות, (והשתא למ"ד שיתא אלפי הוי עלמא ושביעי חרב). בימי ביאת המשיח המתים שיחיו והחיים שיחיו אז יפרו וירבו ויאכלו בג"ע כל צדיק לפי מעשיו כדאיתא גבי לויתן, ואפשר כי גם כל אחד לא יראה בג"ע במעלת חבירו (כדאמרינן אלא מי אתה תקוע במס' ב"מ פ"ו. כ"כ בגליון) וכן בפ' המוכר (ב"ב ע"ה): אם בחופה למה וכו', וכן במדרשות אמר ר"ל כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, ומוכח התם אם הם שוים רואים זה את זה ואם אחד חסר מרגניתא אחת אינו יכול לראות פני חבירו. ובמסכת דמאי (ירושלמי פ"א) כדי ביקש שיזכה לראות פני פינחס בן יאיר לעלמא דאתי, כי לכל אחד יהיה לו ירושה בפני עצמו בג"ע כמו ר' אבהו שהראה לו י"ג נהרות אפרסמון במדרש שוחר טוב (ובתנחומא בראשית) וכן לר"א בן פדת במס' תענית. ובסוף אלף השית (ימותו) החיים שהיו ושנולדו בימות המשיח ופרו ורבו ונתעדנו במעדני ג"ע ויכנסו חיים באלף שביעי והקב"ה עושה להם כנפים ושטים על פני המים העליונים כי גלגלי המזלות יסתלקו ויהיה העולם מים במים והצדיקים יהיו שם תחת השמים ונהנים מזיו השכינה וחיים בלא אכילה ובלא שתייה ויהיה להם קורת רוח יותר ממה שהיה בתענוגי ג"ע, וכשיבא עה"ב השמים החדשים והארץ החדשה, ויהיו שם מעדנים ומיני תענוגים יתירים על של ג"ע כמו שהיו ג"ע יתרים על העה"ז. ובמכילתא קאמר שיאכלו מן לעה"ב, וי"א שיהיה מעולה על אותו מן שהיה כבר, ואותו מן שהיה כבר היה בן תקמ"ו טעמים שנ' ופריו מתוק לחכי בגמטריא תקמ"ו (במדרש ש"ה), ואז צדיקים בעלי כנפים לא ישובו לקדמותן לאכול ולשתות במעדני עה"ב כי זה גנאי וגריעות להם ממה שהיה באלף שביעי שהיו בלא אכילה ושתייה, אלא עולין יותר לקרוב השכינה עד שיתלבש גם גופי הנשמה ויהיו כעין מלאכים וכעין מטטרון למאן דאית ליה בא"ב דר"ע דהוא נתלבש גופו במלאכות נשמה. ומעתה כאילו אינם מן התחתונים והן חיין לעד ולע"ע ויושבים ועטרותיהם בראשם ונהנים מכל אברים, הנאה שאינה נודעת לנו ולא יוכל אדם להבין ולומר דוגמא לדבר, ועל אותו שעה אמר פה שעה אחת של קורת רוח בעה"ב מכל חיי עה"ז והיינו דאמר (פ"ב דברכות) העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה וכ' וכן בפ"א דאבות דר"נ, ואפשר כשיהיה הכל שרים על ארץ חדשה [ורואים מ"ה] משבחין ומקדישין עומדים גם הם ואומרים שבח עונהם ויותר עתה על אמונת חסדו שקיים להם.

וחד היה אומר לצדיקים בימיו, כי היו רחוקים מביאת משיח, כשיחיו בימות המשיח ויאכלו בג"ע בוב יכנסו לעה"ב להנות מזיו השכינה בלא אכילת מעדני העה"ב, והיינו כמי דקאמר בפ' לולב וערבה י"ח אלפי (פרסיא) הוי דרא קמי קב"ה.

ומכל מקום הגוף נמשך אחר הנפש להיות שניהם קיומים במעלה העליונה ובהיפך מזה הרשעים שמילאו את עצמן מתאות המשגל ותשמים האסור ולא השגיחו במלות הבורא ע"כ גם נשמתן נמשכת אחר גופן עד שתעשה כגוף למלוא נזק ודין רע להיות כדין גיהנם לליבור עולם. וכן בפכ"ב מפד"רא: המלאכים שנפלו ממקום קדושתן נעשו כוחן וקומתן כבני אדם ולבשו גוש ועפר. ובתוס' דסנהדרין (פי"ג) תניא בפורענות הרשעים אחר לא ישאר להם שורש וענף שורש מן הנשמה וענף מן הגוף. וזה פי' למ"ד שיתא אלפי הוי עלמא, אבל יש תנאים בפ' חלק כי ימות המשיח יהיו ז' אלפים או שמ"ה אלפים לדידהו לא

יהיה אלף חרב, אלא בסוף ימות המשיח ימותו כל החיים אז עם הנולדים באותן שנים של ימות המשיח ויהיו בצער המיתה ג' ימים ולא שלימים כדרכים במדרש מגילה מקרא דיחיינו מיומים וג' וכן בנ"כ. והצדיקים שיהיו בימות המשיח לא ימותו אלא באותן הימים יהנו מזיו השכינה ע"י כנפים ושמא לאו דווקא כנפים אלא שם המפורש וכוח הקודש שישא אותן והן הן כנפים כענין אליהו, ולאחר אותן ג' ימים יכנסו לעה"ב גם הגוף בלבישת נשמה ועל אותם צדיקים גמורים אמר המדרש שעתידין להיות לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת דכתיב כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, וכן פייט ר' אליעזר הקליר כי אלה יהיו מבפנים. ואותם שלא היו זכיותיהם יותר מן העונש וכן כל הרשעים גמורים וכן אותם שהיו ושנולדו בימות המשיח ומתו בסוף ימות המשיח שהוא תכלית העה"ז כולם יהיו לפני עה"ב לעמוד בדין הגדול מלבד אותם שאמרו רבותינו לא חיין ולא נידונין. ואותן מתים שהיו קודם ימות המשיח יש מהם שירדו לגיהנם ויעלו ויאכלו גם הם בעה"ב ויש מהם שנעשים אפר תחת כפות רגלי הצדיקים מלבד הרשעים גמורים יהיו סגורים בגיהנם לדורי דורות שנים אין קץ וסוף כנגד שלוה והשקט של אוכלי ונוחלי עה"ב. ומתים שחיים אז בתחלת עה"ב יקחו נשים ויפרו וירבו כמו שאמרו חכמים: עתידה אשה שתלד בכל יום כמו שעשו צדיקים שהיו בימות המשיח שפרו ורבו עד שנכנסו חיים לחיי עולם הבא ליהנות מזיו השכינה, ולמעלה כתבנו שיהיו מתנהגים בעה"ב מעין עה"ז כדגי' בפ' אחרון דזבחים שיהיה ב"ה בחלקו של בנימין ויהיו עולים שם ברגלים ומשתמא כדי לאכול זבחים ושלמים ולשמוח כאשר היו עושים בעה"ז. וכן כינור יהיה בעשרה נימין וינגנו בו צדיקים לוים כאשר היו עושין בשעת ניסוך המים. ומה שהיה ר"א אומר בסוף כתובות מתים שבח"ל אינם חיים וכן הא דאמר קרנא (בספרינו ר' חנינא) דברים בגו וכן דרשת מתים בל יחיו וכן בפ"ק דתענית שאין ת"ה אלא לצדיקים, כל זה הוא לימות המשיח בתחיה ראשונה אבל בתחיית עה"ב כולם יחיו כמו שפי'. והצדיקים יקחו כל אחד נשים לפי מעשיו כי כל אחד לא ישא את אשתו שהיתה לו בעה"ז אם לא שיהיו שוים בצדקתם כמו ר"ח בן דוסא ואשתו ואבא חלקיה ואשתו וכן כל צדיק וצדקת אבל צדיק גמור ולא צדקת גמורה או צדקת גמורה ולא צדיק גמור לא יתחברו יחד לעתיד כי כשמתו נתפרדה חבילה, וכשיחיו ישא כל אחד לזוג הראוי לפי מעשיהן כי לעתיד הצדיקים יהיו מחולקין כל אחד מחבירו לפי מעשיו בנוי ובקומה בעידון ובמטעמים. דתניא באדר"נ שש מעלות בין צדיק לצדיק אשתו נאה משל חבירו בניו נאים משל חבירו שנים אוכלים בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו וכו'. ויש לפרש גם כל אחד נאה מחבירו אבל זהו בכלל נוי אשתו ונוי בניו. כי יש לפניהם כמראה חמה וכמראה לבנה כמראה רקיע העליון כמראה ברקים כמראה מנורת ב"ה, וכן בקומה ג' מאות אמה ומאתים אמה ומאה אמה וכן בעידון לזה י"ב נהרות אפרסמון ולזה פחות ולזה יותר, וכן ברה"ק לזה תמיד ולזה פעמים בשבוע, ובענין זה כל צדיק וצדקת שוים במראה ונאים בקומה, יפרו וירבו ויתענגו, ובכך יתנהגו לעולם לשנים אין קץ וקצבה, ושמא גם לזה יש סוף ותכלית לעלות אל מעלה העליונה בספיקת עולמות שהרי אמרו ש"י עולמות מזומנים לכל צדיק וצדיק שנ' להנחיל אוהבי יש ובא"ב דר"ע (אות י') דרש, שש עולם אתן לו ג' מאות ומ' עולמות עתיד הקב"ה למסור [לכל צדיק וצדיק, ד"א עתיד הקב"ה למסור] שם המפורש

לכל צדיק וצדיק היה בורא עולמות לעצמו. וא"ת מה שכתבנו מירושלמי דבו זכיות יורש ג"ע והלא צדיקים גמורים היו צריכים להיות מעשיהם מתוקנים ומעולים שהיו מובטחים שהיו בני עה"ב במס' תענית רב ברוקא חוזאה הוה קאי בשוקא אתי אליהו אתחזי ליה אמר מי איכא בהאי שוקא דאתי לעלמא דאתי א"ל לאו אדהכי והכי אתא גברי דהוה סיים מסאני ולא הוה רמי חוטי א"ל האי בר עלמא דאתי הוא וכו' והוא שוטא של יהודים היה כי על הגוים לא היה שואל אם הם בני עה"ב, וכן בפ' חלק א"ל אליהו לריב"ל אבטיחך (משיח) דאת ואבוך בני עלמא דאתי וכן בכתובות כל דהוי באשכבתא דרבי מזומן הוא לחיי עה"ב, ועוד שם אפי' שפחה שבא"י מובטח לה שהיא בת עה"ב ובמס' שקלים תניא ר"מ אומר כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלה"ק יהא מובטח שהוא בן עה"ב, ומפרש' רבותינו ודאי גם אחריני בני עה"ב אלא הכוונה שאמרו בתלמוד שהן בני עה"ב כלומר מעכשיו הם בעה"ב בלא דין ובלא יסורין ואין דבר מעכב אבל אחריני אכתי לאו בני עה"ב הן שהם עתידין לקבל ייסורין וליתן את הדין ואז יהיו בכת של נוחלי עה"ב. ובמכילתא תניא (בפ' המן) ר' אליעזר המודעי אומר „אם תזכו לשמור שבת עתיד הקב"ה ליתן לכם שש מדות [מתנות] טובות א"י ועה"ב ועולם חדש ומלכות ב"ד וכהונה ולויה לכך נאמר אכלוהו היום" משמע בשביל מצות אכילת תענוגי שבת יזכו לתענוגים אחרים, ומשמע נמי עולם חדש הוא עולם העליון לצדיקים היושבים ועטרותיהם בראשיהן וקרא ליה חדש שאינו כדירת העולם הזה ועה"ב. הרחמן ירחם עלינו ויזכנו למען שמו הגדול לאותה טובה אמן כיה"ר.

פ' ג' בענין אחר, בענין שפי' רב האי ביאת ימי הגאולה 1) כן הוא בס' האמונות מאמר ח', ונראה שממנו לקח, וכן כתב שם „אמרו בסוף הקץ אם לא יעשו ישראל תשובה הקב"ה מעיר רוח איש משבט 2) יוסף מן הגליל העליון והוא נקרא משיח בן יוסף, ויעמוד האיש ההוא ויקבץ מעט מישראל ויצא אל ירושלים 3) ואז תהיה מלכות אדום שולטת על ירושלים ועל ארץ צבי וישב משיח בן יוסף בירושלים". ובכאן חסר, כי רב האי כתב „ויהרוג מלך המשיח את פקיד מלך אדום". „ואח"כ יעלה עליהן מלך מאדום ושמו ארמילום וכו' וילכד את ירושלים ויהרג הרג רב וישבה מהם שביה רבה [ויעשה עמם משפטי נקמות ויהרג את משיח בן יוסף] ותהיה צרה גדולה לישראל אשר לא נהיתה מהיות גוי והקשה שבכל הצרות היא המחלקות אשר תהיה בין ישראל ובין האומות ויעמדו כל המלכים ויגרשו את ישראל אל המדברות וישארו שמה רעבים וצמאים ונכים ונאנחים דלים ואמולים, ומרוב המהומות והצרות יפשעו אנשים רבים ויכפרו בה' ויעזבו תורתו והנשארים המאמינים בה' יחון ה' אותם ויגלה להם את אליהו הנביא ובעת ההיא תצמיח הגאולה ותבא הישועה וישלח ה' משיחו ויקדם מלכות לאנו. כך מצאתי ההלכה הזאת נעתקת מפי החכמים". (המחבר כתב עוד כל המאמר בקצור עד „אשרי העם שככה לו").

וכתב (מאמר ט') „ואמרו חכמים כי חיי העה"ב הם חיים ארוכים ברוב נעימות ובעדן טוב באור ה' מפני כי אין בעה"ב לא מאכל ולא משתה לא שמוש

---

1) היא תשובת לרב האי על ענין הישועה בטעם זקנים מן החכם אליעזר אשכנזי דף 59.
2) בס"ה שלפני חסר מלת שבט ובתשובת רב האי וכן בהעתקת אבן תבון מבני יוסף.
3) בס"ה אל המקדש אל ירושלים.

ולא שמורה אלא הצדיקים נהנים מזיו השכינה וכן שנו העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן אלא הצדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה" ומעין לשון כזה כתב ר' משה בן מיימון בספריו, ואין זה הלשון בתלמודנו בפ"ב דברכות ולא באבות דר"נ ורוב דברי חכמי העולם מס' האמונות והדעות גם טעמי דבריו אינן על תלמוד רבותינו. וכבר כתב (מאמר ה') "המרחם על בריותיו של הקב"ה יש לו חלק טוב בזה העולם אפי' הוא כופר שכ' שלח תשלח את האם — והארכת ימים", ובמגילה אמרו רבותינו האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו מפני שמדות של הקב"ה גזרות (ר"ל חוקות) הן". וכתב (מאמר ו') "הודיעונו רבותינו כי מלאך המות הנשלח מלפני היוצר ית' כדי להפרד בין הגוף ובין הנשמה יגלה לאדם כמלאך ויראה לו כדמות אש ירוקה מלא עינים באש כעין החשמל ובידו חרב שלופה כאש אדומה ויראה המלאך ההוא לאדם בעת מותו שהוא מבקש להכותו בחרב וכיון שיראה אותו האדם יחרד ויפחד ותפרח נשמתו ויתפרדו עצמותיו לאלתר" ואינו כן במס' ע"ז (כ'), ועוד מאי קאמר "כעין חשמל" ומי יודע מהו חשמל? וכתב (מאמר ז') "ואם ישאל השואל אם יאכל אריה אדם ואח"כ יטבע האריה בתוך הים ויאכלוהו דגים ואח"כ ניצודו דגים ואכלם איש אחר ואח"כ נשרף האדם ההוא ונעשה עפר דק מהיכן יחיה האלהים האדם הנאכל, מן החיה או מן הדגים או מן האדם האוכל את הדגים או מן האש השורפת אותו או מן העפר"? והשיב "כי אין בעולם גולם מאבד גולם ואין כח לממש להעביר ממש וגם האש השורפת את כל הגולמים אין בה כח כדי להאפס גולם הנשרף אבל היא מפרדת בין נתחי הגולם ואיבריו לבד ובזמן ההוא יתערב כל חלק וחלק במינו הדומה לו עד אשר ימזג החום והלח והקר שבגולם בשלשה עיקרי הגולם וישאר החלק היבש הדומה לעפר אפר מונח, וכן החיה שאכלה את האדם כבר אינה יכולה לכלותו ולא לסלקו מן העולם אבל היא מפרדת בין איבריו ובין פיתותיו בלבד", עכשיו שאל כן והשיב, אפשר במעשיו של הקב"ה הנוראים להיות זה מן הסברא ואומר סברתו וידענו לאמרו מן הפה ולא מן הלב, כי בלא זה ישאל, אדם שטבע במים שנמח ונימוח ברוב מים וברוב גלים המנערים ושוטפים לקצות ימים, איפה יקמנו הקב"ה להחיותו? אלא הוא יודע ולא אנחנו קצרי דעת להבדיל אפרו של טיטוס הרשע ויודע לאספו משבעת הימים לפורענותיו, לא כל שכן שאר הזוכים לפניו, והכל יעשה בגזירתו. — וכתב "אם ישאל אדם איך יחיו לעה"ב גופות ונשמות בלא מאכלות, נאמר לו כאשר היה משה רבינו ק"כ ימים בלא מאכל ונשמתו היתה מתקיימת בגופו מאור המובהק אף הם יחיו ויתקיימו בצידון זיו השכינה". גם ס' האמונות חולק על רמב"ם שאמר אין גופים לעה"ב והוא כתב שיהיו גוף ונשמות אבל לא יאכלו כמאמר רבותינו בפ"ב דברכות, ואנו פירשנו למעלה יש מהן שאין להם אכילה כלל ויש שיש להם. וכתב (מאמר ט') "ונקרא גמול טוב גן עדן ונמשל בג"ע אשר שכן בו האדם ביום הששי מפני שאין כמוהו בכל העולם יפה ומשובח — ונקרא גמול הרע גיהנם ותפתה והוא מקום רע בגאי אשר לפני ירושלים ונקרא גי בן הנום על ביעורו וטינופו כדכתיב והיו בתי מלכי יהודה מקום התופת וקברו בתופת מאין מקום", כמדומה שרוצה לומר מה שאמרו חכמים יורש ג"ע היינו גמול טוב לעה"ב (אבל ג"ע שהיה בו אדה"ר אין בו תשלום לצדיקים) ואינו כדבריו, הג"ע שבעולם הזה הוא יהיה לצדיקים לימות המשיח כמו שאמרו רבותינו עדן לא ראתה אותו עין

ושם הם נהרות של אפרסמון שהראו לר"א ולר' אבוהו (תנחומא בראשית) שיהיו לשם מתן שכרן [אבל ג"ע שהיה בו אדה"ר אין בו תשלום לצדיקים]; ועוד הלא אמרו רבותי' ג"ע וכל מה שנתנבאו הנביאים הכל לימות המשיח, ואם סובר שג"ע עדן ראשון יהיה לצדיקים לימות המשיח, א"כ מה יש לו לקוות גמול טוב של עה"ב בג"ע, אלא י"א שג"ע שנזכר הוא התחלת שכרם הטוב לימות המשיח, ולפי סברתו שלא יהנה אדם ממנו א"כ יעבור הוא וכל הטובה שבו כשיעבור זה העולם, וחלילה לומר דבר זה שבחנם בראו הקב"ה. וכתב (שם) „כיצד יהיה מקום גמול הצדיקים והרשעים, אשוב ואומר, כיון שאלו הצדיקים גופות ונשמות מחוברים א"א שיהיו בלי מקום לפיכך עתיד הקב"ה לעשות דוק וחוג שיש בו ביניהו והמקרא קרא אותם שמים וארץ למען שיכירם שכלינו ותבין בהם חכמתינו מפני שאין אנו מכירים אלא שמים וארץ בלבד, וכן הוא אומר כי כאשר השמים החדשים, וא"ת מה ראה הקב"ה לברוא להם ארץ ושמים חוץ מאלו ולמה לא שם מקום בזו הארץ, התשובה כי הארץ הזאת נבראת לצרכי הבריות שדות לזורעים וערוגת לבשמים ומעיינות להשקות ושפיים לרעות בהם חיות ופראים, והעה"ב חלף העה"ז ואין בו לא אכילה ולא שתייה ואין צריכין לא לגנות ולא לפרדסים אבל צריכין הן למושב ומכון שישכנו בהם ועתיד הקב"ה לחדש אותו לעבדיו ולהשכינם בתוכו ואח"כ יכלה זה המושב דכתיב לפנים הארץ יסדת — ואתה תעמוד, והראייה אחרת מלמדת על המדור של עה"ב שאינו דומה לעה"ז, כי הקב"ה ברא את האויר שבין זה הדוק כדי שיהיה מושך ושואב מגופות הבריות הלח והרטוב שבהן, לכך הוצרכו לטעימת המאכלות כדי שיתקיים גופינו, אבל לעה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה, הילכך לא אפשר שיהיו שרויים בתוך האויר זה". עד כאן. ויש תימה מכל מקום לעתיד אע"פ שלא יהיו צריכין לזריעת השדות ולנחלים להשקות למה ישכנו שם ומה מזיק להם שדות ונחלים ושפיים שאינם יכולים למצא בהם מנוחה; וכן הראייה האחרת בשביל האויר השואב ליחלוחית הבריות, יסיר זה האויר המזיק ויגזור על אויר אחר לבא בין שמים וארץ ולמה צריך לברא אחרים? ועוד מה אמר: לפיכך עתיד הקב"ה לעשות דוק וחוג שישבו ביניהו, והלא כבר נברא עה"ב כמו שדרשו רבותינו במנחות שנ' כי ביה ה' צור עולמים, ולא עוד אלא עה"ב נברא קודם עה"ז שהרי עה"ב נברא ביו"ד ועה"ז בה', ויו"ד הוא ראשון בשמו הקדוש, ע"כ צריך ליתן טעם מתחילה למה ברא הקב"ה את הארץ ואדם עליה, ואם תשיב כדי שיעבדו לו בני אדם, א"כ יברא השמים, והמלאכים שמכירים גדולתו והם נועים וצדיקים וגבורים ועובדים אותו כפי כוחם בהלולים ותשבחות וכל מיני קדושות ומה לו אצל אדם המועט והמכעיסו, אלא צפה הקב"ה בצדיקים שעתידים לעבדו באמת ולעמוד כנגד יצר הרע, מה שלא יוכלו המלאכים לעשות כשירדו ונפלו מן השמים, ויש מהם שמניחים עצמם ליהרג ולישרף עליו, אם לא היה בורא אותם היה כפוי טובה; וכיון שהיה צריך לבראות אותם ברא להם עה"ב לתשלום שכרם, ואם לא היה בורא רשעים היו אומרים, גם אנו אם נבראנו היינו צדיקים. וברא זה העולם של נסיון הבריות ושל צער כדי שיבחנו צדיקים לעצמם ורשעים לבדם. ובשביל שיכר וברא את האדם מן האדמה נתברכה האדמה והיתה עושה פירות חזקים ובריות האוכלים אותם היו גבורים וחיים שנים רבות; וכיצד היו גבורים, אמרו רבותינו בב"ר בשעה אחת היה הולך אדם מסוף העולם ועד סופו וכשהיו נולדים היה להם כח

להלחם עם מלך של שדים וכשראה הקב"ה שאין היה העולם יכול להתקיים מפני הרשעים שהיים הרבה הביא מבול ושטף כל אותה הטובה שהיתה מקודם לכן ונשארה הקרקע מקוללת עושה פירות ולא היה בהם כח ומיד אחר המבול התחילו לקצר שנותיהן, אע"פ שפירות א"י היו משובחים לא היה בהם כח כאשר בתחלה. ואפי' למ"ד לא ירד מבול בא"י (בפ' אחרון דזבחים) י"ל נתגלגלה עליה הקללה משאר הארצות. ואע"ג שברא ג"ע בזה העולם היינו כדי לעשות בו נחת רוח קצת לצדיקים והוא מקום שלא שלטו בו עיני רשעים כדי שיהיו הצדיקים יורשין בעה"ז ונוחלין לעה"ב, ומכל מקום תחלת ברייתו של עה"ב הוא כולו לצדיקים וכולו ברכה ולא היתה בו קללה של כלום וזה שבח אדון הכל לעשות ליראיו ולחושבי שמו. יה"ר מלפניו לזכותינו ברחמיו להיות חלקנו בתוכם. —

עוד כתב (מאמר ג') „אם יהרהר אדם לומר כיצד יכשר הדבר גופו של אדם קודם שמל אינו תמים ולאחר שמל נקרא תמים? תשובה. ידוע ומבואר כי התמם אין בו לא יתרון ולא חסרון וצור ית' ברא אדם ונוסף בגופו אבר עדוף (דהיינו ערלה) וצוה לחתכו כדי לזכותו וכיון שחתכו נסתלקה התוספת ונשאר האדם שלם ותמים". וקשה מה תירץ, עדיין יכול להקשות אמאי כשחסר מגופו נקרא תמים. והיה יכול לומר, מצינו חסר עתה מבתחילה ונעשה מתוקן ושלם בפרק מומין (בכורות) גבי מומין כהנים דתנן היתה בו יתרת וחתכה אם אין בה עצם כשר, וכן במומי בהמה כשיש בה יבלת וחתכה. וכ"ת שאני התם דאין בכל אדם יתרת אבל ערלה ישנה בכל הנולדים, י"ל גם עיקר תולדותיו בלא ערלה שהרי באדר"נ (ב') ובתנחומא (בראשית) אמרו אדה"ר נולד מהול 1) א"כ לא נתקן אדם ולא נגמר עד שתסתלק ממנו ערלתו ולא נקרא שלם ותמים מיהו ס' האמונות לא היה משיב מסברת התלמוד (אמר לו דברים) אלא היה משיב מדעת הכרם להכנים פילא בקופא דמחטא. עוד כתב (מאמר ג') „שמא יהרהר אדם במעשה פרה אדומה וישאל: כיצד נצטוה שתהא מטמאת הטהורים ומטהרת הטמאים? תשובה אפשר בבינת החכמה ובמדע השכל שיהיה ממש אחד עושה שני מעשים מתחלפים בעת יתחברו ויתדבקו לממש אחר זולתו כמו שאנחנו רואים את האש מקרשת את החלב ומתכת את הבדיל כמים והימים 2) אשר מלחלחת עלי ארזים (פי' שהם שמנים 3) ומלמק עלי תאנים ומיבשם, וכן במאכל משביע את הרעב ומזיק את השבע וכן הסמנים של רפואות מרפאים את הכואב ומכאבים את הבריא — וכן פרה אדומה מטמאה את הטהורים ומטהרת טמאים". עתה גילה לנו טעמי פרה ורבותינו דרשו שגם שלמה לא ידע לעמוד על סודה ואמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה. והחסיד ינק משם ואמר גם הוא על מעשה פרה דוגמא דעשב שריפא את הסומא וסימא את הפיקח, וכמתי עכרים המרפאין את השחין ומלקין את הבריא. וכתב (שם) „קצת מן העם נתערבבו בקרבן הנעשה בי"ה לעזאזל וחשבו בלבם שהם עזאזל שם אחד הוא מן השדים. תשובה, עזאזל הוא שם הר גבוה ותלול כמו הר ששמו יקתאל שנ' ותפש הסלע במלחמה ויקרא שמו יקתאל (מ"ב י"ד ז') והדומה להם כמו יכנאל וירפאל ויראל

1) לכן אמרו בסנהדרין ל"ח אדה"ר משוך בערלתו היה.
2) בכ"י וכן הוא.
3) כ"כ בכ"י ואינו דברי ס"ה.

שכולם שמות מקומות הם, לפיכך היה השעיר האחד הנעשה בעד הכהנים קרב במקדש בשביל שרוב עונותיהם נעשו במקדש והשעיר האחד הנעשה בעד העם היה קרב חוץ למקדש בשביל כי רוב חטאיהם נעשים חוץ למקדש, והגורלות שהיו מפילים בשביל שהנקרבים היו שנים כהנים וישראלים בעת ההיא הכהנים היו מקריבים השעיר שלהם בעד נפשם במקדש וישראל היו מקריבים שעיר שלהם בעד נפשם בחוץ בהר הנקרא עזאזל". והוא תמהון גדול אם יצא דבר זה מפי רב סעדיה, כי בפ"א דשבועות לכולי עלמא בטומאת מקדש וקדשיו ישראל מתכפרים בשעיר הנעשה בפנים ולא כהנים ובשעיר המשתלח איכא פלוגתא איכא מ"ד כהנים מתכפרים בו בשאר עבירות ואיכא מ"ד דוקא ישראל ולא כהנים, ואין לומר כי לא אמר אלא הכהנים שעושין עבודת הקרבנות במקדש אבל בחוץ ישראל עושין להו, והשתא מי לא עסקינן שהכהן הוא משלח, ועוד הא כתוב ושלח אתו לעזאזל המדברה אלמא ליווי השליח תלוי בכ"ג ולא בישראל, ועוד „נעשה בעד הכהנים" קאמר, וביומא פרק שני שעירי (ס"ז) דרשו רבותינו אל ארץ גזרה אני ה' גזרתי ולא תאמר מעשה תהו הן. עוד התם תנא דבי ר"י עזאזל בא לכפר על מעשה עוזא ועזאל פי' מעשה עריות, ושני מלאכי חבלה הם מן הנפילים שנתאוו לנשים דכתיב ויראו בני אלהים את בנות האדם וג', ויש במדרש שנעשו יצר הרע המפתה את הבריות לעבירה; ושמא להשיב למינים נתכוין. ולפי מה שנתן טעם, מה טעם יתן בחזיר ובשאר טמאים שאסרם הכתוב? ומיהו אבן עזרא כתב טעמים של שגעון גם בבהמות טמאים בספר שלו שקראו ס' החיים ואת נפשו לא חיה, חיים הוא למי שאינו חושש על דבריו כי כולם השתות כריכן והיה נראה לו כמו שהיה מדבר ברוח הקודש; וכן כתב (כ"ל א"ע) „לעולם לא יולד הנולד במעי האשה עד שמסריח הזרע במעיה ולאחר שמסריח קולט ריח רע ריח האויר החי ונולד דמות מדמות, יד מיד רגל מרגל, ומזה הטמאים אסורים, שקצים ורמשים ודגים טמאים ועופות ובהמות טמאים, כי הטהורים נבראו תחלה מריח טוב שקיבל ריח האויר והמתוק וכל הטמאים לא נבראו כי אם ממקום המוסרח והנבאש ואותו אויר הנבאש קיבל ונתערב באויר החי והמתוק ויצאו הטמאים"; והשתא ר"ל האויר החי כמו שכתב בס' האמונות שהאויר הוא אלוה והרכיב הוא בתוכו כל הנברא והנולד והוא נמצא בכל, ומה שאמרו הנביאים שהוא למעלה בשמים אינו ופושעים יכשלו בדברים אלו, כי יעשה תורה וקבלה חדשה להכחיש תורתינו אמת שכתוב בה: וברוך אל עליון, היושבי בשמים, ודברי רבותינו הקדושים ומושב יקרו בשמים ממעל וגו', וכל דבריו הבל, כי א"כ קלוט לר"ם במעי פרה (חולין ס"ח) למה אסור? ועוד מה שאמר: נולד יד מיד ורגל מרגל, והללו אם הם גידמים ועוורים מולידים שלמים כמו שארז"ל (בחולין) וכתב: כי בשביל שהזרע מסריח צריך (נ"ל מטמא) מקום נפילתו על הבגד, משמע מדבריו אבל אם הזרע מריח יפה לא היה מטמא, והבלים הם, דא"כ זרע של קופים ומנוולים יהיה טמא, ועוד יטמא גם במשא, דנבלת בהמה שהסרחה אין בה סירחון יותר ממנו ומטמא גם במשא, ועוד מים חיים מאי קא עבדי הכי? וכתב אבן עזרא:

„אין ספק כי כבוד השם בכל מקום וכל העולם מעלה ולמטה מלא מכבודו
„ואין צריך לומר עולם העליון שהוא מלא מכבודו יותר מלמטה כי המלאכים
„דבוקים באורו הכבוד ולצבאות מעלה ע"כ אור גדול עד מאד ולא כולם בשוה,

„וזה הכבוד אור השם נקרא, חפץ השם וכבוד השם ודבור השם, ונסתר מעיני כל
„חי בעולם השפל ומקום כבודו נסתר מכל ואפי' ממלאכי השרת ושואלים איה
„מקום ייחוד כבודו. וזה הכבוד שהעולם מלא ועושה כל ומנהיג כל, ואינו מדובק
„בשום דבר לא בעולם העליון ולא באמצעי ולא בשפל לא בעה"ז ולא בעה"ב ולא
„ליום הדין כי אם בחפץ הבורא, ובאותו מקום שיש שם חפץ הבורא בין בגוף בין
„בשאינו גוף בין בנשמה בין במלאך בין בארץ בין בימים בין בנהרים בין בבהמות
„בין בדגים בין באילנות בין בעשבים ויש שם חפץ הבורא, שם הוא מדובק ובאותו
„דיבוק פעמים נראה אור הכבוד כעין מלאך ופעמים במראות הלילה, פעמים
„נראה אותו האור ע"י קול. וכל גיעול וטינוף והשע ומיאום וליכלוך שיעשה
„בעולם לא ילכלכו אותו ולא ידבקו ולא יקלץ ולא יתהוך ולא ישגר כדמות השמש
„שהוא אחד ממשרתיו". עד כאן 1). —

הנה כל זה לקח מס' האמונות וכילד יכנס בלב שהוא בכל ואינו מדובק א"כ ידמהו לרוח שהוא בלא ממשות ומכל מקום הרוח בא מן הממשות שהכנס באויר והאויר מפעהו, ואם מולא ממש אחר, נדבק בו כמו ריח תפוחים על הבגדים, וזריחת השמש מה כאיה היא, דזריחה היא מאור הממשת מן השמש ואור השפל אין בו ממש דומיא דלל השפל מעמוד האילן והבית ובאותו לל אין בו ממשות. ושוטים הם לחזר אחר הוויות הקדם שאין כל העולם כדאי במחשבה זו והרוצה להציל נפשו יזהר ולא ילך אחר שרירות לבם. אך אנו מאמינים שיש אדון העולם והוא יוצרו ובמאמרו בהווייתו עומד והוא עליון על כל וקרוב לכל ויודע מחשבות הלב והכליות אע"ג שהוא גבוה מן הגבוהים וזהו גדולתו וגבורתו וכן מחיה את הכל בגבורתו ובמאמרו בשביל כן אינו צריך להיות בכל מקום לידע ענין תולדותיו כי זהו גדולתו שהוא מעל כל ויודע הכל וקרוב לכל.

ראה כילד יש לנו לסמוך על דבריהם, כי רבותינו אמרו כי יש שדים בעולם בכך דומין לאדם ובכך דומין למלאכי השרת (חגיגה ט"ז אדר"נ ל"ז), ויוסף שידא היה לומד דין שידות (פסחים ק"י, עירובין מ"ג, יבמות קכ"ב); ובמס' ברכות (ו') אמרו רבותינו כילד יכול לראות אותם, ואבן עזרא כתב בספרו „ודאי אין שד בעולם אבל כח הרוח שמשים בו האדם כפי הענין נקרא כך, ומה שכתוב יזבחו לשדים הטעם שיסורו הדעת ממנו כמו עצבים שמעציבים אותו, ומה שאמרו שהם דברים נאמרו בשדים, בני אדם הם היודעים לשנות את התולדות כעין אותם היודעים עיקר החלומות ואיך תראה הנפש חזיונות וגם הכשדים יודעים מולד האדם וחושבים ומונים מה יכול האדם לחלום באותו לילה" עד כאן. ולפי דבריו [לא] נחנם לוה נבוכדנאצר להרוג חכמים וכשדים כי היה יכולים לידע מולדו ולידע החלום שחלם. הנה אבן עזרא טעה בשדים שהיו מלוין אותו תמיד, ובפרט כשן מיד היה יכול להגיע מחקרי גבורות וגדולות שגם המלאכים לא היו יודעים (?) ואע"פכ שדים הראו לו שישנו בעולם, ושמעתי מבני איגלאנט שהם מת ביניהם, כי פעם אחת היה רוכב ביער ובא בין רוב כלבים שהיו עומדים ומעיינים עליו וכלם שחורים ודאי אילו הם השדים, כשילא מביניהם אז נסתכן וחלה ומת מאותו חולי. — הנה כמה גידוף הוא זה שמבורים למלא הויות קדושתו בדעת קלה וקלרה ועוסקים בזה ומבורים בשביל כן להגיע לדיבוקו.

1) ראה הרא"בע בפ' תשא: והנה האחד אין לו תמונה והוא כדרך כלל לכל התמונות כי מאתו ילאו, ודברי החכם ש' זאבם בכ"ם ח' דף כ"א.

ובעיני נראה שמחליפין הודאה והיה הייחוד שעשה ר' בצלאל מחכמת ספר האמונות, שאומרו בפרזים המדברים הילד הוויתו בכל והרי זה מחרף ומגדף, דבר שלא יצא מפי חכ"ך ודברי רבותינו, ולא עוד אלא שמכחישין אותם כאשר כתבנו למעלה בראיות ברורות מדברי תורה ודברי רבותינו.

עוד כתב אבן עזרא „כי כסא הכבוד הוא גלגל הגדול מכולם והשמשה מתגלגלים ומשתנים כנגד המקומות וזה עומד עדי עד ונושא כל, כי כל השמשה גלגלים שחורים ומתגלגלים סביבות העולם אין כל המקומות שוות בקדושה, אבל זה הגדול העשירי הנושא את כולם עומד בקדושתו עדי עד, ועוד כי השרפים עומדים על עמדם לעדי עד, אבל חיות הקודש ואופנים והכרובים והחשמלים מתגלגלים תחת כסא הכבוד". והשתא אם הגלגלים מסבבים את הארץ ועולים ויורדים מלמעלה למטה כאשר למדונו רבותינו, י"ב מזלות של שמ"ת קא"ז מע"ק גל"ד, א"כ איך חיות ואופנים תמיד למעלה הלא (בכ"י אלא) פעמים מתקרבות לקרקע, כשהם למעלה עומדים על גלגל וכשהגלגל יורד תחתיהן למטה אז גם כאשיהן יהיו למטה ויכולין ליפול למטה ולא ימלא מקום בשולי גלגל העשירי שאינו זז ממקומו, וא"כ מי יעלה אותם להיות למעלה על גבי גלגלים כבתחלה. ואם מתגלגלים ברוחב סביב לפון ודרום א"כ מאי קאמר שמתגלגלים סביבות כסא הכבוד, והלא אדרבה הם בתוך כ"ה שהרי גלגל העשירי שהוא כ"ה עודף עליהם מבחוץ, וזו הקושיא יש להקשות נמי אם מתגלגלים מלמעלה למטה. — וכתב „השם שהוא אלהי האלהים נתן כח לאלהים קדושים שהוא צורת אמת שאינם . . . ולא בגופות וחלק מכבודו עליהם ונתן להם רשות" (?) זה הדבר נוטה לקבלת המינים ובמסורות שלהם כמו שכתבנו למעלה. — וכתב בזה טעו ישראל שאמרו עשה לנו אלהים כסבורים כבוד הוגה בצורת גויה כמו שהוגה בצורת אמת. מלא כל הארץ כבודו אין שום מקום בעולם שיהא יוצא מחזקתו כי אין אילן ואבן ועשב שאינו עומד באויר והוא כח אלהים חיים בין חי בין מת האדם בין נשרף בין נעקר האילן אינו יוצא מכח השם הנכבד". כל זה לקח מס' האמונות, אבל אומרים הדברים בשילוף, מוסיף ומגרע, כי כיון שפתח להם הפתח שגמר בדעתו ותיקן מה יש לו להיות הבורא, כל אחד מדד לשונו לייסב הדמיון והסברא, ופעמים מסמיך ואומר על זה שיתכו חכמינו לומר כך, ואין הנידון דומה לראייה, כמו שאמר שאין שד בעולם וחכמים דברו ובני אדם הטועים ואשפים, וכמו שכתבו „חכמינו אמרו כי מוציאים את האור (ר"ל האש) מן המים (סוף ביצה) ורבים אין מבינים, וידוע כשאור השמש מגיע אל הארץ מתהפך למעלה בעבור עובי הארץ ומתחממים האויר הסמוך אל הארץ ואותו החמימות מתקבץ ועולה כתמרות עשן, ואלה העננים הלבנים והאדומים מרוב חמימות חמה, וכן כשמגיע אותו החמימות על פני המים מתהפך למעלה בעבור עובי המים ואותו האויר קר מפני שהוא המים וגם המים עצמם קרים שהם עבים מלקבל חמימות וזהו גלגל המים". משמע מדבריו שאור וחמימות החמה בוקעים ונוטעים למטה ובשביל שאינן יכולין לבקע הקרקע מפני עביה עולים למעלה ונעשים עננים אדומים של אש וכן בוקעים על הימים ואינם יכולים לעבור מפני עובי המים ועולים למעלה ונעשים עננים קרים ומשתמש הם של מים, וחלילה שרבותינו נתכוונו לאלה התהולות בלא טעם ובלא פירוש, ועוד לפי דבריו הרי המים יוצאים מן האש שע"י חמימות עולים למעלה מן הימים ולא האש מן המים. עוד כתב „כלל,

כל מה שעושה הקב"ה אינו עושה כי אם ע"י שלוחיו וע"י הכבוד הגדול הנסתר מעין כל והכל שואלים איה מקום כבודו, הכבוד שעל כסא הכבוד, ושם הכל, דעת חכמה ותבונה יראה ענוה חסידה חסד ואמת צדק ומשפט כח וגבורה וכל טוב והוא שפאת הטוב כולו אבל הפאה שהכל בו הוא רק דעת לבד או תבונה לבד או חכמה לבד או יראה לבד, ויש מלאך הנקרא מאור הדעת יש מאור התבונה יש מאור החכמה, ונראה שבכל יום מתחדשין מאור אחר שהולכין אותן הנבראין, ואין מספר לנהר דינור, ונבראין אחרים מאור אחד ליום אחר והולכין ושבין כן עדי עד, כי נהר דינור לעליונים כארץ לשפלים, ומאותו אור נבראים המלאכים שאמרו חכמינו שממונים על בני אדם, לכל אחד שני מלאכים. ותחת הרקיע השביעי שמיני שבו גלגל המזלות מקבלין כח העליון מאותו האור, ויש מגידים על הדעת ויש שמגידים על התבונה ויש על הכח, ותחת השביעי שבעה גלגלים שמקבלין כח האור העליון ע"י מזלות לפי מתכונת תולדותם ומערכותם שהם נערכין תחתיהן ותחתיהם השפלים שמקבלין כח האור העליון ע"י המזלות והמשרתים הנערכין עליהן ומעיינן על מקומם של מעשיהם ועל תולדותם. והשם שם נשמה באדם מאור המלאכים העליון עלי המלאכים, 1) ואם היא חכמה הוזכרת לתלדותה מאשר לוקח ואם אינה חכמה הוזכרת אחר הגוף". על כאן דבריו ופירושו וכן אם רוצה לומר הנורא ברא רקיע עשירית וכן כסא הכבוד וכן ברא הכבוד הגדול שנסתר מעין כל שעליו נאמר כי לא יראני האדם — וש' האמונות כתב שהיא אורה מנוסאה ומופלאה בדמות מלאכים ונקראת כבוד ה' ועליה הוא אומר ראיתי את ה' יושב על כסא — ועל אילו הדברים קאמר כל מה שהקב"ה עושה אינו עושה אלא ע"י שלים שאותם שעל רקיע עשירית עושים שליחות מכל מה שנברא להושיע למטה מהם; ושם דעת חכמה תבונה וכל מדות טובות וקרא לו שפאת הטוב כולו אבל הפאה שהכל בו הוא רק דעת לבד תבונה לבד וכל מיני מדה ומדה לבדה ועם כולם משמש אור דעת אור תבונה אור ענוה וכן אור לכולן, וכל כך הוא גדול רקיע עשירי שהרקיעים שתחתיו נראין כנקודה כנגד העליון והרי יש בעליון כמו חלונות ונוקעים אותם אורות שהם כל אחד לבד על הרקיע שתחתיו שהוא השיעי ומאותה אורה של לד כל אחד נבראים המלאכים מזה יקום מלאך של תבונה ומזה של חכמה ומזה של דעת וכן נולד זה המאור של שנה וזה מאור של שיר וכל מאור שנולד מאור המובהק . . . (מכאן ולהלאה חסר בכ"י).

1) למעלה בדף . . . נכתבה בגליון הכ"י הגהה בלי ציון וז"ל: חכמה (?) הנה פירשו רבותינו במכלתא גבי ה' איש מלחמה יש גבור חסר בן ארבעים אינו דומה לבן ששים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אני ה' לא שניתי, ועתה ראה למי נאמין לפי' פסוק זה לרבותינו התנאים או לשיטה בעלה שלו ועל פירושו תקנו הקב"ה נצח ולנורא (?) וגם לפי דבריו כי אל קנא כי אל רחום אם היה כך כי משתנה נמלא שכפר בעיקר התורה ע"כ ונראה כי בזה השיג אחד על דברי המחבר לעיל . . . על מה שהשיג שם על הרמ"בם ומה שכתב כי אני ה' לא שניתי וגו'.

8.

Schreiben des Herrn Prof. **S. D. Luzzatto** an Herrn **M. J. Landau** in **Prag.**

כאשר גדלה שמחתי מן היום אשר ראיתי הספרים היוצאים מתחת דפוסך אדוני היקר, ואברך את ה' אשר לא השבית לנו גואל מילדי העברים, אשר נדבה רוחו אותו לתת לכסף מוצא, למען הדפיס ספרים חדשים גם ישנים על נייר טוב ובכתיבה יפה ותמה, ומוגהים הגהה מדוייקת, ובכל זאת לא יכביד כסף מחירם על הקונים, גם נשא לבו אותו מאהבת החכמה להוציא ממצפוניהם ספרים נכבדים, אשר כִּסַּתְמוּ אפלה מועד ומועדים, כפירוש דון יצחק על המורה — אז אמרתי בלבי יהי אלהים בעזרו, וחפץ ה' בידו יצלח! — הנה דאבה פתאום נפשי ויצר לי מאד בעת ראיתיך במאמרך לס' במדבר רודף אחרי כאשר ירדוף איש אחרי אויבו, ולא לאהבת האמת, כאשר עשית באמרך כי מלת המחנות (במדבר ב' י"ז ול"ב, וי' כ"ה) מתורגמת מַשְׁרִיתָא בל' יחיד, מפני שהיא כתובה בלא וי"ו נסה — דבר אשר לא יעלה על הדעת שיהיה איש חכם כמוך אומרו בלב שלם, אלא דרך לצחוק והתול, או לאהבת התפישה עלי, לא זולת, בלא ספק — (ולא היה חרון אפי על מה שהשגת עלי בדברים של טעם, כגון על מלת באותות (שם ב' ב') ועל ענין ברכת כהנים; חלילה לי מקצוף על איש אשר יוכיח על פני שגיאותי, אם הראה מדבריו כי ממקור אהבת אמת יצאו! בשמים עדי, וכל יודעי ומכירי עדים עלי). אז אמרתי בלבי אך תואנה הוא מבקש לנטות מעל הגהותי באוהב גר, למען יהיה החומש אשר הוא מדפיס משובח ומפואר בעיני העם יותר מן החומש הנדפס מקרוב בוויען עם קצת הגהות בתרגום על פי ספרי הנ"ל, והדבר הזה היה ללבי לקוץ מכאיב, ואמרתי מתי תשוב רוח הטומאה מִקֶּרֶב תופשי התורה, המפרדת לבותם איש מאחיו? ארור בוצע כסף, המביא את האיש הזה להתגרות בי, ואני אהבתיו ויקר שמו בעיני! אז ששתי ולא התמהמהתי, וכתבתי לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוה"רר שלמה יהודה הכהן ראפאפורט, ובקשתי מאתו להודיעך כי אוהבך אני מתמול שלשום וכי מוכן אנכי להועיל לך בכל אשר תמצא ידי בלא כסף ובלא מחיר; ולמה תתגרה ברעה, להוציאני ממחיצת אהל השלום והידידות. ועתה אדוני היקר, מה מאד שמח לבי ויגל כבודי, בבוא אלי מכתבך הנעים, בו יצאת לקראתי באהבה ושלום, לכרות אתי ברית! ועתה מה לי עוד, כי אם לתת שבח ותהלה לשמך, כי צדק ושלום בחרת ולהבטיחך בלב תמים כי ברית שלומך חביבה עלי עד לאמת, וכי בכל המעט אשר תמצא ידי לא אחדל מתמוך ידך לתועלת החכמה והתורה, למען תגדיל תורה ותאדיר.

והנה גם כי נשא דבר ה' אשר על שכמי לפרש לתלמידי במעט לא יתנני השב רוחי,

הנני מוכן ומזומן להיות בקצת העתים לענין התרגום ולהשלים את אשר לא עשיתי באוצר גר, והוא להגיה הנקודות, למען יצא תרגומך מוגה מכל אשר היו לפניו, ובפרט כי זה מקרוב העתקתי החקירה בדרכי לשון ארמית ודקדוקה, כי גם אותה וגם דקדוק לשון התלמוד הבבלי בקשו ממני תלמידי ללמדם, ונעתרתי להם, ומלאתי שאלתם ברוב יגיעות ובשקידה ארוכה וקשה. ומלבד זה, הנה עוד אתי קצת דברים מענין ספר אוצר גר (אם להוסיף אם לגרוע) נגלו אלי אחרי הדפסתו, וגם אלה לך יהיו. ואתה אדוני היקר, ידוע תדע כי גם אני אנה ה' לידי התנ"ך הגדול (פאליגלאטטא) דפוס אנווירסא, אשר לא באה לידי בהיותי בעיר מולדתי; גם יש בידי התנ"ך דפוס באזיליאה עם התרגום המוגה על ידי החכם יוהן בוקסטארף (שני הדפוסים היקרים האלה מצאתים ביד ידידי, רעי כאח לי, הבחור החכם והנבון כמ"ר יוסף אלמנצי, האוסף אליו יום יום ספרים עתיקים ויקרים, וספרים חדשים טובים ומועילים, לרוב מאד, ומאז התגוררתי בעיר הזאת לא חשך ממני מאומה), ושניהם יהיו לי לעזר ולהועיל במלאכתי. רק זאת ידוע תדע כי אין בלבי לעשות מלאכתי על הדרך אשר עשה מלאכתו החכם בוקסטארף כי הוא הניף ידו על התרגומים בזרוע נטויה, להשוות לשונם ללשון התרגום הקדמון אשר בדניאל ועזרא, על כן השמיט כל הוו"ין והיו"דין היתרות הנמצאות בכל נסחאות התרגומים, גם שנה במקומות הרבה את הנקוד בענינים שהדבר מובן שאין שם טעות המעתיקים, אלא שלשון ארמית אשר בפי בעלי התרגומים היה משונה במקצת מלשון ארמית אשר בפי דניאל ועזרא אשר קדמו להם דורות הרבה. הלא תראה כי מלת אותם בדניאל תרגומה המון, ובעזרא המו, רק פעם אחת בדניאל (ג' י"ב) יתהון, ובתרגום תמיד יתהון, וכן מלת די בדניאל ועזרא היא תמיד תיבה בפני עצמה, ובתרגומים (וכן תמיד בתלמוד ובלשון סורי) היא על הרוב מחוברת לתיבה שאחריה (ד), ומזה בתרגומים ובתלמוד ובסורי מלת בד, שהוא במקום בדי אשר בדניאל, שענינה כאשר; וכאלה רבות.

וכן בנקוד, הנה מלת פקדתי תרגומה בדניאל ועזרא תמיד פקדת, ובתרגומים תמיד פקדית, ומי יאמר כי זה טעות המנקדים? לא כן, אבל הוא שנוי שנשתנה מבטא הלשון מדור לדור. הלא תראה כי בלשון התלמוד משמיטין התי"ו ואומרים פקדי (אמרי, שמעי), והדבר קרוב מאד אל הדעת, שיהיה לשון התרגום ממוצע בין דרך הארמי הקדמון אשר בדניאל ועזרא והאחרון אשר בתלמוד (כדרך שהוא ממוצע ביניהם בענין עירוב המלות הנכריות יוניות רומיות ופרסיות), באופן כי במקום שהקדמון היה אומר שמעת בטעם בהברה השניה

ובת"יו בסוף, והאחרון היה אומר שְׁמַעְיָ בטעם בהברה הראשונה ובלא תי"ו בסוף, האמצעי היה אומר שְׁמַעְיָת בטעם בהברה הראשונה (כדרך האחרון) ובת"יו בסוף (כדרך הראשון) — אלא שעדיין טעו רוב המנקדים בקלה, כי נקדו עי"ן הפעל במלות האלה בקמץ (אֲמָרָית שְׁמָעָית), ואין דינה אלא בפתח, כמו שהיא בדפוס שביוניטה, ואין כאן מקום לבאר ראיותי — וגם ידעתי כי יש למדקדק שישיב ויאמר: „ואיך תתכן קריאת המלות האלה אֲמַרְיָת שְׁמַעְיָת? והיכן מצאנו תיבה שסופה תנועה גדולה בהברה מורכבת ויהיה טעמה למעלה"? לזאת אשיב כי אין להביא ראיה מלשון אחת ללשון אחרת (כי כן מצאנו בדניאל ועזרא מְדִינְתָּא עֲבִידְתָּא גְּבוּרְתָּא שְׁלֵיתָא בדגש אחר שוא שלפניו תנועה גדולה. ומצאנו אָמְרִין לְעָלְמִין דָּרַיָּא, בקמץ רחב ואחריו שוא נח, עיין מנחת שי דניאל ו' א'), ולא מלשון אחת בדור אחד לאותה לשון עצמה אחר כמה דורות: וסוף סוף הקבלה תכלה, כי אמנם כל משפטי הקריאה הלא רק בקבלה באו אלינו, כי הנביאים לא נקדו ספריהם; ואחר שקבלת כל ישראל היא לקרוא בתרגום שְׁמַעְיָת אֲמַרְיָת ודומיהם לאלפים ולרבבות בטעם מלעיל, וכן בנסחאות עתיקות שהתרגום בהם מוטעם בטעמים, המלות האלה תמיד בטעם מלעיל (וכן גם בדפוס שביוניטה המדוייק מכל הנסחאות), אין ספק כי כן היתה הקריאה המקובלת מדור לדור מימי בעלי התרגומים.

וכן בניקוד אל"ף אית"ן בבנין הדגוש, בוקסטארף ומדפיסים אחרים הגיהו ונקודה חטף פתח (כגון וַאֲבָרְכִנָּךְ), תחת שבנסחאות הקדומות ובדפוס שביוניטה כתוב וְאֵבָרְכִינָךְ באל"ף צי"רי, ובקלאטט ג"כ יו"ד נחה אחר האל"ף להורות על הצירי, ואלמלא היתה אתנו לשון סורית היה מקום לבעל דין לשבש את הנסחאות הקדומות, אמנם בראותנו כי גם הסוריים מנקדים תמיד האל"פין בצי"רי (עיין אוהב גר עמוד 95) ידענו נאמנה כי היו"דין האלה לא לחנם נכתבו, אלא להורות על המבטא הנהוג בימי בעלי התרגומים, וזכינו לדין כי דרך הנקוד המורגל בתרגומים, גם כי שבושים רבים נפלו בו (כאשר נפלו במלות עצמן במקומות הרבה מן התרגומים) הנה בכללו יש לו על מה שיסמוך, ובפרט מה שנמצא בספרים העתיקים, ואין להגיהו מסברא, אחר דקדוק לשון דניאל ועזרא, כי לא הרי לשון זה כהרי לשון זה, אחרי אשר כמה דורות עברו ביניהן.

וכבר גנו קצת מחברי העתים את בוקסטארף על אשר שלח ידו בנקוד התרגומים ועל אשר השמיט רוב היו"דין והוי"ין הנמצאות בספרים הראשונים,

וזה לשון החכם Richard Simon בספרו Histoire critique du Vieux Testament עמוד 302.

De-plus, le Caldein des Paraphrases, et sur tout des dernières, n'est pas le même que celui de Daniel et d'Esdras, et par conséquent on ne doit pas régler l'un sur l'autre pour la lecture.

(וכיוצא בטעות כזאת טעו המדקדקים האחרונים אשר עמדו להגיה סדר התפלות, ורצו להשוות לשונן ללשון המקרא, ולא ראו כי לשון תורה לעצמה, ולשון חכמים לעצמה, כגון אותיות שֶׁל במקרא הן מחוברות למלה שאחריהן כגון שֶׁלִּשְׁלֹמֹה (חוץ מפעם אחת (קהלת ח' י"ז) בְּשֶׁל אשר יעמול האדם, שענינו כמו בארמי בדיל, שהוא גם הוא מורכב מן בְּ, דִי, לְ,) ובלשון חכמים היא תמיד תבה בפני עצמה; וכן בנין נִתְפַּעַל מצוי מעט בתנ"ך (וְנִכַּפֵּר, וְנִוַּסְּרוּ, נִשְׁתַּוָּה), והוא מצוי מאד בלשון חכמים, וממנו מפני היד שנשתלחה; וכן אחרים ביו"ד נחה להורות על הצ"רי בא"לף, לא שהיה המלה ממשקל אֵיבָר, ואף לא שהקריאה אֲבָרִים, אך הצ"רי הוא על דרך לשון סורי, כמו בגלת ואינרכיך ושנרותיה, ודוגמתו במקרא אֵפוּ, אֵתָיו. וכן כל כנויי הגוף הנמצא הם במקרא ־ְךָ (יָדְךָ, נַקְדִּישְׁךָ) ובלשון חכמים הם (לפי קבלת כל ישראל ולפי נקוד הספרים העתיקים) ־ָךְ (יָדָךְ נַקְדִּישָׁךְ) כמו שאומרים בלשון ארמית ובלשון סורי, וכמו שהיו אומרים גם העבריים הקדמונים, כי אברהם ובני יעקב בעבר הנהר נולדו, והאימהות ארמיות היו, ע"כ לה"ק הקדומה קרובה היתה מאד ברוב דרכיה ללשון ארמית, וזה הוא יסוד היסודות שכל חכמת הדקדוק נכונה עליו, ואין כאן המקום לבאר את זה).

על פי הדברים האלה, הנני, אדוני משה, מוכן לעשות רצונך, ואם ישרה דרכי בעיניך אני אכתוב הערות בתכלית הקצור להגהת התרגום ולביאור קצת מקומות ממנו, ואתה תדפיס הערותי לא בתוך המעמר, כי אם בסוף כל חומש וחומש; ואתה תצוה את אנשיך המחוקקים שיגיהו התרגום על פי ההערות אשר אשלח אליך (לולא שתמצא ראיה לסתור משפטי, ואז תעשה כחכמתך רק תדפיס הערותי כלשונן, והרשות בידך להוסיף עליהן דברים, לבנות או להרוס, להוסיף ולא לגרוע), ובכל מקום שלא אדבר עליו בהערותי תדפיס כמו שנדפס בחומש עם נתה"ש וויען 1818. ומעתה אחנה להחל מלאכתי על ס' בראשית. אך בזאת אאותה לך, אדוני משה, לעבוד את העבודה הזאת, כי תקבל עליך לקחת מידי

גם ההערות אשר אכתוב לס' במדבר, אהדפיס גם אותן, לבלתי תהיה המלאכה בלתי שלמה, וגם למען אוכל להצטדק בקצת המקומות אשר לא צדקת בתפישותיך עלי, ולהצדיק דינך במה שצדקת בשפטך. אם טוב בעיניך, תשים האגרת הזאת בראש הערותי להקדמה. הנה נא אדוני דברתי אליך ביושר לבבי, ואתה ביושר לבבך הללה אמרי, והקשיבה לך לאוהב ועבד עולם. שמחני מהר בתשובתך היקרה, ואתה אדוני שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה בראשון בשנים עשר לחדש, תקצ"ד.

אוהבך ומכבדך
שד"ל.

דוגמא מן ההערות

בראשית

א

פסוק ב'. הות הו"יו בקמץ, וכן המשפט בכל נחי למ"ד, הן בדניאל ועזרא (מְחָת, עֲנָת, עֲדָת, רְבָת, מְטָת), והן בלשון סורי, (Amira עמוד 259 ועמוד 373), וטעות הוא מה שנמצא בדניאל ד' י"ט וּמְטַת בפת"ח. — וחשוכא פרים, הרוצה לקיים מלת פרים יכתבנה בשוא תחת הפ"א, כמשפט הפעול, שהוא בארמית פְּעִיל. ודע כי אעפ"י שבדניאל שרש פרס בתנ"ך עניינו שבירה, הנה בתרגומים עניינו מתיחה ונטייה, כגון שמות כ"ה כ', מ' י"ט, ישעיה מ' כ"ב.

פסוק ה'. יממא, בדפוס שביוניטה נחסר עליו: ר' באורייתא, וז"ל ס' יא"כ: יום דמתרגמינן יממא ר' באורייתא, ופירושו יום ממש בלא לילה, ובמקום שמתורגם יום או יומין פי' יום ולילה, וראיה לדבר תרגום ארבעים יום וארבעים לילה, יממין, וכן כי ענן ה' על המשכן יומם, עמוד הענן יומם, וע"כ מזכיר בכלם אח"כ לילה; אחד עשר יום, יומין, ואע"פי שמשמעותו יום בלא לילה, וכן כל דבר שמצותו ביום שנאמר בהם יום, אעפ"י שמשמעותו יום ולא לילה, לא הולך לתרגמו יממא, לפי שלא היתה בהם הכוונה להורות על הענין, אלא דמילא הוא דמשתמע מינה, עכ"ל — יום אחד, יום חד (שביוניטה) לא יוממא.

פסוק ט'. יתכנשון הנו"ן רפה (שביוניטה), ובדניאל ג' ג' וכ"ז יש חלוף נוסחאות, אך נראה שהנכון בלא דגש, כי מצאנו פעל זה בקל. למכנש (שם ג' ב').

פסוק י"ג. תְלִיתָי (שביוניטה) והאל"ף הכתובה בספרים קודם הי"וד

האחרונה איננה אלא שלא תקרא תְּלִיתִי, והכונה לקיימה יקיימנה, ובלבד שלא ינקדנה.

פסוק י"ו. זעירא, עי"ן לר"י (סביוניטה), וכן בדניאל ז' ח'.

פסוק י"ז. ברקיעא, לא ברקיע.

פסוק י"ט. רְבִיעָי, או רְבִיעָאִי, כמו למעלה פסוק י"ג.

פסוק כ'. יפרח, בי"וד — על אפי אֲוִיר (אנוירשא) ונכון בעיני, ואולי ג"כ מלת אַפֵּי נוספת, כי מלאו מלת פְּנֵי בלא תרגום, והנכון על אויר, כנוסח הירושלמי.

9.

תולדות

הר' יוסף בן אלאשקר מ"ב,

מאת אליקים כרמולי.

איש היה בארץ ספרד הר' שמואל בן אלאשקר שמו, ויהי האיש ההוא גדול בעיני כל בני אשבילייה, עיר מולדתו. אליו יבאו לשאול כאשר ישאל איש בדבר האלהים כל חולי גוף וכל חולי נפש, כי היה שמואל רופא אומן ובעל מוסר השכל: ולו יולד בן ויקרא את שמו יהודה. ויגדל הנער ויהי לאיש חכם ונבון דעת בתורה ובחכמה, כדמותו וכצלמו.

ויהי כי באו ימי שמואל למות ויקרא לבנו לאמור: הנה אנכי הולך בדרך כל הארץ, והיה ביום נאספתי אל אבותי, השתדל להיות איש למלא מקומי, כי חכם אתה בחוק ומוסר ובמלאכת הרפואה. וימת שמואל ויקבור אותו בנו ויעש כאשר צוה אותו אביו. ויהי לרופא מומחה ולמורה מדות הנפש, ויהי היום, בחודש סיון הקנ"א ליצירה, והנה יהודה בא מדרכו לבקר חולים, והוא עיף ויגע מאד, וילך וישכב על מטתו וירדם. עודנו שוכב והנה מלאך ה' נראה לו בחלום, ויקרא אליו לאמור: קום נא יהודה! מהר עלה מן העיר, אל המקום אשר אומר אליך. כי ישפוך ה' את חמתו על גלות ירושלים אשר בספרד, ותצא האש מאשבילייה ותאכל נוה ישראל בארץ אספניה!

ויקם יהודה לקול המלאך וילך אל קצה ארץ ספרד לעיר מאלקה אשר על שפת הים. עודנו בדרך לבוא שמה והנה דרך ה' קשתות האויב על קהלת אשבילייה, הציתו באש שעריה והרגו בה עם רב:

על הגברת בת שיביל"יא תספדו.

תדמי קאת מדבר בכוס תתמשלי:
שרה ורבת עם באדמה דמתה
היתה למרמס שה ולמנת שועלי:

מיום בואו הר' יהודה בן אלאשקר לעיר מאלקה, שמה הוא למושב לו בכסא הרבנות להיותה קהלה מפוארה. אחרי ימים רבים נאסף הרב יהודה אל עמו על פני אביו, והשאיר אחריו בן זקונים מ ש ה שמו, שלם בתורה ובחכמה. ויואל משה ללכת בעקבי אבותיו ויהי גם הוא לרופא חולים ולמורה צדק. ונוסף על תורתו וחכמתו היה הלים משה משורר ובעל שירים. ובכללם כ"א בתים בנוים על אדני השיר מסומנים להלכות שחיטה, אשר חנן אלהים אותי בהם. הא לך הבית הראשון:

בקיאים שוחטין תמיד לדעתם.
ובלבד המיושבים בדעתם:

והבית האחרון אשר שם המחבר חתום בו.

ומשה בן יהודה זה נאמו.
יהיה חי בבא גואל לעמו:

ומשה זקן בא בימים ויגוע וימת בשיבה טובה ויאסף אל עמיו ויקברו אותו יהודה ויוסף בניו בעיר מאלקה. ויהי אחרי מות משה, ויצא חמת המלך פירדננד והמלכה איזבלה על עם ה', לגרש את כל היהודים מנער ועד זקן מכל ערי מלכותם. גם האחים בני אלאשקר בתוך הגולה. וילך יהודה למסתגא"נים העיר, ויוסף הורד לעיר תלמסאן. והעיר תלמסאן עיר מלאה חכמים וסופרים, כי שמה נמלטו רבים המגורשים מגירוש קשטילייא ומגירוש גרנאטה. הלא המה הרב ר' יהודה כלץ הזקן, הרב ר' יעקב בירב, הרופא ר' יעקב גבישון, הרב ר' יעקב קינו, הרב ר' אברהם זמירו והרב ר' אברהם גבישון (1). ויתחבר אליהם ר' יוסף בן אלאשקר ויהי כאחד מהם.

בימים ההם הוקם עָל כבוד יוסף, ויצב לו יד ושם בתלמסאן. ויהי מורה בישיבת תלמידי חכמים. ותחל רוח ה' לפעמו ויכתב ספרים הרבה במועלות ודעת. בראשית שָם יוסף את פניו לחבר ספריו, הין ספרי רש"י על גפי מרומי קרת, ואת פירושיו ליסוד מוסד ללימודיהם. ותהי גם ראשית מלאכת בן אלאשקר, בבאור קצת לשונות המורה הגדול, ויקראהו בשם ס פ ר א ב ר ך. בספר צ פ נ ת פ ע נ ח השאיר ברכה אחריו, והוא המובחר מחבוריו הרבים. אחר כך שם לב אל דיני השחיטה והטריפה מהרמב"ם, ויעש ספר ע ד ו ת ב י ה ו ס ף, והוא וספר אברך הנזכר, חבר שניהם לצורך תלמידיו, ככל אשר כתב בראש ספר עדות ביהוסף הלזה ואלה דבריו ממש:

„עוד יתבאר הנושא שהתחלתי בו, על שם מחבר זה הילקוט הקטן, אשר הכוונה בו, שיהיה לי לעזר ולפה ולדבור, אעשנו עטרות לי, בעת שאפרש הלכות של הר"ם במז"ל בקבוץ התלמידים בישיבה. והטעם שהמנהג שלי בישיבת החברים באלו הימים שחברתיו, לקרוא ביום ראשון קצת מפירוש רש"י ז"ל. וביום שני דיני השחיטה והטריפה מהר"ם במז"ל, ושאר הימים גמרא ארוכה בכל יום. והנה אמרתי על עצמי עזר ודבור ופה ליוסף המחבר שמו. והטעם כדי שלא אטעה בדברי הרב אשר גדל בארץ מצרים ושם יצא טבעו. והטעם שדברי הרב הם קצרים וקשים ומיוסדים על אדני התלמוד. ומי שלא קרא התלמוד א"א לו להבין הדברים על אמתתם. וכבר כתב הרא"ש ז"ל בפסקיו בשם חכם אחד [שמו ר' מצליח], שקרא ד' סדרי משנה. שבמה שקרא היה מבין דברי הר"ם במז"ל, אמנם בשני הסדרים שלא קרא לא היה מבין. ואם זה החכם יאמר זה מה יעשו צעירי הצאן כמוני שא"א להם להשיג ולהבין מצד כמה ענינים, וא"א לנו להבין דברי הרב בלתי הקדמת התלמוד. ע"כ חצני נערתי, ואזרתי מתני, וקריתי בישיבה עם חבירים ישצ"ו! מסכת חולין ברש"י ז"ל ותוספות. מצורף לזה, לעיין בדברי קצת המפרשים האחרים, ובפרט בחדושי הרשב"א ז"ל. ובאמצעות זה הזמן, חברתי זה הילקוט, אשר הוא קטן הכמות, כפי אשר השיגה ידי, כפי דוחק הזמן ודוחק בני הבית. וע"כ אני מחלה פני כל רואה וקורא ומעיין בזה החבור הקטן, אם הרוה לצמאונו מוטב, ואם לאו ידינני לכף זכות, שעד כאן השיגה דעתי. ובאמת שזה הספר חכמים ילדוהו ואני גדלתיהו. וע"כ אם נמצא בו דבר טוב, גנוב הוא אתי ויוחס לזולתי, ואם נמצא בו דבר בלתי מתוקן, הוא יעיד על קוצר דעתי. וע"כ קראתיו עדות ביהוסף. ומהאל ית' אשאל עזר שיסייעני לחבר ספרים אחרים, מצורף לספרים אשר חברתי והם: ספר צפנת פענח; וספר מרכבת המשנה; וספר אברך, ביאור לרש"י ז"ל; וספר רפואת הנפש; וזה החבור הקטן הנקרא עדות ביהוסף, אשר הוא השלמת ה' ספרים, אשר נרמזו בס"א של יוסף המחבר".

הספר מ ר כ ב ת ה מ ש נ ה, אשר נמצא גם כן בבית אוצר ספרי ר' דוד אופנהיים אשר באוקספורד, הוא פירוש ארוך על פרקי אבות. בראש הספר, שלשה שירים בשבח הספר הזה וספר צפנת פענח, מהחכם השלם הר' יהודה בן אלאשקר, אחי המחבר, מהמשכיל הר"ר מימון בן סידון, ומהמשורר הר' משה קנשינו. גם ספר ר פ ו א ת ה נ פ ש, הוא חבור גדול במוסר השכל. בהקדמת הספר הזה, נחלק לל"א פרקים, מזכיר המחבר ענין החבור בלשון זה: „עוד מחלתי במה שאני מוחזק אני מרפא. וזהו חוץ מהטבע. ועל כן קראתי לזה הספר ספר ר פ ו א ת ה נ פ ש, וחלקתי אותו לפרקים. וכל פרק ופרק יתחיל בפסוק שהוזכרה בו רפואה. ובמקומות רבות דמינו ולקחנו ראיה לרפואת הנפש

מרפואת הגוף, וזכרנו אופני התשובה ותנאיה כפי מה שקבלנו מפי סופרים ומפי ספרים. ועל כן אשאל מהש"י שידריכני בדרך ישרה, ולא אומר דבר שיכשלו בו חבירי. והש"י שעזרני להשלים ספר לחם פענח וספר אברך באור על רש"י ז"ל וספר מרכבת המשנה, וספר עדות ביהוסף, יעזרני להשלים זה הספר הנקרא רפואת הנפש עם ספר המסורת אשר בידי אשר קראתיו בשם פורת יוסף. ואני הצעיר יוסף ברב החכם הרופא הר' משה אלאשקר, ברב החכם הרופא הר' יהודה ז"ל הבא מגזירת אשביליי"ה לקלה ארץ ספרד. והיא העיר אשר על שפת הים מאלקה. ושם טלטלנו הש"י, אחר שיצאנו ועזבנו ביתנו וממונינו ובאנו לעיר תלמסאן עם גירוש היהודים אשר בקשטילייה. ובכאן חברנו אלו הספרים עם דוחק הזמן, מצורף לצרות אשר הם תכופות עלינו! הש"י יאמר לצרותינו די, ויקויים בנו מקרא שכתוב: אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו".

בימים ההם הודיע יוסף את ידו החזקה במלאכת מחשבתו באור קצת לשונות מטור אורח חיים להר"ר יעקב בר אשר, ויקרא אותו בשם דרך עץ חיים. בין ענינים הרבה חדשים וגם ישנים, מביא המחבר שתי תשובות על נוסח כל נדרי, מהחכם החוקר הגדול ר' לוי בן גרשם (רלב"ג) ומהחכם הכולל ר' יצחק בר מרדכי, בלתי נודעים ממקום אחר. עוד מזכיר יוסף את זקנו הגדול, אבי זקינו הר' יהודה בן אלאשקר, החכם הרופא ר' שמואל בן אלאשקר ז"ל.

אחר הדברים האלה אסף יוסף את באוריו על פסוקי המקרא, את פירושיו על מאמרי התלמוד ואת הערותיו על לשונות ספר הזוהר, יחד בספר, ויקרא שמו בישראל ספר תפוח, חבור כולל, גלה בו תעלומות מני חושך. בהמון שיריו עיני ראו לי:

הללה בשבח הבורא י"ת,

מסכת אבות בחרוזים יפים,

בתים מיוסדים על אדני פרקי אבות כוללים פרטי הלוואה,

שירים על הלכות שחיטה,

שירים מיוסדים על שבעים טרפות,

שיר ושבח להר"ר שלמה בר שמעון דוראן, אשר נדפס על שמו בסוף ספר תקון סופרים.

שיר ושבח לרשבש הנזכר על אודות שני מאמרים מר' זרחיה הלוי אשר שלח לו מפורש שום שכל.

בקשה מעולה מורה על מעלות הבורא י"ת, ומעלות עבדיו הנבראים, ומעלות התשובה. בבית האחרון חתום המחבר את שמו ושם אביו ה"ר משה אלאשקר:

השיר ליוסף בן משה
אשר זמר במבחר מאמרים:

המאמרים מר' זרחיה הלוי הנזכרים הם בלתי ספק אותן המאמרים אשר נמצאו אצלי בקובץ גדול, כתיבת יד עזרא הסופר, ברבי שלמה, אשר כתב ליקר הנכבד דון משה בכ"ר אברהם סייון נ"ע, במתא אסטונאה, שנת ואבר"כה מברכיך. והוא אחד מכ"י היקרים אשר הביא אל בית מדרשי המוכר ספרים ר' אליעזר אשכנזי. וכבר העתיק הוא מתוך הקובץ הלזה, המאמר הראשון ממנו, וגם ההעתקה הזאת הביא אל בית גנזי, כולל דרוש יקר, מיוסד על אדני הפלוסופיא על הפסוק: ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר. וזה ראשית דבריו:

לר' זרחיה הלוי ז"ל

„ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר וכו' כל דבר אשר בתחלת העיון ישיגוהו מונעים אם היא בעצמה אמת בשורש תשאר יותר על מתכונתה. ועתה פה בשלימת ידי הנה כבר ילאו מונעים ראוי לבטלם. והאמת יורה דרכו אשר ביטולם. ולמען יצדק, כי כל דבר יובחן ערכו בבחינת הפכו, כאשר יורה הנסיון ומאמרים החכמים הקדומים, עד אשר קצת ממאמרם טבעו במצולות ים השגות, באמרם כי היא שנה עלמית, והביאו משל מאים אשר יתקרר כי בבא הספק ירגשהו, ואם יתמיד בו לא יתענג בשרו עד שישוב מצבו הראשון. ואלו טעו כי לקחו מה שבמקרה מקום מה שבעצם וכו'."

המאמר הזה ארוך, כולל ז' עמודים גדולים, מדף ל"ב ע"ב, עד דף ל"ו ע"א מהקובץ הנזכר, ובתוך דבריו כתב כזה:

„המנורה הטהורה אשר אני פונה אליה הלא זה רבינו הגדול, מלך בתלמוד, ועוד אני מדבר ומתפלל יאריך ימים על ממלכתו! ומאת האחים הגדולים ממני, משכילי עם יבינו לרבים. ואל תשימו עלי אשם כי גדול המלווה ועושה. אחר כתיבת הרשות ובקשת מחילה, אלכה נא ואשובה לבאר זה הפסוק אשר אנחנו בו תחלת דברינו לבד זה: ראה זה מצאתי וגו'."

המאמר השני, על מראה המלאכות לזכריה הנביא, הוא מאמר ארוך מאד, כולל י"ט עמודים גדולים, מדף קנ"ה ע"ב עד דף קס"ד ע"ב, ומתחיל בדברים האלה:

ענין לרבי זרחיה הלוי ז"ל

„מה אתה רואה ואומר ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגו' ושנים זתים עליה וגו' אין ספק שהתנועה בבחינת עצמותה תחלק ראשונה אל ד' חלקים: אם טבעית, ואם מקרית, ואם הכרחית, ואם רצונית".

גם המאמר הזה הוא מאמר פילוסופית, מזכיר בו. מפי הרב מורי נר"ו, דברי הרמב"ם ז"ל ופי' ר"י ז"ל על מורה הנבוכים. גם במאמר הראשון הנ"ל, מביא המחבר פירוש המורה מר"י זה, ופירוש ן' תבון ז"ל.

והנה מסגנון לשון המאמרים האלה, נראה שבעל מחברו ר' זרחיה הלוי, הוא ר' זרחיה הלוי בעל פירוש המורה אשר נמצא בבית מדרשי כ"י, רשום עליו בראש: „זהו פירוש מורה הנבוכים להרב הגדול רבי זרחיה הלוי זצ"ל". וכן חתום שמו: זרחיה הלוי הספרדי בכתב ששלח אל ר' הלל אשר בסוף פי' המורה הנזכר, ועיקר שמו: ר' זרחיה הרופא בר יצחק חן הספרדי כי כן מצאתי וראיתי בתחלת פירוש המורה, כ"י באוצר ספרי הקיסר בפאריס: „באור קצת דברי המורה להחכם ר' זרחיה הרופא בר יצחק חן הספרדי, שחבר לר' יהודה בר שלמה מברצלונא." ובראש האגרת אשר זכרתי למעלה, נמצא שמו בכ"י פאריס בקיצור: ר' זרחיה הספרדי הלא הם הדברים הרשומים עליה בכתב יושר: „מכתב בענין שו"ת ששאל החכם ר' הלל מלומברדיאה מן החכם ר' זרחיה הספרדי מקהל עיר ברזלונא (ברצלונה), שהיה דר בעיר רומי, על פי כתביו. וזהו נוסח הכתב הראשון, ששלח לו מענה תשובה על כל שאלותיו בקצרה מענינים שבספר המורה, עד שלח לי אחרי כן קונטרים מלא מבאור שאלותיו בארוכה".

ודע קורא הנעים! שבכ"י פאריס נמצאו איזה נוסחאות אחרות יותר שלימות מכ"י אשר תחת ידי. לדוגמא מתחיל הכתב אל ר' הלל בנוסח זה: „אמר זרחיה הרופא בר יצחק חן הספרדי, קבלתי ספריך הנעים וכו'." וכן בענין גיסו של הרופא רבי יצחק, כתב בכ"י פאריס הנוסחה: „והנה בא אלי גיסו של הרופא רבי יצחק צב"י, רופא האפפיור וכו' . . . הסכמתי עם החכם רופא האפיפיור צב"י לכתוב לך תשובות על כל שאלותיך מענין ספר מורה הנבוכים לבדו". גם בענין הקונטרים ששלח לקרובו מברצלונא יש בכ"י ההיא נוסחה אחרת וזה לשונה: „ואלו הגיעו לידיך הקונטרים ששלחתי לחכם ר' יהודה בר שלמה קרובי מברזלונא יע"א עיר מולדתו וכו'".

בזה אשיב אל שני המאמרים, מלאכת ר' זרחיה הלוי, ואומר: כי מלבד המאמרים האלה, ומאמר אחר על מראה הסולם, הנה נמצאו בבית גנזי מאמרים אחרים ממחבר הגדול הזה, אשר ראוים לאסוף יחד בספר ולהוציאם לאור. גם תשובותיו וקונטרסיו אל קרובו ר' יהודה מברצלונא, ראוים להביא אותם אל בית הדפוס, עד העת והזמן ההיא, אני אביא לפניך פה ההקדמה אשר שלח המחבר לפני פירושו, ואלה היא:

הקדמה

מי החכם יודע פשר דבר — ומי המבין אשר לאנשי כנסת החכמה הגדולה התחבר — ומדבורו של אדם ניכר — אם עקש הוא, או ישר — ואם אנשי חסד נאספים אין מבין — בעל המדע יכסוף לדעת, להורות ולהבין — על כן קמתי אני, ושמתי נפשי בכפי, ובאתי לבאר תעלומות — והלכתי בגדולות, ודרשתי בנפלאות — והנני שואל מהאל יתברך לשון — אשר הוא אחד בלי אחרות, קדמון לכל קדמון, וראשון לכל ראשון. — אחרי שבחינו והודאתינו במלכותו ואחדותו. נאמר כי מה שחברתי בזה הספר, הנותן אמרי שפר, הוא לשתי כוונות. הכוונה הראשונה הוא, להועיל בו לכל מי שהוא חפץ לדעת, ולחזור אחר ספר מורה הנבוכים, וקבל מעצמו או מאחרים הרבה מעניינים, אבל לא השקיף על כל המקומות אשר בהם רמזים, ועומק עניינים לביאורים נוספים. ובהשקיפו על מה שביארתי, יהיה שמח וטוב לבב, אם שהוא מלא מה שחסר הבינהו. או מלא מה שהיה נעדר בו, או מה שהוציאו מספק, במה שחשב מסופק קודם זה. והכוונה השנית היא, למלא שאלת המתחיל, החפץ בחכמה, ועדין לא עלתה בידו כוונת זה הספר, ולא הבין סודותיו, ולא מוצאיו ומובאיו ולא לו בו קבלה מאחרים, רק מעצמו, כי התעוררו בו תאוותיו, ללכת בדרכי האנשים אשר אזנו וחקרו בו ובספרים אחרים ואל יחשוב החושב, בשמעו השמועה, ובראותו את המראה, כי אני באתי לבאר כל דבר ודבר, מהקדמה או מענין שהביא הגאון רבינו המחבר ז"ל לראיה או למופת, על דבר מהדברים, או על ענין מהעניינים, מספרי הפילוסופים, באותם הכ"ו הקדמות הידועות. כי, אם הייתי מבאר כל אותן ההקדמות עם מופתיהם כמו שחייב בהם ספר השמע הטבעי ושאר ספרי הטבעים, לא הייתי מבאר ענייני ספר מורה הנבוכים, רק הייתי מחבר ספרים אחרים, והייתי מרחיק ממה שכיון בו המחבר הגאון ז"ל. אבל עכ"ז נבאר באותן ההקדמות, מה שיוכל לבאר בדרך קצרה. אך הפעם לצורך השעה, וכפי העת, כדי למלאת שאלת חפץ המתחיל, אשר לא הרגיל בו, ולהוציא המקובל והמסופק מידי ספקם, ולמלאת חסרונם, אם אינם שלמים. ואם ידעתי כי מועטים הם בני עליה, מכל מקום פירושנו זה יגלה לך תעלומות חכמה, כי כפלים לתושיה, כמו שכתוב: ויגד לך תעלומות חכמה כי כפלים לתושיה ומהנה אחל לבאר בעזרת המלמד לאדם דעת ומאתו מענה לשון".

הערה

(1) מלבד מה שכתב על החכמים האלה בספר עומר השכחה ראה זה מצאתי בספר מנחת יהודה, כולל הלכות קידושין וגירושין והלכות שבועות בשירים שקולים, מאת נעים זמירות ישראל החכם השלם ר' יהודה בר אברהם כלץ, כ"י בבית גנזי, ענין זה: „ואני ראיתי תשובת שאלה שבאה מקהל תוא"ת לשאול על קצת דינים דשייכי לחולו של מועד, וזמנה היום קרוב למאה וחמשים שנה ומכלל דברי התשובה אמרו שעיר תלמסאן יע"א מתנהגים על פסקי הרמב"ם ז"ל. וחתום על אותה התשובה הנזכרת, חכמים גדולים, ובראשם הרב הגדול מה"ר יהודה כלץ זלה"ה סבא מגירוש קשטילא והוא זקנו של אדוני החכם השלם מה"ר יהודה כלץ ז"ל. ואחריו חתם החכם השלם מה"ר יעקב בירב ז"ל, בנו של מורינו הה"ר יוסף קארו ז"ל בעל בית יוסף. ואחריו חתם החכם השלם הרופא מה"ר יעקב גבישון ז"ל סבא מגירוש גרנאטה. והוא אביו של אדוני זקני, אבי אמי החכם השלם הרופא מה"ר אברהם גבישון ז"ל ואחריו חתם החכם השלם מה"ר אברהם זמירו ז"ל".

10.

Schreiben des Hrn. Prof. **S. D. Luzzatto** an Hrn. **Dr. S. Frensdorf** in **Hannover.**

אברך את ה' שהחיינו וקיימנו והגיענו אל היום הזה לחדש ברית ידידותנו, מקץ שבע שנים שיצאת לקראתי למלחמת מצוה, בעבור כבודו של רוו"ה, ואני בטרם אדע על מה זה תריבני כתבתי אליך אגרת שלומים ומכתב תושיה, וגם אתה עניתני דברי שלום וחכמה ואחרי כן קבלתי ספרך ושמחתי בו, וראיתי כי צדקת בשפטך, כי אני הוא שטעיתי ותליתי ברוו"ה שגגה אשר לא תצא מלפני איש כמהו, וכבר זה ששה חדשים שלחתי מכתב לשניאור זקש לפרסם בכ"ח ח', בו הודעתי שגגתי, ואם אולי לא יודפס אשלח אליך העתקת דברי. והנני עתה להשיב אליך על מכתבך הקדמון (אלול תר"ז) ועל האחרון (אדר תרי"ב) יחדיו, בקצרה.

דע ידידי כי עד עתה לא זכיתי לראות שום ספר מקרא כתוב בפני עצמו, אבל יש בידי תורה והפטרות וחמש מגלות ואיוב, נכתב קרוב לשנת ק"ע, גם יש בידי נביאים אחרים נכתבו קודם שנת קי"ח, ובשניהם יש מסרה, ולפעמים משונה מאותה שבדפוס.

ס' הזכרונות לר' אליה בחור לא ידענו מה היה לו.

ולענין דברי הבחור שכתב בהקדמתו החרוזית למסורת המסורת „אחד מהנבונים היה שמו לפנים, בישראל נקרא יעקב, תהי נשמתו צרורה בצרור נקוב" שאלת אם אאמין שכוונתו לומר שר' יעקב בר חיים ן' אדניהו המיר דתו — ודאי כן הוא. והדבר הזה היה קשה שנמנעתי מהשיב למכתבך, כי הרבה הייתי

נכון בענין הזה, כי אמנם משמעות דברי ר' אליה הנ"ל היא בלא ספק כי ר' יעקב המיר דתו, ולא הייתי רוצה להוציא לעז על חכם כמהו בטרם אשמע עד שני. ואולם בשנה שעברה מצא אחד מידידי, המשכיל ר' משה סואבי (Soave) מעיר ויניציאה משניות עם פירוש הר"מ והר"ש דפוס ויניציאה (יוסטיניאן) שנת ש"ו, ובסוף סדר טהרות כתוב כך (וכן ראיתי גם אני בעיני) „ואלה הם דברי המגיה הראשון שהיה שמו" לפנים בישראל יעקב בר חיים שהגיה סדר טהרות עם פירוש רבינו שמשון ז"ל. ולפי שאמר החכם קבל האמת ממי שאמרו ראינו להדפיס דבריו פה" — היתכן להכחיש גם העדות הזאת, או להוציאה ממשמעות דבריה?

ואני קודם לכן שמתי כמוצא שלל רב כי קניתי חומש עם תרגום דפוס בומבירג שנת ש"ג וש"ד, ובסופו ז' דפים על התרגום, תחלתם „אמר יעקב בן חיים בן יצחק ן' אדוניהו יש"י עמס"ן" ואמרתי הרי מבואר כי בשנת ש"ג וש"ד היה חי והיה יהודי, ואיך בשנת רצ"ח (כשנדפס ס' מסרת המסרת) כבר היתה נשמתו צרורה? — אבל כשראיתי המשניות הנ"ל, אמרתי מה אדבר? ובמה אצדיקהו? הלא על פי שנים עדים יומת המת, ואז אמרתי: אין ספק כי ן' אדוניהו כתב מאמרו על התרגום כשהיה יהודי, ואולי כבר נדפס בחייו בחומש אחר שלא בא עדיין לידי, ואולי ג"כ לא נדפס בחייו, אבל נשאר ביד דניאל בומבירג קצת שנים, עד שהדפיס חומש עם תרגום ואז הדפיס המאמר ההוא בסופו.

ובאה לאגרתך האחרונה ואומר כי אין בזכרוני היות בתלמוד ובמדרשים לשונות הנהוגים אצל בעלי המסרה, זולתי מלת פסק הנמצאת בשמות רבה פרשה ב' והזכרתיה בויכוחי על הקבלה. וכן מלת וודאית שנמצאת שם פרשה ג', ובויקרא רבה פרשה א' מצאתי המאמר ההוא בלא מלת וודאית, שהיא מלשון המסורת (עיין הגהי לוחות מאמר ט'), גם היא ראיה כי שמות רבה מאוחר לויקרא רבה, ואמרתי אין בזכרוני, יען השכחה שכיחא, והנה ביום אתמול קבלתי אגרת מבעל תורת אמת, בה הראני משה מוציא וכלב מכניס בשיר יצחק דף מ"ו, והס' בידי הוא וכבר קראתיו זה שנים רבות, ושיטה אחת למעלה מהסימן ההוא מצאתי „בר משבעה עין פעל כמסרה שהאלף בהם נעה" ומצאתי כי אני בעצמי העברתי הקולמוס על מלות עין פעל, וכתבתי בינה שיטי „על פי", גם הראני כי בעל אהל משה (וגם הוא נמצא אתי) כתב (בסימן ע"ו) „וז"ל המסרה משה מפיק וכלב מכניס" גם כי לא נמצא זה במסרה.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום ומוהר"ם מאיר שלום, ושמחה בחגנו, כנפשכם וכנפש הכו"ח פה פאדובה היום כ"ז אדר תרי"ד, ידידכם שד"ל.

11.

Schreiben des Herrn **Dr. A. Geiger** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

ב״ה ברעסלויא יום א׳ כ״ב כסליו תר״ך לפ״ק.

יום בשורה היום אשר בו הודעתני, איש חמודות, כי עוד תשוב תאסוף אל אוצרך הטוב, והיה כל הכסף לדבר חכמה אוצרך יבוא וימלא שם די שבעו. ובעבור אבוא גם אני אל בית האוצר למען הביא שמה את התרומה אשר הקדשתיה לו, אשוב לנכון להעביר עוד הפעם תחת שבט הבחינה את אשר הקדשתי מאז, והנה נדפסו המאמרים במחברת הראשונה והשנית. ועתה דע נא בראשונה כי הר״ר יעקב רייפמן העיר בכתבו אלי על תולדות ר׳ יוסף קמחי (א׳ דף 118) וז״ל: על הפעולות האלה יש להוסיף עוד פעולה א׳ והיא: פי׳ על התפלות, כי באבודרהם (סדר שחרית של חול ופירושה דף ל״ה ע״ג דפוס פראג והוא מ״ב ב׳ ד׳ אמסטירדם) מובא ממנו תקון בנוסח הכהנים עם קדושך, ושם (סדר תפלת יוה״כ ופי׳ פ״ח א׳ ד״פ וק״ה א׳ ד״א) מובא ממנו פי׳ על דברנו דופי, והמובא ממנו שם (סדר הגדה ופי׳ ד״ה מלה זו פ״ד ב׳ ד״א) לא אדע אם הוא מפי׳ על התורה או מפי׳ על התפלות הכוללות לרוב גם סדר הגדה ע״כ. והנה רב תודות לחכם המעיר כי העלה גם את הר״ד אבודרהם בתוך מספר הבאים אשר השאירו זכר לרי״קש, גם אינני מן הנמנע כי הרי״קש חבר פי׳ לסדר תפלה, אך אינני מוכרח ויותר קרוב אלי כי נמצאו דברים כאלה בתוך שאר ספריו ובפרט בספרו הזכרון. — עוד העיר כי בכתב הרמ״בם לחכמי לוניל (ב׳ דף 3) נ״ל בלשון עברי במקום ערבי, אשר גם אני העירותי עליו תו בפי׳ השאלה, גם הר״ר מש״ש תקן כן. — עוד תקן הר״ר י״ר בתוך האגרת הזאת להרמ״בם (שם דף 4 שורה ג׳ וד׳) הל׳: אין ממיתין עצמם באלה, כי נ״ל באהלה, והוא ל׳ הרמ״בם בספרו מ״ת הת״ת ג׳ י״א: אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמה, ועי׳ רש״י ברכות ס״ג ב׳ ד״ה זאת התורה, והוא נכון. — גם על דבר ס׳ המוסר בשם תענוג נפש אשר ייחס בעל ש״י אל הר״ר קמחי ואני כתבתי (שם דף 23): מי יודע המקור אשר שאב ממנו הר״ר שבתי הזה, ר׳ רי״ר: הר״ר שבתי שאב מס׳ שה״ק מ״ב ב׳ ע״כ, והנה הוא נלקח מס׳ שערי ציון, ויש ליזהר בכבוד הס׳ הזה אשר מחברו ר׳ יצחק דילעטאש ידע היטב בספרי בעלי פרובינציא.

והנה יש מקום אתי גם אני להוסיף על דברי. על פי׳ המאמר בשושנים סוגה (ב׳ דף 8 ע׳ השד״ל דף 181) דע כי במדרש אשר הביא השד״ל בשם לרש״י נמצא הלשון: אדומה כשושנה במקום: טפת דם כחרדל, ונהפך הקטיגור סניגור, ועוד סנהדרין ל״ז א׳: א״ל ההוא צדוקי לרב כהנא אמריתו נדה שרי

לימודי בהדי גברא אפשר אם בנעורת והיא מהבהבת א"ל התורה העידה עלינו
סוגה בשושנים שאפילו בסוגה בשושנים לא יפרצו בהן פרצות ע"כ, ועוד מדרש
וי"ר פי"ב (והכפלו הדברים מדרש אסתר פ"ה): יתהלך במישרים סוף שאשתו
אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי ואינו פורש ע"כ. — ועל דבר ר' ש מ ר י ה
א י ק ר י ט י (שם דף 90) ראה עוד דברי רל"ד בספרו שירי שלמה מחברת ב'
דף 4 ורמש"ש בקטלוג לספרי ליידן דף 211 ועוד ודף 397 ועוד. — גם על
ר' י ע ק ב ב ן א ל ע ז ר (שם דף 159 והבאים) כתב רל"ד בספרו הזכרון דף
89, ועד אחר על היותו בן דורו של רמב"ע מצאתי בקטלוג בודליאני לרמש"ש
דף 1806, כתב שם כי קרוב בעיניו כי אבו אברהים בנבנישתי אשר הביא רמב"ע
בתוך ספרו הוא ר' יצחק בנבנישתי אשר הביא רד"ק, והנה ר' יצחק זה הגין על
משורר א' נגד ר' יעקב בן אלעזר א"כ ר' יעקב אשר היה לרב הפחות בן גילו
של ר' יצחק היה גם הוא בזמן רמב"ע. — ועל ר' ד ו ד ק מ ח י בעצמו (ע"ש
דף 164) כ' ר' אברהם זכות בספרו היוחסין כאשר נדפס שלם ביד ר' צבי
פיליפאווסקי (דף 225) וז"ל ור' דוד בנו היה חכם יותר מאביו וכו' ועשה פי'
ל ת ו ר ה ו ל מ ש ל י ואינו [מעולה] כ"כ אבל בפי' הזמירות שלו וכ"כ ויותר כ"א
פי' בטוב עד שאמרו עליו אם אין קמח אין תורה ונקרא בן פ ו ר ת א על שם
יוסף אביו ע"כ. — ומצד לדברי כי המדרש בהביאו הפסוק ו ה מ ל ך י ש מ ח
ב א ל ה י ם על מינות כוונתו על סוף הפסוק יסכר פי דוברי שקר (שם דף
227) מצאתי ירושלמי מגילה ד' י' וזה נוסחו: מודים מודים משתקין אותו א"ל
שמואל בר רבי יצחק כי יסכר פי דוברי שקר ע"כ.

והנה זה כמעט שתי שנים שלחתי אליך איזה חקירות הנוגעות בענינים
נכבדים אשר יגעתי לברר בתוך ספרי אורשריפט וכו', ובמשך השתי שנים ראיתי
עוד ונתון אל לבי היסוד הגדול אשר בניתי עליו את בית החקירה והנה הוא נכון
וחזק, ואפילו כל הרוחות שבעולם באין ונושבין בו אין מזיזין אותו ממקומו, ואני
לא על אשר מלבי הוצאתי הדברים תמכתי את יתדותי עליהם, כ"א לא מנעתי
מהביא אותם עוד פעם ופעמים אל כור הבחינה, ואראה והנה מזוקקים, וכל יום
ויום יבאו עדים נאמנים ויעידו על דברי, וכל הקורא תגר על מאמרי כי היו
כה וכה פסוקים, מפני היותם לפי השקפה ראשונה מתנגדים אל הדעת המוסכמת
לגור מכשול בעיני הסופרים הראשונים והמתרגמים והמנקדים ואשר ע"כ לא
מנעו מלשנות מלגרוע ומלהוסיף, כל הקורא תגר על היסוד הנכון הזה ומושבו
למינות אינו אלא מן המתמיהין וסוגר עיניו בעצמם. בא וראה כי כדבר הזה
עשו עוד הדורות האחרונים הגאונים והרבנים, למען לא יכשלו את לבב העם
ויאבדו את תמימות לבם. שמע נא דברי רב נחם גאון כפי אשר כתב בשמו הר"ר
אברהם זכות בספרו היוחסין (והמדפיס הראשון הר"ר שמואל שולם השמיט את

הדברים, והר"ר נתן פיליפובסקי הביא לנו דבריו בספרו היוחסין השלם דף 124) וז"ל ואכתוב בכאן מה שפירש רב נחשון גאון מנעו בניכם מן ההגיון (ברכות כ"ח ב') מלהגות במקראות שהן נוטין למינות, אבל צדיק אתה ה' כי אריב אליך (ירמי' י"ב) יוכלו להגות שיש שם תשובה (פסוק ה') כי את רגלים רצתה וכו' ע"כ. גם ידועים דברי הראב"ע בתחלת מזמור פ"ט, אמר וז"ל והיה בספרד חכם גדול וחסיד וזה המזמור היה עליו קשה ולא היה קורא אותו ולא היה יכול לשמעו בעבור כי זה המשורר ידבר כנגד השם הנכבד קשות ע"כ, והר' החכם הגדול והחסיד הזה הוא ר' יהודה הלוי (ע' סוף המזמור הזה וסוף מזמור ע"ב).

יהי מה, והנה יבאו דברי בקרת אחדים בראש המחברת הזאת, וכפי אשר אשוב גם הם יעידו ויוסיפו אומץ על הדברים אשר הגדתי בהרבה, אך באשר עברו גם עליהם שתי שנים כמעט, גם עליהם אניף ידי עוד הפעם ואשוב אליהם בעין חודרת. ועתה דע כי באות ב' (למעלה דף 2) העירותי כי המתרגמים מנעו מלקרוא את ישראל עם הארץ ויקרא כ' ב' וד', ורק לעם נכרי יקראו ככה, אך לא חשו אם פרעה יכנה כן את בני ישראל שמות ה' ה'. והנני מוסיף כי גם פה היה הכינוי הזה זר בעיני איזה קדמונים, וע"כ שינה השמרוני וכתב: רבים עתה מעם הארץ בתוספת מ"ם, וכן תרגמו מתרגמיו השמרוני והערבי, והפרשיו פירשו נוסחו (כאשר ראיתי בפי' ערבי כ"י) רק בתמיהה, הכי אתם עתה רבים מעם המצריים כי תוכלו להוציא את אחיכם מתחת סבלות מצרים, הלא עם קטן ונבזה אתם בערך אל העם הגדול המושל עליכם. ראה עד היכן הגיעם הדקדוק להסיר את הכינוי „עם הארץ" מבני ישראל. עוד מצאנו ויקרא ד' כ"ז עם הארץ מוסב על בני ישראל ולא שינו המתרגמים, אך שם מדבר באמת על הפחותים להוציא הכהנים והנשיא, ועל כן הכינוי הזה לא זר יחשב.

ובאות ג' (למעלה דף 3) הראיתי כי גם על מלת אל חשבו תחבולות בהסתרו אל שם העלם, ונראה כי גם שם העלם רעואל כבד באזני הסופרים ויראו פן יהיה למוקש להמון העם, כי הבנת מלת רעואל היא: ריע לאל, וא"כ יהיה נושא השם הזה נדמה לריע ועמית לאל, וזה לא יכון בשפת המתרגמים והמנקדים כאשר הראיתי בספרי דף 293. והנה אין להרהר אחר רעואל בן עשו (בראשית ל"ו ד' וי') ורעואל אבי יתרו (שמות ב' י"ח ובמדבר י' כ"ט), כי הם ריעים לפליליהם, כמוהם יהיו עושיהם, אך מה נעשה לרעואל אבי אליסף נשיא לבני גד (במדבר ב' י"ד)? הנה רק במקום הזה השאירוהו הסופרים על מתכונתו (יהיה זה במקרה או בכונה למען לא יעקר שמו האמתי מכל וכל), אך במקומות השלשה האחרים (במדבר א' י"ד ז' מ"ב וי' כ') שינו את טעמו ויכתבו במקומו דעואל בדל"ת. לא כן השמרוני והשבעים, הם השוו את דרכם בכל מקום

רק כל אחד לפי שפתו. השבעים אשר שפתם שפה נכריה ובני ארצם לא הבינו כונת המלה העברית, הניחו שם רעואל ברי"ש בכל מקום כי לא יצא ממנו מוקש לבני ארצם, והשמרוני אשר שפתו כמעט עבריה שינה גם במדבר ב' י"ד וכתב במקומו דעואל בדל"ת. וכבר הראיתי בכמה מקומות מספרי (ע' שם במראה מקום לכלל הענינים במלת "דברי הימים" דף 496) כי ס' דברי הימים לא עבר תחת שבט בקורת הסופרים כמו הספרים האחרים והניחו הרבה מקומות ממנו על מתכונתם אשר שלחו ידם גם בספרים האחרים, על כי העם לא הגה בו הרבה ודבריו לא באו להתעות את העם, ועל כן תמצא שם (דה"א ט' ח') ג"כ שם רעואל ברי"ש ולא הוסב לדעואל בדל"ת.

ובמקרה שם אֵל אשר שינו ניקודו אל אֶל או אֱלִי אם הוא החלק הראשון של שם העצם המורכב, ככה גם כפי הנראה מקרה שם שַׁדַּי אשר הסבו אותו לניקוד שְׁדֵי כמו הוא הנסמך מן שָׁדַיִם, ומזה בא השם שְׁדֵיאוּר אבי נשיא לראובן (במדבר א' ה' וב' י' וז' ל' וי' י"ח) והוא כאשר אחשוב במקום שַׁדַּיאוּר כלו' שדי הוא הנר המאיר.

וכבר הוכחתי בספרי דף 262 והבאים כי מימים הראשונים נזהרו מלהגות השם המפורש בן ד' אותיות ככתבו, וחכמי אלכסנדריא השתמשו תמיד בשם אדנות כאשר אנחנו עושים היום (ע"ש ר' אחא בר יעקב בירושלמי דמסכת חלק), לא כן בני א"י הקדמונים והם קראו במקומו השם להורות כי נכתב פה שם עלמי של הקב"ה אשר לא יחתך בשפה, והפרושים אשר התאמצו אח"כ להגות את השם המפורש לא עלה בידם, ע"ש באורך. ודע כי בגלות חכמי המשנה והברייתא להודיע כי דבריהם על השם המיוחד לא על כינוי הוסיפו לאמר השם המפורש או השם ככתבו או באותיותיו, ובמקומות קצרו ואמרו בשם באות בי"ת השמוש לאמר כי דעתם על הקורא את שם הקב"ה "בשם" העלמי והמיוחד לו, והאחרונים ובתוכם גם בעלי הגמרא לא הבינו בזה את כונת הראשונים ויהיו הדברים בעיניהם כדברי הספר החתום ופירושם היה לעקלקלות. שנינו במשנת סנהדרין ז' ה': המגדף אינו חייב עד שיפרש השם, ובברייתא (שם בבלי נ"ו א') תנא עד שיברך שם בשם, והדבר ברור בעיני כי תנא דברייתא ותנא דמשנה דבר אחד אמרו רק בשינוי לשון, וגם תנא דברייתא אמר כי המגדף אינו חייב על ברכת השם אם ברכו בכינוי כ"א אם ברכו "בשם" ר"ל כ"א בהגות השם המפורש באותיותיו וגם שמואל המביא שם למקור ההלכה הזאת פ' ונוקב שם בנקבו שם ה' כי גם הוא הביאו לראיה כי אין הדבר תלוי בכונת המגדף שאם היתה דעתו על השם הנורא אפי' ברכו בכינוי חייב, לא כן כי התורה הקפידה על השם הנחתך בשפתיו, ועל כן כתבה מלת שם ודייקה רק אם הוציא משפתיו את השם

העלמי המיוחד חייב ואם לא לא. אך מסוגית התלמוד על מאמר שמואל כ' כי פירשו דברי הברייתא בפנים אחרים וכן פי' הש"י, והוא כי המגדף אינו חייב עד שיוציא משפתיו כי השם יקלל השם, והוא דבר זר ותמוה.

ודע עוד כי מובן אחד למלית מברך או מקלל בשם ולמלית מקלל בקוסם (או בקסם כגי' הירושלמי) אשר עליו אמרה המשנה סנהדרין ט' ו' כי הקנאים פוגעים בו, כי מלת קסם היתה בפי אנשי בית שני כמו הגה את השם באותיותיו, וע"כ תרגם המתרגם השמרוני ויקרא כ"ד י"ו ונקב שם: ומקסם, בנקבו שם: בקסומה, וידענו א"כ כי המקלל בקוסם הוא המגדף ומפרש את השם. ובפסוק י"א שם תרגם השמרוני מלת ונקב: ואגה והוא בלי ספק כמו הגה בעברי כדרך האומה הזאת להחליף את אותיות הגרון, והרוחנו א"כ גם פי' הברייתא הסתומה האומרת על מימרא דאבא שאול (סנהדרין י' א') אף ההוגה את השם באותיותיו, שם בבבלי ק"א ב': תנא ובגבולין ובלשון עגה או כפי גירסת הערוך ובלשון אגא, ופירושו לפי דעתי ההוגה את השם המיוחד שלא במקדש ובפרט בהשתמשו בלשון השמוני והוא הלשון אשר יאמרו למשל אגא במקום הגה בעברי, ויצא את משלו מן המלה בעלמה אשר השתמש בה אבא שאול ואשר היא היתה בפי אנשי הדור למפרש השם. והנה הרוחנו בזה פירוש חדש למאמר סתום מאד והוא ברור ונכון לפי דעתי.

נשוב אל מלת בשם, וכבר הראינו כי השתמשה בה המשנה להורות את שם בן ארבע ככתבו, וזה יפיץ אור על הלכה אחרת אשר נבוכו בה המבארים. יומא ג' ח' אמרה המשנה כי בראשונה מתודה כה"ג ביה"כ בעדו ובעד ביתו ואומר אנא השם חטאתי וכו' אנא השם כפר וכו' והן עונין אחריו בשכמ"לו, ועוד שם ד' ב' שניה מתודה בעד הכהנים ואומר אנא השם חטאתי וכו' אנא השם כפר וכו' והן עונין אחריו בשכמ"לו, ועוד שם ו' ב' שלישית מתודה בעד ישראל ואומר אנא השם חטאו וכו' אנא בשם כפר וכו' והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כ"ג היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים בשכמ"לו ע"כ. וכבר הרגיש ר' חגי בירושלמי בשינוי לשון המשנה השלישית, וכל המפרשים נפלו במבוכה הזאת ויחתרו לעלות אל היבשה ולא יכלו (ע' תי"ט בקולר), ובאמת הדבר תמוה מאד, מה זה כי הכה"ג רק בפעם השלישית ובחלק האחרון מתפלתו אמר אנא בשם וחמש פעמים לפניו אמר אנא השם, ומה כונת אות בי"ת השמוש אשר הוא לזר אחרי מלת אנא, ולמה רק באחרונה כשמעם השם המפורש כלם נפלו על פניהם, וקודם לזה לא עשו כן וענו רק בשכמ"לו? והנה הפוסקים אמרו כי בכל פעם ופעם נפלו על פניהם והוא שלא כדבר המשנה, גם הפייטנים נטו מדרך המשנה והשוו מדתם לאמר כי בכל פעם

ופעם אמר הכה"ג בראשונה אנא השם ובאחרונה אנא בשם ויוסיף לאמר בכל ג' פעמים ככתוב בדברי משה עבדך כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו ואומר השם ככתבו וע"כ נפלו כל העם על פניהם בכל ג' פעמים כשמעם את השם. וכל זה אינו אלא דמיון ראוהו בחלום לילה מבלי הבנת כונת המשנה. ואולם האמת הדברים לפי פשט לשון המשנה כך היא. הכה"ג אומר בשתי הפעמים הראשונות ר"ל בוידויו הראשון בעדו ובעד ביתו ובוידויו השני בעד הכהנים גם בתחלה גם בסוף אנא ה' חטאתי אנא ה' כפר אך בכינוי „השם" ולא ככתבו גם בפעם השלישית בוידויו בעד כל ישראל אומר בתחלה אנא ה' חטאו גם הוא בכינויו השם, אך בסוף אומר אנא ה' כפר לא בכינוי כי אם „בשם" כלומר אומר אותו בשמו העצמי ככתבו, על כן נפלו רק בפעם האחרונה הזאת כל השומעים על פניהם, לא כן בשתים הראשונות כי אז לא השתמש בשם המפורש, כ"א ענו אחריו בשכמ"לו, ורק פעם אחת הזכיר הכה"ג לעצמו לפרש את השם והוא בסוף תפלתו בעד כל ישראל ולא יותר.

ועל פי דרכנו יובן גם מאמר ר' יהודה במשנת סוכה ד' ה' כי אמרו בהקפת המזבח: אני והו הושיעה נא, וכל המפרשים איש לדרכו פנו בביאור הדברים הסתומים האלה ובעלי הסוד בקשו חשבונות רבים, ואנחנו במסלה נלך ונאמר כי דעת ר' יהודה להורות כי לא אמרו אנא ה' בשם הויה כי אם כאשר עשו בשם יה להבליעו בהמשיך אותו אל המלה הקודמת (ע' ספרי דף 274 והלאה), כן עשו גם בשתי מלות אנא ה', ועשו אותן משולבות אשה אל אחותה לעשותן מלה אחת וקראו אָנָיוהו למען לא ישמע השם הנכבד בפני עצמו, והאחרונים על בלתי ידעם מה הוא שנו והפרידו בין הדבקים וחלקוהו בטעות לב' מלות אני והו וקראו אֲנִי והו ותעו והתעו.

גם על דרך בעלי התרגום בהעתקת צלם אלהים אשר דברתי עליו באות ד' (למעלה דף 4 והבאים) יש להוסיף, כי שם אמרתי כי אנקלוס הניח המלות האלה בלי העתקה, ואמת כן הוא בדפוסים שלנו, גם במסורת התרגום אשר רמז עליה הר"ר שד"ל באוהב גר, אך כנ' הוא תקון האחרונים בתרגום והגירסא הישנה היתה גם בתרגום אנקלוס כמו בתרגום ירושלמי הקדום להפריד מלת צלם ממלת אלהים. בא נא וראה מ"ש הר"ר יצחק אברבנאל בתשובתו השנית אל הר"ר שאול הכהן (דף י"ב ע"ב) וז"ל אתה תראה שאנקלוס תרגם הצלם הנזכר בכתוב תמיד מורכת ולא סמוך אליו יתברך כי תרגם בצלם אלהים ברא אותו בצלמא אדני עבד יתיה וכן תרגם כי בצלם אלהים עשה את האדם בצלמא אדני עבד ית אנשא ולזה רמז הרב ר' אברהם ן' עזרא ז"ל כשזכר הדעת הנזכר' ע"כ. וכבר רמזתי בספרי דף 324, כי גם רמ"ג נטה לדרך הזאת בתרגומו

הערבי, וגם בו שלו ידים, ובפוליגלוטטי השמיטו דבריו והביאו את המלאכים בתוכם, גם דבריו כאשר הם נכונים בדפוס קונסטנטינא וכאשר מצאם פוקוקי בתוך כ"י שלו לא הבין החכם הזה כראוי, כי הנה ר"ס תרגם ה' א' בדמות אלהים עשה אתו כפי נוסח קונסטנ' וכ"י: בשבה מסלטא לנעה, ותרגם פוקוקי: בדמותו (in similitudine *sua*) למושל עשה אותו, והוא טעות כי לא אמר בשבהה בה"א הכינוי בסופו כ"א בשבה, והעתק הנכון: בדמות למושל עשה אותו, והוא דרכו דרך הקדמונים להפריד דמות מן אלהים ולפרשו בפ"ע בדמות המיוחד לאדם, ועוד השכיל לפרש אלהים כמו מושל והוא כינוי לאדם בהיותו מושל על הארץ. והם הם דברי ר' עקיבא וחבריו בתוספתא דיבמות פ"ח (והם נמצאים הדברים בשם ר"ע) ובבלי ס"ג ב' שכל השופך דמים וכן מי שאינו עוסק בפריה ורביה מבטל (בגמרא: ממעט) את הדמות.

והנה הוכחתי באות ה' (למעלה דף 6 ובבא) כי מנעו המתרגמים והמפרשים להניח פי' פסוק כפשוטו אם תצא ממנו הדעת אפי' בדרך אפשר ותמיהה, כי השם ב"ה ירשיע צדיק ויצדיק רשע, ועשו תחבולות להסב את הכונה אל אופן אחר. ומעתה תבין כונת ההלכה והמעתיקים בפי' פסוק שמות כ"ג ז': ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע, והיה הדבר קשה עליהם וכי יעלה על דעת איש כי הקב"ה יצדיק רשע ויחום על שופטים המכים בעול את הצדיק? ע"כ פירשוהו באופן אחר. אמרו במכילתא: הרי שיצא מב"ד זכאי ומצאו לו חובה שומע אני יהא חייב ת"ל וצדיק אל תהרג, כשם שיצא מבית דינך כך יצא מבית דיני ת"ל כי לא אצדיק רשע ע"כ. הנה פירשו צדיק את שיצא זכאי מב"ד ובאמת אינו זכאי ואחר שנפסק הדין ראו ב"ד כי שגו בדין, עכ"ז לא יחזרו בדין לחובה כי כבר נפסק הדין לזכות, צדיק הוא בדינך אל תהרגנו, אבל לא תחשב על כי פטרתו אתה, גם מדיני שמים יהיה פטור, ענשו מסור ביד בוחן לבבות והוא לא יצדיק רשע. וזה הוא מאמרם במסכת סנהדרין פ"ד: דיני נפשות אין מחזירין לחובה, ואמרו ע"ז בירושלמי כדברי המכילתא: הרי שיצא מב"ד זכאי ומצאו לו חובה שומע אני שיחזירוהו ת"ל צדיק אל תהרג, יכול אם צדק בדינך יצדק בדיני ת"ל כי לא אצדיק רשע (ובבבלי ל"ג ב' לא הביאו הדרשה שלמה). ואל הדרך הזאת נטה גם התרגום המיוחס ליב"ע אם גם פי' סוף הפסוק באופן אחר: ודינפק זכאי מבי דינך ואשכחו ליה חובתא . . . לא תקטול ארום לא הוינא מזכי ליה אין הוא חייבא, והסב הכונה לצד אחר והוא: אם תמצאו גם חובה אחרי נפסק דינכם לזכות אל תחזירוהו והוא ישאר בתמימותו, כי בודאי החובה אשר תמצאו אח"כ טעות היא בידכם כי לולי היותו צדיק באמת לא הנחתי את הדיינים להצדיק רשע, כי אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט והוא שורה עליהם להוציא הצדק לאמתו. גם אנקלוס עם התאמצותו להעתיק מלה במלה

השכיל לתרגם צדיק: ודי נפק זכי מן דינא ורמז בזה כי סוף הפסוק: ארי לא אזכי חייבא, טעמו או כפתרון המכילתא, אם רשע הוא ויצא זכאי מדינך אני לא אזכהו, או כדברי המיוחס ליב"ע, אני לא הייתי מזכהו ולא הנחתי אתכם לצדקו אם היה רשע. ועל פי זה תבין דרך הסופרים הקדמונים אשר על פיהם שינו השבעים את העתקתם ושינה השמרוני את נוסח הכתוב בהיות החלק האחרון ממנו בעיניהם לזרא, ותרגמו השבעים כאלו כתוב: כי לא תצדיק (δικαιώσεις) רשע, והסירו הצדקת הרשע מן השם והסבו אותה אל השופט, ועוד קשרו את המאמר עם הבא אחריו: ושחד לא תקח, לא תצדיקהו עקב השחד אשר תקח ממנו ככתוב (ישעי' ה' כ"ג) מצדיקי רשע עקב שחד. ולחנם טרח הר"ר זכריה פראנקיל בספרו השני על השבעים (דף 105) להגיה נוסחם. ובאופן אחר חשב השמרוני להציל כונת הכתוב ולהסיר מחשבות עול מעם הקב"ה ושינה כדרכו אותיות הגרון וכתב: כי לא הצדיק רשע והה"א הוא ה"א הידיעה ופירושו כי לא כצדיק כרשע ע"כ גם אתה אל תרשיעהו על לא דבר, וכן תרגם המתרגם השמרוני: הלא לא זכאה עיב. וכז"פ בספרו הנזכר (דף 108 בהערה ודף 239) ייחס לו בטעות הכונה לעשות מלת הצדיק לצווי בבנין הפעיל, וחשב בטעתו המדומה כי השמרוני לקח את נוסחתו מתוך העתקת השבעים והעליל עליו דברים בחנם ולא נתן חלק לשבעים גם לא לשמרוני ולא שם לב אל ההלכה ולא אל התרגומים הארמיים.

ומי יתן וגם אתה תצדיקני בדינך והשם הטוב יסכים על ידך והיה זה שכרי.

הדורש שלומך וטובתך
הק' אברהם גייגר.

אשאלך היום, ידידי, הודיעני מי הוא זה דניאל אוהב לעמנואל המשורר הנכבד אשר הזכירהו במחברותיו במחברתו האחרונה? והנה כל האנשים הנקובים בשם מאת עמנואל במחברותיו, כבר גלו המבקרים את מקורם והראונו את כבוד תפארתם, ורק זה דניאל אשר שם את כסאו למעלה מכל השרים אין איש דובר אלינו דבר עליו ולא שמענו את שמעו עד הנה, ועמנואל מדי בואו אל מעלות העדן בתחלה ראה את הכסא הנורא המוכן לאוהבו יהודה גור אריה והוא בן משה בן דניאל מעיר רומי, ויהי כראותו את הכסא הזה ויזכור גם אוהבו האחר הוא דניאל ואלה דבריו עליו:

„ויהי בשמעי זכרתי מעלת דניאל אחי, אשר הנחני בדרך אמת ויישר את ארחי, ואשר קרב אלי בברחי, ציץ נזר הקדש אשר על מצחי, חיי בשרי ונשמת רוחי, ופרשת גדולתו ורדינותו ומעלתו, ושכלו ובינתו וענותו וצדקתו, אשר מלאה

אפסי הארץ תהלתו. ואומרה אל האיש התומך בימיני, בי אדוני, הראני מקום דניאל אחי ותמונתו, ואיזה בית אשר תבנו לו ואיזה מקום מנוחתו, ויאמר אלי דע אל נכון כי גדלה מאד מעלתו, ומלאו אפסי הארץ תהלתו, ואף כי מעלתך קצרה עדיו מהגיע, כי הוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע, בעבור כי ידעה החכמה העליונה כי הוא בלעדיך לא ישקוט ולא ירגיע, העמידה אצל סוכתך סוכו, ואף כי ערכך מך מערכו, בידעה כי יהיה לו בחברתך השעשוע, והוא יהיה למשה ואתה תהיה לו ליהושע, ולמען יאמרו הכל כאשר יאמר (? יראו כי) נפשותיכם יתאחדו, יתלכדו ולא יתפרדו, הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו . . . ואומר אל האיש חייך אדוני הראני את הוד כסאו אשר שם ירגיע, כי ידעתי כי יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע, ויאמר אלי האיש בוא עמי ואראך את שמחתו, ואת כבוד מנוחתו, ואלך אחריו כמשך וכשמך, עד אשר הביאני אל אהל אהליאב בן אחיסמך, ושם היה בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, וכל הנשיאים בעדה, ובני אלים היו מרבים להביא מדי העבודה . . . ושם ראיתי כסא שן גדול זהב מלופה, נותן חיים למוצאו ולכל בשרו מרפא, ואבני נזר עליו מתנוססות, ובגדי תכלת וארגמן ותולעת שני עליו פרושות, וכעין נחשת קלל נוצצות, צבי הם לכל הארצות, ועל ראשי הכסא עטרה משקלה ככר זהב ואבן יקרה, לא יותן סגור תחתיה ולא ישקל כסף מחירה, וקול אומר קרא, כי ליושבים לפני ה' סחרה, ויאמר האיש הדובר בי הראית העטרה, והכסא הנשא, אשר אחיך דניאל עליו כלביא יקום וכארי יתנשא, זאת מנוחתו עדי עד ופה ישב, יען אשר לדבר ה' יקשב, ואין כמוהו בכל הארץ חכם ותושב . . .

ועתה מי הוא האיש דניאל הזה המהולל בתשבחות, אשר לא אחי עמנואל בבשר היה כ"א ברוח? גם ליהודה גור אריה קרא אחיו וירוממו עוד בשאר מחברותיו ורמז על ספריו (ראה מאמר הר"ר יע"ל צונץ במחברתי העתית ח"ב דף 321 והלאה), ואת האיש דניאל הזה אשר „אין כמוהו בכל הארץ חכם ותושב" לא נשא את שמו על שפתיו במקום אחר, ואיש כזה היתכן כי לא חבר ספר, ועמנואל לא רמז באצבע על ספר מספריו, וגם אנחנו לא ידענו איש מבני דורו אשר יאות לו הכבוד הזה איש מחבר חבורים בדברי חכמה, האין זה הפלא ופלא? אך מי יודע, אולי לא היה מבני ישראל והוא אחד מקריאי העדה אנשי שם בין הנוצרים? באמת הדבר הזה איננו רחוק, כי בכל השבח אשר מלא כפיו ממנו המשורר לא אמר דבר כי הוא בין ישראל נמנה, לא עדהו עדי פאר על הפעולות אשר עשה לאחיו, רק על הכלל ידבר כי הוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע, והנראה בכונה הניח המשורר הדברים סתומים וגלה טפח וכסה טפחים. ועוד תגדל התשוקה לדעת מי הוא זה החכם הנוצרי אשר דבקה בו נפש עמנואל וירהב את לבו להביאו אל גן העדן ולשום את כסאו מעלה מעלה? לא מצאנו עד הנה

כי בימים ההם היה איש עברי כרת ברית אהבה ואחוה עם איש נוצרי גדול בעיני העמים, על כן לא נחתך הדין עד כי יבאו עדים נאמנים ויעידו בפנינו כי נפש עמנואל קשורה בנפש איש אשר כזה וגם הוא לא רחק לבבו ממנו.

ועתה שמע נא את בשורתי וישמח לבך גם אתה. איש מחכמי איטליאה ושמו פרופיסור מ ר ק ו ר י והוא תושב רומי התאמץ להוכיח 1) כי המשורר הגדול האיטליאני ד נ ט י לא מת כבר שנת פ"א כאשר יאמרו בעלי קורות העתים, כי עודנו בחיים לפחות עד שנת פ"ה. יבואו החוקרים וישפטו, ואני אין זה מגבולי. אך בתוך חקירותיו הא"ש מרקורי מביא ארבעה שירי זוניטו אשר הראשון כבר היה נדפס (לא ידעתי איה מקום תחנותו), והשלשה האחרי' הוא מוציאם מתוך כתב יד. הראשון הוא שיר אשר כתב בוזוני (Bosone מעיר אגוביו, איש נכבד בימיו משורר וחכם בחקי ארצו ואוהב נאמן לדנטי ויהי גם רעהו בממלכת המדינה אשר בימיהם, וגם עליו עברה כוס התרעלה ויגורש מארצו ורק בזקנתו שב הביתה) אל מנואלו היהודי (Manoello giudeo) אחרי מות דנטי, השני הוא תשובת מנואלו אל בוזוני, השלישי הוא שיר אשר כתב צינו (Cino מעיר פיסטויא גם הוא חכם ומחבר ספרי מליצה) אל בוזוני אחרי מות דנטי ומנואל היהודי, והרביעי תשובת בוזוני אל צינו. והא לך מענה השירים האלה. מענה השיר הראשון: בוזוני קונן כי כבו שני מאורות, מאור המוסר ומאור היופי, ובצדק יבכה מנואל במר רוחו כי מת האיש אשר ירד עד חקר החכמה וכי גם האשה מתה יפת המראה אשר לשונו מלאה תהלתה, ובשנה הזאת חברו תאניה ואניה, התאניה בלב מנואל על השבר אשר השיגו לבדו (במות אשתו), והאניה על השבר אשר השיג את כל הארץ, ורק זאת נחמת בוזוני כי דנטי ימצא מקום מנוחה ואושר מוכן לו. — מענה תשובת מנואל: לולי דמעותי אשר שאבתי מקירות לבי, עצמי ממוקד היגון נחרו, אך יש הדמעות יכבה השלהבת הבוערה בקרבי, 2) אולם לא אמות ולא אמעד ובדרך אחרת אבחר. היהודי והנוצרי יבכו על שנת יגון ונהי כזאת ונוחם יסתר מעיני. — מענה השיר השלישי מאת צינו אל בוזוני: אוהבך מנואל החזיק בטעותו ולא רפתה ידו מדתו, על כן ירד לשאול תחתית ויהי לו כתגמולו העונש אשר ישיג את העומד במרדו, וחלקו ומקומו לא קנה בתוך מספר פחותי העם, כי אם שבתו אצל דנטי. — 3) מענה התשובה: הנה שמת מקום למנואל בבור תחתית אשר שם ימשול השטן המורד נגד בורא עולם, אך מי זה יעיד כי הוא שם דבר אמת בפיך וכי השליכו האל מנגד וכי גם דנטי הוא לחרפות?

1) שם הספר הקטן הוא זה: Lezione XI. . . . nella quale è trattate se Dante veramente fosse morto nel 1321 del Prof. Filippo Mercuri . . . Napoli 1853. 8. וכמותו כ"ה דפים, והארבעה השירים אשר נשים עליהם דברינו הם שם דף כ"ט והלאה.

2) המשל הזה הוא שגור בפי משוררי ספרד.

3) עוד בשני השירים האחרונים האלה איזה בתים אשר אינם נוגעים לענייננו, והנחתים באשר הם קשים וסתומים וגם מרקורי לא הבינם כראוי.

אני לא כן עמדי כי עוד תקותי כי דנטי ומנואל ינוחו במקום אשר שם יעטרו מגלולי נפשם עד כי יבוא עזרם וגאלה תהיה להם.

ועתה שמע נא את אשר כתב האיש מרקורי על מנואלו היהודי וז"ל מועתק: לא ידענו עד הנה מי היה זה מנואלו היהודי ומאין בא? איש אשר היה ריע לדנטי ובוזוני ומיודע לצינו וגם הוא חכם, לא יבצר כי היה איש נודע לתהלה בימיו, ומתוך שירו נראה כי גם רוח השיר העברי נוססת על שפתיו, גם נכיר מדבריו כי היה בלב מנואלו להחזיק בברית ובדת החדשה כאשר יעידו דבריו באמרו כי נדרך אמרת ישר, ואולי רוח מאת ה' חוננה עליו להעבירו אל הברית החדשה ההיא, הלא ראינו כי בוזוני ידבר עליו כפי שרשי דתו הנוצרית להושיבו את מנואל במדור עברת הנפשות (אשר אין מקומו כ"א למאמינים). הכי היה מקורי הארץ אם מחכמיה? ההיה מטושקנה או משאר מדינות איטליאה אם ממזרח בא מארץ ישראל? הים מאתו ספרים אשר יצאו בדפוס או אשר נשארו בכתב חוץ מן הזוניטו אשר השיב אל בוזוני? כל זה נעלם מאתנו, ומי יתן וימצאו החוקרים את מקורו בעולם ויגיעם. — עד הנה דברי האיש אשר כל רוחו יוציא, והוא לא ידע דבר מחכמת חכמי איטליאה העבריים, ועל מקומו הוא עומד מקום צר ושכלו קצר ידים. וכבר העיר הר"ר שד"ל בספרו הקטן האיטליאני אפינדילי (Appendice) כי עמנואל המחובר הידוע הוא היהודי אשר קונן על מות דנטי, וגם הר"ר מש"ם רמז על זה בספרו המזכיר (ועל ידי שניהם בא מכתב האיש מרקורי אל ידי, כי השד"ל שלח את המכתב אל רמש"ם והוא בטובו הלוני אותו על איזה ירחים), וכל איש בן דעת יודה ויאמר כי הוא זה ויתמה על מרקורי האומר כי סר מנואל היהודי מדתו ויחבק חיק נכריה, והלא הוא בעצמו יורנו ויאמר לנו כי לינו חרף יחרפוהו אחרי מותו על כי ריחו לא נמר וטעמו היה בו עד נסעו מארץ הנשיה הלזו וישליכהו לאבדון כפגר מובס, ואם בוזוני רוח אחרת אתו והחזיק בבריתו ברית האהבה ולא השליך את אוהבו מנגד גם לא מנע מאתו חלקו בחיי עד, זה יעיד רק על תכונת האיש בוזוני אשר שגבה נפשו הטהורה ורחב לבבו ורוחו לא פוגשה בכתתים. ואם עמנואל במר רוחו יאמר בקינתו על דנטי כי נדרך אמרת ישר, הדברים הסתומים האלה בודאי אין להם ענין למחשבת פגול להמיר את דתו, ואולי כונתו כי ימנע מעתה לחבר שירי חשק וכדומה. סוף דבר עמנואל המחבר הנשגב היה ריע נאמן לדנטי, וגם אוהבי דנטי אהבוהו והחזיקו בבריתו. ולא יפלא זה בעינינו בשום לב על תכונת עמנואל אשר עם היותו נאמן לאלהיו ועל היותו דבק בו ובדתו, כבד גם את חכמי העמים וגם להם חלק מתהלתו והם מושבם בגן עדן. ראה נא את אשר כתב במחברתו מחברת העדן, טרם דברו על יהודה גור אריה ודניאל ז"ל:

ויהי בהיותנו בחוצות העדן משוטטים, ומעלת אנשי החכמה מביטים,

ראיתי אנשים מלאים הוד והדר, ויפים מאד וירא קדר, נתנו להם מהלכים, בעולם המלאכים, ולא הכרתי איש מהם, ואשאלה האיש הדובר בי לדעת אודותיהם, ויאמר אלי אלה הם חסידי אומות העולם, אשר גברו בחכמתם ושכלם וכו'.

ועל איש כזה לא יפלא בעינינו כי גם הוא כרת ברית עם דנטי אשר הלך בעקבותיו בשיריו העבריים ובפרט במחברת התפת והעדן, ויעל את זכרו על ראשו ויענדהו עטרות לו.

ואחרי כי כן הנני אומר, ברור בעיני כי זה האיש דניאל המהולל בפי עמנואל — דנטי הוא ולא אחר, ויסב את שמו למען לא יכירוהו הצבועים ההופכים החכמה למינות וקוראים אוי ואבוי על האיש המהלל את אוהבו אשר לא מבני עמנו, ועל כן כסהו באדרת ויאמר אל לבו: המבין יבין והמשכיל ידום והבער יעבר על דניאל איש חמודות הזה מבלי שום לב עליו כי לא ידע מן הוא. ואנחנו נתהלל בו כי ראינו ומצאנו כי בכל עת ועת הנבונים כרתו ברית האחוה ולא הפרו, אם גם על דרכי אמונות שונות נולדו. —

אשובה נא אל שנוי המנקדים אשר דברתי עליו עוד הפעם באות ו' (למעלה דף 7 והבאים) אשר שנו לבלתי ידח נדח לחשוב על ה' סרה כי יראה איש אותו יתעלה ראיית עין, ושנוי ניקוד כזה מצאנו גם ירמי' י"ח י"ז ערף ולא פנים אראם ביום אידם, ובלי ספק הניקוד הנכון הוא אראם בפתח בא' ההפעיל, ופירושו ביום אידם אראה אותם ערפי ולא פני כביכול כאיש ההופך להם עורף ולא ירצה לשום עליהם פנים לטובה, וכן תרגמו המתרגם הרומי והסורי כצורתו, וגם השבעים תרגמו אראם בהפעיל, אך נשמרו מהעתיק ההגשמה „ערף ולא פנים" והשמיטו המלות האלה ותרגמו כאלו כתוב אֲראם את יום אידם (ומלשון התרגום הארמי אין להוכיח דבר), גם בעל ההערות הקדמון עלי בן סולימאן (אשר חי לפני רס"ג) גם הוא קרא אֲראם (כפי עדות הר"ר שמחה פינסקר בספרו הנכבד לקוטי קדמוניות בהערות דף 142, והספר לא נדפס עודנו בשלמותו והמחבר הראני בטובו את קלפו הנדפס כבר). אך בעלי הניקוד ירצו מיחס ערף ופנים לבורא ית"ש ונקדו אֶראם בסגול בקל, וא"כ הכונה כי השם יראה ערפם ולא פניהם ביום אידם, ורחקו ההגשמה אך רָחקו גם מדרך הפשט הסלולה. — גם באופן אחר לא נמנעו מניקוד זר, למען הסיר מכשול מדרך העם לבלתי יטו אחרי הדעה המשובשת מגשמות הבורא ומראות אותו. והנה נמצא שלש פעמים בכתוב (יהושע כ"ד י"ג, ש"א י"ד כ"ד, תהלים ל"ב י') יראו את ה' והוא צווי משרש ירא ומשפטו יְראו, אך המלה הזאת בניקודה היא ג"כ עתיד משרש ראה, ויוכל השומע להבין כי הם רואים את ה', על כן

שינו ניקודו והחליפוהו בניקוד ירצאו אם הוא גם נגד חקי הלשון, רק למען לא יהיה למשגה בקרב העם.

ואל יהיה כחוק בעיניך מה שכתבתי בספרי דף 343 ומצאתי עליו גם למעלה אות ח' (דף 11) כי הסבו ראש עֵגֶל בכסא שלמה מאחוריו אל ראש עגול (מ"א י' י"ט), וכבר העירו מבקרים אחרים כי כבש הזהב אשר בכסא לפי נוסח דה"ב ט' י"ח איננו כבש בשי"ן ימנית כ"א כבש בשי"ן שמאלית ובעל ד"ה הפך גם הוא כבר את העגל לכבש, והוא הדבר אשר אמרתי כי היה קשה בעיניהם להזכיר העגל אשר עבודתו היתה לנגף לישראל ויסירוהו מכסא שלמה. וכבר במדרש היו להם רגלי חיות המרכבה אשר ככף רגל עגל למוקש ואמרו (תנחומא פ' נח ועי' ילקוט ישעי' ויחזקאל) על ובשתים יכסה רגליו (ישעי' ו' ב'): כסוי רגלים לפי שהם ככף רגל עגל שלא להזכיר עון העגל את ישראל, גם בפר"א פ"ד אמרו: כדי לשכח עמידת רגל עגל.

ונבואה נא אל החקירה הנכבדת מכולן, והיא העמוד התוך אשר כל בית מדרש ההלכה וקורותיה נשען עליו, הוא המאמר על ההלכה הקדומה אשר נדחתה במהלך העתים הלוך ודחה והצדוקים והשמרונים והקראים החזיקו בה ונמצא גם רשומה עוד בהלכות המשוקעות במכילתא בספרי בתרגום ירושלמי ובגמרא ירושלמית גם במשניות ובריתות כה וכה. והנה גם על הענין הנכבד הזה הוספתי דברים למעלה אות ט' דף 12 והבאים ובפרט על ענין עובר ירך אמו, והוכחתי שם כי דעת המתרגם היוני והשמרונים היא כי עובר לאו ירך אמו והראיתי כי גם במכילתא ההלכה הקדומה הזאת מצאה קן לה, ולענין בן פקועה עוד ר' מאיר לא יכפה ממנו לאמר כי אין שחיטת אמו מטהרתו. גם המתרגם השמרוני הלך בעקבות אבותיו לתרגם אסון (שמות כ"א כ"ב וכ"ג) שורה (ובערבית במעשה בנימין ת' אשקל), וכבר חשב קסטללום כי ענינו כמו צורה והוא מסכים לפי' השבעים להסב את האסון אל הילדים השלמים בצורתם כי אז נקרא אסון והכאת נפש אם גם לא יצאו עוד מלפנים לאויר העולם, כי גם במעי אמם ערה הולדה מדי היותם שלמים וראוים לחיות נפש יקרא להם, לא כן כ"ז שאינם שלמים. גם בל' ערבי שורה היא צורה שלימה. וגם הקראים החזיקו בדעה הזאת, ובעל אשכל הכפר סי' ר"ע אות ר' (דף ע' ע"ב) כתב: ואם אסון יהיה מגיפתה בה או בילדים. — ועוד חשוב ותלאה כי הוא מחלוקת ב"ש וב"ה, כי ב"ש נוטים יותר אל ההלכה הקדומה גזרו אומר כי עובר לאו ירך אמו, והפך ב"ה (אשר מהם מתחלת ההלכה החדשה ונמשכת עד ר' עקיבא הגומרה) מאנו בזה, וזה דבר מחלוקתם עדיות ה' א': ביצת הנבלה אם יש כיוצא בה נמכרת בשוק (וא"כ צורת הביצה שלמה ואינה נחשבת לחלק מן התרנגולת הנבלה, ע"כ היא) מותרת ואם לאו אסורה (כי לאבר מאיברי התרנגולת הנבלה תחשב) וב"ה אוסרין

(אף הביצה השלמה, מאחר שלא יצתה עדין לאויר העולם ודבקה בגוף התרנגולת גם היא אבר מאיבריה ולא דבר הנאכל בפ"ע), ורק בביצת טרפה מודין ב"ש לאסור, לא מפני שהיא נחשבת לאבר אמו כ"א „מפני שגדלה באיסור", מפני שינקה כל כחותיה מחתיכה אסורה. *) והמחלוקת היא בין ב"ש וב"ה היא גם על ביצה שנולדה בי"ט (ראש ביצה ומשנית עדיות ד' א') שב"ש אומרים תאכל וב"ה לא תאכל, והוא הטעם שב"ש החזיקו בדעה הקדומה כי הביצה אם גם לא יצאה עוד לאויר העולם עד י"ט, מכל מקום כבר נוצרה בשלמותה לפני י"ט במעי אמה ומוכנת היתה, וב"ה החזיקו לאבר אמה עד צאתה ממעיה ורק אחרי צאתה היא גוף בפני עצמו, וא"כ אם נולדה בי"ט נחשבה לגוף נתחדש בי"ט ולא היתה מוכנת מערב י"ט. גם בשם ר' אליעזר המחזיק בהלכה הקדומה אמרו שהביצה תאכל כאשר אמרו בתוספתא ומובאה בירושלמי ובבלי וסוגית הגמרא שינתה את טעם המחלוקת, והדבר ברור אצלי כאשר כתבתי. — גם בערכין א' ד' אמרו: האשה שיצאה ליהרג אין ממתינין לה עד שתלד, ישבה על המשבר ממתינין לה עד שתלד ע"כ, ולא חילקה המשנה בין הוציא העובר את ראשו, אשר רק אז הוא כילוד לפי משנת חולין פ"ד א' לענין בהמה המקשה לילד, ובין לא הוציא, ולפי ההלכה הקדמה אשר פסקה הדין לאמר כי עובר ירך אמו הוא כ"ז שלא יצא לאויר העולם, אין טעם לענות את דין אשה המייבת מיתה עד שתלד אף בשבתה כבר על המשבר, כי אין לחוש לעוברה על כי איננו עוד נפש בפני עצמו ואבר הוא מאיברי אמו, ואע"פ כן הניחו הדין על מתכונת ההלכה הקדומה האומרת כי העובר השלם בצורתו אם גם עודנו במעי אמו כנפש חיה בפ"ע דיינן ליה, וע"כ בשבת האשה על המשבר ולזה כבר נשלם, יש לחוש לחייו. וההלכה הקדומה הזאת הניחוה בענין הזה שהוא ספק נפשות ולא רצו לאבד נפש בידים. וכבר העירו במכתב העתי לפראנקיל (שנת 1859 דף 400) כי גם בין היונים היו דעות חלוקות על דבר עובר ירך אמו.

והנה הדרוש הזה על דבר ההלכה הקדומה עמוק הוא מאד ונכבד הוא מאד, לא יערכו אליו כל הדרשות בענין קורות דת ישראל וחכמיו, ועוד יש בידי

*) והוא הדבר שאמרו משנת תמורה סוף פ"ו: כל האסורין לגבי מזבח ולדותיהן מותרין ר"א אומר ולד טרפה לא יקרב ע"ג מזבח, ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר כשרה שינקה מן הטרפה פסולה מע"ג המזבח ע"כ, ובגמרא שם ל' ב' וחולין נ"ח א' שנו לתלות ההלכה הזאת במחלוקת דעובר ירך אמו, ואין לו קשר כלל, כי הטעם בולד טרפה רק על שינק במעי אמו כל כחותיו מן הטרפה, ע"כ אף אחרי צאתו ממעיה נחשב הוא בעצמו בעל מום, וע"כ גדולה מזה אמר רחב"א לפסול גם כשרה שינקה מן הטרפה והיא אינה אמה וא"כ לא שייך כלל הטעם דעובר ירך אמו ואעפ"כ פסלה למזבח. — גם המחלוקת בין חכמים לר"מ על פרה שילדה מין חמור בבכורות פ"א (והקראים החזיקו בידי ר"מ) אינו ענין לעובר ירך אמו כי כבר יצא הולד לאויר העולם.

להוסיף כהנה וכהנה, אך היום ארכה כבר מגלתי וקרבו ימי החנכה, ימים אשר יש לי בהם חפץ ואשר יקראו בקול גדול אל כל בני ישראל: חזקו ואמצו ולבבכם אל ירך ותדעו כי בידכם נתנה, והיה אם תלכו בבטחון ובחזקה, בעינים גלויות לבלתי הניע אחור כ"א לפנים ותחזיקו בדת ובשכל משלבים איש אל אחיו, והיה ה' בעזרכם. ואתה שמח בימי החנכה האלה וקרא נא את ספרי החשמונאים בשום לב ותשכיל ותרוה נפשך. ועוד חזון למועד להרחיב הדבור על דבר ההלכה הקדומה ותהלוכותיה ויבואו דברי עליה ואתה תפיצם בישראל לתועלת לא מעט כאשר אקוה. והיה שלום כעתירת נפש אוהבך.

הק' אברהם גייגר.

12.

אמר שד"ל אברך את ה' אשר הביא לידי מטמון יקר, לשמח בו לבב כל אוהבי הליטעראטור העברית, והוא כולל שלש אגרות שכתב בל"הק הכהן הנוצרי קריסטיאן טֵיאוֹפִיל אוּנְגֶר (Unger) מאחת מערי אשכנז, זה מאה וארבעים שנה, ושלשתן נשלחו פה פאדובה, ותשובותיהן בצדן, מהרב והרופא מוה"רר יצחק חיים כהן מהחזנים זצ"ל; הוציא אותן ממצפונן תלמידי וידידי היקר מוה"רר יהודה אריה אוזימו הי"ו, ומסר אותן לידי למען אפיץ אותן בישראל. קצת מן הדברים האמורים בתשובות הרב הכהן הנ"ל כבר נעתקו בביבליאטיקה של וואלפיוס.

I.

Schreiben des Pastor **Christian Theophil Unger** in **Herrenlaurschitz,** an **Dr. Raphaël Rabeni,** Secretär der israelitischen Gemeinde in **Padua, 1717.**

הערנלאורשיטץ במדינת שלעזיא י' פרסאות מעיר ברעסלא יום ה' כ"ג אדר שנת תע"ז לפ"ק.

שלמא רבא מאלה רבא לגברא רבא ה"ה אדוני ואהובי מהר"ר רפאל רביני שלי"ט רופא מומחה ונאמן לישראל בעיר המהוללה פדובא יע"א.

מאשר אדוני לא השיב אפילו שורה אחת לאגרתי הראשונה שכתבתי למעלת כבוד תפארתו קודם איזה שנים בלשון לעז, באתי היום בקולמוס מתוסתם (sic) וגמגום לשון הקודש, לשנות בקשותי, כדי שאמצא לקץ מרגוע לנפשי בתשובתו שלימה, כי נודע כבר לכבוד תפארתו שאוהב נאמן אני מכל העניינים ומאורעות השייכים לחכמי ישראל ולספריהם, כמו נדפסים כן כתיבי יד, על כן אמרתי להפיל תחנתי ג"כ לפני מהר"ר רפאל באשר בעל הרפואות הוא ובנקל יוכל לרפא שברי לבי בקבלת דברי שלום ושלומים כמדים שלו, כמו שאמר שהע"ה צוף דבש אמרי נועם מתוק לנפש ומרפא לעצם.

בימי מהר"ר יודא מינץ היה חכם מפורסם בעיר פדובא שמו מהר"ר אליהו קפשאלי מקאנדיא, ויש אומרים שהוא היה בישיבת פדובא רב לנוצרים בחקירה פילוסופית, הניח אחריו ס' דברי הימים מן הענינים המאורעי' בזמנו, לדעתי הוא אינו בנמצא כי אם כתב יד, ובזה אני מחלה למעלת כבוד תפארתו להודיעני אם אוכל לקנות לי בשם ע"י חסידותו העתק המחבור דברי הימים הנ"ל ובאיזה מקח. גם חפצי לשמוע ממנו באיזה שנה ובאיזה מקום נפטר מהר"ר אליהו קפשאלי, ואם הוא בעל ספרים אחרים זולת המחבור הזה.

בדור סמוך לדורו של אליהו קפשאלי היה חכם אחר בעיר פדובא ויניצ' ורומא, שמו מהר"ר יעקב מאנטינו, והוא העתיק כמה וכמה ספרים מלשון הקדש ולשון ערבי ללשון רומא, ומצאתי שבנמצא ג"כ העתק שלו מספר מורה נבוכים של רמב"ם, רק לא ידעתי אם העתק ההוא יצא לאור הדפוס. בי אדוני ילמדני שנת פטירתו, כי חקרתי הנה והנה אצל חכמי ישראל בשביל החכם יעקב מאנטינו הנ"ל אבל אין קול ואין עונה, כי אין ידוע להם שמו (של) החכם הנעלה ההוא, קו"ה מעשיו וחבוריו.

מצאתי בס' פחד יצחק דף י' עמוד ב' שמנוחת מהר"ר ליב סרלואל יש בפדובא אצל מהר"ר יהודה קאצינאילנבוגין ושמצבה על קברו, לכן אני מבקש עד מאד להעתיק לי ע"י בחור אחד מלה במלה ואות באות מה שכתוב על מצבת מהר"ר ליב סרלואל הנ"ל ועל מצבות ת"ח בעלי מחברים אחרים השוכבים בשם על משכבם, כי יש לי לקט מצבות כאלו הרבה מאד, ובתוכן מצבת מהר"ר יהודה קאצינאילנבוגין שנפטר בויניצ' ונקבר בפדובא, אבל מחכמי פדובא אין לי עדיין מצבה אפילו אחת. והבחור שיגדיל עמדי חסדו להעתיק לי אלה דברים, אתן לו שכרו כאשר תאבה נפשו, כי אין דעתי שלמעני שום אדם יאבד זמנו חנם. גם תאותי לדעת אם מהר"ר ליב סרלואל הנ"ל חבר איזה ספרים, כי לא ראיתי ממנו מאומה חוץ מקצת תשובות.

באותו ספר מהר"ר יצחק חיים מחזנים מביא בעלי מחברים אחרים שהיו חכמים גדולים בעיר פאדובה, דרך משל

א' מהר"ר שמואל ארקוולטי בעל ערוגת הבושם וחבורים אחרים, היה עודנו בחייו בשנת שמ"ב, ויש אומרים שהוא ג"כ הדפיס ס' ערוך של ר' נתן עם תוספות שלו בעיר ויניצ' שנת רל"ח באופן רביעי (אמר שד"ל הכונה אין קוארטו), וס' דגל אהבה ד' ויניצ' שנ"א, וס' מעין גנים ד' ויניצ' שנ"ג באופן שמיני (in 8vo.). רק לפי עניות דעתי יש לחשוב שהיו שני בעלי מחברים שונים, דהיינו ר' שמואל ארקואלטי הראשון ור' שמואל ארקואלטי האחרון, באשר אין מן האפשר שחכם אחד אשר היה בחייו בשנת רל"ח יוציא ג"כ בעצמו ספרים שלו בשנת שמ"ב.

ב' מהר"ר מנחם ציון כהן פורטו בעל של ס' עובר לסוחר, לא ידעתי אם

הניח אחריו חבורים זולת ספר תשבורת הנ"ל, יוכל להיות שהוא בעל מחבר אחד עם מהר"ר אברהם מנחם כהן פורטו בן ר' יעקב כהן רופא מפורטו בעל של ספר מנחה בלולה והוא פירוש על התורה שלא ראיתי מימי, ד' ויראנא שנת שנ"ד באופן רביעי (in 4to.). בלי ספק אדוני יודע באר היטב מה שברור ואמת בכל הדברים האלה. גם נגנז מעיני זמן פטירת מהר"ר מנחם ציון כהן פורטו ומהר"ר שמואל ארקוואלטי הנ"ל.

באותו ספר הוא מזכיר ג"כ מהר"ר קלונימוס מחזנים ואחיו מהר"ר יהודה מחזנים, שהם דודיו, ומהר"ר אברהם קאסלאני ובנו מהר"ר משה קאסטלאני, ומהר"ר יעקב היילפרון ומהר"ר שמריה מורפורק ומהר"ר שמואל משעוד ומהר"ר יהודה מפאנו ומהר"ר יוסף מונטריאל ומהר"ר רפאל קורקוס ומהר"ר דוד חיים לוריא רופא, ומהר"ר שלמה מארינה ומהר"ר ברוך לולאטו ומהר"ר יהודה קילינגין ומהר"ר אהרן רומאניני, שהיו כולם מאורות גדולים בפדובא, רק לא ידעתי שנת פטירתם ואם הניחו ספרים בדפוס או בכתיבת יד, וזולתם (באוריגינאל יש כאן פרשה פתוחה. אבל לפי הענין מלת וזולתם דבקה עם מלת ועוד) עוד שיש לראות בס' פחד יצחק דף מ"ב ע"ב, ומי יתן שאוכל לקנות לי ע"י מעלתו העתקת ספר זכרון הכוא, באם שהוא לא נמצא (אולי הכוונה אם איננו בדפוס). באותו ספר לעבר הדף ז' ע"ב נזכר חכם אחד שמו בלשון רומא ד' ג' רוספאלים ויר אינסיגנים, מפני להבין ממעלת כבודו מעשה החכם הנ"ל וארץ מולדתו ואם הוא עודנו בחיים, ובפרט אם הוא נתגייר בעיר ויניצ' לתורת משה.

בספר עקב רב מהר"ר יצחק חיים כהן מחזנים מדבר משחיקת האבנים שאתם קורין בלעז טאנסאדורי, ולא מצאתי את המלה טאנסאדורי בשום ספר ערוך לשון איטאליא, בעבור זה אני מחלה להודיעני פירוש המלה הזאת. יש לי ג"כ ספר עת קץ של מהר"ר יצחק חיים הנ"ל, אבל אם הדפים ספרים אחרים נעלם עדיין ממני, גם אין לי ידיעת הטעם למה ועל מה הוא מכונה בלשון הקדש כהן מחזנים ובלעז קאנטאריני.

קניתי לי ע"י הגביר יוחנן גבריאל הערץ מוכר ספרים בויניצ' חבורי מעלת כבוד תפארתו שכתב בלעז על מלאכת השירים העבריים, ומשקה נפשי לדעת אם יש לו ג"כ חבורים בלשון הקדש הן נדפסים הן כ"י בחדרו.

באם שאמצא חן בעיניו תשובתו תגיע לידי בכל בטחון ע"י האדון יוחנן גבריאל הערץ הנ"ל שישלח למעלתו כתבא דנה, או ע"י אדוני ואהובי השר המהולל דוטור אנטוניאו ואליסניערי רופא מומחה ור"מ לנוצרים בפדובא.

מתוך כך לאדוני הברכה וחיים מאלהי השמים ומנאי עבדו דורש שלומו כריסטיאן טיופילו אונגיר פאסטור פרימאריו בהערנלאוירסיץ וריאין במדינת

שלעזיא, ג' פרסאות מעיר גלוגא רבתי וד' פרסאות מעיר ליסא בפולוניא גדולה
וי' פרסאות מעיר ברעסלא, ואופן לכתוב לי על ידי הפוסטא

Christiano Teofilo Unger Pastor primario in Herrenlaurschitz e Ritzen nel Ducato di Wolau in Slesia per Venezia Vienna Praga Breslau raccommandata al Signor Giovanni Giorgio Blessing Libraro ben rinomato in Breslau Capitale di Slesia.

וזה מה שכתוב על גב הכתב

ליד החכם מהר"ר רפאל רביני שלי"ט

רופא מומחה ונאמן לישראל בעיר המהוללה פדובא יע"א

Per capitar alle mani del dottisimo Signor il Sig. Raffael Rabbeni Medico e Scrivano degl' Ebrei nel Ghetto di Padova.

II.

Schreiben des **Dr. Rabbiner Isaac V. Cantarini** an Pastor **Christian Theophil Unger, 1717.**

באגרת נהדרת הנשלחת על יד החכם הנשא מלמד בראש הומיות בבית מדרש המכונה כזה האדון אנטוניאו ואליסניירי, החכם הגדול, עוז ומגדול, לכל חכמה רמה, ותושיה רבוה, ולו תהלה דומיה, אל החכם דוטור רביני אשר היה מתגורר פה, ועתה איננו עומד אתנו היום וילך למסעיו בדרך כל הארץ כי נכשל באבן נגף ויפול ותשבר עלה רגלו ויאסף אל עמיו, חבל על דאבדין, אדוני שאל על עבדו לאמר כי ראה את שלשת חבורי, אשר יצחק נדפס באמשטרדם 1685, עת קץ גם הוא שמה 1710, עקב רב בויניציאה 1711, ועל הראשון אשר יצחק נִפְחָד פן לא ספרתי הדברים כהוייתם. ידוע ידע כי אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם, כלם אמונה אומן, אין יתרון אין חסרון אין מלה בלשוני כוזבת, או מלאכת מחשבת, על דרך גוזמא והבאי מתרכבת, חזיתי ואספרה, וכל פרטי המקרה ההוא כמעט חלפו עברו על ידי, הגדתי האמת אשר היא עלה הספור הנקרא איסטוריא, ולכן אריסטו קרא חכמת הטבע איסטוריא די נאטורא, וספר הנפש זה שמו אצלו איסטוריא די אנימא, וכן בפי רבו אפלטון. ובצרה ההיא כאשר חקקתי בספר קורותיה ובפעם בפעם בתוכחות על עון ובספורים אמרים מוסרים ומיסרים. ימי שנותי ע"א, אין אחר זולתי הכתב פה או בעיר אחרת שמאורע הרע ההוא, אין דבר רֵק, שידבר בו המורק ושורק, אין חלום, ובריתי היתה אתו האמת והשלום. דרום דרש שזכרתי. שָם שֵם מוהר"ר ליב קארלאול

הנקבר בפאדובה אצל מוהר"ר יהודה קצנאילבוגן ומוהר"ר ארקוולטי ואחרים יודעי מדע בישראל, ומצבת העתק הכתוב על ציון מצבותיהם, אלוה שילכו לבית הקברות. ובודאי האותיות מאורך הזמן מטושטשות ואינן ניכרות, ואם יוכלו להקרא, למעט יכתבו.

אמר על מוהר"ר שמואל ארקוולטי שהיה מחותן אל זקני זקני, והוא בעל ערוגת הבושם ומעין גנים וכו', וקשה בעיניו איך היה עודנו חי בשנת שמ"ב עת הדפסת ספרו ערוגת הבשם, והלא הוא היה המגיה ספר ערוך לר' נתן בשנת רל"א בויניציאה. דע האדון שהערוך אשר הוא אצלי והגיהו מוהר"ר ארקוולטי נדפס בזיליאה השכ"ט למנינגו, וארקוולטי אחד הוא, כי גם בערוגת הבושם גם בערוך הזה נקרא שמואל בר אלחנן. עוד ידע כי הוא היה מגיה בלבד, ולפי מה שידעתי אני לא הוסיף מאומה משלו כמו שאמרת, ואולם יש בידך (אמר שד"ל כך הוא בכ"י המחבר, ונ"ל כי אגב ריהטא לא דק, והיתה כוונתו לומר: ואולם יש בידי, או: ואולי יש בידך) המוסף ערוך הנדפס באמשטרדאם (sic) ומחברו באמת היה חכם בקי בלשונות יוני ורומי. (אמר שד"ל הרב שמואל ארקוולטי הוסיף בספר הערוך הנדפס בויניציאה בשנת שי"ג (לא רצ"א) המורה מקום לכל דברי התלמוד המובאים בו, ואף אם לא היתה מלאכתו בתכלית הדיוק והשלמות (כדברי לאפאפרט), מכל מקום מלאכה גדולה היא, והוא היה נער, והמדפיסים היו אלים. והרב יקכ"ה היה בפאדובה, והרב ארקוולטי היה רב בפאדובה מאה שנה לפניו, ולא ידע יקכ"ה מלאכת הארקוולטי על הערוך, וחשב כי בשנת של"ט הגיה דפוס בזיליאה, והוא היה אז זקן ורב בפדובה, ולא מגיה).

עוד שם בפחד יצחק אספתי לאגודה את שמות רבנים רבים אשר היו בדור אחרון פה פאדובה, בתוכם מוהר"ר מנחם ציון כהן פורטו, ועיר מולדתו לא היה פאדובה, אבל בא להתגורר ויגוע וימת פה, ואיננו המחבר ס' מנחה בלולה, ויהי איש גדול בתכונה ובתשבורת בימי המפורסם ומלמד החכמות הלמודיות במדרש פאדובה אנדריאה ארגולי, וזה מוהר"ר פורטו מלבד עובר לסוחר חיבר ספר נקרא פורטו אסטרונומיקו, ובתחלתו אגרת החכם ארגולי הנ"ל, נדפס בפאדובה, וגם ספר קטן אחר, שמו דיפלונאלוגיה (אמר שד"ל צ"ל Dipluranologia) על פליאות השמש בימי יהושע וחזקיה, ושנת פטירתו בקירוב שנים מעט קודם שנה הזאת למנינגו.

האחרים אשר הזכרתי את שמותם לטובה, יש מהם שהדפיסו, (כגון) פירוש ישעיה ממוהר"ר נאליכה, מקוה ישראל ממוהר"ר יהודה מפאנו, מקראי קדש מהרב שאמיגה.

ספר מקרה המגפה שהיתה גדולה ורעה חולה, דע שהוא מספר בלבד דברי היהודים, לא מאורעי כל העיר.

בקש לדעת מי הוא זה ואיזה הוא דוטור רוזאלים Vir insignis אשר זכרתי בספרי דף ז'. אשיב שגם אני באמת לא ראיתי חבורי החכם הזה, אבל ידעתיו בשם מפי ספר נדפס בשנת 1662 ושמו

Monarchae Futuro Ludovico XIV. Galliae etc. Comes de Flisco etc.

ושם זוכר החכם רוזאלים יהודי לוזיטאנו, ומגדיל שמו וקורא לו שם וייר אינסיגנים באסטרונומיאה וכו' בספרו פֿימו אסטרונומיקו.

שני חבורי אשר הם בידיך, עת קץ ועקב רב, מי יתן ויזכו להתקרב לנגד עיניך. והקטון עקב רב היה על דבר ויכוח שהיה לי על דברת שבועה, וגם שמעו בקולי. ואשר הוא אצלך ודאי אין בו דפים שלי אשר מלשון איטלקי העתקתים לעברי, על העסק הזה.

אוה להבין פתרון מלה אחת אשר בחבור הזה, פאנסאדורי, שלא מצא אותה בשום דיציונאריו איטלקי ורומיי. היא מלה מעט משובשת הנהוגה במדינתנו, והלך בקרתא אזיל כנימוסה, ואמנם בלשון טוסקאנו הנקי משגיאה, וכן בספר הקרוסקא, יש לומר טאסאטורי נגזר מן טאסא או טאסאציוני, ורוצה לומר ערך בחלוקת מס ועול המוטל על קהל אחד, והטאסאטורי הנבחרים הם מחלקים הסבל והמשא איש איש כפי ערכו וכדי יכלתו, עשיר כשורו ועני כשיו, לפי ראות עיניהם. ויעיין בדיציונאריו (של שלש לשונות) של אודינו, איטלקי צרפתי ואשכנזי.

חפץ לדעת אם הדפסתי ספרים אחרים. לא הדפסתי, אך אודה על האמת, אמרתי בלבי, הריתי בקרבי חבורים אחרים, גם ילדתי אחדים, יצרתים אף עשיתים, ולא טפחתי ורביתי, ולא באו לאור עולם, ואני עתה בסוף ע"ד שנים, ואני מיום היותי בן עשרים עד היום מטופל וטרוד במלאכת הרפואה, ואם הנני קטון עפר ואפר בעיר הזאת, גדולה של חכמים ומפוארה ברופאים. שואל עוד למה שמי כהן מהחזנים, ובלעז קנטריני. כהן נקראתי לפי שמשפחתי מזרע אהרן הכהן, וכנויי מהחזנים לפי שרבים מזקני ואבות אבותי פה פאדובה, ושמם נודע בשערים על קולם הנעים ומבטא שפתותיהם הנקי והזך, בהתפללם ברבים בבית הכנסת אשכנזים, מן הטעם נקראו בשם חזנים. ואע"פ שהוראת מלת חזן בענין ר"ל שמש הקהל, כמו שכתב החכם וואגינזייליאו בספרו סוטה דף 675, עכ"ז בלשון הנהוג והשגור נקרא חזן המהיר ומנעים קולו ומתפלל בצבור, ונקרא קנטורי, וכן נקרא ר' יצחק חזן בית הכנסת טוליטולא שהיה הראש בימגברי הלוחות האלפונסיות בשנת 1270, יעיין מיליצע בחבורו הגדול ח' א' p. 83.

נכספה נפשו לַדֵעה מה טיבו של מוהר"ר אליהו מקנדיאה. מוצא אני בשאלות תשובות נדפסות ממוהר"ר מאיר מפאדובה עם שאלות של מוהר"ר יודא

מינץ, שבסימן ע"ש של שו"ת מהר"ם יש תשובה לשאלת מוהר"ר אליהו קאפסאלי. עוד ימצא בפילוסופיאה נדפסת של יואן יאנדוני, ויניציאה 1575, בסוף ספר הטבע, חקירות הפילוסוף החריף אליהו קריטינסי מהמניע הראשון, שלוחות לנוביל ויניטו דונאטו בבית מדרש פאדובה. עוד חקירה אחרת שהתחלת לפי שכלה האדון קונטי יואן מהמירנדולה וכו', והותם חקירותיו כתבתי בשנת 1480 למנינם. ועוד חקירה אחרת זוכר שם הגדול פיקו.

וכי יאמר איך לא נמצא זכר זה האיש וגם דיבלמש בכותבי דברי הימים של מדרש הזה, ריקובוני טומאזיני. כה דבר אדוני באגרתו שזאת האומה היא בלי חן, וכן הוא, אך עם ואף ויקרא סי' כ"ו פ' מ"ד, וכמאמר פידיריקו שלישי קיסר, אף כי באופנים אחרים מבואר.

ודברי הימים שדיבר זה החכם מקנדיאה לא ראיתיו (אמר שד"ל הרב יחכ"ם חשב כי ר' אליהו מקנדיאה הפילוסוף הוא עצמו ר' אליהו קפסאלי, ואינו כן, וכבר הבדיל ביניהם וואלפיום בחלק א' דף קמ"ה), ויעיין בס' תעלומות חכמה, והוא לקט דברי חכם אחר ממשפחתו, והיה זה מאה שנים בקירוב איש רם ונורא בכל החכמות, שמו יוסף שלמה דיל מידיגו, וילך לפולוניאה, והוא חיבר ס' אילים, ובס' תעלומות הנזכר, נדפס בזיליאה שנת שפ"ט, מדבר מר' אליה קריטינסי שהיה ממשפחתו, ושהיה בר פלוגתיה של הגאון מהר"ר מינץ בפאדובה, ושב לארצו אי קנדיאה ושם מת, ומספר שלווהו נכבדי ארץ נוצרים לקבורה מלובשים בגדי אבלות, ע"ש. וזכור אני ששמו כתוב בס' קונסיליא מידיקא לוטיקיי, ואיני זוכר עתה הדף.

ועל דבר הפילוסוף אברהם די בלמש, הוא חיבר מקנה אברהם, הנעתק ללטין, על הדקדוק, וכתב ממנו בעל שלשלת הקבלה שהיה קורא בקטדרא בפומבי לתלמידים נוצרים בסטודיו פאדובה, ובהיותי שם הלכו כל תלמידיו נוצרים אחרי מיטתו עכ"ל. ועוד שם כתב מר' יוחנן אלאמאן שחיבר עיני העדה וחשק שלמה, והיה מלמד פיקו דילה מירנדולה עכ"ל. וגם מר' אברהם זכות חכם גדול כתב שלימד החכמות הלמודיות בקטדרא שלהם בסרגוזא.

דע אדוני כי היהודים היו מקברים מתיהם בעירנו מחוץ לקריה, בשדה אשר עודנו הוא בידנו, ושם נקבר השר המפרסם הגדול דון יצחק אברבאנל, אמנם בימי מלוך מאקסימיליאנו קיסר אשר הגיע עד מקום השדה ההוא וישב אחור, נהרסו הציונים, ואין זכרון לראשונים.

על החכם יעקב מאנטין שהעתיק חבורים רבים של אבן רשד ואבן סינא, והיה בימי קרלו חמישי קיסר, או על חכם אחר משה אלאטין מעיר ספוליטי, אשר זכור אני שאליו שלח הרופא הגדול בפאדובה מירקוריאלי שתי עלות, אין לי להוסיף מאומה, ואיני יודע שנת מיתתם, גם לא מתו בפאדובה.

הרב שמואל ארקוולטי נפטר לעולמו שנת השע"א.

את כל אלה ידי כתבה למלוא חן בעיני אדוני, ואם כאשר אני בעיניו ילוני ואת חקיו אשמור, וגם בימי שיבתי יהיו לי למשיב נפש. ולבל יהיה בשבתי טורח לאדון השמוע ואליסנייירי יוכל לשלוח לויניציאה אל הגביר יוחנן גבריאל הערץ מוכר ספרים למען ישלח האגרת לפאדובה אלי.

פה פאדובה יום א' ח' לחדש אלול התע"ז.

הצעיר עבדו, המשתחוה ליקר הודו,
וכבוד תלמודו, יצחק חיים כהן מהחזנים.

III.

Schreiben des Pastor **Ch. Th. Unger** an **Dr. I. V. Cantarini.**

הערנלאויבשיץ יום ה' ע"ז אדר תע"ח לפ"ק.

תפארת לעמו בחזנים, מוכתר כתר שם טוב וכהנים,
בעבור חכמתו נשוא פנים, ישי עוד כמה וכמה שנים,
ה"ה מוהר"ר יצחק חיים כהן מחזנים שלי"ט.
מורה בחכמת הרפואה ורופא מומחה בעיר המהוללה
פאדובה יע"א, שלום לו וכא"ל.

ובמה אשלם למעלת כבוד תפארתו כי שמע לדברי מליצות השר המפורסם וראש ישיבת פאדובה אדוני ואהובי האדון אנטוניו ואליסנייירי להשיב בעיון גדול לכל שאלותי תחת מהר"ר רפאל רביני באשר הלז עתה איננו וילך בדר דרך כל הארץ לנוח על משכבו על כן באתי עכשיו בקול תודה ובאת להודיע לו שקבלתי גלילת ידו היקרה וכל דבריו היו למרגוע לנפשי כי אדוני האיר עיני עבדו בתעלומות חכמתו ובחדושים נחמדים עד מאד הן מגד הספרים שהוציא בעצמו לאור הדפוס הן מגד בעלי מחברים אחרים שנפטרו קודם דורנו ובימי קדמונינו.

יש בידי ספר תעלומות חכמה וס' אילים שניהם מלוקטים מדברי מהר"ר יוסף שלמה דיל מידיגו המכונה בראשי תיבות היש"ר אשר היה מופת הדור בעתו בכל החכמות ובפרט בלימודיות ודברי קבלה ויתגורר כמעט בכל מדינות המזרח ומערב ובאחרית ימיו היה רופא מומחה בעיר פראגא אם ערי מלכות בוהימיאה וגם נפטר שם בשנת תט"ו לפ"ק בן ששים וחמש שנה ויותר וי"א שנמצאים היום מקצת כתבי יד שלו אצל חכמי ישראל במדינת פולדא באשכנז כמו ג"כ בקהילת ספר מהר"ר דוד אופנהיים אב"ד פראגא בעיר האנוביר.

ומי יתן שאוכל לקנות לי איזה כרכים מאשר ספרים אשר הובאו באגרת המודות מכ"ת ד"נ ס' עוזר לקורא וס' פורטו אסטרונומיקו וס' דיפלומאלוגיה

על פליאות השמש בימי יהושע וחזקיה למהר"ר מנחם ציון פורטו ופירוש ישעיה מהר"ר מאירה ומקוה ישראל מהר"ר יהודה מפאנו וס' פילוסופיאה של יואן יאנדוני ד' ויניציאה בשנת 1575 וגם נדפסו חקירות פילוסוף חריף אליהו קריטינסי המהניע הראשון שלוחות לגוביל ויניטו דוכסו בבית מדרש פאדובא עוד חקירה אחרת המתחלת לפי שאלה האדון קונטי יואן ממירנדולה וכו' משום זה מפיל אני לפניו תחנותי להשמיעני הנמצאים בפאדובא ספרים האלה ובאיזה מקום כל אחד ואחד. אז אשלח לידיו את המעות ע"י הגביר המשוב יוחנן גבריאל הערץ מוכר ספרים בויניציאה כדי שינואו לידי עם שאר דברים אשר אקבל בגורו ואם אדוני יוסף מה' עקב רב הדפים אשר העתיק מלשון לעז לעברי גם במאזני צדק אתן לו מקחה.

שמעתי שבעיר פאדובא ישב עדיין על כסא הוראה מהר"ר ישעיה באסאן לכן אני מחלה לשאל לו בעדי באיזה שנה וחדש ויום נפטר בעיר רגיו מניו מהר"ר בנימין כהן ואם רגיו היא ארץ מולדתו ואם שמו ציון עם כתב על קברו ואם הניח ספרים בדפוס או כתיבי יד חוץ מס' אלון בכות וס' עת הזמיר כי לא ראיתי מאומה שלו זולתם ומי נתבקש להיות שם אב"ד במקומו ואם יש בעיר רגיו מכתב לחכמי ישראל בעלי מחברים אחרים עם מצבות על קבריהם עוד אם מהר"ר ישעיה באסאן בעצמו חבר איזה ספר. נודע בשערי כל ישראל שמו של המקובל מהר"ר חיים ויטאל המכונה קאליפריס בעל עץ חיים מדברי קבלה לפי האר"י לוריא אבל אעפ"כ עד הנה לא מצאתי בשום ספר שנת פטירתו והוא פלא בעיני רק ידעתי שמהר"ר חיים הוא שתגורר באחרית ימיו בעיר דמשק במדינת סוריא כי שם היה עולמו בחייו בשנת שע"ח לפ"ק מ' שנה ויותר אחר מיתת רבו האר"י לוריא. בי אדוני והאירה נא עיני באלה דברים ולמה קורין לו קאליפריז.

במדינות איטליאה היו חכמים גדולים בדורותם מהר"ר אברהם פריצול בעל מגן אברהם וכו'.

מהר"ר אברהם יצחק לניאדו בעל מגן אברהם ונקודות כסף
מהר"ר עובדיה ספורנו בעל אוהב משפט וכו'
מהר"ר אברהם בן דוד משער אריה בעל שלטי הגבורים
מהר"ר עזריה מן האדומים בעל מאור עינים
מהר"ר אהרן ברכיה בר משה בר נחמיה ממודינא בעל מעבר יבוק
מהר"ר גדליה בן דוד יחייא בעל שלשלת הקבלה

ובעלי מחברים אחרים דומים להם ואע"פ חקרתי הנה והנה לדעת שנת פטירתם לא היה באפשרי למצא מאום בכל דברי הימים וספרים הנדפסים שבאו לידיעתי. אולי בגנזי מעלת כבוד תפארתו יהיה מטמון פרי מגדים כאלה. על כל פנים אני בטוח בחסידותו שישמח לב עבדו בהשיגת כתיבי יד הנמצאים

בקריאת ספר שלו ואגב חכמים אחרים מעמו אשר לע"ע מתושבי פאדובא הן
בלשון הקודש הן בלעז ובפרט יגלה את אזני אם בתוכם איזה דברי זכרונות
השייכים למאורעות ישראל ממאתים שנה ויותר ותמיה גדולה לי למה אינם בנמצא
עד היום הזה כי אם כתבים מעוטים שלהם המדברים על כלל האומה כי בכתבי
הנוצרים ד"מ היסטויירי די שויפז די מוסייי באנאשי *) ובשאר ספרים מאותו
ענין יש לפעמים טעיות הרבה מאד שלא יוכל לתקן בתכלית וכהגון שום אדם
כמו תלמיד חכם בר ישראל.

וזאת הפעם לא אוסיף לשאול לו כי אם אמת אשר אבקש. יש בידי מה
שכתוב על ציון מהר"ר יהודה אריה ממודינא וזה לשונו

ארבע אמות קרקע בחצר זה
אגב קנין סודר מימות עולם
הקנו ממעל לי-הודה אריה
ממו-דינא נסתר על כל נעלם

רק לא ידעתי אם בו איזה דבר מתושתש (sic) או אם טעם שתי שורות
האחרונ' נעלם משכלי בעבור זה מעכ"ת יעשה לי הטובה בהעתיק לי מלה במלה
ובאר היטב הכתוב ההוא ובלמדני אם בחתיכת המלות לי-הודה וממו-דינא איזה
סוד חוץ מן המשקל.

אל נא יחר לו שרחב לבבי לדבר לו ולהאריך כי-הנני בעצמי בהבטחות
הטובות שיקבל כל אגרותי בסבר פנים. מתוך כך אצפה לתשובתו היקרה שתגיע
לידי בכל בטחון ע"י האדון הערץ או ג"כ ע"י הפוסטא.

ובזה למעלת כבוד תפארתו שלום וברכה אלף פעמים ככה מאלהי המערכה
כ"ד עבדו וד"ש כריסטיאנו טיאופילו אונגיר.

IV.

Schreiben des Dr. I. V. Cantarini an Pastor Ch. Th. Unger.

רם ונשא מלא רוח חכמה רועה נאמן אבן הראשה לב חוקר
כל תעלומה ועל לוחו חרושה המבטא הקדושה ותורת ה' תמימה

מה יקר חסדך אדוני תחכמוני מה ידידות משכנותיך אוצרות חמדה המשכל
והבינה סגולות המעלה והתכונה אשר היו לך למנה, ואני אמרתי בחפזי נכספה
וגם כלתה נפשי לעבדו באמת ובאמונה כי באלה חפצתי ובאלה חפשתי תמיד וככחי
אז כחי עתה בימי הזקנה. אדוני שאל לשלוח לו ספר פילוסופיאה של יהודינו
אשר הגדתי (לו כי בו) זכור לטוב שם אליה קריטינסי, בקשתיהו גם מצאתיהו.
עוד בכתבו שואל מקוה ישראל, ומצאתיהו, גם הוספתי אליו מבור אחר, הלגי

*) Histoire des Juifs de Mr. Basnage (S. D. L.).

מים, כי הוא בר פלוגתיה בנדון מחלוקת המקום, וימצא גם שמות שלמים וכן רבים רבני איטליא ומדינות אחרות בדור ההוא. עוד זוכר ה' עוזר לסופר למהרמ"ץ פורטו, והנה הקרה ה' אותו לפני, גם ספרו פורטו אסטרונומיקו, את כל אלה הנני שולח לכן כבודו ע"י הגביר המפואר הירץ, והאחר והוא פירוש למהרמ"ץ על פליאות השמש, יגעתי ולא מצאתי. וס' תקון עולם פירוש ישעיהו הנו אמנם מאד חסר וגם דפוסו מבולבל, את כל אלה ברוב השתדלות ובלי עללות בקשתים אספתים, ואשים בתוכם דפים בלה"ק והעתקה לאיטלקי השייכים אל סוף ספרי עקב רב. גם עתה בא לידי חבור קל והוא במשקל על השלישית, אשר הדפסתי זה חמשים שנה, אמרתי להשית אותו עמהם ויהיו לפניו, אמצא חן בעיניו לקבלם בסבר פנים יפות מן המוקיר ומזכיר את שמו לטובה ובאהבה רבה, והם אשר דרוש דרש בתשובה הרמתה המשובה, וכתובה ע"ז אדר ותגיע לידי ה' אייר. אענה עוד. מוהר"ר בנימין כהן מולדתו באלימאנדריאה דילה פאליא, עיר של מילאניזי, והוא עודנו חי ומושב יקרו בריגייו, ולא הדפיס רק עת הזמיר ואלון בכות, ואם לו עוד כתבי יד, הם אצלו. וחתנו מוהר"ר ישעיה באסן לא חיבר ספר.

הגדול בכבוד שמו מוהר"ר חיים ויטאל לא ידעתי שנת פטירתו, ויהי לו אח זקן חסיד מוהר"ר משה ויטאל אשר בשנת של"ג היה בן ע"ה שנה (אמר שד"ל כך כתב המחבר בתחלה, ואח"כ הגיה וכתב: בשנת של"ג קריתי שהיה וכו', וכוונתו לומר כי הוא בזמן מן הזמנים ראה איזה כתב משנת של"ג שהיה כתוב בו שאחיו הנ"ל היה אז בן ע"ה שנה, ואני לא רציתי להעתיק כפי מה שהגיה, לבלתי יתבלבלו הקוראים ויחשבו שהרב יהכ"ם נולד קודם שנת ש"ץ, או יחשבו שזה סותר למספר ימי חייו הנזכר באגרתו הראשונה). וטעם הקראו קלאבריז שמעתי כי יש ספרים שכתוב בהם קלבריז, והבי"ת נהפכת לפ"א, והכוונה באמת Calabrese, ושמא היה ממדינת קאלאבריאה אשר במלכות נאפולי, או זקניו יצאו משם. ובגלות הזה היהודים המטולטלים בפעם מקדם ימה ומתימן לפונה זה דרך רוב משפחותם להקרא בשם העיר אשר משם יצאו, כמו בעיר הזאת קוניאן טריוים הילפרון לודי פאדובה לאוינה, וכן המחברים המפורסמים בירטנורא ריקאנאטי.

בנוסח ציון קבר מוהר"ר יהודה אריה ממודינא הכתוב באגרתו באמת יש שבוש וטעות, וזאת הגרסא הנכונה.

ארבע אמות קרקע בחצר זה
אגב קנין סודר מימות עולם
הקנו ממעל ליהודה אריה
ממודינא בזה נסתר נעלם

הנה בדור טעות המבלבל המשמעות, כתוב קרקה ור"ל קרקע, ובכן נגלית הכונה, והמוסר קל ההבנה. ובמצבת לי-הודה ממו-דינא אין סוד, ותהי מרצון הסופר אשר פנה אל המשקל לבדו, מבלי צורך לו להפרידו. ועל דבר ביאור המליצה, היא מושאלת מלשון חכמים במשא ומתן כנראה בנוסח השטרות וקנינא אנן סהדי וכו' וכן דרך כל הארץ כי יובל לקבר הגבר הוקם על, מרוב בתים מרווחים, משכנות מבטחים, וגנות נעמים, שדות ובגדי חמודות, נשאר לרוחב לבנו, ד' אמות קרקע למשכנו, וסודר ותכריכין לסובבו (אמר שד"ל נראה כי הרב יחכ"ם חשב כי מלת סודר היא כאן שם דבר, אבל רי"א ממודינא לא לכך נתכוון, אך היתה כוונתו לומר סדר מימות עולם, כלומר באותו קנין המסודר וקבוע מימות עולם (ואל עפר תשוב) הקנו ליהודה אריה ארבע אמות קרקע בחלק זה).

ואגב הדר מוהר"ריא"מ אזכור לטובה מוהר"ר שמחה לוצאטו אחד המיוחד ברבני ויניציאה אשר הכרתיו בימי בחורותי, הגדיל לרוממו בחכמות הלמודיות השר היש"ר מקנדיאה בהקדמת אילים, ושלא מצא בכל תפוצות הגולה רק שני לו ב . . . (אמר שד"ל אולי: באלקהירא). ואני ראיתי שני ספריו, אחד שמו איל סוקרטי, והשני איל סטאטו דילי איבראי, בלשון איטלקי. וציון קברו תאבתי לשלחו ולא עלה בידי, כי כתבתי לויניציאה ויענו לי כי המצבה נטבעה בתחתית הקרקע ולא יכלו לראות מפני שהגביהו בעפר.

ולאדוני אומר עוד שלא יתמה על בלי מה לבלתי המצא בנו כותב זכרונות דברי הימים מאורעות דור ודור וחכמיו דור ודור וסופריו הכללים והפרטים והקורות במדינה ומדינה ככתבה ועם ועם כלשונו, הנה עם בני ישראל מפוזר ומפורד בארבע כנפות, גולה ונדח, היום כאן ומחר בנכר וצבי בלי צבי ובלתי צבי מודה (אמר שד"ל הכוונה לומר שהיהודי היום הוא כאן ומחר הוא באים וצבי מודה, בלי רצונו (צבי ענין רצון), ובלתי הוד והדר (צבי ענין יופי), ונכללו בזה העניות והדלות והמגור מסביב, וכמה ספרים נכתבו ולא נדפסו, כי היתה הדפסתם מסוכנת כגון ס' עמק הבכא), גם רוב הקברים בשדות נחרשות חוץ מן הערים, ולכן אין להפלא אם בנקלה אבד זכרו, וכמעט נדעך נרו.

קנאי למלין ולא קנאי להלולים אל שמו הנכבד, לעבדו ישוני, ויצוני ולא יכבד עלי לשרתו ולהיות אתו חלך ומודה נעבד, הצעיר יחכ"ם.

לא אכחד מאדוני יום פטירת מוהר"ר אברהם משער אריה אשר הזכיר באגרתו, בעל שלטי הגבורים הנודע, ויהי יום כ"ט תמוז שע"ב, והוא כבן שבעים ואחת שנה. עוד הנה אצלי זכרון הכתוב על מצבת גדול דורנו מרנא ורבנא משה זכותו, הנאסף אל עמיו במנטובה יום ג' סוכות התנ"ח.

כל זה מפי כתב הה"ר גרשון נכדי בן אחי, חבר ורופא, ועוד שנית הנני קותה המוכן לשרתו בלי הרפא יחכ"ה.

(אמר שד"ל אצל האגרת הזאת מצאתי נייר קטן, כתב בו מכ"ק הר"מ זכות, ומתשובת אונגר נודע כי נשלחה לו בכתיבת יד גרשון בן אחיו של הרב יחכ"ה, והנני מעתיק אותה כאן לזכר עולם, וז"ל:)

מצבת קבורת הרב הגדול שברבנים
המקובל החסיד והקדוש מרנא ורבנא
משה זכות זצו"קל אשר נסע למנוחה
ויעזוב אותנו לאנחה יום שני של סכות התנ"ח
העוברים עמדו ואל תפרעו
שימו לבבכם אל קבורת גבר
גָבַר בעוז על כל אשר נודעו
בַסוד ובַנִגְלֶה ומשביר שבר
כל שומעיו ישתעשעו יִשְׂבָעו
על כן שפתיו דובבות בקבר
עומד כמו משה בעת הדחק
לכן זְכותו יעמוד בשחק

(עוד נייר מצאתי בין האגרות האלה, וכתוב בו פטירת בעל שלטי הגבורים, וקודם זכרון פטירתו יש כאן ספור מעשה שאירע לו, והנני מעתיק הכל מלה במלה:) אני אמרתי בדמי ימי אלכה בשערי שאול ולא אביט אדם עוד עם יושבי חלד, בקום עלי אדם רע ומר, אגוסטינו בן רפאל, ספר (אמר שד"ל אולי הקריאה **סַפָּר**, כלומר **גַלָּב**) ערל נכר ימח שמו וזכרו, והוא מתנכר בבגדים עקודים וטלואים, ונראה כמאסקרה (maschera) פרוס במצחו כמתחפש, וחרב שתי פיות שלופה בידו כגומד ארכה, בשכונת הקו"רא הוא בלד הבו"רגו פה מנטובה, להרוג את נפשי חנם, אמנם כי דלו עיני למרום לא אבה ה' השמיתני, וגם כי הכני פצעני על ראשי, הרס המצנפת והשער הערה, וישלח ידו אחרי גֵוִי פעמים להביא בכליותי בני אשפתו לא נתנו אלהים להרע עמדי ולא הוציא ממני טיפת דם, ועם כי באמצע כתנתי עשה שש עשר קרעים בחרבו הקשה, לא שלט בבשרי יד רמיה, כי ה' היה עוזר לי וממצוקותי הוציאני, וזה היה ביום ש"ק אחר האכילה בין כ' לכ"א שעות ביום כ"ה אדר כ"ה פיבראירו פרשת ויקהל ופקודי והחדש שנת חמשת אלפים שי"ן למ"ד וי"ו לפ"ק, ואקוד ואשתחוה אפים ארצה כי ראה ה' עוותי שפט משפטי ממנו כ"ב ימים אחרי אשר קם עלי בזדים, וימות כי המיתו

ה' בנגף ובמגפה, ועיני לאו כאשר הובילוהו לשאול תחתית כפגר מובס, ובקבורת חמור נקבר סחוב והשלך. ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי, ה' העלית מן שאול נפשי חייתני מירדי בור, הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה, על כן ה' אלהי לעולם אודך, אהללה שמך כי טוב נגד חסידיך.

נאם אברהם יצ"ו בכמה"רר דוד הרופא משער אריה ז"ל.

פלגי מים תרד עיני על כי לקח ה' מאתנו הצדיק והחסיד אבי אבי רכב ישראל ופרשיו עטרת ראשנו ופאר הדור, כבן שבעים ואחת שנה, הנעלה כמה"רר אברהם שמו משער אריה אביר הרופאים ז"ל, אשר נקרא בישיבה של מעלה ביום ש"ק בין י"ז לי"ח שעות כ"ט תמוז כ"ט לוליו שע"ב לפ"ק פרשת אלה הדברים, יהי רצון שתהא נפשו צרורה בצרור החיים את ה' אלהינו עם כל האבות הקדושים ושאר החסידים והצדיקים, ויזכה לתחיה ויהנה מזיו השכינה אמן סלה, והגודר פרצות בישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת מעלינו לחיים ולא נוסיף לדאבה עוד אכי"ר.

V.

Schreiben des Pastor **Unger** an **Dr. Cantarini.**

הערנגלאוירשין יום ה' כ"ב אייר תע"ט לפ"ק.

מופת דורנו בחכמותיו אדיר משפחתו באבותיו
יחיד אומתו במדותיו תהי כל שלום במעונותיו
יוסף הברכה על שנותיו בחיים ואורך ימותיו
ה"ה מהר"ר יצחק חיים בן יעקב יצחק כהן מהחזנים
שלי"ט רופא מומחה ומורה חכמת הרפואה
בעיר המהוללה פאדובא יע"א.

שלום לאדוני ולכל אשר לו. שמחתי כשמחת בקציר כאשר יגילו בחלקם שלל בבוא לידי גלית ידו היקרה יחדיו עם צרור הספרים ע"י אדוני הגביר גבריאל הערץ, מי אנכי אשר מעכ"ת הכירני ויגדל עמדי חסדו ובמה אשלם לו כל טובתו אשר חנני חדושים נחמדים כאלה כי דבריו היו מתוקים מדבש למו פי ולמרגוע לנפשי. לכן אני מבקש עד מאד להודיעני עי"נ את מקח כל הספרים אשר שלחני כי תאותי להביא לידיו את המעות בעדם בלי עיכוב הזמן.

אך באשר חבר בס' תיקון עולם על ישעיה הקונטרים האחרון מפסוק שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה עד סוף הספר אני מחלה להעתיק לי, בהיות שהוא מן האפשר, ע"י בחור אחד מנה במלה ואות באות את המחרון הנ"ל כי למעתיק אתן שכרו בעד הטורח ומי יתן שמע"כת ג"כ יוכל להודיעני שכת

פטירתו של בעל המחבר מהר"ר שלמה מרינא כי עדיין היא נעלמת מעיני אף גם חקרתי הנה והנה. בספר פורטו אסטרונומיקו ראיתי שבעל המחבר נקרא עמנואל פורטו ולא ידעתי למה קורין לו עמנואל כי שמו האמיתי היה מנחם ציון כהן פורטו על כן תאותי לדעת אם שמו של אביו הוא עמנואל. אמנם באשכנז יש לפעמים המנהג שמקצת אנשי ישראל נודעים יותר בשם אבותם משם עצמם. דרך משל בעל המדפיס אשר עדיין לישראל בעיר דיהרנפורט במדינתנו ד' פרסאות מעיר ברעסלא הוא נקרא מהר"ר יששכר בער בר נטע מקרוטשין אבל בפי כל אחד בפרט במשא ומתן תחת הסוחרים הוא מכונה בעריל נתן ובעיר פרנקפורט דמיינו יש לי הכרה עם ר' שמעון בר אברהם וואלף מענץ מוכר ספרים אך הוא איננו נודע כי אם בשם אביו ומכונה ר' אברהם וואלף מענץ.

מאשר מעכ"ת הגדיל עמדי חסדו להגיד לי שנת פטירת מהר"ר אברהם משער אריה בעל שלטי הגבורים הנני מפיל עוד פעם תחנוני לפניו להשמיעני ג"כ באיזה שנה ומקום נפטרו שאר החכמים בעלי מחברים הנרשמים באגרתי האחרונה ובפרט מהר"ר עזריה מן האדומים בעל מאור עינים ומהר"ר עובדיה ספורנו בעל אוצר משפט וכו' ומהר"ר דוד דֵי פּוֹמִיס בלעז אך בלשו' הק' מן התפוחים בעל צמח דוד.

מצאתי בקינה אחת כי בשנת הת"ד ליצירה יום ה' ח' לחדש כסלו נפטר לעולמו בעיר ויניציאה החכם הנעלה מהר"ר מנחם ספורנו והניח אחריו ספר אחד שערו לב נתיבות חכמה. בי אדוני והודיעני כלל הספר הזה ושנת הדפסתו ואם מהר"ר מנחם ספורנו הנ"ל היה בן מהר"ר שלמה שמעיה ספורנו אשר היה עודנו בחיים בשנת שנ"ג. ראיתי איזה דבר שלו על השמיטה אבל נגנז ממני אם יש חבורים אחרים למהר"ר שלמה שמעיה ספורנו הנ"ל ובאיזה אופן אתם מורגלים להוציא במבטא שם משפחת ספורנו אם Sforno או Saforno או Siforno גם חפצי לדעת באיזה שנה ובאיזה מקום יצאו לאור הדפוס שו"ת למהר"ר עזריה אפרים פיגו אב"ד ויניציאה אשר נפטר בשנ' הקשב כי ספר הנ"ל הובא בקינה על פטירתו.

יש בידי כתב יד שערו: כתב ההתגלות אשר שלח החכם אנגוניט אברם לרמ"בא על אשר התקצף ביושבי ארץ פרוינצה המתעסקים בלמוד חכמות היוניות וכמותו מ"ג דפין באופן רביעי אך הוא בסופו חסר והיא שורה האחרונה וזה לשונה: ישא ה' פניו אל אדוננו וישם לו שלום ולאוהבי תורתו יסיר מלחמה בשלום יחזק במעוז השלו' ומברכתו יברך את — עד כאן אחרית מלות של כתב ההתגלות הנ"ל בקשתי עד מאד ללמדני אם כ"י הזה נמצא בלי שום חסרון בידיו או בידי אוהביו בפאדובאה או מקומות אחרים ובהיות שכן (אמר שד"ל הכוונה

לומר ואם יהיה הדבר שתשובת השאלה הזאת הֵין, כלומר שהס' הטוב נמצא בידו בשלמותו, או אבקש) להעתיק לי ע"י בחור אחד מה שחסר בכרכי והוא לא יהי כי אם דבר קטן מא' או ב' דפין ואין יותר. בעל המחבר שמו מהר"ר ידעיה הפניני בעל בחינת עולם ומעדני מלך ושאר חבורים והוא היה מחכמי פרובינציא במלכות צרפת וכסא הוראה היה בעיר המהוללה מונטפעלייר והוא היה בשנת הנ"ח רק לא ידעתי שנת פטירתו ולמה הוא מכונה אנבוניט אברם אביו היה מהר"ר אברהם בֶּדֶרְשִׁי בעל של ספר חותם תכנית והוא כ"י על הדקדוק ושניהם גם בן גם אביו היו אנשי חיל בכל מלאכת המליצות. אם למע"כ איזה חדושים על שני בעלי מחברים האלה דהיינו מהר"ר אברהם בדרשי ובנו מהר"ר ידעיה הפניני המכונה אנבוניט אברם ועל ספריהם ובפרט על ספר חותם תכנית אני מצפה לתשלומות חכמתו. יש בלי ספק למע"כ ידיעה וברית אהבה עם מהר"ר שלמה באזיליא ממנטובא. שמעתי שהוא בקי בכל חכמות ובעל מחבר מכמה וכמה חבורים רק אין לי נודעים שעריהם גם נעלם מעיני אם הובאו לבית הדפוס. עוד יש אומרים שבידיו ג"כ איזה כתיבי יד נחמדים מאד מחכם אחד שמו מהר"ר פֿרלגזיז ובזה הנני בטוח בגודל חסידותו שיסביעני שמחה וששון ע"ד בתשובתו היקרה שאקוה אחת עי"ת או בגלרור הגביר המרומם האדון גבריאל הערץ או מונחה בכתב מהר"ר יעקב אבוהב נאמן לישראל בעיר המפוארת ויניציאה אשר ישלח לי החכם הזה ע"י הפוסטא בלי עיכוב הזמן.

מתוך כך ברכות כגשם ורביבים לכל בית אדוני וקרוביו כדע"דשת הקטן מקוטן בתלמידי לש' הק' כריסטיאנו טִיוּפִּילוֹ אוּנְגֵיר פאסטור פרִימארֵיו פה הערנלאוירשיץ.

גם שלומים רבים לכבדו ולסופרו הח"ר גרשון והלולים לו אין קץ בעד מצבת קבורת מהר"ר משה זכותו כ"כ ומי יתן שאוכל ליקח ג"כ מצבות אחר' אשר לחכמי ישראל בעלי מחברים בעיר מנטובא ובעיר פירארא ובעיר רומא ובמקומות אחרים אמנם אתן בעד הטורח למעתיק כל תאות נפשו.

VI.

Schreiben des **Dr. Cantarini** an Pastor **Unger.**

שמו נאה לו והוא נאה לשמו והעם מהללים בהלולים,
טיאופילו אוה"ב את המקו"ם אוהב את הבריות עֲנָו
באריות וראש לשכלים, אבי התושיות דורש הקדמוניות
העבריות והנסתרות לו גלויות המחכים בדבר עבדו
ועלת מהלכיו מסלים, יהי שמו מבורך במקהלים.

הפעם לא אחרו פעמי מרכבותיו באגרת יקרה הכתובה כ"ב אייר תר"ט תשובה שלמה אל השלוחה מאתי י"ח אייר תר"ח מימים ימימה. אדוני שאל תיקון **תיקון עולם** על ישעיה, הספרון יוכל להמצאות. נתתיו למעתיק, קחנו כי טוב הוא. מחבר זה התיקון עולם נפטר לעולמו חדש אייר ת"ל (אמר שד"ל הרב ימכ"ה היה זקן והיה כהן ולא היה בידו לבדוק את המצבות, אבל בני אוהב גר ז"ל בהיותו בן י"ד שנה כמה יגיעות יגע והעתיק בתכלית הדיוק ע"א מצבות פה פדובה (ואחרות במקומות אחרים) וכשהיה מסופק בקריאה היה קורא לי והייתי בודק בעיני ובאצבעותי, עד שהיתה מתבררת לי קריאת הכתב, והיא מלאכה קשה מאד באבנים שעברו עליהם כמה דורות, ובדור הזה יצאו לאור כמה לקוטי מצבות, ובכלן היודע כמה טעיות נפלו בהעתקה. והנה הרב ימכ"ה אומר כי בעל תקון עולם נפטר בחדש אייר, אבל במצבת קבורתו כתוב יום ש"ק ער"ח אייר, והמצבה הלא היא כתובה בס' תג"י לרמ"שג, וצריך להגיה בתחלתה ולהוסיף מלת **הם** קודם מלת יקוננו, והלשון לקוח מפיוט הראב"ע קוראי מגלה הם יקוננו אל אל. ובמצבת אחיו הכתובה ג"כ בס' תג"י צריך להגיה כך:

ואחרי כן יצא
אחיו ישיש כי ימצא
פה קבר הישיש הנבון
תם וישר כמהר"ר (וכו')

והנה החכם וואלפיוס בס"ג מהביבליאוטיקא שלו כתב פטירת בעל תקון עולם בחדש אייר, והיה זה ממה שכתוב כאן באגרת הרב ימכ"ה לאונגר, ואני אין בידי החלק השלישי והרביעי מס' וואלפיוס, אך ראיתי זה בקאטאלוג הגדול של שטיינשניידר, מלאכה נפלאה, יזכהו ה' להשלימה, ועיני רואות).

ביקש עוד למה מוהר"ר מנחם ציון פורטו נקרא בשם Emanuel, ארבה לבאר אומרות, באיטליא רבים מהיהודים שמם בישראל אחד, ובתוך קהל עדת העמים אשר הם נקובים ממקור אחר יוקח שמם. הנה בביתי יש ילד קטן שמואל בקוראי שמו, ובלעז נקרא Simon, והוא שמעון. ובמדינות האלה קוראין בלעז את מנחם Mandolin (אמר שד"ל זה נמשך ממנהג האשכנזים שקוראים למנחם מענדעל, ואחד מתלמידי נקרא משה בן מנחם כהן פורטו (אולי ממשפחת מהר"מץ הנזכר כאן), והוא עתה שני בקדש בק"ק ויניציאה, ואביו נקרא בלעז Mandolin).

נכסוף נכספתי לדעת שנת פטירת מוהר"ר עזריה מן האדומים ואיה מקום מנוחתו, ולא עלה בידי עד הנה (אמר שד"ל ר' עזריה מת בשנת של"ח כמו הראה בחלומו בשנת של"ה, עיין כרם חמד חמישי עמוד קמ"א). זאת נודע שהיה ספרו אמרי בינה בשנת השל"ג ככתוב דף קפ"ד, ובדף קנ"ג ע"ב **שָׁם שָׁם** לזכרון השיר אשר בעודנו חי הכין למען יוצב בצור קבורתו ע"ש.

משקה נפשו לדעת מה ינשא אליך על יום פטירת מוהר"ר עובדיה ספורנו, אשר באגרתו קרא אותו בעל אוהב משפט. לא אחדל מהגיד כי ה' אוהב משפט הוא פירוש איוב ומחברו הר"ם בר נתן, ואולם גם זה החכם ספורנו חיבר ביאור אחר קצר כדרכו, משפט צדק שמו, והוא נדפס עמו. ולהרב הזה ספורנו פירושים רבים, על חמשה חומשי תורה שיר השירים קהלת תלים, ואור עמים כולל חקירות פילוסופיות, ובהקדמתו קורא עצמו מתושבי בולונייא. המורגל אצלנו להוציא במבטא כנוי המשפחה סְפוֹרְנוֹ Sforno. מוהר"ר שלמה שמעיה ספורנו נפטר ט' חשון שע"ז. אודיע עוד שמשפחת מוהר"ר מנחם ספורנו מתגוררת עתה בעיר רוויגו קרובה אל פאדובה, ושאלתי את המוהר"ר שלמה שמעיה היה בנו, וישיבו אותי דבר שלא יצא מחלציו, ואולי הוא מענף אחר משרש הנוסעים מבולוניא. הספר ל"ב נתיבות לא ידעתיו.

ועתה אגב ריהטא אזכור ימות עולם שלמים וכן רבים.

הגאון המוהר"ר שמואל יודא קצנאילנבוגן אב ב"ד בק"ק ויניציאה בן הרב הגדול המוהר"ר מאיר מפאדובה נפטר ו' ניסן שכ"ז.

המוהר"ר יעקב כהן בכ"מר אברהם ברוך י"ב שבט שכ"ו בויניציאה.

המאור הגדול המוהר"ר משה פרווינצאלי במנטובה יום צום גדליה של"ז.

המוהר"ר יהודה אריה ממודינא כ"ז אדר ת"ח.

הר"ר עזריה פיגו א' אדר ת"ז.

מוהר"ר שאול מורטירה באמשטרדם אדר ת"ך.

מוהר"ר קלונימוס כהן מהחזנים, רופא, דודי, בפאדובה כ"ח אב של"א.

מוהר"ר אברהם קאטלאן בפאדובה י"ב תשרי ת"ג.

הגאון מוהר"ר ליב שארלואל בויניציאה י"ב אייר שע"ז.

הרב הגדול מוהר"ר אהרן ן' חיים בעל קרבן אהרן ולב אהרן שנת של"ב בירושלים.

הרב הכולל רופא דודי המוהר"ר יהודה כהן מהחזנים כ"ו ניסן ת"י בפאדובה.

המוהר"ר יהודה מפאנו י"ז אלול שפ"ט.

מוהר"ר שמעיה די מדינה י"ג סיון ת"ח.

וכעת אין אצלי עוד.

תאות לבו להשלים כתב ההתנצלות אשר שלח החכם אנבוניט וכו', ובאמת היה איש תם ונשא לה ומלומד מאד מאד, ועל דרך מעלה כי בהללתו מתכנא לכל לראש per antonomasia זה שמו אצלנו **המליץ**, והכתב יד אשר אצלו נעדר ממנו בסוף דבר רק דברים מעטים, וחסורי מחסרא והכי קתני. ומברכתו יברך את עמו בשלום עד מלאת הארץ האמת והשלום כרצון הצעיר המתפלל בשלום תורת אדוננו ובאורך ימיו ושנותיו בנעימים והתמדת שלומו ובריאותו

לעולמים ידעיה בר אברהם בדר"שי. אין עוד. עוד אודיע שכתב התנצלות זה נדפס וימצאנו בשאלות ותשובות של הרשב"א מדף ס"ז עד דף ע"ה, גם שם יקרא החרמים ותקנות רבני צרפת על לימוד החכמות, והדפוס הוא יפה, מויניציאה שנת ש"ה. ומה אענה ומה אוסיף אחרי ראותך ספר בחינת עולם, הנה מה טוב הוא ומה נעים, עם מפרשיו הפרלאנסים ואחריו החביב החביב (אמר הד"ל הראשון הוא המשפחה והשני הם התאר, כלומר האהוב והנחמד) חביב חביב שחביב אורו בביאורו, ובהקדמה קרא אותו חכם גדול, ומונה שם שבעה ספרים אשר חיבר אחד לאחד למצוא חשבון, ואני לא ראיתים על שלא באו לדפוס. גם ספר חותם תכניית מחבורי אביו, מעודי לא בא לידי (אמר הד"ל הוא נמצא בעיר ליידען, והוא עתיד לצאת לאור אי"ה בהשתדלות ר' גבריאל פולאק איש אמשטרדם, ה' ממרום עזרו ישלח, ומפלו בידו יצלח). ועל מלת אנבוניט, שמא היא שפת ארץ מולדתו, ולשון כנוי על הבן בצרוף אל אביו (אמר הד"ל עיין צונץ, צור געשיכטע, עמוד תס"א). ובבחינת עולם כ"י אשר אצלי ככה כתוב בראשיתו, אחל לכתוב אגרת בחינת עולם אשר חברה החכם הפילוסוף האלקי ידעיה בר אברהם ז"ל המכונה אנבוניט אברש בדר"שי. עוד אמת מעט היא, במראה מקום ה' שאלות ותשובות הרשב"א, בדיני תקנות הקהל ז"ל סי' ת"ם כתב התנצלות אשר שלח החכם אבוניטו אברש לרשב"א ז"ל וכו' (אמר הד"ל בשו"ת לרשב"א בולוניא שנת בעז"רך כתוב (בלוח התשובות בסוף הספר) אבונייט, אבל בגוף הספר בראש סימן ת"ם כתוב אנבוניט).

הר"ר שלמה באזולה הנקרא ר' אביעד הוא ידידי, ובתחלואיו הייתי בעוזריו ולרפאהו, והוא תלמיד הרב המפורסם כמוה"רר יהודה בריאל נר"ו היושב על כסאו ריש מתא במנטובה, ור' אביעד גדול דעה הוא, לא הדפיס חבור עד היום, ואכתוב אליו ויענה לי שחיבר Apologia per la Pasqua hebr. contro quanto scrisse il P. Carlo da Crevalcore. ואין לו העתק ממנו, ויש לו חבורים אחרים כתבי יד. ועל אודות האחים חכמי הרפים המפורסמים הנעימים והנאהבים פרלאנסים כתב לי שאינם אצלו, ושישאל ויגיד לי.

עוד אוסיף לענות כי מוה"רר פיגו לא חיבר ס' שו"ת כמו שהוגד לאדוני, ואני לא ראיתיו, רק חיבר פירוש גדול ורחב ידים על ס' התרומה, ושמו גדולי תרומה, נדפס בויניציאה ש"ג (אמר הד"ל הרב אגב ריסטא כתב ש"ג במקום ת"ג), וכולו על עסקי ממון ודיני משא ומתן.

ועל דבר ההוצאה בספרים השלוחים או על ההעתקה, לא אשאל ולא אסיה נושה ונושא מחך הפרע, בא יבא ברנה לנוות וירהיב לבי, ואל ידרוש שמורים את Opera medica Bontii, sed ultimae editionis, אבקש מאתו יקנה בעדי utpote pluribus additionibus locupletata, כי אינם נמצאים פה עוד,

וישלחם בגלוי ספרים אחרים אשר יבואו אל הגביר הירץ בוויניציאה מן מקומות גירמנייא, כי לא חפצו ביאתם לבדם מרוב הסונלאה, ויכתוב לאדון הירץ הסונלאה, ותכף אשלם לו את דמי מקחם (אמר שד"ל הצדיק הזה לא היה רוצה לקבל לא כסף ולא שום כסף בעבור הספרים ששלח לאונגר, ובבואו לבקש ממנו שישלח לו ספרי רפואה של Bont שלא היו נמצאים באיטליאה, בקש ממנו שיודיעהו מחירם, ולפיכך הקדים ואמר לו שלא ידרוש סמוכים אם יבקש מאתו שיקנה בעדו ספרי פלוני, והכוונה שלא יאמר כמו שהוא שולח לי בחנם כך אני אשלח לו בחנם, ולא יאמר מפני מה נשתנה פרשה ועל דבר הסונלאה וכו' ולא אהיה כעוטה וכו' בא יצא ברכה לנוות וכו', לפרשת בקשת ספרי Bont, אם לא ללמדני שאשלם לו בחנם. ונראה כי החכם אונגר לא מצא כזאת ביהודים שהיה נושא ונותן עמהם לקנות ספרים, ולפיכך קרא ליש"כם (בראש האגרת הקודמת) יחיד אומתו במדותיו —).

עוד בודאי נודע לאדוני ס' התשבי, חיברו ר' אליה מדקדק גדול, ובהקדמה אומר שידפיסוהו בלה"ק מזה, ומזה בלשון רומי, והנו אצלי, ואין אצלו הרומי, אשאלה ממנו מענה לשון אם ראהו בהעתק הרומי. קצי למלין אשים, אך אין קץ לתשוקתי לעבדו וללכת בנתיב מצותיו, ושיזכירני תמיד לטובה, ויצו ה' אתו את הברכה, כי"ר.

פאדובה ג' לחדש מנחם התע"ע.

נאמן בבריתו וקיים למאמרו
יחכ"ם.

אמר שד"ל לא מצאתי עוד אגרות משני החכמים היקרים האלה, ואמנם הרב יחכ"ם חי עוד כארבע שנים, וכבר נתפשטו דורשי קדמוניות בבקשת זמן פטירתו, והאמת הוא מה שכתב הרב חננאל ניפי (Nepi) בספרו ז"ל (עמוד קמ"ג) לפי מה שמצא בקינת הרי"ץ פאציפיקו, כי הנה ידידי המשכיל והנבון נעים זמירות כמ"ר אברהם שלום סופר הק"ק הזה הגיד לי כי ראה מחזור שקנה הגביר המהולל ברוב התשבחות כמ"ר גבריאל טריאסטי הי"ו מיורשי משפחת הרב יחכ"ם, ומצא כתוב בו (עם שאר זכרונות מהנולדים והנפטרים במשפחה ההיא, ובכללם לידת גרשון הנ"ל, בן שמואל אחי יחכ"ם, ביום ז' טבת תמ"ו) כדברים האלה: יום ה' סיון התפ"ג נפטר לעולמו החכם הרופא כמוהר"ר רפאל יצחק חיים כהן מהחזנים ז"ל ונקבר בקר יום ראשון של שבועות תהי מנוחתו כבוד — גם אמר לי הסופר הנ"ל כי שמע מהזקנים כי מעולם לא הקימו ציון על קברו (אולי כך צוה לפני מותו). והנה גם כאן וגם בקינת רמח"ל (כרם חמד ג' עמוד קע"ו) נמצא בראש שמו תוספת רפאל, ואין ספק שהוסיפוהו לו השם הזה בימי חליו. והנה באגרתו הראשונה לאונגר הכתובה באחד באלול תע"ז (לא תע"ם

כמו שהביא שטיינשניידר מחלק ג' של וואלפיוס, אשר איננו בידי) כתב שהיה בסוף ע"ד שנים, א"כ נולד באלול ת"ג, וכשמת בסיון תפ"ג היה קרוב לסוף שמונים שנה.

בכתבי הרב ישכ"ם אשר ביד ידידי מהר"ר יהודה אריה אוזימו אשר הזכרתי למעלה נמצאים הרבה מזמורי תהלים בחרוז (הזכיר מלאכתו זאת בראש ס' כהנת אברהם), והרבה השגות על ס' התשבי, ואולי אדבר על אלה פעם אחרת.

אחרי כתבי כל זה הלכתי ביתה ידידי אוזימו הנ"ל, וראיתי מעט מהרבה מהכתבים שמלא בשק של כתבים שקנה מיורשי משפחת המזנים, ושם למדתי כי היה דרשן גדול, ובשבת מצורע שנת ת"מ (1680) היה בית הכנסת מלא ערלים, והיהודים (מבלי מקום) עלו לבי"הכ של נשים, והיה זה כי בשבת הקודמת בא הדרשן הנוצרי לשמוע דרשת הרב, ובאמר בשבת בדרשה שלו הזכיר את הרב, ואמר כי עוד ישוב לשמעו, ושב ונכרים רבים עמו. ידידי הנ"ל יש לו הרבה מדרשותיו, ועוד רבות יש ביד הגביר גבריאל הנ"ל. גם יש ממנו הרבה פסקים, גם הרבה תשובות (Consulti) בחכמת הרפואה, וקצתם בלשון רומי. גם ראיתי הדיפלום שלו, ביום שהוכתר בכתר הרפואה, והיה זה ביום 11. Febr. 1664 והנה היה רופא קרוב לששים שנה, ועם כל זה (לפי מה שהבין ידידי מהר"ר י"א מתוך קצת מהכתבים שבידו) היה עני בחייו ובמותו.

השגותיו על ס' התשבי נקראות **שִׁיבַת תשבי**, כלומר תשובות לתשבי, ובחר במלת **שיבת** להיות אותיותיה אותיות תשבי, כי בכל כתביו רדף אחרי לשון נופל על לשון, וזה גורם שלשונו קשה להבין. הס' הזה איננו מגיע אפילו עד סוף אות האל"ף, כי הוא בדרך ארוכה, וכולל חדושים רבים דרך דרש בענין הרכבת המלות, כי הוא דורש כל אות ואות שבתיבה, ובתחלת הס' יש הקדמה ארוכה, ובה הוא מאריך בביאור שמות האותיות, ולא אאריך בזה, כי לא היה לי פנאי להבין דרכיו ומחשבותיו.

אך מה ששמחתי בו יותר, והיה בעיני דבר גדול ונפלא, הוא כי בחדש אב תפ"ב, עשרה ירחים לפני מותו, כתב קינה כוללת שלשים בתים, כל בית בעל שש טורים, על מות הרב יהודה בריאל במנטובה, ועם היותה מלאה כמנהגו לשונות קשים ומליצת חידות, היא מלאה ג"כ גבורת השיר, והיא ג"כ כוללת דברי תוכחה לק"ק מנטובה, שנראה שנגברה בה בימים ההם לרעת המחלוקת.

הוא מתחיל להתרעם על חדש אב, ומזכיר הרעות שאירעו בו, וזה הוא סיום הבית הראשון:

מָתַי תָּשִׁיב. מָתַי. יָד מְבַלֵּעַ?
הֶרֶף מֵאַף. אַל תִּתְחַר אַךְ הָרֵעַ.

וזה הוא הבית האחרון:

הַמָּוֶת יְבֻלַּע. לֹא עוֹד יַבְלִיעַ.
מִדֵּי קְרוֹשׁ שַׁבָּת. חִדּוּשׁ יָרֵחַ.
יֶחְכַּם וִישַׁבַּח אֶל כָּל־לֵב שָׂמֵחַ;
נִלְעָב נֶעֱלָב נִבְלָע לָעָב יַגִּיעַ.
הַחֹדֶשׁ יִתְקַדֵּשׁ. לֹא עוֹד יֵרַע:
יֶרֶף מֵאַף. אַל יִתְחַר אָח בְּרֵעַ.

סיים בנחמה כלשון הנביא בלע המות לנצח, אך הוסיף להוכיח על המחלוקת, ואמר שביום שבת וראש חדש לא יתקוטטו בבית הכנסת, אבל יודו לאל בלב שמח. והוסיף ואמר נלעב וכו' לעב יגיע, על שם מאמרם הנעלבים ואינם עולבים וכו', כי אמנם זאת שבת הקטטות, שהנעלבים רוצים להיות עולבים. וסיים ואמר כי חדש אב יתקדש ולא יתחדשו בו עוד רעות, אם זאת יעשו, שכל איש ירף מאף ויעזוב חמה ולא יתחר באחיו וברעהו.

בראש הקינה יש הקדמה קטנה, וזה סופה: ואני בשבר ראתה עיני עֳנִי עַמִּי, באחרית ימי ובשארית דמי, ולא יכלתי עצור במלין, בפרק אלו הן הלוקין ואלו הן הגולין.

הֵן הִנְנִי יֶחְכַּ״ם עבר שנות יֶחְכַּ״ם
עוֹבֵר כְּבַר אַחְכִּ״ים אָכֵן עֲדֶן יֶחְכַּ״ם
אִם עוֹד יְחִי יַחְכִּ״ים אוֹ עוֹד יְהִי יחכ״ם

וזה לפי דעתי פתרון החידה הזאת:

הן הנני יחכ"ם (יצחק חיים כהן מהחזנים) שעבר מהלאה לע"ח שנה (כחשבון יחכ"ם). והוא עתה עובר והולך בשנת ע"ט (כמנין אחכ"ים), אך עדיין הוא עוסק בלימודי' ומשתדל להוסיף חכמה (יחכם כמשמעו), ואף אם יחיה עד פ"ח שנה (כחשבון יחכ"ים) עוד יהיה תמיד האיש הוא בעצמו המכונה יחכ"ם, כלומר מה שהיה הוא שיהיה, אם אלף שנים יחיה, ויהיה תמיד אוהב החכמה כהוראת שמו. ודע כי בכ"י (והוא כתיבת המחבר בעצמו) לא נכתבו שני הקוים על שום אחת מהמלות האלה, ועל יחכ"ם הראשון (הן הנני יחכ"ם) כתב מתחלה שני קוים, ואח"כ מחק אותם; והתיבות כלן בכל שלשת הטורים האלה מנוקדות, חוץ מהאחרונה.

אשריך יצחק חיים כהן, שהתקיים בך עד סוף ימיך כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו כי מלאך ה' צבאות הוא, ועד ימי הגבורות שמרת גבורתך להשמיע תוכחות מוסר גם לאנשי עיר אחרת, גם נשארה דעתך צלולה בסוף ימיך לצחק בלשון הנופל על הלשון, ולעשות במליצותיך מטעמים כאשר אהבת בימי נעוריך. אשריך יחכ"ם אשריך. ואשרַי שזכיתי להוציא מאפלה לאור עולם קצת מדבריך, ולהודיע לדור אחרון צדקתך וְיָשְׁרֶךָ.

13.

תקונים למכתב ט"ו במחברת שניה מהאוצר *)

עמוד 126 שורה 14 מלמעלה: ונתיבות עולם שלתי, הוא בל"ס טעות הדפוס ול"ל שאלתי.
" שם " 16 " והולכים לא קנאה, יש להשמיט מלת לא מפני שהיא משחתת הכוונה.
" " " 20 " ונועדו לב יחדו לומר: מלת חכמי ספרה ומהראוי חכמי לב.
" " " 23 " גדרת הבינה, מעוטרת ובמונה, יש להגיה ובהדרת הבינה, מעוטרת ובמונה.
" " " 6 מלמטה: וכוכביה הכיר, צ"ל לא הכיר.
" " " אחרונה: ושתי שפתי צ"ל ושיחי.
" 127 " 1 מלמעלה: או אתה לקדרם כנגדי מהראוי בקדרם.
" " " 12 " הרימות קולך אלי צ"ל עלי.
" " " 15 " הכתוב " הכתובה
" " " 10 מלמטה: הכל שארתי צ"ל בארתי.
" " " 3 " ודברי חכמים רוקח מרקחת וערומים יכתירו דעת. כאן החרת מנחר על רגל אחת ואומר דרשני, ע"כ נראה לי להגיה: חכמת חכמים רקיע מרקעת, **) וערומים יכתירו דעת.
" 128 " 4 מלמעלה: הבל הם עשנים עולים אל מוחם המזוהם ***) אולי צ"ל הבליהם עשנים כלומר הדיהם עולים אל מוחם.
" " " 7 " וכונתו ספרו צ"ל וכונת.
" " " 13 " ולבאר דעתך אלי אמרת בודאי בזה הלשון בעצמו". דברים אלו אין להם שחר אם לא נקרא בודאי תמורת בודאי.
" " " 10 מלמטה: עד משלם — צ"ל עד משלים.
" 129 " 4 מלמעלה: כימי הכנור יש לתקן כימי הכנור.
" " " 5 מלמטה: שרשים צ"ל שרשם.
" 130 " 12 מלמעלה: הפלטות צ"ל הפלאות.
" 131 " 4 " מחלוס מאל יעקב אולי יש להגיה מחלוס יעקב.

*) בתיקונים האלה כבדתני החכם דובש במכתבו המיוחד לי, וכאשר החכמה והדעת מתת אלהים הן לחפילן על כל מרומי קרת, חשבתי למשפט לחלקם ביעקב גם בלי נטילת רשות מעמו, ונכחה בי לדקתו כי יבוא גם היום להניף ידו בעלם רוח חכמתו על את אשר ערכתי במחברת הזאת ולהסיר השגיאות והטעיות כי רבו, והיה זה שכרי בעבודתי אשר עבדתי.

**) מלשון הרקיע עמו לשחקים.

***) פי' שנים ברום מלת הבל שהשתמש בה כותב האגרת היינו הבל ממש כל' המקרא וגם הבל בל' רז"ל שכוונתו אד ונראה שרצה הרז"ה לרמוז על המכונים בשם אוכלי שום המזוהמים' כי הבלי השום עולים אל המוח וכן בחתימת מכתבו הוסיף לרמוז על אותן האנשים באמרו: התאמין כי בעבור התוספות המזוהמות והדעות המבולבלות נבנו מגדלי החכמה, ונוסדו מבצרי התבונה והמזמה?

עמוד 132	שורה 6	מלמעלה		כמונעים הנמצאים בהשגתם יש לתקן בהשגת שאר הנביאים.
„	„	10	„	המערת גופם במיני החלומות העמוקים והנבגדים. צ"ל שצ"ל: המערכה גופם במיני החלומות העמוקים והכבדים.
„ 136	„	4	„	שיהי' בו שמץ או שום תועלת בהכרח יש להגיה תוחלת.
„	„	17	„	ולהעירך משנתך יצעק עמי. צ"ל עטי
„ 143	„	11	„	(והמומה) צ"ל והמזמה.
„	„	12	מלמטה:	רעותיך צ"ל דעותיך.

14.

הערות וציונים לאוצר נחמד ח"ב

מאת יהודה ליב דוקעס *)

דף קמ"ח לדברי רמש"ש על ר' יוסף נאקון יש להוסיף: פירושיו נזכרו כמה פעמים מבעל תורת חסד. עיין בהקדמתו.

„ קנ"ד רחוק להאמין כי ר' אברהם בעל משרי קטרין יהיה בעל ס' תקוני שבת אשר יזכיר האר"י ומה התמהון יש אם נמצאו בכל דור ודור כמה אנשים אשר שמם ר' אברהם הלוי; הלא תמצא ג"כ ר' אברהם בן בקראט הלוי בעל ס' הזכרון (ראה לטב"ל של אריענט דף ק"א משנת 1848) והוא היה בזמן ר' סעדיה ן' דאנין. וראיתי גם בכ"י (ציד ר"נ קורנאל) חתום שם אברהם בקראט הלוי במצרים ש"ע והוא היה בלי ספק נכד או קרוב אל הראשון.

„ ק"ס לדברי החכם גייגר על ר' יעקב בן אלעזר יש להוסיף כי מצאתי באוצרות אקספרד כ"י פירוש איוב לר' יצחק בן שלמה בן ישראל וכתב בהקדמה: וממבחר דברי יעקב בן אלעזר רצפתיו (כלומר הפירוש). ובפירושו הביא לכמה פסוקים מפי ר' יעקב ב"א כמו: והזיכותי בבור כפי (איוב ט') ור"י ב"א כתב שאם הזיכותי יוצא באחר. והוא באחד ומי ישיבנו (שם כ"ג). והחכם ן' גנאח ז"ל כתב כי הבית יתירה כמו ביה שמו (רקמה ל"ג) וכתב ר"י בן אלעזר כמה קשה להוציא דבה על לשונינו הקדוש הנאמר ברה"ק שיש בו מקרונות או יתירות והלא אם ידבר לפנינו הדיוט אחד

---

*) מלבד הדברים הנאמרים פה עוד נתן החכם הנ"ל בידי הערות שונות על ספרי רז"ה להחזיקני ולסעדני נגד איש ריבי החכם שטיינשניידר במה שחשדני בהאוצר ב' 236 כמעט לדובר שקרים ואנכי כאשר לא הסכנתי לשחק פרי עטי ולנהל ילדי בעני בכל עבר ופנה בפרט בדברים אשר אין בהם לא תורה ולא חכמה כי אם תועלת מעט לרוכשי ספרים, לכן שלחתי את כל אלה להחכם מש"ש עם העתקת מלה במלה מכ"י אשר לקחתי דברי להראותו כי לא שגיתי בכתיבה לא בזדון ולא בשגגה ולא גרעתי ולא הוספתי דבר וכל הערותי עוד עומדים שרירים וקיימים ועליו להוציא כנוגה צדקתי בזה כמו שאמרו חז"ל הפה שאסר וגו', וכאשר הוא לא כן עשה כי אם להשיג בלבבו, לכן יצאתי בזה להציל את נפשי מיד ערפו בל יחשדוני הקוראים על דבר שקר.

רפאל ב"ש ק"ס.

ויוסיף בדבריו דבר שלא לצורך או יגרע מן הצורך כמה עליו ונסכל דברו, אבל ראוי לנו להורות שמה שנראה לנו שהוא חסר או יתר במקרא אינו מה שאנו חושבים אבל אנחנו לא נדע טעם לדבר ואם ידעוהו הקדמונים נוחי נפשי ואולי שהם לאיות (ראה לעב"ל מן אריענט 1850 דף קטו; גם ר"י בכור שור בפי' (בראשית ה' ע' כתב: לאות לשון בעברי) ונעלמו ממנו כאשר לא ידענו ענין ואם בית איסה כדרה וג' (עיין ג"כ דברי האפדי בהקדמה רמ"ו). — מספר לעדי אגידנו כמו נגיד אקרבנו (שם לא) כתב ר"י ב"א ז"ל יתכן לפ' אגידנו מגזרת נגיד. — אף ברי יעריח (שם ז') ור"י ב"א פי' ברי מן והביאי הבריה (ש"ב י"ג) לנקיבה בפלא ברי ושבי ונקרא ברי על שם שהוא מוליד ומוציא מזון לאדם ולבהמה (עיין רלב"ג).

דף רכ"ב על שיטה ראשונה מפי' ראב"ע על בראשית אעיר פה כי ראיתי בידי ר' שלמה נעטער מוויען פירוש הרא"בע על התורה על קלף ישן נושן ובראשו נמצא ג"כ י"ג דפים משיטתו האחרת עד קפי' י"ח, ובסופו כתוב: „ע"כ בא לגרפת ובס' שמות כתוב כזה: ס' אלה שמות חבור לאברהם נשלם שנת תתקיג יקר כמו שהם". והשיר אשר הוציא לאור החכם שד"ל כ"י לא נמצא שם (וראה ההקדמה לגנזי אקספרד). ויש הפרש גדול בין השיטה הנדפסה בא"כ ובין הכ"י הזה, ואעיר לדוגמא על פי' הפסוקים. והיו לאותות, ור"מ בן בלעם אמר כי טעם והיו לאותות על חכמות המזלות כמו: ומאותות השמים אל תחתו ואחד מן הגאונים אמר כי טעם לאותות על קדרות הלבנה בצל הארץ והשמש במסך הלבנה. ור' אברהם הבבלי אמר כי לאותות כעמידת השמש ישוב הצל אחורנית וזה גם הוא — או כי למועדים כל מועדי השם המקודשים; ישרצו המים. והקדמונים שאמרו שנבראו מן הרקק. ור' יצחק בן שלמה אמר נבראו מהמים ומהאדמה, ויש להשיב עליו א"כ למה לא הזכיר הרוח והאש (?) ובידי החכם פיליפוסקי ראיתי קונץ אחד ובתוכו הרא"בע על ת"ע וזה לשון המעתיק „ואני יוסף בר יעקב ממודויל העתקתי ממכתב יד המחבר גם הוספתי קצת פי' על לשונו כאשר הוא פירש לי בעת חבורו רק בעבור שהוא לשון פירושו סימנתי הטורים הנוספים בשתי נקודות בראש הטור ובסופו ובכל מקום שימצאו השתי נקודות בין מלה למלה הוא תוספת פירוש מפיו". *)

„ ר"ל ראוי להעיר פה כי בשיר אחד מתחיל: ענגים שאלו מערות חקריו נמצאו ג"כ הטורים האלה.

„אבוי על נצחות חוסן ישועות זרחיה אור ועבים עת חדריו
הלא עוד יחסאל למשגב וקשלארי שריג מדע ביולדיו
הלא עוד נשארה לנו פליטה בחכמי לב ארגון עם שרידיו"

ועל מלא השיר הזה נרשם: „לחכם הכולל קרובי מאישטר פרסיית מלגויירי בעל האפד עבר ימים ולא ראיתיו ובטרם יבוא ואברכהו בברכת שירי והוא גם הוא ענני תשובה רמה דורכת במסלול החכמה"

---

*) בס' תולדות גדולי ישראל עמוד ל"ט אמר החכם כרמולי כי ר' יוסף די מודויל היה בלונדון ולמד שם לפני הרא"בע וכ' על שמו דברים רבים ששמע מפיו כאשר כתב בסוף תרי עשר וג'. ובתוך שם דברים הנאמרים למעלה ויש בו תוספה במה שאמר ר' יוסף „שמעתי פי' אלו הפרשיות בלונדרים על פה" והמחבר לא העיר שם על מקורו ופי' הרא"בע על ת"ע נכתב בעיר רודוס בשנת תתקיז, כאשר כבר נדפס בסוף הספי' וכן הוא בכ"י הנ"ל.

ונ"ל כי ר' זרחיה זה הוא בן סלאדין ועל ר' ימסאל הקסטלארי הפילותי דברים באריענט 1851 עמוד 688.

דף רל"ד החכם ש"ם כתב שם ששמו שלמון. הוא שם לעז במקום שלמה ודוגמתו נמצא מזמן ר"ג והלאה" והנה החכם הזה אשר ראה כמה אלפים שמות מחכמים ובלתי חכמים הנמצאים בספרים שכח מלרשום את שם שלמון אשר נמצא כבר לפני זרח שם ר' זרחיה בעולם, והוא בסוף ר ו ת. ואתה הקורא אל תלעג עלי כי באתי לדרוש בשמות, כי משגגת משה תצא מכשלה גדולה באחרית הימים ולהדור אשר יולד יהיו דבריו לראיה שנוסחא עתיקתא היא ,ושלמה הוליד את בעז"; ואין כל חדש תחת השמש.

״ ר"מ ס' הנפש מאמר אלכסנדר האפרודיסי בנפש העתקת אסחק בן חנין ראיתי בפאריס Suppl. heb. Nr. 13 ובסופו כתוב: נשלם מאמר אלכסנדר האפרודיסי בנפש ונשלמה שעתקתו ח"ל ומוכר בלשון יון מדעתי שעתיקו מל' ההוא אל ל' ערבי אסחק בן חנין כמו שאתה רואה בראש המאמר; אח"כ העתקתי אני מל' ערבי ללשון עברי והיא עמוקה להבין. — העתקתיו בשנת שלשים משנותי בעיר מורסייה. נשלמה העתקה בחדש טבת שנת חמשת אלפים ושמונים וארבע ליצירה. נשלמה הכתיבה הזאת השנית בחדש תמוז משנת שש וארבעים משנותי. היה זה במגדל מונטייל אייגאר כי שם ביתי בעת הזאת. המדבר המעתיק המאמר הזה מל' ערבי לל' עברי זה שמו שמואל בר יהודה זלה"ה בר משולם בר יצחק בן הנדיב ר' שלמה בן הנדיב ר' יעקב פורפייג בר דוד עשיר גדול היה במרשילא.

״ רכ"ו ההשערה כמ"ש מן שם Gajo נ"ל כי רחוקה היא מהאמת הרחק מאד כי אם Gajo הוא שם הוא Gajus או Cajus מורגל אצל הרומיים ובאיטלי Gajo אבל אם הוא שם התואר הוא כמו בצרפתי Gay ובאמת גם בארץ אשכנז נמצא המלות Fröhlich Lustig שמות משפחה.

15.

ס' שער השמים *)

משה קבל תורה מסיני כל אשר דבר ה' אחד, שנים אלפים תמ"ח לעולם ישמח משה במתנת חלקו, למען צדקו, לסוף דורות עשרים וששה, פרח מטה נבואה וקדושה, לבער לענה ולכלות באשה, תורה צוה לנו מורשה, ככל אשר שמע מפי הגבורה, האל הגדול הגבור והנורא לא הוסיף

*) ר' יעקב בר' ששת הוא שם בלתי נודע בין שמות חכמי עמינו לפי מה שבא עד הנה לידי מחוקרי קדמוניותינו. ואני מצאתי זה החבור הנקרא **שער השמים** כרוך בין ס' הקילין ופי' איוב לרמב"ן, והנני ממהר להוציאו לאור כי נ"ל יקר מאד הן מצד חשיבותו, הן מצד זמן המחבר, שהיה בראשית האלף הששי. ומצאתי עוד נזכר ר' יעקב בר' ששת בראש חבור אחד הנמצא בין כ"י אשר לי אחר ס' מערכת האלהות, והוא הנקרא בשם ,כללים ויסודות אחרים בעניני הקבלה" וכך תחלתו: כתב ר' יעקב בר' ששת מלשון הר"ר יוסף ב"ר שמואל בפרשת בראשית ברא אלקים, בראשית הבי"ת כתר וראשית חכמה וכו' וכו' ומפרש והולך בקיצור סדר מעשה בראשית, ואח"כ המלקט מוסיף: עוד בא לידנו בענין סדר מעשה בראשית, ואמ' לנו כי הוא מלשון הרמ"בן ז"ל שעשה בתפלה וכו'. ואחר בא ענין הקשת, ואחריו סוד של תפלין.

מרדכי מרטארה.

ולא גרע מדעתו, כי ה' אתו, ואם יש מרבותינו אומרים, עשה מדעתו דברים שלשה, הוסיף יום אחד ושבר את הלוחות ופרש מן האשה, ראויים היו לשכים שלשת הענינים להיות מצות המלך ברשם, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם, ולצאת תחלה מפי השכינה במאמר נמרץ, ומזון נפרץ, אבל היה זריז ונזכר, ובשלשה דברים אדם ניכר, זכה בן עמרם בתומו, ויקרא אותם על שמו, לפי שעשאם מעצמו ותהי המשרה על שכמו כמשפט פסח קטן על ידי אנשים, ומשפט נחלות על ידי נשים, וענינים אחרים, בינותי בספרים, דברים נתבארו בקבת נכשלים, כל הנמשלים, נוקב ומקושש עצים, עבדים המשתדלים, על כן הסכים על ידו והודה לו צדק יקראהו לרגלו, ואינם מחקות התורה ומצותיה, וכל נתיבותיה, אין לנו בהם לא תוספת ולא מגרעת, חסן ישועות חכמה ודעת, ולא יתכון וחסרון כל מאומה, מעשה וחשבון ודעת וחכמה, ואין למדין מהם לא לעונש ולא לשכר, ואדם לא זכר, ואין דנין ענין אחר מענינם, לא מהם ולא מהמונם. ועוד עשה אחר מפורש לא בחידות ולא במשלים, אמרי אצלה ולא אעלים, מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, גדול בנבואה ובענוה עצומה, מכל האדם אשר על פני האדמה, והעולם כלו נברא בשבילו, דכתיב בראשית ברא אלהים וכתיב וירא ראשית לו, נאמן לנביא ולשליח, וכל אשר הוא עושה ה' מצליח, ויורנו את משפט אלהינו, כל הכתוב בספר תורתנו וכל הנמצא בדברי רבותינו, ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל אשר צוה את אבותינו. דעו נא וראו כי מגדל תשוקה ואהבה חזקה נתן לכם את התורה לצדקה, ויורד לכם מרום שחקים, תורה ומצות וחקים, ומשפטים צדיקים, והם שש מאות ושלש עשרה מצות ידועות, מגדול ישועות, אלפים שנה לפני בריאת העולם, התעתדו להראות את טובם ואת גדלם, יצא לארץ מגלם, נצבו לפניו גנוזות ונסתרות, ערוכות בכל ושמורות, תשע מאות ושבעים וארבעה דורות, מצור אחד נחצבו, ולתורה אחת נחשבו, ורבו כמו רבו, נחפשו כמעין המתפשט ממקורו, ואילן הגדל מעיקרו, עד שהגיע שפע השכל אל גבולי חפצו, ובא עד קצו, לא במעשה ידים, ולא בפועל כפים, רק במאמר המשפיעו, הלוך להרגיעו, בלי נשמע קולו ואין עזר לו. נמצאו שש מאות ושלש עשרה מצות יחד, תורה אחת ומשפט אחד. עליהם נאמר בתורה ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, מה יקר זה הדרש למביניו, נבעו מצפוניו, ויש לו שני דרכים, ונתתי לך מהלכים, שאין דרך לנטוע שלא נלטוה אדם הראשון אלא על מצות מועטות, ואם על אותם המצות אמרו, האדם פרע הוא, ואם על כלן כלל שקראהו, כי רב מאד מחנהו, וכלל מינו שם אותו, על כן גבהה קומתו, ומאשר הכינו בגן למדנו עניניו, הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו, ועתה הבן את תשמע ואם לא תשמע, הכל נאמר על שנות ותחבולות, כי אל דעות ה' ולו נתכנו עלילות, ורמז עשה במצות לעבדה, להכין אותה ולסעדה, ומצות לא תעשה זו אזהרה, רמז במלת לשמרה, לא תשאל ולא תנסה, כל מקום שנא' השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, כנגדן באדם רמ"ח אברים בשס"ה גידים קשורים, על כן ניתנה לו נשמה קשורה הראויה, ויהי האדם לנפש חיה, נפש נמשלה בחמשה דברים לקונה, אל האלהים אשר נתנה, נפש שורה כמוה בפסוקים ערבים, והמה בכתובים, זרע ישראל עבדו בני יעקב בחיריו, הוא ה' אלהינו בכל הארץ משפטיו, ויש מאיר כוכבי נגוהים, וישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים, ופסוקים אחרים מפורשים ומבוארים נפרים ונראים, בספרי הנביאים, כמו שתמצא במקרא, והיתה נפש אדוני צרורה, תבור תמיד את אשר אמוך, חי ה' וחי נפשך אם אעזבך, כללותיהן ופרטיהן ודקדוקיהן, חוזרות אשה אל אחותה כנפיהן, כלולות בעשרת הדברות, אמרות ה' אמרות טהורות, כנגד עשר ספירות בלימה, וימלא את החכמה, *) ועוד עשרה מאמרות בהם יכשר, סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר, והנני מבאר

---

*) כל הדברים הנראים כזרים לעיני הזרים לחכמת הקבלה יוכל הקורא למצוא מקורם בס' בסיי ע"ח, ובפי' מהר"ם רקנאטי, ובס' ציוני.

עניניו כפי יכלתי, ומאשר קבלתי, מאשר יגעתי ופלפלתי, הוספתי והגדלתי, לא אכחד אמרי קדוש ממביניהם, למען ידעו דור אחרון בנים יולדו יקומו ויספרו לבניהם, ואביא ראיות מתורת משה ומדברי רבותינו אשר ידעתי, ומעטים אין איש אתי, ולא אסייע אמרתי מאיש שוגה ומפתי, ובכללם ענינים אחרים כאשר תראו, על שם אחיהם יקראו, ולבאר קצת המלות על עקריהן, וגדרתי את פרציהן, ואפרש קצת עניני האמת העמוקים, והריסותיו אקים, כדי שיהיה פתח דברי מאיר, לאשר אשאיר, אפתח דלתים ובריחים אשבר, ושערים לא יסגרו, בתתי לכל דבור ודבור קצת מן הענינים הדומים אליו, והסמוכים עליו, ויהיו הנשארים עליו מהם, דרושים לכל חפציהם, הבן ולמד מן הנמצא לפניכו כמלא, יפוצו מעינותיך חוצה, ואשר לא תמצא בדבור אחד תקח משנים שלשה, והוציא את האבן הראשה. תרומות במאה ושבעים ושתים תיבות, וסימן מדעון, והיה עק"ב השמעון, ופירוש הדבר אשר לא ידעתם, הוא הקול אשר שמעתם, כלל אותיותיהם עשרים ואחת רשומות, אשר נקבו בשמות, פרטן שש מאות ועשרים אותיות, את גלות עליות ואת גלות תחתיות, הגדיל תורה וקדושה, וישם כת"ר מלכות בראשה, ואלה הענינים יכללם יעקב בכתבו אם בנפשו יצא, הי' לעטרה המשנה, לה' תעלנה, ועק"ב למספר תיבות יקרב, בשמרם עק"ב רב, ואותיותיהם ואיבריו, וגידיו ישבו אחים יחדו עם שם קלותיו ולבעו המשלים בניינו, ואוזן בשרירי בטנו, על כן נמר בו ונגלו ונשאו, להיות לוחתו מקוקה בכסאו, זה שמו אשר יקראו, ורמז אחר, כאל אשתו, בעטרה כאשי דברות קדרה, להיות לשרה, ולהיות לו לעטרה, אז ראה ויספרה, דוגמת חתן המעוטר ביום חתונתו, בכבוד איש בביתו, כי היא היתה עקר הבית ועקר אהבתו, והיא היתה קבתו לפעלו ולעבודתו, ואם יכבד ממך הדבר להבין טעמו, הנה לך מקרא מלא וכימוקו עמו, צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה, בעטרה שעטרה לו אמו, ומאהבתו אותו קראו אל כדכת' ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל, כך אמרו רבותינו שומרי אמונים, אמר לו הקב"ה אני אלוה בעליונים, ואתה אלוה בתחתונים, נתנן על שני לוחות אבנים, אב לבנים, כחתן הכותב כתובה לאשתו, ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו, נעדרה עי"ת מהם לפי שהיו עתידים להשבר במעשה העגל, נכון למועדי רגל, שלא יאמרו פסקה עבתנו, הנה אומרים יבשו עצמותינו אבדה תקותנו, על כן לא נכתבה, וכתב השבועה ועוד בה עשיריה ושבה והיתה במשנה תורה, לעטרת צבי ולצפירת תפארה, זכה טוב שיכתב טוב בטוב על ידו אלינו, אשר ייטיב ה' לנו, ובדברות ראשונות גדלנו אלהים באזנינו שמענו, וזאת לא זאת זכינו כי אלהים ראינו. המשל באלף כי אחד שרשם, ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם, והיא כנגד הויה פנימית ונסתרת, סוגרת ומסוגרת, שעולה למעלה למעלה מן החכמה, ואין אתנו יודע עד מה, מתיחדת ואין סוף ותכלה, הגבה למעלה, ואותה רמז לנו בפסוק ולא אנחנו דכתיב ולא וקרינן ולו, ובהיכלו כלו. ונקראת רצון כי הבורא לא ישתנה בשנותו כל ענין, מְבַנְיָן לְהֶרֶס וּמֵהֶרֶס לְבִנְיָן, ועושה כרצונו, אינו ישנו וישנו אינו, ומבשרי אחזה, על דרך משל הטבע דומה לענין זה, כי הוא ארבעה חלקים ידועים, ולכל חלק וחלק מחבריו שני רעים ושם דבר והפכו, ויפן כה וכה, חם ולא חם ויבש, אחים סובב, קר ולא קר ויבש גם הם יחד, והיו לבשר אחד, ואין (כתוב בגליון נ"א וכן) הרצון המלא בחסרון תמים דרכו, ויהי בשלם סכו, והשפכים ברצונו ישרים הם, עד אלהים יבא דבר שניהם, והוא לכל שיעור ומדה תחלה וראש, במופלא ממך אל תדרוש, אל ישאך ילבך לבא אל תוך מחנהו, כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשוהו, השמר לך אל תעש, כי ברב חכמה רב כעס, ענינה נסתר אפי' מן המלאכים, אַל למלאכים למו אֱל אַל למלכים, ומכיום כל לב עבר, ועל הכל גבר, כבוד אלהים הסתר דבר, למלוא אלים ראש ותחלה, פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, והרצון נקרא נפש בדברי תורה, אין נפשי אל העם הזה, וכן נקרא הבורא נפש בפסוק נפלא, נפשי אויתיך בלילה, כנגדם לנפשנו הכח המתעורר, כי המתרר עלינו גם השחרר, ונרמז עוד עליון על כל העליונים,

אלהי האלהים ואדני האדונים, הוא הסבה הראשונה, הברכה העליונה, אשר לא תשיגנה מחשבה, לא תשבע מן הטובה; ומפני שהוא נסתר מכל רעיונים, "ולא יתיחס אליו שם מוגבל בשום פנים וכל הענינים והרמזים הבאים עליו במקראות, נאמרים על הנפלאות אשר מעשהו באות, את הגדולות ואת הנוראות, כי לא יפעל האומן עד יצייר תחלה בשכלו, מה הווה לאדם בכל עמלו, ולציור הצורה, לו משפט הבכורה, והם עשרים וששה חלקים כמספר ארבע אותיות השם, ורב מהיות עשר מעלות מושכלים, מלאכי אלהים עולים, ושלשה כחות נפשיים, אשר המה חיים, ותשעה גלגלים ידועים, מפלאות תמים דעים, וארבעה יסודות, באתי להגיד כי חמודות, אלה הם עשרים וששה חלקים, והדברים עתיקים, והם עיקר ולהם פארות, לא ידעתי ספורות, והאדם והבהמה, כל היקום אשר על פני האדמה, מורכבים הם לא פשוטים, לקומים למות ומעים, כל אשר בו הרכבה, לא יצא בלבא, שלא יתכן שיקרא על שם המורכבים, שם ה' צבאות יושב הכרובים, כי הוא ית' אחד מכל צד ומכל ענין, והמורכבים רבים מצד עצמן ואחדים מצד המנין, והם כללים ופרטים, מתרבים ומתמעטים, והוא ברוך הוא, הכלל הוא הפרט, והפרט הוא הכלל, יתעלה ויתהלל, בהתאסף כ"ו חלקים שהם הפרטים, נפרדו לשלשה ראשים, תחתיים שניים ושלישים, ענינים' ארבעה והם מושכלים, נפש גלגלים, יסודות האמללים, ועל כל אלה המיילים, אלהים ראיתי עולים, ואת גדלו וגבהו ועצמו, הלא אלוה הוא גובה שמים, וראה ראש כוכבים כי רמו, וכן השם משלש אותיות בנוי לשלשיות והן ארבע בהתחברם יחד, ויהי המשכן אחד, על כן לא נזכר השם הזה בבריאת הקדמונים, שאל נא לימים ראשונים, ואמרו הפלא ופלא, שם מלא על עולם מלא, ודע כי על כל אלה למדנו שלא היה העולם ראוי שיקרא עליו שמו, עד תמו, ואם תחשוב כי על ה' אלהים אמרוהו, הכל ענין אחד ואל על יקראוהו, והיודע עניני השמות יבין זה מהרה, על פי התורה, שכל הנקרא בשם הנעלם שמו יגביל אותו, ואת כל בית נכאתה. ומרקב שם רשעים ועלמותם, אבא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם, ואשר גלינו שם הנעלם לבורא ית' הוא סוד האל, וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ובתחלת נבואתו שאל ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, והשיבו אני הייתי עמהם ואני אהיה עמהם, וזה הענין אשר הוא בעיני, למען תדע כי לה', עוד הוסיף לפרש, ה' אלהיך דורש; ותסתיר האלף וההא ושים יוד בראש והא שניה, וי"ו שם היה, לא לחנם כך דבר לאדם, והיה הוא ותמורתו יהיה קדש, ושים זו בין ההין שתים, הנה הוא לך כסות עינים. וסדר האותיות אשמיעך, הנני מודיעך, אלף הא יו"ד הא וו הא, והמתבונן תדע כמה, שלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה, זהו הסוד המופלא, מי חכם ויבין אלה, והגדה מבוארה אתה מוצא, מאי ועתי ה' יכלו, זה המניח ספר תורה כשהוא פתוח ויוצא, ועוד הגדה אחרת מאי ולמושבי שמו אפי' שסב לעשות מלוה, וכל האומר שאין שם הנעלם הזה רק להפריש בינו ובין זולתו, דבר ה' בזה ואת מצותו, שהרי אפשר שיקרא אחד בזה השם, ולא ידע ואשם, ולהיות לך לעד פסוק זה תקח בידך, וידעו כי אתה שמך ה' לבדך, ועליו ועל כל כיוצא בו נאמר בדברי חזוני, לכן הנני מודיעם בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', ומקרא מלא הביא בסודך, וייראו גוים את שם ה' וכל מלכי הארץ את כבודך, ויותר מזה כי לפי דבריו שם האחר יותר יפה ונאה, ובין בדבר והבין במראה, כי חכם יתואר בחכמה ומן הקבלות יפרישנו, ומטבעו יורישנו, ושם האחר יפריש הנעלם שאי אפשר לו בלי נושא ישאנו, אם לטבע אם לארצו אם לחסד ימליאנו, אך עיקר שם הנעלם הזה להעיד על אמיתת עצמו, כענין שנא' וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, וכפי הראוי לכל עלם ועלם קרא שמות, עלי אדמות, והבאים אחריהם יקראו שמות להפריש בין אדם לחברו, בין איש ובין אחיו ובין גרו, חלילה לנו מהיות זאת כונתנו, בשם ה' אלהינו, אך הוא מורה על נפלאותיו, אשר עשו לו אצבעותיו, שהם גלוים לפניו טרם היותם, ומימי קדם עד אין סוף היה נושא אותם, וישבו תחתם במחנה עד חיותם, וכן יתכן לומר כי הוא סוד מה שנתן רשות להתבונן בו, לבני ישראל עם קרובו, והוא הנכון מכל אשר כתבתי, זה ידעתי,

השמר לך פן תשימנו מפרים בינו לבין זולתו בלבד, ולכפו עליך לא יכבד, אשר לא (כ"א למה, כן כתוב בגליון) יבועל שם שוגליו בשוב העולם ליסודו, ונשגב ה' לבדו, וכבר באת התורה זאת הפרלה לגדור, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור, וכן יבואו לומר לפי דְּבָרִם, רעות במגורם, כי זה השם חדשו מחדש, ולא בנבואה ולא במחזה, ואמל ביום ההוא הנה אלהינו זה, ובהגדה קחמו זה הנקב ולא נכר רשומו, והסך אי זה מקומו, כמו שתמלא במאמר נכבד, עד שלא נברא העולם היה הקב"ה הוא ושמו בלבד, ויותר מזמה בני הזהר, פן תלך במחשכי ההמון, ותהו יליל ישימון, וזכור תמיד את אשר הבינותיך, בדרך חכמה הורתיך, ועל ההויה הדקה והנסתרה הזאת הפנימית אמר משיחי וגדולי, יהיו לרלון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' לורי וגואלי, וכן אמר נביא מנעימי, יעלו על רלון מזבחי, בחלוף למד בלת, והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדלת, וכן מליכו עַל וָעַד

כאחד בא, אשר על מדבא, בלא חלוף, ופירושו סמוך *) ודומה אליו, והסוכים עליו, ומה שאמר הכתוב ונחה עליו, והדומה אליו, כאמרים על השע מעשר ספירות בלימה, הכל ראיתי בחכמה, ה' שמה, להודיע שהוא יחד שהכל תלוי עליו, מקור חיים שכל בעליו, כי אחד יסוד המשכון ותשעה ילדיו, ולבאו ופקודיו, ויראת ה' קראוהו, כי נורא הוא, וקודו שמעו אזנים, בדבור אנכי ה' אלהיך אשר הולאתיך מארץ מלרים, ובו יסוד כל מלוה שהיא תכלית מחשבת הלב וסודו, כגון לדעת מליאות הבורא ויחודו, ולאהבה אותו, וליראה מזעמו, ולהיות תמיד עמו, ולהזהר ממחשבה אסורה, והרהור עברה, כגון מינות ועבודה זרה, והמסכה לרה, ומאמר בראשית ברא כנגדו, אין עוד מלבדו, שם יסוד גלגל השכל לדעת חכמים, כתן השכל במרומים. נתתי את לבי לדרוש ולתור הויה שניה ומלאכות רשומה, הן יראת ה' היא חכמה, אֵם כל מושג ידענוה, הנה זאת חקרנוה,

והיא הנקראת רו"ח הקד"ש ואמו"נה, היתה לראש פנה ולה שיעור ומדה במחשבה, ולאמה וישבה, ושם סוד מאמר ישרים ותמימים, את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים, ושם ענין מאמר יראי ה', באמרם שהקב"ה מתפלל, ומאי מללי יהי רלון מלפני, כנגדה לנפש כח המחשבה, שבה היא מדברת על לבה, וזהו עומק מחשבותיכם, והעולה על רוחכם, ממנו כח המתאוה, כגן רוה, שם שם לו חק וכתן דעת ותבונה, בדבור לא יהיה ולא תעשה לך פסל וכל תמונה, ובו יסוד כל מלוה שהלב מרחיב בה מורשיו, כגון לאהבה מבקשיו ודורשיו, והמחזיקים בבריתו, ויודעי תורתו, ושנאת האת בלבו, אין חפץ בו ולאהוב הברים והרֵעים, הנה מה טוב ומה נעים, ומאמר שני כנגדו ידוע,

אור זרוע, שם עניני גלגל העליון ומחקריהם, את כל אשר יעשה להם, ונקראת חכמה, אשר לא יפלא מהבורא ית' כל דבר, הווה ועתיד ועבר, ואלו נעלם ממנו אפי' דבר קטן ויהי מה, לא היתה חכמתו שלמה, ותורתו תמימה, והחכמה לא תשיגנה דבר שפתי והגיון לשוני, אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, וכל חכם לב ישמור פיו ולשונו לבל יקרב הלום, במתג ורסן עדיו לבלום, כי שם רוח קדשו, שומר פיו ולשונו שומר מלרות נפשו, ובה ל"ב נתיבות, והיא נושאת אותן ועמהם נחשבת, בית נתיבות נלבה, לא נודעו נתיבותיה לכל בריה, נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה, בכוך היודע אותם ודבר לא נסתר ממנו. (את אשר) ישנו פה עמנו עומד היום לפני ה' אלהינו, ואת

*) אמר הר"ל הכוונה כי אשר על מידבא (במדבר כ"א ל') על כמו עד, ועניינו קרוב וסמוך למידבא, וכן לדעת המחבר יעלו על רלון עניינו עד רלון, והרלון הוא אמלעי בין הבורא והנבראים, וזה לקוח מס' מקור חיים, לר' שלמה בן גבירול בעל השירים השקולים, אשר ממקורו שאבו קדמוני המקובלים, וזה נעלם ממני זה שלשים שנה ויותר, כשכתבתי ויכוחי על הקבלה, והשבח והתהלה, להחכם הנפלא, ר' שלמה מונק נ"י, אשר הוליא ס' מקור חיים מאפלה, והודיע לעיני כל גוים כי הפילוסוף המפורסם בספריהם בשם אֲבִינְבְּרוֹן אינו אלא ר' שלמה גבירול, איש יהודי.

אשר איננו, ברכת ה' היא, מי זה אמר ותהי, ממנה יינקו שפלים וגבוהים, בראשית ברא אלהים. מלאתי הויה שלישית וזה ענין נקרא קו תוהו בלשון מקרא, וקו ירוק בלשון גמרא, במאמר מגולה לא נעלם, קו תוהו זה קו ירוק שמקיף את כל העולם *) ונקרא כך על שם תחלת בריאתו, וראשית מציאותו, כי המלאכה אותו, נודע כח מלא גויות, כ"ב אותיות, ולהן נפש ודעת הויות, להשיג עצמם ולהכיר ממציאם, המוציא במספר צבאם, והנפש לדעת המיחדים, היא נקודים ועמהם הטעמים, יחדו יהיו תמים, מקור האות והנקוד והטעם, ודעת לנפשך ינעם, נחלקו לשלשה ראשי מטות, שלש אמות, ושבע כפולות ושתים עשרה פשוטות, ואבני בוהו נקראים בלשון נביאים, ואבנים מפולמות בלשון אימוראים, כאמרם ואבני בוהו אלו אבנים מפולמות שבתהום שמהם מים יוצאים, במלאת ספק כל אות ואות הרי הם שמים, וקדשת אותם והיו קדש קדשים, ומצטרף שתים עשרה, הרי שבעים ושתים, מלאות עינים, והכח המדבר לנפש אדם כנגדן הוא, אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, הבן בחכמה וחכם בבינה, שאין לעלם, מי שם פה לאדם או מי ישום אלם, ועד כאן לא בלבל שפת המורדים, ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים, ובכאן פרץ אותם פרץ על פני פרץ, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ, ונחלקו שבעה לשבעים, יושבי נטעים ונשאר האחד על תכונתו, עם המלך במלכותו, והוא יסוד לשון הקדש וכינו, ה' אלהי ישראל בא בו, ומי יבין מאמר נפלא, הנמצא בדברי רבותינו בענין תפלה, אשר אמרו בגללו, כל השואל צרכיו בלשון ארמי אין מלאכי השרת נזקקין לו, לפי שלא יכירו מלאכי השרת, בלעגי שפה ובלשון אחרת כי כאיש כאומו, שורר בביתו ומדבר כלשון עמו, ולא תמצא ארמית בנבואה רק בגולה, או מן הסמוך לה, כי פשטו הלשונות ידיהן במקומָךְ, וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, ועל כן נצטרך בתפלה, לאחוז בשפתים כל מלה ומלה, כדי לצייר ברוח הדובר צורת האות, והיה לאות, להשתחוות למלך ה' צבאות, בבא איש בעמק המחשבה עד היסוד בה, והבין מעלת האחד שאין חקר לגדלו, וירא כי לא יכול לו, והמשיך אל הכח המדבר משך חכמה, בלא שפתי מרמה, כענין הכתוב המזהיר, כזוהר אור בהיר, רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך לשוני עט סופר מהיר, ובהצטייר כל אות ואות במלואה, מלאה צבאה, ותמלא קול ורוח ודבור בסודך, והיו לאחדים בידך, והכח המדבר אז ישלם, ירא אלהים יצא את כלם. וצריך לדעת לפני מי הוא עומד ומתפלל, בזאת יתהלל המתהלל, ומדברי רבותי' אנו למדים, כשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים, ודוד המלך לוה לבנו גם הוא, דע את אלהי אביך ועבדהו, ואם סבת הסבות, נסתר ונעלם מעיני הלבבות, וחשכו הרואות בארובות, הוא היוצר הוא הבורא, אלהי כל הארץ יקרא, הוא המתנשא על הכל ועושה כלם, הוא אלהים חיים ומלך עולם, באחד יקראוהו יודעי סוד השם וענינו, שמו אדון לביתו ומושל בכל קנינו, עדיו יגש ויבא, איש אשר רוח אלהים בו, ומתכלית החכמה יכירנו בשכלו, וירא כראשים לו, ואשר עם השכל כורת ברית, מגיד מראשית אחרית, ועיקר הענין, ותוכן הבנין, עם הזכרת השם בכנויו, מה טובו ומה יפיו, וּלְכַוֵּן אותו באותיותיו ונקודו, וימלא כבודו, ושאר הפרטים לא נודעו רק ליחידים, והיו רמוזים בפסוק הנה כעיני עבדים, ובפסוקים אחרים אשר קרא מהם אגלה, ויהיו דברי אלה, ה' למענו ישמרני, שלא אכשל בלשוני, אני אל אלהים אקרא וה' יושיעני, אם חֲכְמַתְ עיניך פקח, בפסוק שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח, והפרש בין התחנה והתפלה תתבונן, בפסוק אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן, ומפסוק אם אתה תְּשַׁחֵר אל אל (ואל שדי תתחנן), למדנו כי לשון תחנה על הדין נאמר, והיה לנו הלילה משמר, ויש פסוק ישק שפתים, נשא לבבנו אל כפים, ויש כתוב מורה דעה, לכל איש מבין שמועה, לה' הישועה, ותפלות תקנום חובה כנגד

*) חגיגה דף י"ב.

המידין, יושבי על מדין, ובתחלת ענייני אברהם העידה התורה עליו, ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, ובירושת הארץ בזכות הקרבנות בין הבתרים, והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, בִּין בדבר מן האחרית, ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית, ואל הלקח שרה לבית אבימלך, כתיב ויתפלל אברהם אל האלהים וכתיב כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך, וביצחק כתיב ואל שדי יברך אותך וסוף דבריו בְּלָהַם, לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אלהים לאברהם, וביעקב פסוקים רבים מבוארים, לא ארבעה ולא חמשה, עד עשרה ועד עשרים, אם אתה מן המשכילים עובר שכלך, מן וידר יעקב עד עשר אעשרנו לך, ותדע ותשכיל ברוב דעתך, מן ויאמר אליו מלאך האלהים עד ושוב אל ארץ מולדתך, ויש פסוק הרחיב לבבי, לולי אלהי אבי, ויש עוד פסוק מאיר מרחק, ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק, ובהגיע עתו להאסף, ויברך את יוסף, ושתם עיניו, והתחיל לברך את בניו, ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, וטעם הדברים, יברך את הנערים ואשר סוד הנבואה בלבו, יבין שַׁדָּיו לעבד להיות כרבו, ובמדרש קבלת מאמר המלאך בו נושע, כשהאדם ישן הגוף אומר לנשמה ונשמה לנפש. למדתיך חכמה מפנינים יקרה, אם לבינה תקרא, ובארתי ענין התפלה והתחנה, יחד ופנה, בחכמה ובתבונה, והודעתיך טעם לשיתוף המלה, מדבר בתפלה. והנה רוח גדולה, שם הודיענו דבור לא תענה, לכה אמין הנה, לכל המדברים האותיות בגרונם, חרב פיפיות בידם, וברוח הן קבועות, וחבשת להם מגבעות, בהם יחכמו כל בעלי אמונה, וידעו תועי רוח בינה, שם ענייני גלגל הכוכבים העליונים, כמים הפנים לפנים, ובדבור זה אזהרה לנודר נדרו, ולנשבע לאסור אסרו, לא יחל דברו, בהזכרת שם אלקים אחרים לא תטמאו, חדשים מקרוב באו, ומחרף ומגדף ונוקב שמו, ומקלל אביו ואמו, והתרחק מדבר שקר, ולקרות את שמע ערב ובקר; ומאמר שלישי אליו פונה, אל המקום אשר הוא חונה, שם תמלא מלות יום ראשון של חג הסכות לעניים נעימים, בסכות תשבו שבעת ימים, ואם הוא דבור תשיעי, ולכותבו שלישי אשא דעי, אמרתי אולי בזה יתגבר, משכיל על דבר, שלא נכתבו הדברות על סדר המאמרות, וטעם הדבר לכאורה, אין מוקדם ומאוחר בתורה, על כן אסדר אותם בענין הכשר, והדורים אישר.

בקשתי למצוא דברי חפץ אם יש פה הויה, דקה זכה ונקיה, ומצאתי כי מן הרוח יצאו מים חיים רבים ועצומים, ולמקוה המים קרא ימים, מן המים נמצאת בריאה פנימיה, את שלהבתיה, והם נקראים כתרים לאשר למטה מהם, וידי אדם מתחת כנפיהם, כאדם הפורש כפים, אל אל בשמים, לא כפי בשר ודם אלא כף זכות וכף חובה, פרושות, ומפליא לעשות, בהכינו אותם לקבל ממנו אמת הנה ואמת הנה, ויהי ידיו אמונה, בהם יפעל באין כלי ומי יבין סודו, וחפץ ה' בידו, סודות במים ובאש נמתקו, עליהם נאמר כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יָזֹקּוּ, ומוצא הכסף המי"ם ומקום הזהב השי"ן, והמשכיל יבין, שם צורת עגל מימין, ופתי יאמין, על כן אמר בענין טהרה, ויקחו אליך פרה, לפי שחטא ישראל בעגל וכבודו בתבנית שור המירו, ושלח את בעירה, ובאש שלם לכפר על מעשה בנה ומעלו ואשמו, בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, שם פירש ענ"ין כבד את אביך ואת אמך, באמרו למען יאריכון ימיך, ובו יסוד שלום קנים, לא תקח האם על הבנים, ולבסוף ספרים ומזוזות שערים, ופתוח תפתח את ידך בנדבת רעיון, לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון, ולקחת אשה להוליד בנים ובנות, לכל בניה ובנותיה מנוח, זכרים לנקבות ונקבות לזכרים, ישבו ישרים, וטהרת טמאים במים חיים, והייתם נקיים, ומי כיור גם הם, ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם, ובגדי כהן לבנים, שיכנס בהם לפני לפנים, ועבודת יום הכפורים, והוצאת רֵעַ ועמית במקחו וממכרו, כן יהיה דברו.

והמאמר הרביעי כנגדו, כי טוב ה' לעולם חסדו, שם לקו במים מרכבות פרעה וחילו, אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, אז שבחו העמוסים מני מעַיִם, ה' על המים, כנגדו כח הנפש

לשמות שואפה, מים קרים על נפש עיפה, ובו כח גלגל צדק ועניניו, והיה צדק אזור מתניו, ואם גלגל שבתי לעלות עליו העפיל, השפלה הגבה. והגבוה השפיל, ואם הוא דבור חמשי כתבתיו רביעי לענין נכון, הוא מרומים ישכון. ומן השמאל צורח גור אריה, עבד אביך אהי"ה, שם סוד לא תכלה גלה, כי לה' מגיני ארץ מאד נעלה, ובו יסוד מלות שחיטה וכסוי הדם בעפר ושרפה פגולים ונותרים והזאת דמים, ומלא חפניו קטרת סמים, ובגדי זהב לשמש בהם במון, דבר המלך נחוץ, וללי אם בפסח ידוע הוא, על מצות ומרורים יאכלוהו, ונא ובשל, בשבעו בושל, ובצלי אש ונסוך היין ועשאת נגעים, ומאכלים רעים, טרפה ונבלה, לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה, והתפלה ביד כהה וקלילת כפי נשים, אשר החזיקו במבושי אנשים, ושונא אשתו אשר לו יעדה, וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה, ואשת יפת תאר יפה ונעימה, כי תצא למלחמה, ומיתות בית דין, ואסור מעביר בנו ובתו באש וקוסם קסמים, ככל העמים. כנגדו מאמר חמישי לפי משפטי, לבך תשית לדעתי, וכח גלגל מאדים שם אמזה, מן האדום האדום הזה, וכח נפש האוכלת שם תמצאהו, כל עמל האדם לפיהו, ושם מצות יום הכפורים לענות נפשותיכם, מערב עד ערב תשבתו שבתכם, ואם הוא דבור שני, וכתבתיו חמשי, שער סגור בסודי, קמתי אני לפתוח לדודי, עוד יש לימין ושמאל ענינים, כאשר קבלנום מפי זקנים, אנשים חכמים ונבונים, כי הם נקראים אחרים, בעשרת הדברים, ביום דבר ה', לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, ובמקום אחר נקראו הרים, ובעבורם היו עובדים העמים, את אלהיהם על ההרים הרמים, ושם סוד הלבן והאדום, וקנו לב והבינו, אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, והשחור בכלל האדום וראיה ברורה ומזקה, שאי שחור אדום הוא אלא שלקה, ובמדרש שיר השירים בענין המשכן תמצאו ראיה ברורה כמאה, שהצבעונין תבנית ודוגמא, כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה. המים אינן מכבין את האש, והאש אינה לוחכת את המים, ועפתן זה בזה ועשה מהן שמים, הם כסאו וכן כתוב על יד נביאו, כה אמר ה' השמים כסאי, בהם חקוקים שני אלפים לשמוע תפלתי, עליהם אמר הנביא ה' שמעתי שמעך יראתי, וזהו שאמרו בקבלה, אזנים כרית לי, אין האזנים של מעלה כרויות אלא לשמוע תפלה. שם ראש דברו אמת נקרא בתורתנו, כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, מוכתר בישראל, ורבותינו רמזוהו במאמר בתפילי דמארי עלמא מה כתיב בהו, וזאת היתה כונת שלמה באשה וחילה, אשת חיל עטרת בעלה, ונכתב על יד יקותיאל, מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל, ואנף אהליך כאנף אזכוע והוא מלשון בְּהִלּוֹ נרו, לא נפל דבר אחד מכל דברו, ושם סוד השבועה גלה ולא כסה, באמרו לא תשא, ובדבור זה יסוד ובשמו תשבע, ותפלה בין עיניך ולכלול מנחת קרבנות, ושמן המשחה תדרוש, כשמן הטוב על הראש, ולא תקרחו קרחה בראשכם, ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם, וכתובת קעקע לא תתנו בכם, ושם מצות קיום שבועותיכם ונדריכם, והיוצא מפיכם, ובל תקיף ובל תשחית ולא תכיר פנים, והדרת פני זקנים, ועבד נרצע באהבת אדון אשה ובנים, ומאמר ששי כלב לקראתו, ואת יקר תפא"רת גדולתו, ושם במתן תורה ליהודים היתה אורה, ואם הוא דבור שלישי כתבתיו ששי לבאר סודו, כי נשגב שמו לבדו, וכח גלגל חמה שם תבקשנו, ומצאת כי תדרשנו, ועל כן נקרא מזרח, והוא כחתן יוצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח, ואמרו בבראשית רבא, האבות הן הן המרכבה, כי הדבק בדבר גם הוא אליו יחובר, הם הגדו"לה והגבו"רה והתפא"רת, והיה לכם למשמרת, הם הם חסדו ופחדו ורחמיו, המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, ואל הענין הזה רמזו רבותינו באמרם המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, שלום על ישראל. עניני החסד נפלאים, כי מימין מן המקדש המה יוצאים, עליהם נאמרה נבואה ידועה, ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה, וסוד פחדו אי זו עין ראתה, וזרוע ה' על מי נגלתה, ואין כל נביא וחוזה, שיאמר ראה זה, וסוד רחמיו הרצה לענו, כי מצא חן בעיניו, והרחים והמוסף על עניניו, כי קרן עור פניו, והוא הנקרא עץ החיים, בלבו נטיה בגוים. למטה מהם שני עמודים, בקנה אחד משוקדים, אחד מימין ואחד משמאל עומדים, הם נצ"חו והו"דו, אשר מלא ידו, רבו ענינים וסודות

עמוקים לעמוד הימיני, ואלה לעמוד השני, שם לוחת כבש מימין עומדת, הבהמה היורדת, ובדבור
לא תגנוב נרמז עניינו, כבש הוא מקריב את קרבנו, כתבתיו שביעי ואם הוא שמיני לפתוח ולא
לסתום, להולכי תום, וכח גלגל נוגה תמיד בגבולו, ונוגה כאור תהיה קרנים מידו לו, ישישו מעי
וישמחו רעיוני, בבלי עמדה במישור במקהלים אברך ה', אשרי המדבר ואוזן שומעת, טוב טעם
ודעת, שם מלות שעטנז, וגדילים, ומלילה, ולא תגוז בכור עזים ורחלים, ועמו מאמר שביעי כלשב
בגחל אשו, ונפשו קשורה בנפשו, משם לקו בכורות מצרים בפסח בלילה הראשון, ומה יוסיף לך
לשון, ולא הלילה אוסם עבודת הלאן, כי לא לרצון, וכשה תמים ענה כהם, ויך כל בכור בארצם
ראשית אונים באהלי חם, הבן זאת הפעם, אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם, ופסוק בתורה כתבו,
ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא. ואל השמאל לורח שור נוגח, היורדת היא למטה, שם
תמלא דבור לא תחמוד ובאורו באמרו לא תחמוד בית רעך לא תחמוד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו
וחמורו, וסימן זה שמור, משלשי רגל השור והחמור, שם לוה לור אשר אין בלעדיו, לא תחרוש בשור
ובחמור יחדו, ולא תעבוד בבכור שורך תזהיר קהלו, בכור שורו הדר לו, ושלש רגלים לבל תאחר, הלא
ידעתי כי בוחר, ועבד ואמה הכנענים, מכל לשונות הגוים, ואם הוא עשירי אני כתבתיו שמיני ולא
השגתי, חטאתי ולא התמהמהתי, ומאמר שמיני הקרב אליך, הוד והדר תשוה עליו, שם מלות שמיני
של חג לשמחה, ונסו יגון ואנחה, ועד כאן לפי דעתי עלתה הנבואה, מרחוק ה' נראה, וכח גלגל כוכב
משם יוצא, והשכנה מאין תמצא, ואדנים לעמודים אדן לעמוד מיוחדים. מבין
שני העמודים נמשך נהר, היורד מן ההר, כעלה השמים לטהר, עליו נאמר בהבטחת גאולים,
והניף ידו על הנהר בעים רוחו והכהו לשבעה נחלים, ובאמרו והדריך בנעלים, רמז לעולי רגלים,
ודומה לדברים, שבשיר השירים, הוא הנקרא עץ הדעת טוב ורע, אשר בו פרי עץ זורע זרע, מכוין
פעולותיו לעומת מחברתו, ויצא האדם לעשות מלאכתו, ומשם ישתנה מנהגו של עולם ומקרה
יקרנו, אל כל אשר יחפוץ יטנו, ושם דבור לא תנאף, ועניינו, לא יגרע מצדיק עינו, ואם הוא דבור
שביעי כתבתיו תשיעי לא להרחיקו רק להקריבו, למען ירוץ קורא בו, וממנו כח גלגל שבתי ואם
הוא על כל מערכים סובב לא ימות, פניו ממעל ושרשיו מתחת, ושם יסוד איסורי ביאה ועריות
והרבעה, ומלות יבום ידועה, וקדוש וערלה להרחיקה, ומלות פריה ורביה אל מיקה, ואכלו את
פרים, ומילה חז ובעל קרי ויד מזומן, יסד במקום נאמן, ועל ראש מוליא שם רע, והאונס והמפתה
נחלים אתה מותה, ומלוה כוללת כל עניני היתר ואיסור, לא תסור, כנגדו לפי קבלתנו, נעשה אדם
בצלמנו כדמותנו, שם מלאך נזכר בהגדה, לתורה ולתעודה, כך אמרו חכמי התושיות, והנה אופן
בארץ זה סנדלפון שהוא עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות, ושם לורח איל מזומנת למלוה ידועה,
בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה, והוא סוד האיל שהקריב לפניו אב
המונו, ויעלהו לעולה תחת בנו, אז יזכור לנו עקדת יצחק אבינו, כי ממנו נקח לעבוד את ה'
אלהינו, שם סוד פסוק שפר, הללוהו בתקע שופר, יקרה מפנינים מעותדת לקבל כל בריות, היא
מתהלכת בין החיות, אחת היא ומקבלת מתשע, תפתח ארץ ויפרו ישע, שמורה בכל וערוכה, ותשלם
כל המלאכה, שם פרש סוד שבת ברחשו, זכור את יום השבת לקדשו, ממנו כח גלגל לבנה, והוא
טעם ראשי חדשיכם, החדש הזה לכם, שם יסוד שמטין ויובלות ודין עבד עברי ואמה העבריה, שם
היה, ושאר כסות ועונה, ולפסול מן הכהונה אלמנה וגרושה וחללה זונה, ותרומות ומעשרות
ובכורים תמיד זכרם, כי נעים כי תשמרם, ואם דבר רביעי כתבתיו עשירי בדרך קרובה, ואתהלכה
ברחבה, כנגדו מן המאמרות לפי דברי, אשר יעבור תחת השבט העשירי, ומה שאומר בברכת ק"ש
זכור תמיד ואל תִּנָּשֶׁה, מלכותך ה' אלהינו ראו בניך בוקע ים לפני משה, ובמדרש שיר השירים,
מאמר נכון וקים, והיה הסוף משיבו כמה בים, רמו של עולם אני רואה בים, ואלו לא אמרו אלא
דבר זה דים, אלה הם שמונת ימי שבתותיכם, אלה תעשו לה' במועדיכם. אלה הם עשרה הדברות,

ועשר ספירות, ועשרה מאמרות, אלה החקים והמשפטים והתורות, אשרי איש מבין סודם, זאת תורת האדם, פקח עיני שכלך על דבר אמת, הכר נא לוני התותמת, ברוך שבחר בישראל להנחיל אותם תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כי חיים הם לכל מוצאיהם ולכל בשרו מרפא, ולא חיי העולם הזה לבדם כי חיי העולם הבא, לעתים רחוקות הוא נבא, בהפרד הנפש מארץ מגוריה, ושבה אל בית אביה כנעוריה, ובלאתה ממאסרה, תִּעְדֶּה עֲדִי יוצר פעלים, כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה, והסירה את שמלת בלויי העפר מעליה, כאלה נובלת עלה, והיה במקום השמן אשר בלה בשרה ועצמותיה, שמש צדקה ומרפא בכנפיה, ותחת שאת או ספחת או בהרת, עטרת תפארת, ותחת עול היגונים ומוקלותיהם, צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, ותחת היותם למשל ולשנינה, נהנין מזיו השכינה, בבאת הרוח אל אדוניו, ויקרא לה ותעמוד לפניו, ותחת פתבג תאוה אמולה, סעודה גדולה, ותחת משתה העמל ויין מכאוביו, היין המשומר בענביו, ותחת קבלות חליים רעים ומרים, יחליפו כח יעלו אבר כנשרים. והמטים עקלקלותם, להפר בריתם, חלקם במותם, בור שאון וטיט היון, יוליכם ה' את פועלי האון, על עזבם חקים ומשפטים, נכונו ללצים שפטים, אשר על שבר יקרה אותם, ירבו עצבותם, כי גורשו ממשכנותיהם, וגם צדה לא עשו להם. הגוף והנפש יריבון ביניהם (או שניהם), הנה יביעון בפיהם: הגוף ירים לפני צורו קולו, בכה ויתחנן לו: עפר אני בחיי קל וחומר במיתתי, מה פשעי ומה חטאתי, הלא את נפשי עכרתיני, הכרע הכרעתיני, ישנתי ותעירני, נרדמתי ותקיצני, נתבאת בבטני ואמרת אין רואני, שאי נא עון ומרמה, כי אנכי מופת המה, מי הבין מעשיהם, מי הקשיב דבריהם, והאמין להם, מאז בא הקץ סורי עפר שמי אלי, ישנתי אז ינוח לי, מאסתי שרות ושרים, שכיות חדרים, בחרתי תולעה ורמה, לשבת על האדמה, כעשתי מטות שן וסדינין המלויירין, לבא בנקרת הצור ובמחלות הקברים, מערת צורים ומחלה, כאשר בתחלה. הנפש משיב אמרים, ברוב דברים: כל ימי היו מכאובים, על שער בת רבים, הייתי בחשך ואפלה, נוטה בשמלה, מה אעיד ומה אדמה, המחובר לטמא, טמא, פתיתני בפתבגך ויין משתיך, הלחמתני בתענוגיך, העבדתני בחטאותיך, הוגעתני בעונותיך, הרויתני בחלב זבחי שקריך ופחזותך, האכלתני שה עולותיך, כאשך פרעה, ופניך הטויה, קומתך הגבהת בקהל אמוני, ואנכי הסתר אסתיר פני, שאלו נא כל בעלי חיים, עברו איי כתיים, מי בהם ראני, בדרך נחני, מי גלה ערוה ומי נפה, ומי פעל ועשה. יגישו עצומותיהם לפני הצור, זה קורא וזה עונה, זה יאמר לה' אני, וזה יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכנה. יושב על כסא מלכותו, מבין תבל בחכמתו, ישיב גמולם בראשם, קטון וגדול שם, כאשר צוו כך יפרעו, כאשר יחנו כן יסעו, זה את זה יחזקו, איש באחיהו ידובקו, אוי לאשר לא שמר דרכיו מחטא, כי יבא אל ביתו לעבוט עבוטו, כבולעו כך פולטו, מה בולעו בגוף ונשמה, ועפר מן האדמה, ופעם אחרי פעם יצרפנו כצורף כסף וזהב, הכלב אחר הלהב, ועליו תספר, חמת זוחלי עפר, ורמז לזה בהגדה תמצאנו, כל מעשה בראשית לדעתם נבראו, שאם המיתה הודיעם, נכללו בה הברכה והקללה, הראויות לתת לה, ואז ימות מיתה שניה, מה שהיה הוא שיהיה. ואשר להיות כבר היה, עד שיתלבן ויטהר וישוב לצורו, והימים הראשונים יפלו כי טמא נזרו, ועל המיתה הזאת ברך משה ברכות עצומות, יחי ראובן ואל ימות, ותרגמו אונקלוס הצלה ממיתה אחר חיי עולמות *) יחי ראובן לחיי עלמא ומותא

*) כתוב בס' הבהיר: „מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו, מפני שהצדיק היה רשע כבר לשעבר ועתה נענש, וכי מענישין על ימי הנערות, והא א"ר סימון שאין מענישין אלא מבן עשרים שנה ומעלה, אלא לאו בחייו אמרי, אלא דאמרי שכבר היה לשעבר, אמרו לו חבריו עד מתי תסתום דבריך, אמר להם צאו וראו מלה"ד לאדם שנטע גנו כרם ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח נטעו גדרו ופרצו ונקה הגפנים מן הבאושים ונטעו עוד שנית, ראה שלא הצליח גדרו נטעו אחר שנקהו ראה שלא הצליח

תכיינא לא ימוש, ומאמר מבואר אשר אין לסדים, לא חרב בית המקדש עד שנולד המשיח, וכבר עברו אלף קע"ח שנה לגולה, ואנחנו לא נדע קץ הגאולה ומשיח בן דוד לא נראה ולא נגלה, ובירמיה מאמר הגדיל תושיה, אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון זו מיתה שניה, ומאמר אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף הביני הבנה גדולה, ודע כי הַפְּלָא, והוא מסכים עם פסוק מבעית בביאת הגואל, הושע ה' את עמך את שארית ישראל, ועוד מלאנו מאמר נורא, בענין אז ישיר משה ובני ישראל את השירה, שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה. ועוד יש בענין תחיית המתים בגמרא תמלאהו, תחיית המתים כל יומא ויומא זמניה הוא, ואמר שלמה בחכמתו הנכונה, ותבונתו הנאמנה, ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה, ובפסוק אחר תמלאהו, ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו, ויש עוד פסוק מופלא, נסתר ונגלה, אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה, ועל זה היה משנה פעמים המיתה והאנחה, ופעמים החיים והשמחה, ואמרה עטרת נשים, ונתת לאמתך זרע אנשים, וענין איוב על עצמו בכאן תבינהו כלו, צדיק ורע לו, וענין שלמה רעיו עליו אם ברשע ורע לו תעמיד; פתוח אשר אין למיד, ובדברי אליהו בן ברכאל, יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, וסודו בקלרה אודיע, כל מקום ששנים חולקים ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע, השמר לך מאד ומעלם ושכר לא תטה, הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא, ובעונותינו שמענו שיש אנשים בישראל פורצי גדר ומחילה, בודים דבר מלבם להשליך אמת ארצה, ויראו ראשי העדים התורה, להוציא דבת התורה רעה, ולדבר על ה' תועה, לאמר שאין המצות רק מקלתם לשמור בריאת הגוף, ומקלתם לשמור ממונו, את כל רכושו אשר רכש מקנה קנינו, ומקלתם לשמור ישוב המדינות והעיירות, והכפירה ובארות, ואין לא לענש ולא לשכר, ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר, והכהנה רבות עד אין חקר, ישכר פי דוברי שקר, חשבו מחשבות, למלא להם סבות; למען עשות את כל התועבות, תעו אחרי חכמת היונים, והיו לאחור ולא לפנים, עזבו מקור מים חיים, פרקו עול התורה, באולת קשורה, וזאת לא זאת כי מפי ספרים ישכחו, חלק לבם עתה יאשמו, וכל אחד ואחד

גדרו ונטעו, עד כמה א"ל לאלף דור דכתיב דבר צוה לאלף דור וכו'," ומוסיף הרב מנשה בן ישראל בספר נשמת חיים: „אולם להתרת הספק הזה אמרו קצת שאין כונת עד אלף דור שיתגלגלו עד אלף פעמים אלא שמדה הזו נוהגת עד סוף העולם וכו' ואחרים אמרו שתכלית הגלגולים הוא להוסיף שלמות לנפש כדי שהאדם יעשה ויקיים כל מצות ה' וישתלם במעלה ובמחשבות וכו'." ויש ג"כ להוסיף עוד כי עולמות אין מספר ברא הקב"ה והארץ אחד מהקטנים ואולי ג"כ אחד מקטני הערך אם נשים לב שהשמש איננו מהכוכבים היותר גדולים הנודעים לנו. והנה אם נשכיל במעט השלמות שתוכל הנפש להשיג בעוה"ז ולתאותה לשלמות, נוכל לצייר בנקל כי כל העולמות הם לה כמדרגות להשגת השלמות האמתי שתוכל להשיג באחרית כל חייה. והנה השכר והעונש יבואו אל הנשמה בזה כי חיי כל עולם ועולם יהיו לה יותר טובים כפי מדרגת שלמות המדות והחכמה אשר קנתה לה בחייה הקודמים. ויהי מה, אין בידנו על הפרטים האלו ראיות ברורות הנראות לעינים, אבל יש לנו גם בזה לתת רבי רבבות תודות לתורתנו הקדושה שאינה קושרת דעותינו ונשארנו חפשים לשפוט כפי שכלנו על מהות נצחיות הנפש, ולא אכחד כי הדעת הזאת של הגלגולים להוסיף שלמות לנפש בעולמות יותר קרובים לשלמות כפי השגחה הנקנית לה בחיים שעברו לה, מאחדת באגודה אחת ובאמונה כל בריאות ה' ית' ואיננה מתרחקת מדעת חז"ל על להנחיל אוהבי יש, והיא הקרובה יותר לענ"ד לאמת, ולגבורת ה', ולאחדותו, ולמעט מדרכיו הנודעים לנו.

מ"מ.

בסברתו בוסר, ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, נמשכו אחרי חכמי מדי ופרס, ויון ותובל ומשך ותירס, חלילה לנו מן האמונה המגונה, שלש הנה לא תשבענה, ועוד אחת מלאתי און, וארבע לא אמרו הון, בחדוש בהשגחה וגמול, ערוך מאתמול, כמסורת בידנו מאבותינו, אם לא תאמינו כי לא תאמנו, ושפתים נעות בתפלה כאדם המדבר, נוטפות מור עובר, וכל מי שיש לו ספק בענין זה, מגואל הוא וניבו נבזה, ולא בא לידי כך אלא מתוך סברא שסבר, כי לא יעשה ה' אלהים דבר, והמאמינים יְהוֹלֵל, ומלין לצד עלאה ימלל, הרחיב (פה) על החסידים, ולעג על

היהודים מי יתן יחרישו ושתק, תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, האומרים שהעולם קדמון, לא נוצר ולא נברא, ובאותו שרה, וכדי לרמות את ההמון כתב משה בתורה, בראשית ברא, ואין השגחת הבורא מגלגל הירח ולמטה לא להיטיב ולא להרע, כי קצר המצע מהשתרע, ואין שכר לצדיקים ולא עונש לרשעים, והיו מאשרי העם הזה מתעים, ומאושריו מבולעים, ואין צורך לתפלה רק לטהר המחשבה, וירד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה, טובים מהם בני הנכר, אשר יש להם שכר, המאמינים שהעולם חדש ויש השגחה על כל נברא, ויש שכר לעושי מצוה ועונש לעוברי עברה, ואלה הם דבריהם וראיותיהם, ועצומותיהם למיניהם, אם העולם מוכרח להברא כבר נתחייבה קדמתו, ואם נמנע מלהיות אי אפשר מציאותו, ואם אפשר מי נושא אפשרותו, יבושו ממחשבותיהם, יפלו ממועצותיהם, ברב פשעיהם, הלא ידעו שאי אפשר לדעת איך יפעל הפועל פעולתו, עד שנדע אותו, ואם כן איך יחשבו לדעת איך היה הבורא נושא האפשרות הזה, אלא אם כן נראה לו בנבואה או במחזה, ודבר מבואר עוד, שאם כל הצריך לזמן הזמן יקדמנו, ולאשר לא עמל בו יתננו, נמצא הזמן מפריד בין הסבות ובין מסובביהם, חלק להם, אבל הנמצאים מכח תנועת הגלגל אחרים וקודמים, לאורך ימים, תגלה רעתם בפי' הפסוק מפי עליון לא תצא, כבושת גנב כי ימצא, כי החכם המכיר השכל בחכמתו, גם השכל יכיר אותו, ואם השכל משגיח בו ויזהירנו, ה' לא יעזבנו, והגמולים על ההשגחה נלוים, ויכלו באפס תקוה, והלא הם תמיד מזהירים, הנה הם אומרים, קנו לכם שכל כי הוא השלמות, הוא ינהגנו עלמות, ובמות האדם תשאר החכמה, והאדמה תשאה שממה, ואם כן כבר קנינו חיים לנפשנו, כי כל מצוה שהשכל מחייבה, אלהים בקרבה, וכן יאמרו שאין התפלה רק להזכיר תמיד במחשבתו, והמי יתן אל לבו, כי הוא היסוד הראשון, ואין יתרון לבעל הלשון, ויותר נאה מקובל רצוני, כי אין מלה בלשוני, ומתוך התפלה בשפתים כסל למו, חטאת פימו דבר שפתימו, וכל פוצה שפתיו נתן תפלה, וכל פה דובר נבלה, המפץ לו באמרים, וקול כסיל ברוב דברים, הלאל יסכון גבר בבקשתו, להציל נו מרעתו, ועל כן לא תועיל התפלה, אשר עשה לתהלה, עאכ"ו בקשות ותחנונים ולחשים, העניים והאביונים מבקשים, ולא ישאל החכם צרכיו, רק מפני ההמון הסכל, כי השקע לא יוכל, ומה יתרון לגוזל שינה מעיניו, ומעפעפיו תנומה, ויצא המדרש ויבך שמה, יקום בחצות הלילה להפיל תחנה ותפלה, ולהרבות שבח ותהלה, במלכו ובאלהיו ופנה למעלה, והיה כי ירעב ילחך עפר להשביע נפשו, ולצמאו יוריד על לחייו דמעות מעיניו מראשו, ישתה וישכח רישו, אם יקראנו לא יענה, אם יצעק אליו לא יענה, ומי שלא ישיגנו רעיון, איך יתארהו הגיון, ואשר אינו גוף ולא כח בגוף, איך נאמר לו עננו, קומה והושיענו, ומה מועיל לו באמרי ברוך אתה, מה עשיתי עתה, לא האמינו בברכה אשר בדברי רבותינו נזכרת, פעם אחת נכנסתי לפני ולפנים להקטיר קטרת, ויש לנו לדעת בִּלּוֹת מי שהברכות שלו, לבן אדם פעלו, ואמר לו שיברכהו, הלא דבר הוא, העירו

על זה ממחשבותיכם, כי לא דבר רק הוא מכם, ומאמר מאיר כוכבי שחקים, שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ואלו לא היתה התפלה רק הודאה לבדה, מרבים העם להביא מידי העבודה, ממה יתאוה לתפלת הצדיקים יותר משאר האנשים, כל העדה כלם קדושים, ופקח עיניך על מאמר מבואר ומחזה, כל זמן שישראל חוטאין עשה לפני כסדר הזה, ואילו לא נזכרו הברכות והתפלות

בדברי רבותינו הקדושים, הלא כתבתי לך שלישים, ספרים עשרים וארבעה, ומלאה הארץ דעה, כמו שמלינו פסוק מבואר לא תשאל איפה ואיה, ויתפלל בעדך וחיה, ומי יכחש כל האמרים והמקראות אשר על התפלה מעידים, אשר כתן המלך ליהודים, אוי לאוכל את בשרו, ועוכר את שארו, עקשי לבות, עושי מחשבות, נלוזי מעגלות, יושבי אפלות, בתמשכים נסתרים ה' מסך בקרבם רוח תועה, אוי לנפשם כי גמלו להם רעה, במחשבותם שגו ובדברם תעו, גם הַכְּלָיִם לא ידעו, בידי חכמי הגוים יחזיקו, ובילדי נכרים ישפיקו, ואשר אחריהם נמשכו, לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, עזבו דרכי התורה הסלולות, ילכו ארחות עקלקלות, והלא בענין נדרים שהם אמורים אם לא היו פיו ולבו שוים בעל הנדר, כל שכן ענינים אחרים, דברים שבלב אינם דברים, ובאמרם עבודה שבלב להתמיד ולא להקל אמרו, את משמרת ה' שמרו, והאמת תפתח שפתיה, ועולתה קפצה פיה, ולא היה תפלה רק הסכמה מקובלת לבעליה, לקחתי ואקרב אליה, הלא ההסכמה, תתן כח לכל אומה ואומה, ואין אונים עצמה, וכל הפורש מתקנה מקובלת בעמו, משא אשר יקרתו אמו, ידמה שכלו בשתי ידים, כי עשה יעשה לו כנפים, ע"א כ"ו תפלה תקנוה על פי החכמה, לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה, ומקובלת בהסכמה, מלבד מלוה ידועה בפסוק כבר, לא תסור מן הדבר, והאבות הראשונים קבעו להם זמנים, לבקש תפלה ותחנונים, ביום שחרית ומנחה, הנקראות עמידה ושיחה, ובלילה ערבית ידועה, הנקראת פגיעה, וכל הפורש מתקנת התפלה, בקדושיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה, ויאבד מקרב עמו, ולא יכירנו עוד מקומו, וכבהמות נדמו כל עניניו, ובמה יתרצה זה אל אדניו, ועונש המאביד שכלו נלמוד מן ההורג את עצמו, ושופך את דמו, שהדין נותן כן, אם על התפלל חייב, על העיקר לא כל שכן, ואם יעשו בפסוק רצון יראיו יעשה, ומשפחתם פשה תפשה, תשובתם בטרם אודיעם, ואת שועתם ישמע ויושיעם. וזאת לא זאת כי על תפלת רשות ונדבה, לא בהכרח ולא בחובה, כאמר זה וכל כיוצא בו, מאת כל איש אשר ידבנו לבו, ואם יבואו לפטור את עצמם בהתעסקם בחכמה, יעטו חרפה וכלימה, שאין דברים הללו אמורים, אלא במי שתורתו אומנותו, היא כמותו לבדה היא שמלתו, והמעמיד עצמו שלא יבקש מלפניו, ירא ה' ורע בעיניו, והשב ישיב לאיש גמולו, לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו, והפוטר את עצמו מתפלה חובה, בהדבקו בשכלו במחשבה, גם זה הבל ורעה רבה, אוי לנמשכים אחריהם ולדבריהם יפנה, יען היותם משענת קנה, ועתה לא עִמָּנוּ ריבם, רק עם משה רבנו וכל נביא וחוזה, אשר מחזה שדי יחזה, כותבי תורה נביאים וכתובים, כאחד עונים, ועם רבנו הקדוש אשר כתב המשנה, עדות ה' נאמנה, ועם רבינא ורב אשי כותבי הגמרא, מלות ה' ברה, ויתר רבותינו כותבי ספרי אגדה, כל כלי חמדה, שלום להם שלום למשנתם, יבא שלום ינוחו על משכבותם, אלה הם עדי ונאמני, אשר להם הריב לפני ה', ומודעת אני בהם כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם, והפועל שהכל פעלו, הוא יריב לנו, והשם ברחמיו ישיב אל דרך ישרה כל תועה, ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה, ויספוך עליהם לטובה את רוחו, ישיב המלך את נדחו, לא יטוש ה' את עמו, בעבור שמו, ויפתח לנו שערי חכמה, כי אנחנו הבונים את החומה, ויעזור ויסמוך אותנו ללכת אחריו ולשמור מצותיו, את עדותיו ואת חקותיו.

נשלם ספר שער השמים שחבר החכם הגדול ר' יעקב בר' ששת אל גירונדי ז"ל

אמן ואמן סלה.

וגם שם הקיד אחד מחכמי עמנו הנ"ל מן הסכמה, אשר לא ראיתי זכרו ברשימות הפייטנים, והוא ר' יצחק ברבי יוסף, אשר מצאתי ממנו התחנה הזאת בפי' תפלות ופיוטים כ"י שבידי, אדבר עליו אי"ה בלוח כ"י אשר לי.

אודה על חטאתי, בעוד בי נשמתי, ויראתי וחרדתי, מפני פחד ה'.
גבהות אדם שפל, אם יקחהו אופל, ואיככה יתעפל, מפני האדון ה'.
דרכַי אני ספרתי, ואת חטאי זכרתי, ועל ירך ספקתי, כי חטאתי לה'.
הה נפשי על יצרך, ואויה לי על שברך, העת יפקדך יוצרך, מה אשיב לה'.
ועד אן תלכי קרי, ולבושת תנזרי, שובי נא והוסרי, פן יחרה אף ה'.
זורי מתאותך, והרחיבי קרחתך, כי קרובה פקודתך, כי יום בא לה'.
חולי נא ונוחי, גם תהמי ותשתוחחי, ועל בצעך האנחי, אולי יחנן ה'.
טרם תפרדי, מגויך תנודי, טוב טעם תלמודי, ליראה את ה'.
יצרך אם יתמרמר, כבודך לקלון יומר, ודעי כי רע ומר, עזבך את ה'.
כמים לבך שפכי, פני בוראיכי, ועל טוב ועל רע ברכי, את ה'.
לדברי הקשיבי, ומעשיך תטיבי, ודמך וחלבך תקריבי, עולה לה'.
מלאו נקלה כסלי, מרוע מעללי, לבי דוה עלי, כי קרוב יום ה'.
נבזים וחדלי אישים, מספרים לטמון מוקשים, על מה אנחנו מחשים, לכו ונשובה אל ה'.
סורו נא והוסרו, ועל יצרכם תְּשׂרוּ, אולי תסתרו, ביום אף ה'.
עיניכם אל תרימו, ורגזו ואל תחטאו, ותבושו ותכלמו, כי חטאתם לה'.
פתי איך יתגאה, והוא פתאום ישאה, רואיו יאמרו אַי נְשָׂאוֹ ה'.
צעדיו שאול יתמוכו, בחשכה יתהלכו, בלתי את אשר דרכו, בדרכי ה'.
קרובים סהדיו ועדיו, להעיד על מַעְבָּדיו, ועל מכעיסיו ובוגדיו, תנופת יד ה'.
רום ובשר בארבם, עטפו חמס בקרבם, ואל יאמרו בלבבם, נירא את ה'.
שתו עצות לחטוא, ואמרו אין משפטו, להרשיע איש בהשפטו, חלילה לה'.
תְּמִים פוֹעַל עת יבא, במשפט עִם קרובו, לעות אדם בריבו, לא ראה ה'.
ישיב גוף לנשמה, אם עשיתי מאומה, לסלוח לי אשמה, לא יאבה ה'.
צוית סביבי צרי, להחטיאי באברי, את היית בעוכרי, לחטא לה'.
חמסי על יחידתי, כי מאום אשר עשיתי, בקברי אשר כריתי, יודע ה'.
קרב נא אקראך, אני שוכבת חיקך, חפצתי צדקך, לפני ה'.
בבור שאון הָשְׁכַּבְתְּ, ושם דומה שָׁכַנְתְּ, שנת עולם ישנת תרדמת ה'.
רמה היא אכלתך, בקברך ברוב תאותך, שם אמך חבלתך, כי בזית דברי ה'.
ברוב שכלך הִכְבַּדְתְּ, מלין ושוד הרבית, ואיככה אמרת, נקי אני מה'.
יום ממך נפרדתי, בצדקתי החזקתי, כי אל מקומי שבתי, לשרת לפני ה'.
יקרא אל שמים, מודד בשעלו מים, ואל ארץ אפסים, ונודעה יד ה'.

והצור פעלו תמים, יחברם כמו מימים, ואם ימצאו אשמים, אז יעשן אף ה'.
סעפים לא ימלטו, אך בשאול יחתו, לא לאדם ישפטו, כי אם לה'.
פתאים עדת אבירים, בעוד אתם גבורים, קחו עמכם דברים, ושובו אל ה'.
חנם תחנו אותם, המעבטים אורחותם, ולישרים בלבותם, היטיבה ה'.
זכרו והתאוששו, והתקוששו וקושו, ושובו ואל תתבוששו, כי אל רחום ה'.
קדוש ישמע לקוראיו, להחיות לב נדכאיו, וסביב ליראיו, ויחלצם ה'.

ושתי מחברות אחרות תקח מידי אשר מצאתי כתובות באצבע החכם הגדול ר' שמשון כהן מודון, העתיק הראשונה בעיר פיזא' ממודינא בבית מדרשו של הנעלה ר' שמואל פורמיגייני ביום ה' ניסן התע"ג, והיא כתובה אחר הפתח שעשה רשכ"ם הנ"ל לס' קול יהודה, והשנית בראש ס' Las Excelencias y calunias de los Hebreos להחכם ר' יצחק קרדוסו.

קינה על פטירת גאון הדור הר"ר יוסף קארו ז"ל בעיר צפת חברה החכם השלם ופילוסוף אלקי הר"ר יהודה מוסקאטו נר"ו:

הורד גאון יעקב ואדר היקר — שדד. ואיך לא אספדה איללה
הה אעשה מספד וכבנות יענה — אבל בקול מר עד מאד אגדילה
כי קול נהי נשמע קצין עם נאסף — יוסף צבי עדיו אבוי אוחילה
אימה גדולה וחשכה נפלה — על כל-פני מזרח וכן הבהילה
כל-שוכני תבל לעת בו שלחה — יד שסעה אותו ולא הבדילה
כי בלעה את-כל-נאות יעקב. ועד — עפר פאר עמו אוי השפילה הורד וכו'.
תורת אלקים חי לחכמי עיר צפת — נפשו בטוב תלין הלא הנחילה
שמה לאור מחשך וחק משפט קהל — עדה בישראל כבר הגבילה
היה לראש משביר לכל-עמו. ומי — מינו בתורת אל אמת נשכילה
הוא העריך שלחן לבית יוסף. ושם — רמב"ם לאור. בו נשמחה נגילה
חן סערת חימה לעם-אל יצאה — בו עץ פרי עושה פרי הפילה הורד וכו'
איך יעלה כורת עלי מבחר אנוש — לא שגבה חכמה ולא הצילה
על-זה אני בוכה במספד מר ומ — עיני מקור דמעה בצר אזילה
לא אהנה פוגת לאנחתי. ואם — זאת תהיה לרי"ק ולא אזעילה
אקרא בקול גדול לעורר יללת — רועים ותמיד אחזור חלילה
איך אל-שאול הורד כרוב ממשח. אבוי — אזי מה-נדבר-בו ומה-נוחילה הורד וכו'.

ויהי כקרא איש אחד מבני השרים, ספר מעלות העברים, הנבאים לשרים, על כל העמים הסורים, אף כי המה בנים סוררים, וקהלת המוני הזרים, אשר נכלו בהם הצרים, חברו בלשון ספרדי, איש יהודי, כולל ומוסיף באיסורים, ה"ה הנבא הרופא הפילוסוף הדר דורו, יצחק קרדוסו נר"ו, לפקוח עיני העורים, ולאמץ לבות נשברים, וירא כי דבריו חרבות לזרים, מחבלים חבלים וצירים, נוססה בו רוח השירים, וידבר אלה הדברים:

1.

יִצְחָק בְּסִפּוּר מַעֲלוֹת עַמֵּנוּ
עַל־חוּג שְׁמֵי מַדָּע הֲלֹא הִלַּכְתָּ
וּמֵאוֹר תְּלוּנוֹת הוֹלְלִים הֶחְשַׁכְתָּ
וּבְרוֹב גְּאוֹנְךָ תַּהֲרוֹס קָמֵינוּ

2.

יָשָׁר מְסוּכָה אַתְּ אֱלֵי כַרְמֵנוּ
מַכְאִיב כְּקוֹץ עַל־שׂוֹנְאִים דָּרַכְתָּ
בְּרָבְרֶךָ הַנּוֹפְלִים סָמַכְתָּ
וַיִּפְּלוּ הַרוֹרְשִׁים מוּמֵינוּ

3.

אֶרְאֶה לְקוֹל הֶמְיַת גְּאוֹן מְלִיךָ
כִּי נֶגְדְּךָ מִתְקוֹמְמִים יָקוּמוּ
לִשְׁפּוֹךְ כְּמוֹ אֵשׁ נַעֲמָם עָלֶיךָ

4.

אַךְ עֻזְּךָ וּפְאֵרְךָ יָרוּמוּ
כִּי כַסְּנֶה תִהְיֶה מְנָת חֶבְלֶךָ
כִּי לַהֲבֵי אֵשׁ אֶצְלְךָ יָצוּמוּ א).

יהודה בריאל.

ויען ר' יצחק קרדוסו האגרת הזאת מוירונה בל' איטלקי מעורב קצת מל' ספרדי לרבנו יהודה בריאל:

Sempre fu singolar contento de studiosi quando loro fadigue sono lodate da i Sabij et approvate da Letterati premiando cosi alla Virtù, ò al desiderio de haverla. Io ringratio V. S. Ecc^{ma} il favor che mi fà en la sua exaltando nostra opera con la sua benignità accrescendo splendor all' assunto et honor all' autor. La intentione è bona in disfar le calunnie et recitar l'eccellenze d'un popolo sempre perseguitato e sempre costante, e lascio loco à mos culta pena.

Dr. Isach Cardoso.

Verona 6. Ottobre 1679.

16.

Schreiben des Herrn **Dr. J. Levy** in **Breslau** an Herrn **Ignaz Blumenfeld** in **Wien.**

בעז"הי ברעסלו יום ו' ז' דחנכה תר"כ לפ"ק.

זה השלשה ירחים חלפו למו מעת בלי מול יקרת כבודך, הלא בספרתי הראשונה, אשר כתבתי אליך אחרי עבור יום הבכורים זמן מתן תורתנו, בו הופיע האלהים מהר פארן, אתה מרבבות קדש ויאמר יהי אור. ויהי אור אם דת יפעת עולם להפיץ כל עב וכל ענן, אשר ישכון על בית יעקב, ולהאיר מחשכי תבל בקרני הודה, והיום באתי שנית אליך בימי שמחה ואורה, ימי חנכת המקדש, זכרון לתשועת ישראל בעת ההם, בנטות האלהים שנית ידו בימי החשמונאים, אשר גברו על אויביהם היונים, ויגרשום מהסתפח בנחלת ה', ומהתעות את עדת ישרון בהבלי העמים ובשקוציהם. ואל מול פני המנורה יאירו היום שבעת הנרות עיני

א) אמר המ"ל כוונת המשורר לומר כי להבי אש לא יוכלו לו ולא ישרפוהו, כמו שהסנה איננו אֻכָּל, והנה להבי האש יצומו אצלו ויהיו בתעניות ובלא אכילה.

ה' המה משוטטות בתהלוכות תבל ובכל מקריה עד אפסי ארץ. — ותהי זאת לעֵדה, כי לכל בני ישראל יהיה תמיד אור במושבותם ונר לרגלם דברי אל חי. — והנה זאת תפארת תורתנו לעיני העמים, כי אף אם יחפשו בה חפש מחֻפש, אם אים להימין או להשמאיל. בכל זאת מוקדותיה לא תמוטינה, ועמודיה לא יתפלצון. כי מורשה קהלת יעקב לדור דור, עץ חיים היא, פרי ישוה לו, בעדן נטע האלהים. ומימיו מן המקדש יוצאים, נהר פלגיו ישמחו קדוש משכני עליון, והיה פריו למאכל ועליהו לתרופה, כל אוכליו לא יאשמו, רעה בל תבא אליהם, כי מלאכי אלהים סביב יחנו, לשמור את דרך עץ החיים, וכל ההולכים בה לא יכשלו, וכל אוהביו שומר ה', כל אשר יערב לבו לגשת אל הקדש פנימה, להתענג על ה' ולאכול נחלת יעקב, ואכל וחי לעולם. — ונכחו ישגא אף יפריח עץ הדעת טוב ורע, נחמד למראה וטוב למאכל, לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשים יבכר. כי בערוגת חמד מַטעו, ועל מים רבים הוא שתול, מי התבונות, באר חפרוה נבוני ארץ כָרוה חכמי עם ועם. — והיה כל איש חכם לב, אשר ישרה נפשו בו, את דרך החיים לא יעזב, רק תורת אלהיו היא מֻעזו לא ימוש ממנה, ויראת ה' היא אוצרו, ונפשו שוקקה לאכול גם מפרי עץ הדעת לדעת בינה לעתים, הוא יאכל ככל אַות נפשו, ויתענג על רב טוב, אשר חלק לו ה' בבינה במועצות ודעת, אך לכל בוגד ופתי מֵעקש דרכיו, אשר יעזוב מקור מים חיים מקוה ישראל, אמר האלהים, לא תאכלו מפרי עץ הדעת, פן תפקחנה עיניכם, והייתם חכמים להרע ולהטיב לא תדָעו. — „הנה כמו אור בידי עִוֵר עינים, לא יאיר לו אבל מסביב תלהטהו: כן בוגד בתבונות רעה לו כפלים, אם לא נכון לבו כי ישקיתו מעגלהו". —

אמנם ידידי הקורא, אמנם ידעתי כי הוגעתיך עד הֵנה במאמרים אין בהם חֵפץ, ותגדף בדבריך אתי קשות, תזכה בשפטֶך: „הלמשול משל באת היום, אם בַר בשירים אתה? משלך לא ערב לי, ושירך לא לרצון!" — והנה אף אני אשיב אמרי לך, לא לשום בשדה המליצה באתי ולא באלה דרכי, אבל ארשת שפתי להגיד כי התורה והתבונה, תורת אֵל חי ובינת אדם, אחיות תואמות הֵנה, וממקור החכמה בת שנים יצאו. ברוך הגבר אשר יאחז בזה וגם מזה בל תרפינה ידיו, ושומר תורה ואוהב דעת אחריהו, לכן כל נפש ישר תחפוץ באלה, אשר יעמלו בעומק בינתם, ייגעו ולא ייעפו לעלות רום שמים אל שיא הררי קדם ולחפור את מורשת

נחלת אבותינו, אף אם לפעמים יכשלו בהליכתם, ויעיז לבם להסיג גבול עולם, אשר גבלו ראשונים, ולחזור אחרי עשתנותיהם, ואשר מדע שכלם לבם הולך, שבין לילה היה ובין לילה אבד — כי מי יאמר זכיתי לבי, ובכל יגיעי לא ימצאו לי עון? —

ואולם בתעות לבב חכם אחד, אשר אמת חפץ בטוחות, והוא למראה עיני שכלו ישפוט, ובא רעהו וחקרו, ויאמר: לא כן דברת, סורה מני אורח אשר אַת ברגליך, הטה מני דרך אשר השבת למשפט, כי לא טובה היא בעיני רבים וכן שלמים! — הנה אם כה ילָחמו חכמים בשער, אשר עיניהם לנוכח יביטו, האמת מגמת נפשם והאמונה אזור חלציהם — או אז חכמה בחוץ תָרן ועל פני כל העם תִכָבד, כי איש יחד פני רעהו, ויש שכר לפעלתם מאת תוכן לבות ה'. — אך אלה בני אדם יושבי חשך וצלמות, לא ידעו ולא יבינו, לא דעת תורה ולא בינת אדם להם, בחשכה יתהלכו, והיה במחשך מעשיהם ילעגו על דבר ה' ומתעתעים בנביאיו, ומתקדשים ומטהרים לעיני העם, בדבר תועה על כל חכם לב ונבון דבר לאמר: „ארחותיהם עקשים ונלוזים מעגלותם, כי כל האיש, אשר לו חלק בבינה, לא נאמנה את אל רוחו!" — כן המה היו במורדי אור החכמה, ונוגה התבונה לא יאיר להם, הם המושבים להשכים את עם ישראל תורת אל חי, הוי רועי האליל העִוְרֵי עינים ירעו את הצאן? לכן כל פעלם מאפס וכאין נחשבו בעיני כל ישרי דרך, המפלים בשלום עמם ומבקשים טובתם כל הימים. — אך תלאה לשוני להכביר במלים כאלה, והיום הזה טרם אחל לדבר דברי אשר חנן אלהים אותי, הנה בשורה בפי מולאת, כי זה כחמשה ירחים יצא מתחת מכבש הדפוס ספר אחד יקר מאד, בו דברים רבים טובים ונכוחים למבין, חברו איש גבר חכם בעֹז הרב החכם הכולל המפואר מו"ה אברהם גייגר נר"ו *) והנה לא באתי היום לשום עין בקורת על הספר הזה כלו, גם לא על קצהו — ואולי אעשה זאת ברצות האל בימים הבאים — אבל יש את נפשי להעיר על זה הספר ומחברו יגלה בו לפעמים רבים עומק בינתו הן בכתבי הקדש, הן בתלמודים ומדרשים, ורובם מלאים חן ויופי, מיוסדים על אַדְנֵי השכל ומוסדות החקירה הישרה, ורק איזה לקוטים מפתיחת הספר אשימה פה נגד עיני הקורא.

בפתח דבריו ידבר החכם המחבר נר"ו בלשות לשונו על קורות התרגומים, אשר נתחברו בימים הקדמונים בלשונות שונות בארמית יונית ורומית, וגם על

*) Urschrift und Uebersetzung der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der innern Entwicklung des Judenthums. VIII. u. 500. S. Breslau, 1857. Verlag v. Julius Hainauer.

חכמי המסורה ידבר בטוב טעם ודעת, חכמי הטעמים ממאה הששית למספרם והלאה בקרו להם התרגום המיוחס לשבעים הזקנים, לדרוש אותו ולעבוד בו, ולהעתיקו מלשון יונית אל לשון רומית הנדברת כעת, ואל מקור כתבי הקדש בשפה העברית פנו עורף, כי ידיעת לשון הקדש אבדה מאתם, ולכן נשתבשו בשגיאות אין מספר. אבל חכמי ישראל, הם העתיקו לשמור את כתבי הקדש מכל שגיאה וזדון, ולדרוש כל אות ואות וכל נקודה ונקודה, לבל תשתכח התורה ולבל יעבר בה עט סופרים זדים לחללה. — אך הדבר הזה נראה זר בעיני המחבר הנ"ל — ואשר כבר חקרו עליו רבים בישראל ובאדם — כי תרגום של השבעים ונוסח השומרונים (הכותים) אינם מכוונים כידוע אל נוסח כתבי הקדש, כאשר העתיקו אותם חכמי המסורה, ואף תרגומי עקילס היוני ואונקלוס ויונתן וכולי, גם הם עזבו לפעמים בדברים מעטים את נוסח הספרים אשר בידינו! והנה על הדבר הזה ישב המחבר נכון קוטב דבריו: אף אם חטאו מוקרי הטעמים הקדמונים, דבריהם הועם על חכמי המסורה והתלמודים, באמרם כי הם קלקלו יסודי הספרים — ולהפך נדע בבירור כי חז"ל הבינו הלשון על עומקו — בכל זאת גם אתנו להודות, כי שָנו גם אלה חכמי זמננו, אשר יאמרו, כי מיסדי התרגום של השבעים, אשר הוא ישן נושן לא ידעו בטיב לשון העברית, או היה להם מקור משחת אשר ממנו העתיקו. הכוכל לדמות, כי אלה הזקנים אשר ממני יהודה ילאו ואשר נבחרו למלאכת ההעתקה מלשון אל לשון, לא יבינו בדברים דאפילו בר בי רב דחד יומא ידע להו? —

לכן יבחר לו המחבר נכ"ו דרך אחרת, ר"ל „בתחלה נצטרך לחפש אחרי קורות הדעות והנימוסים אשר היו נהוגים בימים הקדמונים בקרב אחינו, ואך מזה נוכל לשפוט על קורות כתבי הקדש והעתקות בלשונות שונות".

שרשם של הצדוקים והפרושים יחשוב החכם המחבר, נמצא כבר בכתבי הקדש. הכהנים החשובים, אשר נבחרו כבר בימי דוד והמלכים הבאים אחריו, הם מבני צדוק, אשר היה בעוזרי דוד, אולם אביתר נדחה ממנו, וכן הוא אומר (יחזקאל מ"ד ט"ו) והכהנים הלוים מבני צדוק וגו', וזרעו של צדוק הם שהחזיקו בכהונה גדולה, ואחרי אשר שבו בני ישראל מבבל בימי עזרא וקיעתו היו הכהנים הגדולים ראשי העם, כי אחרי זרובבל ונחמיה הפחה לא נמצא זכרון מרשות אחרת, אך הכהן הגדול הוא היה הראש, והם הצדיק אשר נתיחס בו שמעון הכהן הגדול כנודע, וממנו נחשב הם משפחה וכו'. והכהנים האם וקיעתם לקחו גדולה לעצמם, והם היו גדולי המשפחה מושלים וראשים על העם (Aristokratie). — אולם מקור הפרושים הם אשר נבדלו מטומאת עם הארץ ושרשם כבר נמצא בימי עזרא ונחמיה. וכן יפרש החכם המחבר נכ"ו מזמור אחד (תהלים קי"ג), דל ואביון

הנזכרים שם הם כנויים לאלה הכהנים אשר נשאו לשבת אצל הנדיבים ר"ל מלכי עמים, אשר הם נדיבי עמו ר"ל המושלים על עם ישראל וכו' ע"ש. (צד 27.)

והנה גם אנכי הנעיר אענה חלקי בזה. בתחלה אומר כי לדעתי צדקו דברי חז"ל, אף כי לא נמצאו רק בברייתא חיצונית (אבות דרבי נתן פרק ה') כי כת הצדוקים נוסדה בימי אנטיגנוס איש סוכו, אמנם בתחלת ימי בית השני, אחרי מות זרובבל ונחמיה הפחה עד שמעון הצדיק והוא בכלל, היו הכהנים הגדולים גם ראשי העם ושומרי התורה, אך אחרי אשר נאסף הכהן הגדול הזה אל עמיו, והניח אחריו בן עודנו נער בימים ושמו חוניו השני (Onias) אז מלא את מקומו בכהונה גדולה אליעזר, אשר בימיו היה אנטיגנוס איש סוכו. ואז נחלקו הממשלות בישראל, אליעזר היה הכהן הגדול, ואנטיגנוס היה ראש הזקנים הם הסנהדרין. ומתלמידיו של זה השני היה זרעו של שמעון הצדיק, אך אינם דומים בצדק וביושר אל אביהם והם הצדוקים. (וע' מה שכתבתי באגרת הקודמה על אודות השם צדוקים, כי לדעתי נגזר מן זכא בסורית שהוראתו כהוראה גבר, נצח, וכן הוא גם ביונית ורומית virtus ἀρετή, פירושם הראשי גבורה, ויתכן ג"כ שמזה המקור נתהוה הכנוי לשמעון הצדיק, שנודע מעשה תקפו וגבורתו אשר עשה לבצר חומת העיר ירושלים וליפותה, גם מיוחס לו מעשה האסיפה לכתבי הקדש וע' בן סירא פ"א וכו') וכן דעת חז"ל נוטה, כי מימות שמעון הצדיק ואילך כמעט כל הכהנים הגדולים היו מהצדוקים, אשר הם ז"ל הזכירום לגנאי, (ע' יומא דף ט' ע"א שכולם לא הוציאו שנתם, ומונה ג' מאות, וירושלמי שם מונה פ' פ"א וכו' וע' גם בתוס' שם ד"ה ולא שימשו). וכנודע נעשה אח"ז חוניו בן שמעון הצדיק לכה"ג, אחרי מות אליעזר ובא אחריו מנשה. והוא חוניו ידענו מה היה לו, כי היה איש כילי וכליו רעים, ויאסוף הון רב מהמסים אשר גבה מהעם, בפקודת מלך מצרים תלמי השלישי (Ptolemäus Evergetes), ולא נתנם אל אוצר המלך. וכמעט קט הביא רעה על עם ישראל מחרון אף המלך עליהם, על אשר לא באו המסים אל אוצרו, לולא חלה פניו איש אחד אהוב לעמו ושמו יוסף, והנזכר כל זה בארוכה בקדמוניות (Jos. Ant. XII. 4). — וממקור הפרידה הזאת נמצא גם הזוגות, אשר ראשוניהם כנודע היו שני יוסף, האחד היה הנשיא והוא הראש אשר היה ידו עם הכהנים הגדולים, כי נבחר מביניהם, והשני אב בית דין והוא היה נבחר מזקני העם, אך אחרי מלחמת החשמונאים אלה האחים בני מתתיהו הכהן היו שני אלה הכתרים על ראשיהם, והיה אחד מהם נשיא כמו מלך בעם וראש והשני כה"ג. — ולדעתי הושר בימים האלה המזמור (תהלים קל"ג) מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד וגו', ר"ל כמה טובה גדולה לעם ומה ינעם להם, אם אלה שני הממשלות בידי האחים האלה, האחד כמו מלך מושל בעמיו, והשני כהן גדול משוח בשמן המשחה, והם בשלום וברעות, ובדרך

מליצה יכנה המשורר את האחד בשם ראש (ופירושו גם ראש העם) והשני והוא הכה"ג יכנה בדרך שירי הזקן זקן אהרן, ואומר מה טוב ומה נעים, אם האחד ישפיע על חבירו מגדולתו, והוא בדרך דמיון כמו אם יריק משמן משחתו עליו ואם ימנע השמן מנשיא העם, אם ינטל כתר נשיאותו מעל ראשו אז יֵעדר גם כתר כהונה מחבירו, ובכל זאת שניהם, ר"ל הראש והזקן הם בגוף אחד כי אב אחד הולידם.

ולפי דברינו אלה יתבאר גם המזמור שזכרנו לעיל (תהל' קי"ג) אחרי אשר נקדים עוד הקדמה אחת, והיא הכרחית מאד לענינינו. הנה במזמור שלאחריו (הם קי"ד) מזכיר המשורר יציאת מצרים „בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו וגו', ויציאת מצרים האמור כאן דוחק מאד לפרש שמוסב על הגאולה מתחת יד פרעה בימי משה, כמו שחשבו המפרשים, הא' מה ענין יהודה שזכר כאן, הלא בימים האלה לא נחלקה האומה הישראלית, גם לא היה אז לשבט יהודה יתר שאת כדי לכנות כלל ישראל בשם יהודה, הב' מה ענין לקדשו, ממשלותיו? הלא לא באו תיכף ומיד אל המנוחה ואל הנחלה, ובית הבחירה לא נבנה עד ימי שלמה. ואף כי בשירת הים (שמות ט"ו י"ז) נאמר ג"כ כמעט בסגנון הזה „בהר נחלתך", „מקדש", זה נאמר בדרך נבואה כי מזומנים הם לבא אל ארץ ישראל ולבנות בית המקדש מה שאין כן כאן, ועוד יש דיוקים רבים ומאהבת הקצור א"א להזכירם פה, — לכן נראה לענ"ד ברור כי המשורר הנ"ל מסב דבורו על גאולת מצרים השנית אשר היתה בימי תלמי הרביעי מלך מצרים (Ptolemäus Philopator). והוא היה מלך אכזרי מאד, והרג הרבה אלפים מבני ישראל, אשר היו כבושים תחת ידו, וחשב להעבירם על דת, ואלה אשר מאנו להקשיב לדבריו אלו ענה בענוים רבים, ומכרם לעבדים ולשפחות [1] כאשר נדבר מזה עוד להלן, ואך אחרי מותו אשר הניח יורש עצר (Pt. Epiphanes) והוא עודנו רך בשנים אז עלה אנטיוכס הגדול מלך הסורים על ארץ ישראל והביא אותה תחת ממשלתו. והמלך הסורי הזה הטיב מאד עם היהודים, גם נתן מאוצרו נדבות להקריב בבה"מק, וקרא חרות גם לאלה אשר כבר נמכרו מקודם לעבדים ולשפחות. [2] ובזה נגאלו בני ישראל שנית מתחת סבלות מצרים. ועל פי דברינו אלה יתבארו היטב דברי המשורר, אשר לדעתי חי בימי החשמונאים עשרים וכמה שנים אחרי החרות מעבודת מצרים אשר אולי ראה גם בעיניו „בצאת ישראל ממצרים" (גם שנית מממשלת האכזרים האלה, אשר קשתה ידם עליהם) „בית יעקב מעם לועז" (בזה השם יכנו תמיד חז"ל לשון יוני, (ע' מגלה דף י"ח ע"א. וע' גם ישעי' ל"ג י"ט) כי לשון יונית היה להם בימים ההם יתר

1) III. Maccab. Cap. 3. s. weiter.
2) Jos. Ant. XII, 3, 3.

רעה, „היתה יהודה" (ר"ל שבט יהודה יושבי ארץ כנען) „לקדשו" עבודת ה' (נגד פסילי היונים אשר הכריחו אותם לעבדם) „ישראל ממשלותיו" (או שהכנוי מוסב על ראשי ישראל, אשר היה להם כעת ממשלה על עמם בפקודת המלך הסורי, או על מלכי הסורים עצמם המעידים לעם ישראל) — ואע"פ שאמר אח"ז מה לך הים וגו', הוא בדרך שירי כמו „ההרים תרקדו כאילים וגו', ודומה לזה (ישעיה מ', ד'.) כל גיא ינשא וגו', וכמו שאמר כאן ההופכי הצור אגם מים, כן נמצא הרבה בדברי הנביאים (ישעי' ל"ה ו', ז'.) כי נבקעו במדבר מים וגו', ומ"מ אף לפי דברינו אין להסתפק כלל, שבגאולה הזאת השנית של מצרים יעלה המשורר בזכרונו גם הנסים בגאולה הראשונה קריעת ים סוף ובקיעת הצור ע"י משה והכרתת הירדן ע"י יהושע ולוקח מליצתו משם — ובמזמור שלאחריו „לא לנו וגו' לשמך" (המחולל בעמים) תן כבוד, למה יאמרו בעמים איה נא אלהיהם [פי' האלהים אשר לא נראה לבני אדם הפך הפסילים] ואח"כ ילעג על אלה האלילים עינים להם ולא יראו וגו'. ומדבריו „כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם" נראה בפירוש, כי לא היו אז בני ישראל עוד כנושים תחת מלכי העמים, ולולא כן מי זה יעיז לדבר כזה במזמור שמושרו בפומבי, ולא ירא פן יֻודע הדבר למושלים, אלא ודאי שבימי הסרות של החשמונאים נוסדו אלו המזמורים, ואח"כ כופל ומשלש דבריו לקרא לבטחון וגם לברכה, הא' „ישראל" או „בית ישראל" והוא העם בכללו, הב' „בית אהרן" הם הכהנים החשמונאים וראשי העם, הג' „יראי ה'" כי הם עזרו להחשמונאים בני מתתיהו, כמבואר כל זה בארוכה בספר דה"י לחשמונאים והם אשר נקראים שם בשם חסידים וכאן גם בשם „יראי ה'," ובכללם גם זקני העם והסופרים 1) וכן במזמור שלאחריו אומר, יקר בעיני ה' המותה לחסידיו כידוע שהם מסרו נפשם אז בימי השמד והמלחמה על קדוש השם, ורבים מהם נפלו חללים בידי האויבים.

ונבא עתה לבאר הפסוקים שזכרנו לעיל (תהלים קי"ג) „להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו וגו'" נדיבים, הם נדיבי העמים אשר בתחלה משלו גם על ישראל. נדיבי עמו הם ראשי ישראל, הכה"ג וראש הזקנים, ומלת עִם השני נראה מיותר ובא ע"י העתקת הקריאה בהברה הארוכה של מלת נדיבים (2 im

1) συναγωγὴ γραμματέων . . . καὶ πρῶτοι οἱ Ἀσιδαῖοι . . I. Maccab, 7, 12. 13.

2) ואם יאמר איש בזה ויבחר לומר כי עם השני נפל בטעות ע"י עם הראשון שלפני מלת נדיבים או ע"י סבה אחרת הרשות בידו, ומ"מ השערתי שזכרתי בפנים נראית יותר, שהרי מצינו גם במקומות אחרים שמשווי ההברה נשנו הרבה פעמים אותיות או מלות אחרות כמו מריב בעל (דה"י א' ט' מ') הוא בעצמו השם מרי-בעל הנזכר שם. גם משווי תמונת האותיות נשנו לפעמים אותיות אחרות וע"י זה מלות אחרות. ורק אחת אציג הנה לדוגמא (רות ד' ה') „ויאמר בועז ביום קנותך השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה

ואח"כ בא בטעות בכתב ובדפוס וצ"ל נדיבים נדיבי עמו, ויהיה נדיבי עמו הפעול למלת להושיבי, ופירושו הקב"ה הרים דל והאביון שזכר בתחילה, הם ראשי עם ישראל, אשר כאין היו נחשבים מחמת מלכי העמים אשר היו מציקים לישראל ומלכו עליהם בחזקה, אבל עתה אחרי התשועה ישבו אצל המלכים האלה, כמעט שוים אליהם בגדולה, ואת מי הושיב? נדיבי עמו, כלו' אותם שהיו עתה לנדיבי ישראל. וזה הפירוש מתחבר יותר, שהרי לא מצינו בנין הכבד הנוסף, ר"ל ההפעיל של השורש ישב בלי יחס הפעול, ובפסוק שלאחריו ידבר המשורר עוד בכבוד המקדש והכהנים, ואמר **הבית** הוא בית המקדש, אשר היה עד עתה עקרת (הוא מוכרח כמו שמצינו ג"כ עטרה ועטרת) הוא מושיב בעת התשועה בבנים ר"ל הכהנים, ונעשה עתה **אם הבנים שמחה** וכמו שמצינו גם במקום אחר שמדמה את העיר (ירושלים) לעקרה, שכולה וגלמודה (ישעיה כ"ד א' וכו') כן ידמה ג"כ הבית החרב לעקרת, מפני שבצוק האויבים אין עבודה ואין כהן. ויהיה עקרת הבית בל"א דאס הויז, דאס קינדערלאָזע הויז. ומה נאוה עתה מליצת המשורר בשנותו מלה אחת ובנין אחד ר"ל מלות להושיבי, מושיבי לכוונות שונות, הראשון הוא הושבה על הכסא כראות למשפט כסאות לבית דוד, והשני הוא הושבה בבנים ר"ל בכהנים כמו „וערים נשמות יושיבו" וכן „מושיב יחידים ביתה" (תהל' ס"ח ז'.) אך לתרגם מושיבי כמו „משים" לא יתכן כלל. — והנה לפי דברינו יאות להמזמורים אלו שם שנמצא בכמה מקומות בש"ס **הלל המצרי**. —

והנה ראיתי להעיר על דבר אחד וגדול הוא אלי: לדעתי נראה ברור כי על גאולת מצרים שהרחבנו בה הדבור ואשר נדבר ממנו עוד בשושן נתחברה מגלת אסתר. וידעתי כי בהשקפה הראשונה יבהל לב הקורא עליו, ואולי ישתה לעג כמים וישפוך בוז עלי, לדבר קשות או

אשת המת קנית להקים שם המת על נחלתו" ע"כ, והנה כל המפרשים והתרגומים, והמיוחס לשבעים בכללם שגו בראה לענ"ד, כי כלם כמעט פה אחד מפרשים שקנין השדה יהי' מנעמי ומרות, ועי"ז יקנה את אשת המת. אתמהה כאן יכנה אותה בשם הפרטי, ומיד אח"ז יכנה אותה בשם אשת המת, גם בתחלה אמר „קנה מיד" ואח"כ „קנה מאת" והוא זר, מלבד שמלת נעמי מועמדה בטעם אתנח המפריד את הפסוק לשנים, וכמה עוד מן הזרות יש בפירוש זה. לכן נ"ל ברור שמלת **ומאת** באמצע הפסוק נתהוה מן ב' מלות ר"ל **גם את**, ונפל המקצוע התחתון מן האות הגימל ונתחברו אלו הב' מלות יחד. ובדעתי כן דעת גם מסדר הטעמים, אשר אולי היה לפניו כ"י נכון, ויהי' פירושו קנין השדה יהי' מיד נעמי ובגלל זה יקנה גם את אשת המת לו לאשה. ואם יסתפק עוד איש בזה אביא לו עד נאמן המכריעו על דברי (ע' שם פ' ד', ט') ויאמר בועז לזקנים וכל העם עדים אתם היום כי קניתי וגו' מיד נעמי: **וגם את** רות המואביה אשת מחלון קניתי וגו', הרי לך בפירוש כדברי לעיל.

לכתוב עלי מגילות, אשר יאמר הלא זה דבר זר ומוזר, חדשות מקרוב באו, לא שערום עד הנה חכמים גדולים וטובים ממך, החוקרים ומבקרים בכתבי הקדש מורשת אבותינו. עד מתי אתה מקפח עלינו את הכתובים לדורשן בדברים מתמיהים ומבהילים אזני הקורא, ופירוש זה לא נופל הוא מאשר אמרו על רבינו הקדוש (שה"ש רבה פ' הנך יפה) רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הצבור בקש לעוררן אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד ע"כ. אך כתר לי זעיר ואחוך דעתי אף אני, ותהי זאת נחמתי כי לא הפרתי אמרי קדוש. — זה הספר החתום והסתום באין מבין, מיום עמדי על דעתי ובינותי בעין בקורת בספרים אמרתי תמיד בלבי: מאן דמתרגם לי אגדתא מגלתא אליבא דהלכתא (אורחא דקושטא) מובלנא למאני' בתרי' לבי מסותא. והנה אשימה הנה דברי נגד אחינו אלו בעלי מקרא, והם יבחנו אותם בכור הבחינה, ואם לא ישרו בעיני החכמים והחוקרים, וישימו מעצה בפיהם על דבר האמת, אז יהיו לאל דברי בטלים ומבוטלים, אולם אם ייטבו בעיניהם ויבענו לי האמת, או אז ישמח לבי גם אני וזה החלי: הקושיות והדיוקים בספר הזה נודעים כי רבו עד אין מספר, וכבר עמדו עליהם גדולי המפרשים והחכמים בישראל ובעמים מימים הקדמונים עד היום הזה, ואין צורך כלל להאריך בזה, ואך קצתם ואיזה חדשות נוספות מאתי אזכיר פה:

א מי הוא אחשורוש? לפי דעת חז"ל (אסתר רבה פ"א) הוא אחשורוש הוא ארתחששתא, וכן אמרו ג"כ על כורש (ר"ה השנה דף ג' ע"ב) הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחששתא וכן ג"כ דעת התרגום המיוחס לשבעים ויוסף הכהן בקדמוניות (Artaxerxes), אולם בספר עזרא (ד' פס' ה'. ו'. ז'.) מונה כסדר הזה כורש. דריוש, אחשורוש, ארתחששתא — „כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש . . . ובמלכות אחשורוש . . . ובימי ארתחששתא וגו'." ויפה עשו שם השבעים לתרגם מלות ובמלכות אחשורוש בזה הלשון: Καὶ ἐν βασιλ. 'Ασσουήρου (ב"ם כונו בזה שלא לסתור דברי עצמם כאן וגם במגלה) מבלי להסב שמו ליונית רק הניחו כמשמעות השם בלשון עברית. ואף שאין מתרגמים בזה ראיה כלל, שהרי תרגמו שם כמו כן גם מלת ארתחששתא 'Αρθασαθὰ עכ"פ נראה בפי' מהפסוקים שזכרנו (עזרא שם) שאחשורוש אינו ארתחששתא אלא Xerxes, גם אין דמיון לאלו שני השמות כלל. —

ב מדוע לא יכנה כותב הספר בכל המגלה הזאת לאחשורוש מלך פרס ומדי, ואדרבא ממה שאומר בתחלת הספר „הוא אחשורוש המולך מהודו ועד כוש" נראה כאלו ידבר אל קוראי דבריו, אשר אולי יעלה ספק בלבם על זה, ולכן מאמת דבריו ומציין את המלך שידובר בו, ואמר הוא אחשורוש המולך וגו'. נוסף על זה כי זכר כאן שם ב' מדינות הודו וכוש לסמן גבולות מלכותו, וידוע שנחלקו בו

רבותינו (מגלה דף ע׳ ע״א) רב ושמואל חד אמר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם וח״א הודו וכוש סמוכים זה לזה ע״כ, ולכאורה מסתבר טעמא דאידך מ״ד הודו וכוש סמוכים זה לזה. כי בכמה מקומות מתרגם הסורי מלת כוש במלת הודו, כאשר דרך משל (ישעי׳ י״א י״א) מאשור וממצרים ומכוש מתרגם ממצרי׳ ומהודו, וכן (שם י״ח א׳) מעבר לנהרי כוש „דמעיבר לנהרי הודו, וכן (ירמי׳ י״ג כ״ג) היהפוך כושי עורו, התרגום האיפשר דישני הודאה משכי׳. אולם בתרגום של השבעים נמצא תמיד מלות Αἰθιοπια, Αἰθίοπες ואז יהיו הודו וכוש שניהם בחלק אפריקא הצפונית גבולות מצרים. אבל לאידך מ״ד דהודו בסוף העולם פי׳ הוא מה שאנו קורין גם היום India וכוש Aetiopia, יקשה מה זה הגבול שמגביל בו את מלכות פרס, הלא הודו בחלק הדרומי לפרס באסיא וכוש בחלק הדרומי לאפריקא מנגב לארץ מצרים, והיה לו לכותב הספר לציין הגבול מפרס שהוא החלק הצפוני עד כוש, אבל בגבולות שהציב לפנינו אינו כולל אף חצי מלכות פרס כמו שהיתה בימי קסערקסעס.

ג גם אם נאמר כמאמרם ז״ל שאחשורוש מלך טפש היה, איך באיפשרות שיתן רשות ליהודים גבי אלנו להרוג התושבים. אף אם אכזרי ואיש בליעל יחפוץ באבדן בני ישראל, אשר באו מקרוב לחסות תחת כנפיו ויתן דת על זה כנזכר בספר, איך נוכל לדמות שיתהפך לבבו ויתרצה להרוג הפרסיים שהם בני עמו ותושבי מדינתו בשביל הנכרים? — נוסף לזה אף אם נתן רשות לעם ישראל להרוג ולאבד את שונאיהם במה היו יכולים להם. וכי מפני שנשתנה הדת נשתנו גם כן הכוחות כ״כ, עד שהיו יכולים בני ישראל להרוג בשונאיהם ביום אחד קרוב לששה ושבעים אלף איש? ואלה המעותדים למות הניחו את אויביהם לעשות בהם ככל אות נפשם ולא עמדו על נפשם, וקנא מזה העיר כבר ה..ם אייכהארן במפתח שלו.

ד הלא עינינו רואות כמה טרחו ויגעו אף התנאים המאוחרים בזמן לקבוע זאת המגלה בין הכתובים משא״כ בשאר הספרים אף שנפלה גם בהם המחלוקת כמו שה״ש קהלת ודכותי׳. וכמה ראיות רעועות הביאו הם ז״ל בעצמם על הדבר הזה, ע׳ מגלה דף ז׳ ע״א שמונה שם הש״ס ד׳ תנאים, רבי אליעזר, רבי עקיבא רבי מאיר רבי יוסי בן דורמסקית כולם מביאים אסמכתא על זה ונמצא לא עלתה בידם, וכאשר יאמר משל הקדמוני מי שמלמד זכות על עצמו יותר מדי מלמד חובה על עצמו, ועוד שמואל האמורא אמר שם אי הואי התם הוה אמינא מלתא דעדיפא מכלהו וכו׳, ורבא מקיים בה לכלהו אית להו פירכא לבר מדשמואל. וגם מלתא דשמואל עצמו יודה כל מבין שאינה חזקה כ״כ, אף דאמר רבא עליו היינו דאמרי אינשי טבא חדא פלפלתא חריפתא וכו׳, ומה מאד היה קשה להם הדבר הזה גם הכתיבה והאסיפה בין כתבי הקדש, גם

הקביעה לדורות לי"ט ולקריאה, והם בעצמם ספרו זה באמות לשונם שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות וסדר שלחה כתבוני וכו' ע"ש.

ה אם נדמה ספר מגלת אסתר אל התרגום המיוחס לשבעים, אז נראה כי שנויים רבים נמצאו ביניהם וכמעט אין להם דמיון משא"כ בשאר ספרי הקדש; גם זה דבר ידוע כי יש ויש תוספות רבות ביונית בתחלת המגלה ובאמצע בכמה מקומות וכן בסוף. — והנה זה נראה לי לדבר ראשי וקצת המחלוקת בין העברי ליוני, כי המחבר העברי משים את אסתר המלכה כמעט בכל המקומות לאבן הראשה, אבל היוני ישים את מרדכי לראש המדברים, למשל היוני מתחיל את הספר בחלום מרדכי, אשר היה תמיד אחד מראשי המלך, והוא עצמו הגיד למלך על בגתנא ותרש אשר בקשו לשלוח יד במלך ועל כן נשאו המלך, ויכתוב הדברים האלה בדברי הימים ומרדכי גם הוא כתבם בספר, אבל בעברית (אסתר ב' כ"א כ"ג) מקצר בזה, גם לא מרדכי בעצמו הגיד את הדבר למלך, אלא אסתר אמרה בשמו. בפסוק שלפני זה (שם ב' כ') בעברית אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה כאשר צוה עליה מרדכי ואת מאמר מרדכי אסתר עושה וגו'. היוני מתרגם כאשר צוה עליה „לירוא את האלהים ולשמור מצותיו" כאשר היתה באמנה אתו וזה עולה יפה, וכן במקומות הרבה מזכיר היוני שם ה' במגלה הזאת. לדוגמא (שם ד' ח') מוסיף להתחנן לפני ה' (שם ו' א') נדד השם שנת המלך ורבות כאלה. אבל המסדר העברי בנוסח השני, כאשר נדבר מזה במקום אשר היה לו ב"ם טעם נכון ונמוקו עמו — וגם זה יתבאר מדברינו להלן — בלי להזכיר את השם הקדוש בכל הספר, היה מוכרח להשמיט אלו המקומות והדומה להם כמו תפלות מרדכי ואסתר והם ביונית אשר א"א לכתבם בלי הזכרת השם, וא"כ הדבר שרי לי' מאלא להסכים הרלב"ע אשר מטעם זה ואולי עוד מטעמים אחרים גזר אומר בהקדמתו שהמגלה הזאת נעתקה מלשון אחרת אל לשון הקדש. — והנה במגלה עצמה נאמר (שם ט' כ') ויכתוב מרדכי ושם פס' כ"ט ותכתוב אסתר המלכה ומרדכי וגו' עד הפורים הזאת השנית, גם חז"ל הרגישו קצת מזה למה נשנו אלו הדברים ותירוצם דחוק י"ש לא קבול עלייהו (ע' מס' מגלה דף ה' ע"ב ושם דף ז' ע"א). לכן נראה לענ"ד בזה כי בתחלה בנוסח הראשון היתה המגלה כתובה בארוכה יותר ממה שלפנינו ואנו רואין בפי' שקבלו בה דברים, כמו בפסוקים שזכרנו קצת מהם. פרשה י' אין לה אלא ג' פסוקים וגם שימת השם אין כאן מקומה ולתרגום השבעים יש לו גם בזה נוסח אחר, גם מתרגם (שם ב' ז') לקחה לו לבת ביונית לקחה לו לאשה מסכים לדרשת חז"ל (מס' מגלה דף י"ג ע"א) אל תיקרי לבת אלא לבית. וראש המדברים בנוסח הראשון היה מרדכי, וזה לא היה נראה בעיני החכמים אנשי כנה"ג מטעם הידוע להם ואשר יתבאר עוד מדברינו להלן בהערה, גם הטעם למה כותב הספר כופל

ומשלם הכנוי למרדכי היהודי, גם הש"ס עצמו קורים על מרדכי (מס' מגלה דף י"ו ע"ב) רצוי לרוב אחיו ולא לכל אחיו מכאן שפירשו ממנו מקצת סנהדרין ע"כ. לכן שנו לפעמים בדברים מעטים מנוסח הראשון, והשמיטו גם שלום מרדכי ותפלתו וכיוצא בו, ודייקו הם ז"ל שפיר שלחה אסתר לחכמים וכו' ע"ש (דף ז' ע"א) כלומר נוסח השני, והוא עצמו מה שנזכר במגלה אגרת הפורים הזאת השנית. ודו"ק.

ועתה נחזור על הראשונות הנה נודע מספרי קורות היהודים יוסף הכהן בקדמוניות שלו בכמה מקומות וסופרי העמים כי אלכסנדר מוקדון ואחריו תלמי הא' (Ptolemäus Lagi) הגלו את היהודים למצרים והיו יושבים שם בהשקט ובבטחה ברוב ימי שלשת המלכים הראשונים של מצרים. אך בימי המלך הרביעי (Ptolem. Philopator 221—204 ante) נלחצו מאד ונמכרו לעבדים ולשפחות. ואחרי כל המאורעות הקשות אשר עברו על ראשם בימי המלך האכזרי הלזה נגזר עליהם להשמיד זכרם מן הארץ, ר"ל אלה אשר ימאנו לעבוד ע"ז, והנה אגזור אומר כי כמעט כל הדברים הראשיים אשר נאמרו במגלת אסתר נמצאו גם בספרי קורות היהודים בימי זה המלך, ובפרט אם נדמה כל מה שספר לנו חכם אחד מהיונים הקדמונים ושמו פאליביום (Polybius) וגם דברי הספר השלישי לחשמונאים אשר נמצא רק בספרים החיצונים, נראה בפירוש כי על הדברים האלה אמורים דברי מגלת אסתר ונרמזים עליהם, גם יש דמיון רב לשמות הפרטים הנזכרים במגלה אל אלו שנאמרו שם, ורק מקצתם נדבר פה וקצתם יבואו עוד בסמוך:

פרס ומדי ידענו כי ארץ מצרים היתה כבושה ימים רבים תחת ממשלת מלכי פרס מימי קמביזוס בן כורש וכל ימי אחשורוש (Xerxes) וארתחשסתא (Artaxerxes)[1] — ומספר המגלה אשר רצה להעלים דבריו מטעם כמוס דאכתי עבדי אחשורוש הוו כלו' עבדי תלמי והבאים אחריו, היה יכול לכנות ארץ מצרים עצמה בשם פרס ומדי, כי ע"י השתלשלות מלכות פרס ומדי למלכות יון בימי אלכסנדר מוקדון ואחריו ע"י שר צבאו תלמי למלכות מצרים, נעשה זאת הארץ למלכות בפני עצמה, ולכן אמר המולך מהודו ועד כוש והכל בארץ מצרים כאשר זכרנו לעיל. — Philopator פירושו אוהב אביו יש לו דמיון קצת למלת אחשורוש, אח פירושו הראשי אוהב כמו כי אנשים אחים אנחנו, (כאשר מדרש מלים להחכם געזעניוס,) גם מלת שרש הוא כמו אב. ואולי מטעם הזה ר"ל אשר כפעם בפעם נראה לעין קורץ בעיניו כאיש שחפץ לגלות מסתריו, כתב (שם ע' א') המלך אחשריש בלי ויו.— המן שם הכנוי שלו בתרגום של השבעים

1) v. Polyaen. I. VII. c. 9. — Guthrie und Gray, Weltgesch. Th. I. S. 259. ff.

Μακέδων פי' איש יוני מוקדן, וידוע שתלמי הרביעי הוא אשר נתן ליונים המוקדנים יתר שאת משא"כ במלכי פרס, וגם מזה הפרטי הזה נדבר עוד להלן. — שושן, העיר הגדולה במחוז העליון של מצרים ושמה Ptolemais נקראה גם היא בספר הג' להשמונאים ואצל סופרים אחרים, מקום מלא שושנים פי' ורדים 1) ע' בסמוך אשר הוכחנו ברור, כי גם בכתבי הקדש נקרא מקום אחד בארץ מצרים בפירוש שושן. — ומה אומר אם אבא לשפוט המאורעות שאירעו בימים האלה מערכה מול מערכה, ר"ל אלו שנאמרו במגלת אסתר ואלו אשר נמצאו בספרים שזכרנו ובשאר ספרי הקורות. ורק הדברים הראשיים מהם אשים נה נגד עיני הקורא, למען יוכל לבחון דברי. וח"ו לא עלתה על דעתי לומר כי לכותב מגלת אסתר היה לו מקור משחת, ושאב דבריו מדברי הספרים האלה, אלא כותב המגלה ואלה הסופרים מקור אחד היה להם ר"ל גוף המעשה, ואינם מתנבאים בסגנון אחד, ואולם יש יתרון רב לספר אשר נתקבל בין כתבי הקדש לספרי החול, אשר באו בם גם הרבה דברים בדוים ומבהילים אזני השומעים ובפרט ספר הג' להשמונאים, כי הוא אוהב נסים וזרות למאד כנודע. ובכל זאת אי אפשר לומר כלל שספורו בדוי כלו. —

א המלך אחשורוש עשה בשנה השלישית למלכו משתה גדול ימים רבים, וחפץ להראות את כבוד עשרו ויין מלכות רב וגו' ועל אשר לא עשתה ושתי המלכה כרצונו חרה אפו, ויצו אשר לא תבא עוד לפניו וגו'.

תלמי הרביעי (Ptolemäus Philopator) סופרי דברי הימים כלם פה אחד יעידו עליו, כי היה אוהב משתאות תמיד, וזנות ויין ותירוש יקחו לבו כל הימים 2) ואחותו אשר היתה לו לאשה (כאשר היה נהוג בין היונים) ולה איזה שמות 3) נתרחקה ממנו ע"י מלשינות של אחד אהוב למלכו (Sosibius) בפקודת המלך, ואח"כ הומתה בנכלי השרים, וגם יד המלך היתה עמם בזה. ונראה לפי שאחשורוש הטיב בדתו השנית עם היהודים לכן לא גלו קלונו וכתבו סתם אשר לא תבא וגו'.

ב איש יהודי ושמו מרדכי אשר הגלה עם הגולה בימי יכניה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל הגיד למלך על בגתנא ותרש, אשר בקשו לשלוח ידם בו וינשאהו המלך על הדבר הזה.

---

1) . . . εἰς Πτολεμαΐδα τὴνὀνομας . . . ῥοδοφόρον. efr Grimm. a. l. ſ. w.

2) Noctes in stupris, dies in conviviis consumit (scl. Ptol. IV.) Justin. 1. 8.

3) Arsinoe (Polyb. XV. 25, 2.) Cleopatra (Liv. 37, 4.) Eurydice (Just. l. c.)

כותב הספר יסמן את מרדכי בסימן אשר סימן שהיה יהודי, (וזה הכנוי
הוא נותן לו למעלה ומתוך דברינו יתבאר הטעם לזה) ומבני הגולה, והיא היתה
בימי יכניה מלך יהודה, ונבוכדנצר מלך בבל הגלה אותה הוספה על הוספה וכמאמרם
ז"ל כל המוסיף גורע ר"ל כאן בעדות על האיש ועל זמנו ועל האנשים אשר היו
בימיו כלו' אם נפרש כפשוטו. והנה ידוע כי גולה אשר גלתה יהודה גם
בזמן בית השני, אלכסנדר מוקדון הושיב רבים מהם בעיר אשר בנה בחלק
הצפוני לאפריקא, והעיר נקראת על שמו אלכסנדריא, גם לקח מקציהם לאנשי
מלחמתו, ועל דבר אשר מאנו לסייע בבנין ההיכל לאליל בעל, קצף עליהם
ויגרשום. 1) — ובכל זאת נוכל לומר כי היהודי' היו שלוים ושקטים תחת
ממשלתו אשר לא ארכה. אך אחרי מותו נלחמו שני שרי הצבא שלו הגדולים,
איש על רעהו, הוא תלמי הראשון אשר מלך על מצרים וגם זעלייקום אשר
מלך על ארצות הצפון (דניאל י"א). ושני אלה המלכים הצירו לבני ישראל,
כאשר נלחם האחד על חבירו כאריה וכהתמם זה יניחם וזה יקחם. פעם
גלה עם רב מיהודה לסוריא ופעם למצרים, וכן היה הדבר גם במלכים אשר
מלכו אחרי שני אלה. ואך ימים מעטים היו להם לישראל באין מלחמה
ובאין מגור מחרבות האויבים. וזה האחרון הכביד הוא תלמי הרביעי, אשר
כבר דברנו ממנו למעלה. ובימיו מת חוניו הכהן הגדול (כנוי ליכניה) ונמשח
אחריו בכהונה גדולה שמעון בנו הנקרא ברוב הספרים שמעון הצדיק (שנת ר"יח
קודם תחלת מספרם) ולענ"ד כנה הכותב מגלת אסתר אלכסנדר מוקדון בשם
נבוכדנצר מלך בבל, כי הוא אלכסנדר בכבשו ארצות הקדם תקע אהלו ימים רבים
בבבל. וכן יכנה גם המלכים הבאים אחריו, אשר אחד מהם היה תלמי בשם
אלכסנדר, כי הוא היה מיסד מלכות יון בארץ הקדם. ובעל כרחנו צריכין אנו
להודות כי עירוב שמות יש כאן גם בתלמודים גם במדרשים. לדוגמא המעשה
המסופר בבבלי (סוכה דף נ"א ע"ב) וכולהו קטלינהו אלכסנדר מוקדון פי'
באלכסנדריא של מצרים הוא עצמו המסופר, אך בשנוי לשון קצת. בירושלמי
ר"פ החליל ומשולש במדרש רבה (איכה פסוק על אלה ופ' קלים ופתיחה למגלה).
ועל כרחך אי אפשר בשום פנים לפרש זאת האגדה על אלכסנדר מוקדון, כי
אדרבא הוא הטיב לישראל, אלא על אכזר אחר, ובאמת גם בירושלמי גם במדרשים
לא נזכר במקום הזה אלכסנדר אלא טרגיינים או טרכיינים. והנה לפי עדות
הסופר הקדמון פאליביאום וספר הג' לחשמונאים בקש אחד מעבדי המלך לשלוח
יד בתלמי הרביעי, וחשב להמית אותו בחדר משכבו. אך איש יהודי אחד הגיד
את הדבר למלך ויצילהו. 2) —

1) Josephus Ant. Apionem lib. 1. Nag. 456.
2) Polyb. l. c. 3. Maccab. 1. 3. . . . Δωσιθεος ὁ Δριμύλου λεγόμενος, το γένος Ἰουδᾶιος, ὕστερον δὲ μεταβαλὼν τὰ νόμιμα κτλ.

ג אחשורוש המליך את אסתר תחת ושתי ועל ידה נשא גם את מרדכי, כי היא היתה בת דודו. וכדומה לזה יספר לנו גם הסופר פאליביוס במקום שזכרנו כי אחרי אשר הורגה ארזינאע אשתו של תלמי מגבירה לקח לו המלך אשה אחרת מדלת העם ולא היתה ראוי' למלוכה, והיא ר"ל אשתו השנית ואחיה (Agathoclea, Agathocles) הם משלו על המלך ונתנו דתות כאות לנפשם. והיו שנואים גם ליונים גם למצריים שוכני הארץ הזאת (ואין להפליא אם היהודים היו נבזים ושפלים בעיני אויביהם).

ד המלך אחשורוש נתן דת לאבד את כל היהודי' אשר בכל מדינות מלכותו ואח"כ שנה את דתו לטובה להם בשלשה ועשרים לחדש סיון, והוא העיקר ואבן פנה אשר עליהם יסב כותב הספר קוטב דבריו והנה גוף המעשה גם איזה פרטיות מקבילות אשה אל אחותה למאורעות אשר יספר כותב הספר השלישי להחשמונאים מה שאירע ליהודים בימי תלמי הנזכר. ונעתיק כאן גוף זה הספר מה שנוגע לענינינו, והשכלה מביא להאריך קצת בזה:

„המלך תלמי בשובו מירושלי' קצף על היהודים גרי ארצו ויאמר להשחיתם, וכן עשו גם שריו ואוהביו, ויתן דת כי היהודים אשר בעיר מלכותו אלכסנדריא המאנים לבא אל היכלו ולעבוד האלילים, ימכרו לעבדים ולשפחות, וכמה מאות מזרע ישראל עברו על דתם, אך רובם יראו את ה' ושמרו מצותיו כמקדם" (III. Maccab. 2, 24—33.) „ויהי כאשר נודע הדבר למלך, ויצו להרוג ולאבד היהודים אשר בכל מדינות מלכותו, כי יביאום אל אלכסנדריא להמיתם ביום אחד, והיהודים מיראתם את ה' ומהדבקם במצותיו קבלו על עצמם לבלתי התערב באלה אשר עברו על דת אבותיהם ולבלתי התגאל במאכלם ובמשתיהם. וכשודע הדבר הזה לאויביהם מלאו עלילה ויוסיפו לשנא אותם באמרם עם כזה אשר דתיהם שונות מכל עם. לא יעשו גם את דתי המלך." (ibid. 3, 1.—10.) „ובכל מקום אשר הגיע דת המלך הזאת היה שמחה ומשתה לאויבים ואבל גדול ליהודים נוה ובכי ומספד, כי האויבים גרשו אותם מעריהם להביאם בספינות אל מקום ההרג, וזה היה רחב ידים מחוץ לעיר מלכותו וגדרות לו מסביב, ויתנכל להביא שם גם חיות טורפות פילים להרוג בהם, וגם על היהודים אשר בעירו חרה אפו, בשמעו כי הם ילכו אל אחיהם לנוד להם ולהתאבל עמהם, ולכן צוה כי גם בהם ישלחו פקידי המלך את ידם ולכתוב כל אלה המעותדים למות, ובל ימלטו על איש, נער וזקן טף ונשים יהרגו ביום אחד, ואשר יעבור על דתו זאת תנתן נפשו כנפש אחד מהם." (ibid. Cap. IV.)

המלך צוה שר אחד ושמו הֶרְמָן (Ἕρμων) והוא היה פקיד על הפילים החיות הטורפות הנזכרות לַשַׁכֵּר אותן בלבונה ובכל משקה המשכר ולהביא אותן ביום אחד בשעה אשר יפקוד עוד המלך, אל מקום אשר היהודים אסורים שם,

למען ישרפו בהם ויאכלו אותם. אח"כ קרא אל המשתה כל שר וכל פקיד אשר ידע כי אויב הוא ליהודים. ואלה נעקו שם בבית הסוהר אל ה' אלהיהם להסיר את הרעה העולה עליהם, וזה אשר הרמן עשה כאשר צוה עליו המלך לשכר הפילים. אך בלילה ההוא הפיל ה' תרדמה על המלך ושנתו מתקה עליו. ויבא הרמן לעורר את המלך משנתו כי כבר עברה עת הצהרים, ויקם וישב לאכול ולשתות עם שריו ועבדיו. ויאמר למלך על אשר עוד לא נעשה דתו להמית את היהודים. וכאשר ענו כי לא יוכלו לעשות מאומה עד בא דברו, אז אמר שנתי המתוקה הלילה היום ומחר ימותו כלם, ויהי ממחרת השני וכל העם נאספים לראות באבדן היהודים, בא הרמן אל המלך ויאמר כי כבר הכין הכל, ויענהו המלך בחרון אפו „האם אך הדבר למאד?"— כי מהשגחת ה' על עמו שכח כל אשר צוה הוא בעצמו — ויוסף לאמר לו אבותיך ובניך הנם אז נתתי את נפשם לשלל תחת היהודים אשר לא פעלו עולה, ולולא גדלת אהבתי אליך מנעורי אז נתתי חייך למומתים. ויבהל הרמן על המענה, והוא וכל אוהבי המלך עזבו את היכלו זועפים. היהודים כשמעם את אשר נעשה בהיכל המלך שמחו למאד ויהללו את האלהים, ויוסף המלך לעשות משתה לכל שריו ועבדיו, ויקצוף על הרמן על אשר לא עשה כאשר צוהו להרוג את היהודים, ויתמהו כל השרים לאמר עד מתי תתעלל בנו פעם אחר פעם, אז שנה המלך את דברו, ויקצוף וישבע לאבד כל היהודים הנאספים וללכת אח"ז אל ארץ יהודה להחריבה ולשרוף גם את בית המקדש באש. ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויתאסף העם והמלך ברחבה ויביאו גם את החיות המשתוללות, וישמע ה' את נאקת עמו. ויבאו הפילים ויהרגו באויבי היהודים גם המלך היה בחרדת מות, וחמתו על היהודים נהפכה לחמלה, ויקצוף מאד על שריו הקרובים אליו לאמר: אתם בקשתם לשפוך דם נפשות אביונים נקיים, מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן? וכמעט קט גם אנכי הייתי ברעה, וישלח את היהודים חפשים, ויעש להם משתה במקום אשר חשבו היהודים להרוג אותם. (וזה הדבר היה בשביעי לחדש עפיפי של מצרים=סיון 1) — (ibid. Cap. V. VI.)

ה המלך אחשורוש נתן ליהודים רשות להרוג כל הצרים אותם ושללם לבז, ואחרי אשר הרגו באויביהם עשו משתה ושמחה וי"ט י"ד וט"ו אדר, וקיימו עליהם ועל זרעם לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם. — תלמי נתן ליהודים כתב הדת ויבקשו ממנו לתת להם גם רשות להרוג באלה היהודים אשר עברו על דת אלהיהם, באמרם כי כל אשר יעזוב דת אלהיו גם מצות המלך לא ישמור, ויעש כן, ויהללו את ה' בהודות והלל, ובכל המקום אשר פגעו באלה הפושעים המיתו אותם עם רב במיתות אכזריות וביום ההוא הרגו מהם רב משלש מאות איש, וקבלו

1) Anfang des egypt. Monats Epiphi=25. Juni. (Grimm a. l.)

עליהם לעשות י"ט על התשועה אשר עשה להם אלהים, ויעזבו את עיר המלוכה שמחים וטובי לבב מעוטרים בשושנים ויבואו אל עיר פטאלמאים, היא העיר, אשר מרוב שושנים הגדלים בה מקום שושן שמה, וגם שם קבלו עליהם לעשות י"ט על הצלתם, ומאז והלאה שכנו לבטח כי פחדו העמים (מה' או מהמלך) (ibid. Cap. VII.) הוגעתיך עד הנה ידידי הקורא, עד אשר לא נשאר בך כח להשיב את כל ונוכחת, לכן אשיב עתה אנכי אמרים לי: אמנם ידעתי גם אנכי שאולי איזה השערות שהצגתי פה עוד לא קרבו אל האמת, ואף זה ידעתי שסדר הזמנים למאורעות שבאו במגלת אסתר אינו מכוון לסדר הזמני' שבאו בספרים שזכרתי, ומבלעדי זאת נראה לעין גם מהלקוטים שזכרתי הנה, כי הספר הזה של חשמונאים מלא מעשי נסים ונפלאות בדויות אשר אין להם שחר, בכל זאת בשתים צריך אתה להודות, הא' אם אמנם בדא הכותב הזה האוהב דברים מבהילים הרבה מלבו ליפות דבריו, מכל מקום אין לערער כי גוף הספור הוא אמתי, ויש לו על מה שיסמוך, ולולא זאת לא היה מקובל בספרים, אשר גם להם יש צד קדושה. הב' גם אם נניח שהדברים שנאמרו במגלת אסתר אינם אלו שנאמרו בספר חשמונאים, ואם כן מעשה של אחשורוש ונסים שנעשו בימי מרדכי ואסתר קדמו לו הרבה איזה מאות שנה, והמספר שהיה ב"ש יהודי כנראה מכל דבריו שרוצה להגדיל מעלת היהודים, והוא היה חי בימי תלמי הרביעי או הרבה שנים אחר מותו, כבר ידע ממעשה דמגלת אסתר וימי הפורים וא"כ הדבר תמה על עצמך, בספר הזה נאמרה גם תפלת איש אחד ושמו אליעזר הכהן והוא היה מתפלל לפני ה' להציל את עמו לאמר: הושע ה' את זרע אברהם ויעקב, אשר הושעת כבר במצרים בימי פרעה ובימי סנחריב מלך אשור, אתה הצלת את שלשת האנשים (חנניה מישאל ועזריה) מתוך כבשן האש ואת דניאל בגוב האריות בבבל, גם את יונה ממעי הדגה והוצא נא והצילנו גם עתה וגו'. (ibid. Cap. 6. V. 1.—9.) היתכן שלא יזכיר הצלת היהודים ע"י מרדכי ואסתר (אם היתה נודעת בימיו). הנמצא דמיון יותר מאשר יש בין אלה שתי הגזרות הנ"ל של אחשורוש ושל תלמי (לפי הנחתנו)? וזו לענ"ד קושיא שאין עליה תשובה. — אלא ודאי שעכ"פ בימי הכותב הזה לא היה נודע לא ימי השמחה של פורים ולא דברי המגלה, וא"כ הות עוד חד דרגא ואימא דהיא היא, הוא אחשורוש הוא תלמי הרביעי, הוא מדי ופרס היא מלכות מצרים וכו'. 1)

1) II. Maccab. XI. 36. wird das Purimfest Μαρδοχαϊκὴ ἡμέρα genannt יום מרדכי, ähnlich dem יום ניקנור (Taanit 18 b. Meg. taanit Cap. 12.), zur nähern Bestimmung des ihm, um einen Tag vorangehenden Nikanortages, was aber in der parallen Stelle (I. Maccab. VII. 50.) ausgelassen ist. — Daß hier der Monat Adar schlechtweg

ועוד כבר הערנו לעיל שבמגלת אסתר שלפנינו קצרו בה דברים ואיזה הוספות נמצאו בתרגום המיוחס לשבעים, לא לבד בגוף הספר אלא גם תוספות בפני עצמם, ואעתיק לך הנה פרשה אחת כלה משם מלה במלה: „בשנה הרביעית לתלמי המלך ולקלעאפטרא הביא דוסתאי 1) (אשר אמר כי הוא כהן מבני לוי) ותלמי בנו את האגרת הפורים הזאת ויאמר כי זאת (היא המגלה) וליזימאכוס בן תלמי אשר בירושלים תרגם אותה ע"כ 2) — ואקוה כי גם בפרשה הזאת תמצא אחר מעט עיון קצת סיוע לדברי.

ואם לחשוב אדם לומר היכן מצינו במאורעות שאירעו בימים אחרונים שיתנו להם שמות עתיקים כשמות הראשונים, גם לאנשים גם למדינה ולעירות, ומי זה אשר ילבים ספורו בחתולת עב וענן עד לא יבקע אורו? — לזאת אשיב הלא ספר יהודית (Judith) אשר אמנם הנהו בספרים החיצונים, ועד ימינו אלה לא נסתפק בו שום אדם, כי המעשיות שנאמרו בו עתיקות הנה מימי מלכי אשור, ובכל זאת הוכיח במישור חכם אחד גדול מחכמי העמים של זמננו (Volkmar) והראה בברור כשמש, כי זה הספר יספר רק המעשים אשר נעשו בימי טריאנוס והוא יום טיריון הנזכר בש"ס ומג"ת. כל קורא דבריו ואוהב האמת ישמח על המציאה היקרה הזאת כמוצא שלל רב. 3)

ואם בכל זאת יטעון עלי הטוען, אם בספרים החיצונים הדין כן, מפני שלא נאמרו ברוה"ק, מנין לך לומר שגם בכתבי הקדש תוכל לומר כן? ולא זו בלבד שאתה אומר, כי כותב המגלה התחפש להקדים את המאוחר בזמן, ולכן בחר לו שמות מאנשים ומדינות וערים, אשר היו בימים הקדמונים יותר מב' מאות שנה לפני זמנו, אלא שאף דבריך סותרים גם בזה לדברי יוסף בן מתתיהו הכהן, שהוא אומר כי בימי ארתחשסתא מלך פרס נחתם החזון וזמן האוסף לכל כתבי

vorkommt, während dort (II. Maccab. l. c.) Ἀδαρ λέγεται τῇ Συριακῇ φωνῇ, ist nur dadurch erklärlich, daß 1. Maccab. ursprünglich hebr., während das andere griechisch abgefaßt, und von den Griechen (Alexandrinern) bekanntlich auch die hebr. Spr. συριάκη genannt wurde.

1) Δοσιθεος cfr. III. Maccab. 1. 3. (?)

2) Addit. Esther Cap. V. Septuag. ed. Lips. Esther Cap. X. ad finem.

3) Theolog. Jahrbb. v. Dr. Dr. Bauer und Zeller, Jahrg. 1857. 4. Hft.— Volkmar, die Composition des Buches Judith. S. 461. ff.— Gelegentlich sei hier die Bemerkung gestattet: Wenn Hr. B. das. sagt: „Ob dagegen der Versuch, den R. Gamaliel II., den Nassi Isr. in jener Erhebung (unter Trajan) der darin von den (geräumten) Tempelstufen aus die Einschaltung u. s. w. proklamirte, zu dem ältern Gam. zu machen, wirklich stichhaltig sei (S. 368.

הקדם 1) וטעמו ונימוקו עמו, שהרי מגלת אסתר נכתבה בימים האלה, וכדבריו כן משמע קצת גם מש"ס בכמה דוכתי — לזאת אענך אף אני: הלא גם הלא אנשי השם מחכמי זמננו בישראל ובעמים מביאים ראיות חזקות אשר אין להם מדחה, כי הרבה מזמורים שבתהלים שנחשבו עד כה למחוברי דוד המלך ע"ה, ע"כ לא נתחברו עד ימי החשמונאים על נצחונם, וכעין זה גם פרשות רבות מישעי' נכתבו בזמן גלות בבל או אחריו, גם על איזה ספרים שלמים מכתבי הקדש ישימו עין בקורת, וכמעט כלם פה אחד על ספר דניאל שנכתב בזמן מאוחר מאד, כי נאמרו בו מלחמות שרי צבאות אלכסנדר מוקדון, אשר מלכו אחריו ועשית שלום בין מלך הצפון שהוא מלך סורי Seleucus עם מלך הנגב שהוא מלך מצרים Ptolemäus, ובת מלך הנגב (Berenice) תנתן למלך הצפון וגו'. גם נזכרו בו הפוסעים ועוזבי ברית קדש אשר היו בימי החשמונאים וכדומה (ע' דניאל י"א). — ודניאל הזה אשר אמרו עליו ז"ל בפירוש דלאו נביא

[Friedmann u. Grätz)], bedarf nach dem Obigen hier keine Erörterung" — so glaubt Ref. in der dort (Synhed. 11. b.) vorkommenden Bezeichnung des Schreibers jener Proklamation יוחנן הסופר הלז, hinlänglichen Aufschluß zu finden, um die Zeit jenes R. Gamal. bestimmen zu können; was von den gedachten Gelehrten, wie von R. H. Chajot (שו"ת מהר"ץ אמרי בינה סימן י"ז) unbeachtet geblieben.— Was bedeutet das fremdartige Epitheton הלז? (Tosiphta ed. Preßb. ad l. hat dafür הלך לפניו, was aber weiter nichts als irrthümliche Correkt. ist.) Vgl. wir jedoch eine parallele St. אמר רבי יוסי מעשה באבא חלפתא שהלך אצל רבן גמליאל בריבי לטבריא ומצאו שהיה יושב על שולחנו של יוחנן הנזוף ובידו ספר איוב תרגום והוא קורא בו, אמר לו זכור אני ברבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד ע"ג המעלה בהר הבית וכו' (Sabbath 115. b.) Es führt also zunächst jener Schreiber Jochanan den Beinamen הנזוף, um aber diesen Schimpfnamen nicht zu erwähnen, heißt er dort blos andeutungsweise יוחנן הלז.— Nun aber war Chalafta, wie auch hier ersichtlich, ein Zeitgenosse der beiden R. Gamaliel I. und II., denn sein Sohn R. Jose lebte bekanntlich um die trajanische Zeit; es kann also der auf den Stufen des Tempels stehende R. Gam. אבי אביך שהיה עומד ע"ג המעלה בהר הבית kein anderer als der ältere sein. Vgl. auch Raschi ad loc. — Verschwiegen darf jedoch nicht bleiben, daß die parallele St. im jerusalem. Talmud für R. Gamaliel II. spricht (Sabb. Anf. Cap. 16.) מעשה ברבן גמליאל שהיה עומד על חבנין בהר הבית והביאו לו וכו' ואמר לבנאי יגנז תחת הנדבך וכו'. hierdurch wäre auch die Frage im babyl. Talm. (Sabb. l. c.) וכי ט"ע בהר הבית מנין? erledigt.

1) Jos. Ant. XI. c. b. § 1. ff. cfr. (Eichhorn Einleit. ins A. T. §. 41.)

הוא (מס' מגלה דף ג' ע"א) אינהו (חגי זכרי' ומלאכי) עדיפי מיני' (דניאל) דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא ע"כ, הוא מספר לנו כל הקורות, אשר נהיו כב' מאות שנה אחר בנין בית השני, ומן הפלא שגם הוא דניאל ראה כל החזון הזה והוא בשושן הבירה אשר בעילם המדינה (דניאל ח' ב') אשר במקום הזה היו ג"כ הנסים ע"י מרדכי ואסתר, וגם הוא אומר בפירוש שהי בימי כורש מלך פרס ודריוש המדי (שם י' א' וי"א א') הלא דבר הוא,— אך ראה כי כותב זה הספר ר"ל דניאל מגלה מסתריו גם הוא בביאור גמור באיזה ארץ נמצא העיר הזאת ר"ל שושן הבירה (ע' שם י"ב ה') אחד הנה לשפת היאור וגו'. וידוע שרק נהר נילוס נקרא יאור, וא"כ גם מזה נתחזקו הדברים שזכרנו לעיל, כי גם בארץ מצרים יש מקום ושמו שושן, או יכנו אותו כן להעלים דבריהם.

ומבלעדי זאת אומר כי לדעתי לא נעלמו אף מעיני רז"ל קורות זה הספר של מגלת אסתר, ואעידה לי גם מהם עדים נאמנים הא' שייחסו כתיבת זאת המגלה לאנשי כנה"ג ולא למרדכי, אע"פ שנאמר בפירוש ויכתוב מרדכי וגו' (ע' בבא בתרא דף ט"ו ע"א) אנשי כנה"ג כתבו יחזקאל ותרי עשר דניאל ומגלת אסתר ע"כ, ומה מאד השכילו בדבריהם המחוכמים לא בלבד שחברו שני אלו הספרים יחד ר"ל דניאל ואסתר, כי כמעט שניהם מענין אחד, אלא שייחסו זאת המגלה לאנשי כנה"ג, וכבר הוכחנו ברור במקום אחר 1) כי זמנם של אלו החכמים נמשך זמן רב כל ימי הזוגות והם הנקראים שיירי כנה"ג ע"ש. הב' כבר הבאנו לעיל מאמרם (מס' מגלה דף ז' ע"א) והראינו כי לא היה נקל בעיניהם גם לקבוע ימי הפורים לדורות, גם לקבל זאת המגלה בין שאר כתבי הקדש מאח"כ בכל הספרים, ואף בזמנים המאוחרים בקשו טעם לזה ע"ש, ולפי דברינו יתבאר לנו זה המאמר רז"ל שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות, שלחו לה קנאה את מעוררת עלינו בין האומות, שלחה להם כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס ע"כ. ובלא דברינו יקשה מה זו קנאה הלא בזמן אנשי כנ"הג מלכות פרס כבר אזלה לה ונשתקעה בין האומות, גם טענה של אסתר אינו עולה יפה, דמכל מקום תגדל הקנאה ביותר אם יתפרסם הדבר ע"י עשית הפורים וכתיבת הדברים עוד הפעם, אמנם לפי דברינו ניחא כי מלאכת כתיבת המגלה וקבלתה בין הכתובים לא היה זמן רב אחר הגלתם של ישראל והנקמה מאויביהם, ולפ"ז נוכל לומר שפי' הגמ' כך הוא, הרי כתובה אני על דה"י למלכי מדי ופרס, כלומר המעשה כמוס ונעלם, ולא נזכר כלל בספר שהנס היה במלכות מצרים, אלא במלכות מדי ופרס והעמים לא ידעו מה שנאמר במגלה דרך רמז כנ"ל.

---

1) Vgl. meinen Aufsatz in Frankels Monatschr. Jahrg. 1855. Juliheft ff. „Die Präsidentur im Synhedrium." S. 268. ff.

ועוד זאת נראה לי לראיה ממה שדרש בברייתא (מס' מגלה דף י"א ע"א) רז"ל במתניתא תנא לא מאסתים בימי כשדים שהעמדתי להם דניאל חמוע"ז, ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתי' כהן גדול 1) לכלותם בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם בימי ארמים (רומים) שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי דורות ע"כ. והנה מזאת הברייתא נראה בפירוש כי סדר דורות והזמנים קאחשיב ולא כשמואל שם. ואפ"ה מזכיר הנסים שהיו ע"י שמעון הצדיק קודם הנסים שהיו ע"י מרדכי ואסתר, אבל לפי דברינו ניחא, שלדעת חז"ל חי שמעון הצדיק בימי אלכסנדר מוקדון (ע' יומא דף ס"ט ע"א) גם לא אמר שם תנא דברייתא לכלותם בימי פרסיים וכו' כמו שאמר באינך בימי כשדים, יונים אלא סתם בימי המן. — ואל תשיבני הלא גם לפי דבריך היה נס פורים כחמשים שנה לפני נס חנוכה, ואפ"ה חשיב החשמונאי בריש קודם מרדכי ואסתר, זה אינו דאיידי דחשיב שמעון הצדיק שהיה כה"ג ונעשו נסים על ידו בימי היונים (הראשונים של אלכסנדר) חשיב נמי הבאים אחריו בכהונה גדולה והם החשמונאים בימי האחרים שנקראו גם הם יונים בש"ס, ואח"כ דריש הנסים שנעשו ע"י מרדכי ואסתר והם במצרים כדאמרן לעיל. 2)

תמו דברי האגרת על אגרת הפורים, ואולי בבאים אשית עליהם נוספות. —

דורש שלומך ומכבדך אני כערכך הרב

יעקב הלוי

---

1) מה שנאמר שם חשמונאי ובניו ומתתי' כה"ג נעדר הבנה כי הוא חשמונאי הוא מתתיהו. לכן נ"ל שבגמ' היתה הגירסא רק חשמונאי ובניו ולא יותר, וכתב אחד בגליון הש"ס שלו בצד מלת ובניו כדי לפרש מלת חשמונאי מתתיהו כה"ג, ואח"כ באו גם אלו הדברים בדפוס ע"י טעות המדפיס, ובל"ז טעה זה הכותב על הגליון במלת „כה"ג" כי מתתיהו לא היה מעולם כהן גדול אלא אביו יוחנן ובניו של מתתי', גם יתכן לומר שהיה כתוב בפירוש ר"ל מתתי' כה"ג חשמונאי ובניו ובא בדפוס בטעות כאשר הוא לפנינו.

2) ולפי הדברים אשר כתבתי בפנים יתבאר לנו ג"כ היטב למה פתחו לה איזה חכמים להאי פרשתא ר"ל מגלת אסתר מגלות מצרים (עי' ריש מדרש רבה אסתר) וז"ל שם והשיבך ה' מצרים באניות בעניות ממעשים טובים, ולמה למצרים שכיעור ורע יש לעבד כשהוא חוזר לרבו ראשון. ועוד שם א"ר שמעון בן יוחאי בג' מקומות הזהיר הקב"ה לישראל שלא יחזרו למצרים, הראשון וכו'. בשלשתן כפרו ובשלשתן לקו, הראשונה בימי סנחריב וכו', שניה בימי יוחנן בן קרח וכו', והשלישית בימי טרכינוס וכו' ע"כ. והנה זו השלישית בודאי היה בימי תלמי המלך כאשר הוכחנו לעיל, והפיר פתח בה להמעשים שנאמרו במגלת אסתר, וזה נראה להוכחה קלה לדברי. —

תוכן המחברת

עמוד

תוכן המחברת